

20 / 2019

УКРАЇНОЗНАВЧІ СТУДІЇ

Науково-теоретичний журнал Інституту українознавства
при Прикарпатському національному університеті ім. Василя Стефаника
Заснований у вересні 1998 року.
Виходить один раз на рік.

ЗМІСТ

ЗАЛЮБЛЕНИЙ У СЛОВО

Віра Пітель Грані таланту: науковець, педагог, керівник (до ювілею професора Василя Грещука).....	5
Любов Пена Дериватологічні студії Василя Грещука.....	15
Марія Брус Василь Грещук – історик української мови.....	23

СЛОВОВІР

Інна Беркешук Чинники продукування дериватів у сучасній українській мові.....	30
Надія Адамець Словотворча спроможність дієслів із семою тактильно-дистанційної каузації руху.....	39
Ольга Петрів Дієслова на позначення внутрішнього стану істоти: словотворча спроможність.....	47
Іван Думчак Мовностилістична диференціація універбації.....	57
Ярина Битківська Словотвір англіцизмів у підсистемі українського дієслова.....	64

АПЕЛЯТИВНА Й ОНІМНА ЛЕКСИКА:

СТРУКТУРА, СЕМАНТИКА, ФУНКЦІОНУВАННЯ

Михайло Паночко Лексичні особливості української правничої термінології XIX століття.....	71
Ірина Джочка Семантичні та функціональні особливості граматичних омонімів <i>там</i> і <i>тут</i> в українській мові.....	81
Світлана Личук Характеристика лексико-семантичних груп найменувань підземних вод: семантика та етимологія (на матеріалі Івано-Франківської області, Україна).....	93
Ольга Лужецька Структурно-словотвірний аналіз топонімії на прикладі монолексемних лінгвальних фактів південно-західного Опілля.....	107
Надія Вебер (Слюзар) Мікротопоніми як окремий клас онімів.....	118

ДІАЛЕКТНІ ОДИНИЦІ В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

Валентина Грещук Діалектна лексика в романі М. Дочинця «Горянин»..	129
Христина Стецик Наддністрянський діалект у сучасній українській літературі.....	142

ЕТНОКУЛЬТУРА У ВИМІРАХ СЛОВА

Віра Котович Астїоніми України, мотивовані відкомпозиційними антропонімами: лінгвокультурологічний портрет.....	150
Оксана Новицька Лексико-семантичні особливості назв рідких страв і напоїв (на матеріалі говірок Підгаєччини Тернопільської області).....	163
Оксана Гавадин Динаміка мовлення покутян (на матеріалі назв одягу)....	173
Ольга Стрижаковська Запозичення з інших мов як один із способів номінації в ділянці буковинських діалектних назв хвороб.....	184
Оксана Вінтоняк Функціонування прислівників у говірці с. Баня-Безрезів Косівського району, що на Івано-Франківщині.....	190
Оксана Гошовська Асоціативний експеримент як метод виявлення структури концепту та етнокультурної специфіки (на прикладі концепту «віра»).....	198

ЗІСТАВНО-ТИПОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Богдан Грещук Словотвірні категорії «сильний вияв ознаки» та «надмірний вияв ознаки» в українській мові в зіставленні з англійською мовою..... 207

Василь Бойчук Зіставно-ономасіологічний аналіз десубстантивних іменників із суфіксом *-ник* (на матеріалі української та англійської мов).. 218

РЕЦЕНЗІЇ

Василь Грещук Цінна монографія про українську фраземіку (Мар'ян Демський. Українська фраземіка. Дрогобич : Посвіт, 2019. 337 с.)..... 227

Оксана Ципердюк Сучасний ритм діалектного слова (Василь Грещук, Валентина Грещук. Діалектне слово в тексті та словнику. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2015. 372 с.)..... 231

ПОСТАТІ

Роман Піхманець, Наталя Пославська Магічна сила словотвору..... 238

Віра Котович «Взискуй прожить несуетно і дзвінко...»: Дмитро Бучко як людина і науковець..... 242

Головний редактор **ВАСИЛЬ ГРЕЩУК**, докт. філол. наук, проф.

Редакційна колегія:

Сергій Адамович – д-р істор. наук, проф., **Алла Архангельська** – д-р філол. наук, проф. (Університет Палацкего у Оломоуці, Чехія), **Володимир Барчук** – д-р філол. наук, проф., **Яків Бистров** – д-р філол. наук, проф., **Галина Білавич** – д-р пед. наук, проф., **Ольга Білик** – канд. філол. наук, доц., **Степан Борчук** – д-р істор. наук, проф., **Мирослав Волощук** – д-р істор. наук, проф., **Марія Голянич** – д-р філол. наук, проф., **Ганна Дидик-Меуш** – канд. філол. наук, старший наук. співроб. (Львів), **Віолетта Дугчак** – д-р мист., проф., **Микола Ільницький** – д-р філол. наук, проф. (Львів), **Віталій Кононенко** – д-р філол. наук, проф., **Ірина Кононенко** – д-р габіліт., ад'юнкт (Варшавський університет, Польща); **Богдана Криса** – д-р філол. наук, проф. (Львів), **Микола Кугутяк** – д-р істор. наук, д-р філос., проф., **Василь Марчук** – д-р істор. наук, проф., **Іван Миронюк** – д-р хіміч. наук, проф., **Ірена Митнік** – д-р габіліт., завідувач кафедри україністики (Варшавський університет, Польща); **Віктор Москалець** – д-р психол. наук, проф., **Наталія Пилячик** – канд. філол. наук, доц., **Роман Піхманець** – відповідальний секретар, д-р філол. наук, проф., **Михайло Романюк** – д-р екон. наук, проф., **Борис Савчук** – д-р істор. наук, проф., **Тарас Салига** – д-р філол. наук, проф. (Львів), **Любов Струганець** – д-р філол. наук, проф. (Тернопіль), **Степан Хороб** – д-р філол. наук, проф., **Ігор Цепенда** – д-р політ. наук, проф.

Рецензенти:

Ярослав Гарасим, д-р філол. наук, проф. Львівського національного університету імені Івана Франка; **Мар'ян Скаб**, д-р філол. наук, проф. Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича.

Черговий випуск «Українознавчих студій» присвячено 70-річчю професора Василя Грещука, багатолітнього директора Інституту українознавства та головного редактора журналу. У часописі вміщено статті учнів науковця, у яких розглянуто актуальні питання українознавства.

Адреса редакції: 76 000, Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57

Засновник – ДВНЗ «Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника»

Свідоцтво про реєстрацію Серія КВ № 3489 від 23.09.1998 р. видане Міністерством інформації України

Видавець – Інститут українознавства при Прикарпатському національному університеті ім. В. Стефаника

Комп'ютерний набір – *Ірина Шикеринець, Оксана Гавадзин. Комп'ютерний верстка* – *Віра Яремко*

Редактор – *Василь Грещук*

20 / 2019

Ukrainian studies

Scientific and theoretical journal of the Institute of Ukrainian Studies
at the Vasyl Stefanyk Precarpathian National University.

*Founded in September 1998.
Published once per year.*

CONTENTS

IN LOVE WITH THE WORD

Vira Pitel Bezels of Talent: Scholar, Educator, Mentor (dedicated to the anniversary of Professor Vasyl Greshchuk).....	5
Liubov Pena Derivatology studios of Vasyl Greshchuk.....	15
Maria Brus Vasyl Greshchuk – history of ukrainian language.....	23

WORD FORMATION

Inna Berkeshchuk Factors of the production of derivatives in modern ukrainian language.....	30
Nadiia Adamets The word-building potential of verbs with seme of tactile-remote causation of movement.....	39
Olga Petriv Verbs denoting the internal state of a creature: derivational potential.....	47
Ivan Dumchak Linguistic and stylistic differenciation of univerbation.....	57
Yaryna Bytkivska The anglicisms word-building in the ukrainian verb subsystem.....	64

APPELLENT AND ONIMIC VOCABULARY: STRUCTURE, SEMANTICS, FUNCTIONING

Mykhaiylo Panochko The lexical peculiarities of the ukrainian juridical terminology of the XIX century.....	71
Iryna Dzhochka Semantic and functional peculiarites of grammatical homonyms there and here in the ukrainian language.....	81
Svitlana Lychuk Characteristics of lexico-semantic groups of ground water names: semantics and ethymology (based on ivano-frankivsk region, ukraine)....	93
Olha Luzhetska Structure-derivative analysis of the microtoponyms of the south-western Opillia on the example of monolexical lingual facts.....	107
Nadiia Sliuzar (Weber) Microtoponyms as a separate class of onyms.....	118

DIALECTUAL UNITS IN ARTISTIC TEXT

Valentyna Greshchuk Dialect vocabulary in «Goryanyn» novel by M. Dochynets.....	129
Khrystyna Stetsyk Upperdniester dialect in modern ukrainian literature.....	142

ETHNOCULTURE IN THE MEASUREMENT OF THE WORD

Vira Kotovych Astonims of Ukraine motivated by composite anthroponims, linguistics and cultural portraits.....	150
Oksana Novitska Leksikal-semantic peculiarities of the names of liquid dishes (based on the material of the subdialect of Pidhaythi recion, Ternopil oblast).....	163
Oksana Gavadzyn Dynamics of speaking speakers (on clothing material).....	173
Olga Stryzhakov'ska Borrowings from other languages as a way of nomination of the bukovynian dialectal names of diseases.....	184
Oksana Vintoniak An adverb functioning in the idiom of the village Bania-Bereziv of Kosiv district of Ivano-Frankivsk region.....	190

Oksana Goshovskaya Associative experiment as a method of determining the structure of the concept and ethnocultural specificity (on the example of the concept of «faith»).....	198
--	-----

COMPARISON AND TYPOLOGICAL STUDIES

Bogdan Greshchuk Word-forming categories «strong sign manifestation» and «excessive sign manifestation» in the Ukrainian language in comparison with the English language.....	207
Vasil Boichuk Comparative onomasiological analysis of desubstantive nouns with the suffix -nyk (on the material of Ukrainian and English).....	218

REVIEWS

Vasyl Greshchuk Valuable monography on ukrainian phrasemics (Marian Demsky. Ukrainian phrasemics. Drohobych : The Universe, 2019. 337 p.).....	227
Oksana Tsyperdiuk The modern rhythm of dialect word (Vasyl Greshchuk, Valentyna Greshchuk. Dialect Word in Text and Dictionare. Ivano-Frankivsk : Misto NV, 2015. 372 p.).....	231

FIGURES

Roman Pikhmanets, Natalia Poslavska The magic power of word formation.....	238
Vira Kotovich «Crave life without a hitch and bell...»: Dmitry Buchko as a man and a scientist.....	242

Chief Editor **Vasyl Greshchuk** – Dr. Philol. Sciences, prof.

Editorial board:

Sergei Adamovych – Dr. Hist.Sciences, prof., **Alla Arkhangelska** – Dr. Philol. Sciences, professor, the Palatskego University in Olomouc, Czech Republic; **Volodymyr Barchuk** – Dr. Philol. Sciences, prof., **Yakiv Bystrov** – Dr. Philol. Sciences, prof., **Galyna Bilavych** – Dr. Ped. Sciences, prof.; **Olga Bilyk** – Cand. Philol. Sciences, associate prof., **Stepan Borchuk** – Dr. Hist. Sciences, prof., **Myroslav Voloshchuk** – Dr. Hist. Sciences, prof., **Mariia Holianych** – Dr. Philol. Sciences, prof., **Hanna Dydyk-Meush** – Cand. of Philol Sciences, Senior Research Fellow, **Violetta Duttak** – Dr. Art Criticism, prof., **Mykola Ilnytskii** – Dr. Philol. Sciences, prof., **Vitalii Kononenko** – Dr. Philol. Sciences, prof., **Iryna Kononenko** – Dr. Habilit., associate prof., Warsaw University, Poland; **Bogdana Krysa** – Dr. Philol. Sciences, prof., **Mykola Kugutiak** – Dr. Hist.Sciences, Dr. Philos., prof., **Vasyl Marchuk** – Dr. Hist. Sciences, prof., **Ivan Myroniuk** – Dr. Chemist. Sciences, prof., **Irena Mytnik** – Dr. Habilit., Head of the Department of Ukrainian Studies, Warsaw University, Poland; **Viktor Moskalets** – Dr. Psychol. Sciences, prof., **Natalia Pyliachyk** – Cand. Philol Sciences, associate prof., **Roman Pikhmanets** – executive secretary, Dr. Philol. Sciences, prof., **Mykhailo Romaniuk** – Dr. Econ. Sciences, prof., **Borys Savchuk** – Dr. Hist. Sciences, prof., **Taras Salyga** – Dr. Philol. Sciences, prof., **Liubov Struganets** – Dr. Philol. Sciences, prof., **Stepan Khorob** – Dr. Philol. Sciences, prof., **Igor Tsependa** – Dr.Polit. Sciences, prof.

Reviewers:

Yaroslav Harasim, Dr. Philol. Sciences, prof. Ivan Franko National University of Lviv; **Marian Skab**, Dr. Philol. Sciences, prof. Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

The next issue of «Ukrainian Studies» is dedicated to the 70th anniversary of Professor Vasyl Greshchuk, a multi-year director of the Institute of Ukrainian Studies and editor-in-chief of the journal. The journal contains articles by the students of the scientist that discuss current questions of Ukrainian studies.

Address of the editorial office: 76 000, Ivano-Frankivsk, st. Shevchenko, 57

The founder – SHEI «Vasyl Stefanyk Precarpathian National University»

Certificate of registration serial number KV № 3489 dated September 23, 1998 issued by the Ministry of Information of Ukraine

Publisher – Institute of Ukrainian Studies at the V. Stefanyk Precarpathian National University.

Computer set – *Iryna Shykerynets, Oksana Gavadzyn*. Computer layout – *Vira Yaremko*.

The editor – *Vasyl Greshchuk*.

ЗАЛЮБЛЕНИЙ У СЛОВО IN LOVE WITH THE WORD

DOI: 10.15330/ukrst.20.5-14
УДК 81–119

ГРАНІ ТАЛАНТУ: НАУКОВЕЦЬ, ПЕДАГОГ, КЕРІВНИК (до ювілею професора Василя Грещука)

Віра ПТЕЛЬ

*кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника» (Україна, Івано-Франківськ).*

E-mail: pitelv.ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-6524-356X

Стаття присвячена ювілею доктора філологічних наук, професора Василя Васильовича Грещука. Описано основні етапи біографії вченого, його наукову, педагогічну та адміністративну діяльність.

Василеві Грещуку належить понад 230 наукових публікацій, серед яких праці в галузі теоретичних питань дериватології та словотвору української мови, діалектології, лексикології, семасіології, історії української літературної мови, мови художньої літератури, лексикографії.

Продовжуючи наукові традиції свого вчителя професора Івана Ковалика, Василь Васильович створив школу основоцентричної дериватології. Під керівництвом професора захистили дисертації 27 аспірантів та докторант.

Василь Васильович не лише талановитий учений, а й успішний організатор науково-дослідної роботи. Очолованому ним Інституту українознавства при Прикарпатському університеті ім. В. Стефаника вдалося налагодити видавничу справу, співпрацю з науковими закладами інших країн. Учений неодноразово ставав ініціатором та організатором проведення всеукраїнських наукових конференцій.

З 1992 р. В. Грещук очолює кафедру української мови Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, яка стала відомим не лише в Україні осередком різноаспектних наукових досліджень у ділянці українознавства та слов'янського мовознавства.

Наукові й навчально-методичні здобутки професора Василя Грещука пошановані належним чином. Зокрема, за наукові роботи в ділянці українознавства вчений удостоєний премії ім. В. Стефаника (2000), він нагороджений медаллю «За заслуги перед Прикарпаттям» (2012); за діяльність у галузі українознавства Наукове товариство ім. Т. Шевченка в Америці відзначило дослідника почесною грамотою імені президента НТШ Михайла Грушевського (2001). Указом Президента України ювілярові присвоєно почесне звання «Заслужений діяч науки і техніки України» (2014).

Ключові слова: *основоцентрична дериватологія, словотвір, українознавство, лінгвістика, українська мова.*

У науковому світі відоме ім'я Василя Васильовича Грещука – доктора філологічних наук, професора, завідувача кафедри української мови Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, заступника голови спеціалізованої ради із захисту кандидатських дисертацій у цьому ж навчальному закладі та члена спеціалізованої вченої ради із захисту кандидатських дисертацій у Львівському національному університеті ім. І. Франка, головного редактора журналу Інституту українознавства «Українознавчі студії», голови редакційної ради «Вісника Прикарпатського університету», члена редколегії науково-теоретичного журналу Інституту української мови НАН України «Українська мова».

Життя ювіляра розпочалося в мальовничому селі Старі Кривотули (Івано-Франківщина), де він народився 2 червня 1949 р. в сім'ї Ганни й Василя Грещуків. Ім'я батьки дали на честь маминого брата Василя, який 1945 р. трагічно загинув у боротьбі за незалежність України.

Спочатку було навчання в Старокривотульській восьмирічці (1955–1963), а потім – у Отинійській середній школі (1963–1966 рр.). Юнак виявляв хист до філології й точних дисциплін, зокрема до математики, навіть хотів пов'язати свою долю з цією наукою. Однак любов до слова повела його іншою дорогою. Василь Грещук пробує писати художні твори, публікує в місцевих газетах замітки про події в рідному селі. З'являється мрія стати журналістом. Шкільний учитель-словесник радить Василеві Грещуку спочатку вступити на українське відділення філологічного факультету Івано-Франківського державного педагогічного інституту ім. В. Стефаника, а вже потім перевестися на журналістику (через відсутність двох років стажу – обов'язкової умови вступу на цю спеціальність).

1966 р. Василь Васильович стає студентом. Приходить усвідомлення того, що саме філологія – його покликання. Перші наукові зацікавлення пов'язані з відвідуванням спецсеминару, який проводив молодий тоді кандидат наук А. Зеленько (з п'ятдесяти охочих займатися науковими пошуками згодом залишилося шестеро, серед них – В. Грещук та майбутній дослідник в галузі ономастики М. Габорака, який через багато років захистить кандидатську дисертацію під керівництвом Василя Васильовича). Студенти мали змогу обговорювати різні наукові проблеми, самостійно проводити лінгвістичні дослідження. Філологічні зацікавлення Василя Грещука помітив декан філологічного факультету В. Верещака. Він знайомить третьокурсника з професором Львівського університету ім. І. Франка І. Коваликом, який тоді читав спецкурс зі словотвору для четвертокурсників Івано-Франківського інституту. В. Грещук за власним бажанням відвідує лекції професора, зустріч з яким виявилася знаковою в його житті. Іван Ковалик стане для Василя Васильовича не тільки науковим керівником, а й ідеалом Вченого та Людини.

Під час навчання Василь Грещук неодноразово виступав на студентських наукових конференціях, зокрема на республіканській конференції представив доповідь на тему: «Назви спорідненості і свояцтва у фольклорі села Старі Кривотули». Також брав активну участь у студентському житті, танцював у відомому ансамблі «Верховинка» з дня його заснування.

Закінчивши 1970 р. з відзнакою інститут, Василь Васильович мав право першочергового вибору під час розподілу майбутнього місця роботи, однак, сповнений романтизму та ентузіазму, їде працювати на Рівненщину (Дубровицький район, село Мочулище) у восьмирічну школу. Дотепер з особливою ностальгією та теплом згадує роки, проведені серед доброзичливих поліщуків. У цей період основне коло його наукових зацікавлень – методика викладання мови в школі. Зауважуючи труднощі в засвоєнні місцевими дітьми літературної мови, розробляє методичні матеріали, спрямовані на допомогу учням, виступає на районних і обласних педагогічних читаннях, у республіканському журналі «Українська мова та література в школі» виходить його стаття «З досвіду роботи над діалектизмами».

Бажання ґрунтовного наукового вивчення мови спонукає Василя Грещука до вступу в аспірантуру. Складаючи кандидатський іспит з філософії в Українському інституті інженерів водного господарства, вражає екзаменаторів своїми блискучими знаннями й отримує пропозицію стати асистентом кафедри філософії. Після певних роздумів Василь Васильович погоджується, бо ця дисципліна ще зі студентських років була однією з його улюблених. Докладає великих зусиль, щоб звільнитися з роботи на Рівненщині, бо не минув дворічний термін обов'язкового відпрацювання за направленням. Якось у приватній розмові йому повідомили, що на вакантну посаду готують впливову людину. Вирішує нічого не з'ясовувати, не боротися, бо десь відчуває, що це не зовсім його шлях. Згодом влаштовується вчителем української мови і літератури в Петрівську середню школу на Івано-Франківщині.

Не полишаючи мрії про наукову працю, 1971 р. В. Грещук готується до кандидатського іспиту з української мови, подає документи у Львівський університет ім. І. Франка. Завідувач відділу аспірантури радить звернутися на кафедру української мови, яку тоді очолював професор І. Ковалик. Так доля вдруге дарує зустріч з цим видатним ученим.

Після розмови з Василем Васильовичем Іван Ковалик погоджується стати його науковим керівником. 1979 р. В. Грещук успішно захищає кандидатську дисертацію на тему «Словотвірна й лексико-семантична структура українських деад'єктивів на -ість, -ство, -ота, -ина, -изна», а 1993 р. відбувається захист його докторської дисертації, присвяченої актуальній лінгвістичній проблемі – «Типологія українського відприкметникового словотвору» (науковий консультант – професор А. Грищенко).

Загалом Василеві Грещуку належить понад 230 наукових публікацій. У сучасній лінгвістиці відомі його праці в галузі теоретичних питань дериватології та словотвору української мови, діалектології, лексикології, семасіології, історії української літературної мови, мови художньої літератури, лексикографії.

Продовжуючи наукові традиції свого вчителя професора Івана Ковалика, Василь Васильович створив школу основоцентричної дериватології. Монографія «Український відприкметниковий словотвір» (1995), присвячена світлій пам'яті І. Ковалика, стала узагальненням багаторічної праці Василя Грещука в галузі вивчення особливостей українського

словотвору. У ній детально проаналізовано прикметники як твірну базу в сучасній українській літературній мові, встановлено чинники детермінації словотвірної спроможності різних класів твірних ад'єктивів, обґрунтовано необхідність застосування поряд із поширеним та загальноприйнятим формантоцентричним підходом основоцентричного підходу до вивчення словотвору, висвітлено теоретичні проблеми основоцентричної дериватології (словотвірна «основологія» колись була започаткована І. Коваликом) і на практиці реалізовано основоцентричний підхід до аналізу словотвірних одиниць.

Подальший розвиток і поглиблення концепція словотвору отримала в монографії «Нариси з основоцентричної дериватології» (2007), підготовленої Василем Ґрещуком і його учнями. У ній автори, не заперечуючи комплексного підходу до словотвору, зосереджують увагу на формуванні основоцентричного аспекту з його специфічними завданнями та прийомами аналізу мовного матеріалу, здійснюють фрагментарний опис відіменникового, відприкметникового та віддієслівного словотвору сучасної української мови на засадах основоцентричної дериватології.

Діапазон наукових зацікавлень ученого не обмежується словотвором, хоча різноаспектні дериватологічні студії можна вважати провідним мотивом його наукової діяльності. Мовна ситуація в Галичині, проблеми формування української літературної мови на західноукраїнських землях, мова галицьких митців слова, її роль у розбудові української літературної мови теж постійно в полі зору дослідника. Привертає увагу низка статей, у яких висвітлено широкий спектр проблем функціонування української мови в Галичині у XVIII – XIX, у середині XIX та в другій половині XIX – початку XX ст., зокрема «Українська мова в Галичині кінця XVIII – початку XIX ст.», «Проблеми розвитку української літературної мови в Галичині середини XIX ст.», «Лексика української літературної мови в Галичині середини XIX ст.: діалектне підґрунтя, запозичення, словотвір», «Роль Галичини в розвитку української і польської літературних мов другої половини XIX – початку XX століття», «Поетична творчість Івана Франка і розвиток лексики української літературної мови кінця XIX – поч. XX століття».

У науковому доробку Василя Ґрещука окремою темою стали численні дослідження діалектного розмаїття Прикарпаття та використання діалектних одиниць у мові української художньої літератури, які узагальнено в розділі «Діалектна диференціація: регіональний аспект» колективної монографії «Етнос. Соціум. Культура: регіональний аспект» (2006) та в монографії «Південно-західні діалекти в українській художній мові. Нарис» (2010), співавтором якої є Валентина Ґрещук.

Системне вивчення діалектного слова в художньому тексті спонукали Василя Ґрещука до створення інноваційного словника, покликаного лексикографічно опрацювати сегмент діалектної лексики та фраземіки, освоєної українською художньою мовою. Учений розробив концепцію та принципи укладання словника «Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові», сформував спеціальну картотеку гуцульських діалектних слів та стійких словосполучень, засвідчених у мові

текстів української художньої літератури XIX – початку XXI ст., на основі якої професор та його учні впродовж більше ніж десяти років створили цей словник у двох томах. У ньому охарактеризовано значення понад 7,5 тисяч гуцульських діалектизмів, не враховуючи фонетичних варіантів, проілюстровано використання їх кожним автором у своїх художніх текстах із паспортизацією та відзначено образне вживання.

Паралельно з практичною роботою над укладанням зазначеного словника дослідник вивчав специфіку й особливості використання та функціонування діалектного слова в художньому тексті. Ці напрацювання й досвід створення згаданого словника висвітлено в монографії «Діалектне слово в тексті та словнику» (2015), написаній у співавторстві з Валентиною Ірещук.

Про широкий спектр наукових зацікавлень В. Ірещука засвідчує рубрикація його монографії «Студії з українського мовознавства» (2009), до якої увійшли вибрані праці вченого. Кожен розділ представляє ґрунтовні напрацювання професора в певній ділянці мовознавства. Скажімо, у «Теоретичних питаннях словотвору» окреслено основні підсумки й перспективи дериватології як окремої лінгводисципліни, визначено її місце в сучасній науковій парадигмі, розглянуто передумови формування й можливості розвитку в межах дериватології окремого напрямку – семантичної дериватології, яка би зосереджувалася на комплексному дослідженні словотвірного значення. Учений описує функціональний аспект вивчення словотвору, уточнює деякі теоретичні питання словотвірного значення та словотвірної категорії, з'ясовує взаємозв'язок словотвору й полісемії слова, аналізує специфіку лексикалізації словотворчих афіксів. Василь Васильович здійснює ґрунтовний аналіз дериватологічної концепції Івана Ковалика, яка заклала підвалини для розвитку найважливіших проблем теорії та практики опису словотвірної системи слов'янських мов.

В іншому циклі публікацій простежено історію, окреслено стан та перспективи основоцентричної дериватології. Відповідно до її основних принципів, професор зосереджується на теоретичних та практичних аспектах дослідження твірної основи, словотвірної парадигми, дериваційно релевантних параметрів твірних слів, словотворчої спроможності прикметників у сучасній українській мові зокрема та в порівнянні з польськими ад'єктивами.

У полі наукового дослідження В. Ірещука також семантико-словотвірна структура абстрактних відприкметникових та віддієслівних іменників. Скажімо, проаналізовано історію словотвору українських деад'єктивів на -ість (-ость), -ство, -ота, -ина, -изна (окремі з них у порівнянні з російськими), описано природу спільнокореневих іменників на -ість, -ота, -изна, -ба, -ння сучасної української мови, встановлено семантику та словотвірну структуру спільнокореневих декад'єктивів на -інь, -ість, -ота, -ина, -изна та *Ос*.

Василь Васильович – виходець із Галичини, місцеве мовлення є його рідною стихією, тому науковець присвячує низку ґрунтовних різноаспектних досліджень вивченню мовного життя цієї території. Як уже відзначалося, його цікавить специфіка функціонування української мови на галиць-

ких теренах, зв'язки між територіальними діалектами й мовою художньої літератури, взаємодія літературної мови з місцевими діалектами, вплив західноукраїнського варіанта літературної мови на літературну мову загалом. Тому не випадково професор вивчає творчість таких видатних майстрів слова Галичини, як Іван Франко, Василь Стефаник, Марко Черемшина, Степан Пушик та ін. Він не тільки характеризує специфіку їх ідіостилю, а й простежує роль митців у формуванні літературної мови, визначає перспективи подальших досліджень («Роль Івана Франка у формуванні єдиної української літературної мови», «Живий вогонь слова (штрихи до мовного портрета Степана Пушика)», «Взаємодія української літературної мови і південно-західних діалектів: мова новел Василя Стефаника», «Лінгвістичне стефаникознавство: здобутки і перспективи» та ін.). Окремим розділом у вибраних працях В. Грещука подано дослідження, присвячені мовній ситуації та формуванню літературної мови і граматичної думки Галичини XIX століття.

Також у монографії Василя Васильовича йдеться про дослідників і оборонців української мови: детально проаналізовано внесок Івана Ковалика в українське та слов'янське мовознавство; описано роль Яна Бодуена де Куртенева підтримці численними науковими та публіцистичними працями статусу української мови як окремої самобутньої слов'янської мови; досліджено діяльність низки польських учених-філологів XX ст., спрямовану на розвиток лінгвістичної україністики.

Не оминув увагою В. Грещук у «Студіях з українського мовознавства» проблему функціонування української мови в сучасному суспільстві. У руслі соціолінгвістичних досліджень визначено стан і перспективи нашої мови, виявлено її специфіку як чинника духовної єдності та самоідентифікації нації, засобу збереження культурної самобутності насамперед діаспорної спільноти. Професор ґрунтовно аналізує місце мови як генетичного коду ментальності народу в історіософській концепції Юрія Липи.

Вивчаючи різні аспекти структури й функціонування мови, В. Грещук бере участь у підготовці низки інших колективних монографій: «Василь Стефаник – художник слова» (1996), «Євген Желехівський у національно-культурному відродженні України» (1999), «Aktualne problemy językoznawstwa słowiańskiego» (2012), «Тарас Шевченко: погляд з третього тисячоліття» (2015), «Тенденції розвитку української лексики та граматики» (2015) «Василь Стефаник: наближення» (2017).

Василь Васильович не лише як талановитий учений, а й успішний організатор науково-дослідної роботи. Після здобуття Україною незалежності виникла потреба різноаспектного наукового осмислення багатьох проблем українознавства, про які в радянські часи заборонено було навіть говорити. В. Грещук наприкінці 1996 року ініціює створення Інституту українознавства при Прикарпатському університеті ім. В. Стефаника. Як керівник цього структурного підрозділу, згрупує творчий колектив провідних учених гуманітарного й суспільного профілів задля розв'язання низки наукових проблем українознавства, що виникають на стику різних наук. За підтримки ректорату й обласної державної адміністрації, а також шляхом залучення спонсорських коштів Василеві Грещуку вдається добре

налагодити видавничу справу. Завдяки роботі інституту виходить щорічник «Українознавчі студії» та неперіодичний збірник «Українознавство: документи, матеріали, раритети»; підготовлено й опубліковано понад 50 монографічних досліджень, які поглиблюють знання про Україну, її народ, історію, культуру, державність тощо. Стали відомими чимало забутих імен талановитих діячів науки й культури, побачила світ низка раніше заборонених літературно-мистецьких праць, які не втратили своєї актуальності.

Як редактор-упорядник, Василь Васильович опублікував низку збірників українознавчих матеріалів, зокрема: «Іван Огієнко і національно-духовне відродження України» (1992), «Просвіта»: історія, постаті, чин» (1993), «Актуальні проблеми українського словотвору» (1995), «Українознавство: документи, матеріали, раритети» (1999), «Українська мова: навчально-методичні та виховні аспекти» (1999), «Українська мова в освіті» (2000), «Актуальні проблеми українського словотвору» (2002). Науковець уклав видання: «Іван Могильницький. Вѣдомѣсть о Рускомъ Яызцѣ» (2003), «Іван Ковалик. Вчення про словотвір. Вибрані праці» (2007), «Листування Івана Франка та Бодуена де Куртене» (2008), «Мова у дзеркалі особистості» (2013) тощо.

Інститут українознавства співпрацює з науковими закладами інших країн. Зокрема, цей структурний підрозділ, Ягеллонський університет і Фундація святого Володимира в Кракові організували Міжнародну наукову конференцію «Василь Стефаник і його епоха», матеріали якої опубліковані в VII-VIII тт. «Краківських українознавчих зошитів» (1998). Професор В. Грещук успішно налагоджує міжнародні наукові зв'язки, беручи участь у наукових конференціях, які відбувалися в Україні, Польщі, Чехії, Німеччині, Білорусі, Росії.

Василь Васильович став ініціатором і організатором проведення трьох всеукраїнських наукових конференцій, присвячених сучасним проблемам української діалектології. Вони пройшли на базі Прикарпатського національного університету та його структурного підрозділу – Коломийського інституту (2008, 2010, 2012). 2011 р. професор брав участь в організації XIV Всеукраїнської ономастичної конференції.

Продовжуючи наукові пошуки в галузі дериватології та популяризуючи вчення про словотвір, Василь Васильович є співініціатором і співорганізатором наукових конференцій, присвячених ювілеям мовознавця І. Ковалика. В Україні склалася традиція періодично в різних навчальних закладах проводити Коваликівські наукові читання. Так, за безпосередньої участі кафедри української мови, очолюваної Василем Грещуком, 1995 р. в стінах Прикарпатського університету ім. В. Стефаника проходили треті наукові Коваликівські читання, результати яких увійшли до збірника «Актуальні проблеми українського словотвору. Матеріали III наукових читань, присвячених пам'яті професора Івана Ковалика» (1995).

2001 р. на базі кафедри української мови та Інституту українознавства Прикарпатського університету ім. В. Стефаника спільно з Інститутом української мови АН України створено Прикарпатський дериватологічний центр ім. І. Ковалика, керівником якого став професор Василь Грещук.

Основне завдання наукового центру – різноаспектне дослідження як теоретичних питань дериватології загалом, так і визначення й розробка актуальних проблем українського словотвору. Дериватологічний центр залучає провідних учених до вивчення важливих питань словотвору, а також рекомендує здібних дослідників до навчання в аспірантурі й докторантурі. Центр працює і над організацією та проведенням наукових конференцій. Зокрема, завдяки спільними зусиллям Прикарпатського дериватологічного центру ім. І. Ковалика, Прикарпатського університету ім. В. Стефаника, Інституту української мови АН України та Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України до 95-річчя з дня народження Івана Ковалика відбулася Всеукраїнська наукова конференція «Актуальні проблеми українського словотвору» (2002), за матеріалами якої опублікований збірник наукових статей. А вже до 100-річчя професора в стінах Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника пройшла Всеукраїнська наукова конференція «Іван Ковалик і сучасне мовознавство» (2007). На пошану вченого виходить ювілейний випуск Вісника цього навчального закладу.

Наукові та навчально-методичні здобутки професора Василя Грещука пошановані належним чином. Зокрема, за наукові роботи в ділянці українознавства вчений удостоєний премії ім. В. Стефаника (2000), він нагороджений медаллю «За заслуги перед Прикарпаттям» (2012); за діяльність у галузі українознавства Наукове товариство ім. Т. Шевченка в Америці відзначило дослідника почесною грамотою імені президента НТШ Михайла Грушевського (2001). Указом Президента України ювілярові присвоєно почесне звання «Заслужений діяч науки і техніки України» (2014).

З 1992 р. В. Грещук очолює кафедру української мови Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, на якій розпочав роботу після закінчення аспірантури в 1977 р. Тут він пройшов усі щаблі професійного зростання: асистент, старший викладач, доцент, професор, завідувач кафедри. Василь Васильович доклав чимало зусиль для науково-методичного зростання рівня кафедри. Сьогодні на ній працюють два професори, доктори наук (відомі в науковому світі Марія Іванівна Голянич, Володимир Михайлович Барчук), інші – кандидати наук, доценти. Під мудрим керівництвом професора кафедра української мови Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника стала відомим не лише в Україні осередком різноаспектних наукових досліджень у ділянці українознавства та слов'янського мовознавства.

Ті, кому пощастило працювати й спілкуватися з Василем Васильовичем, знають його як інтелігентну, виважену, ерудовану, тактовну, добру, але, водночас, непохитну в принципових питаннях людину. Він уміє розважливо усувати непорозуміння, іноді й жартом згладжувати конфліктні ситуації. Не тільки радіє успіхам колег, а й у скрутні моменти першим робить кроки назустріч, намагається підтримати і добрим словом, і справою – делікатно, ненав'язливо. Будучи знаним ученим і відповідальним адміністратором, Василь Васильович цінує насамперед людські

стосунки, ставить на перше місце особистість з її внутрішнім світом, переживаннями та власними поглядами на життя.

Студенти люблять і поважають професора В. Грещука як досвідченого викладача. Добре володіючи словом, він складні теорії пояснює доступно, уміє викликати бажання пізнавати мову (свого часу я вступила на філологічний факультет з любові до літератури, однак, прослухавши його курс «Вступу до мовознавства», зацікавилася проблемами лінгвістики).

Василь Грещук, не порушуючи зв'язності наукових поколінь, продовжив пошуки в галузі словотвору свого вчителя Івана Ковалика. Створивши дериватологічну школу, заклав підвалини для розвитку власної справи в учнях. Під керівництвом Василя Васильовича захистили дисертації 27 аспірантів та докторант. Як науковий керівник, спонукає молодих дослідників бути виваженими в судженнях та оцінках, поважати факти, обережно ставитися до новомодних термінів, неухильно дотримуватися наукового етикету. Він ніколи не нав'язує свої погляди на ту чи іншу наукову проблему, а, де потрібно, скеровує влучним запитанням, доречним зауваженням. І, як справжній Учитель, не підносить істину, а мотивує до її пошуку.

**BEZELS OF TALENT: SCHOLAR, EDUCATOR, MENTOR
(dedicated to the anniversary of Professor Vasyl Greshchuk)**

Vira PITEL

*Candidate of Philology, Associate Professor
of the Department of the Ukrainian Language
of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ukraine, Ivano-Frankivsk).*

E-mail: pitely.ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-6524-356X

The article is dedicated to the anniversary of Doctor of Philological Sciences, Professor Vasyl Greshchuk. The basic stages of the scholar's biography, of his scientific, pedagogic and administrative work are described.

Vasyl Greshchuk is the author of over 230 scientific publications, among which there are works in the field of theoretical questions of derivatology and word-building in the Ukrainian language, dialectology, lexicology, semasiology, history of the Ukrainian literary language, the language of Ukrainian belles-lettres, lexicography.

Following his teacher Ivan Kovalyk's scientific traditions, Vasyl Greshchuk has created the school of word stem centered derivatology. Under the professor's direction, 27 candidates and a doctoral student have defended their thesis works.

Vasyl Greshchuk is not only a talented scholar, but also a successful organizer of scientific research work. Institute of the Ukrainian Studies under the professor's direction managed to establish publishing and cooperation with educational institutions of other countries. The scholar was frequently an initiator and organizer of Ukrainian nationwide scientific conferences.

Since 1992 Vasyl Greshchuk has been leading the Ukrainian Language Department (at Vasyl Stefanyk National Precarpathian University), which has become a fa-

mous center of multifarious scientific research in the field of the Ukrainian Studies and Slavonic Linguistics not only in Ukraine, but also abroad.

Professor Vasyl Greshchuk's scientific and academic achievements are well honoured. For his scientific works in the field of Ukrainian Studies the scholar was given the Vasyl Stefanyk Award (2000), he was medaled «For the Merits to Prykarpattia» (2012); for the work in the sphere of Ukrainian Studies the Shevchenko Scientific Society in the USA awarded the scholar with the Mykhailo Hrushevsky (the President of the Shevchenko Scientific Society) commendation (2001). By the Edict of the President of Ukraine Vasyl Greshchuk was given an honorary degree «Eminent Science and Technology Professional of Ukraine» (2014).

Key words: *fundamental-centric derivatology, word-formation, Ukrainian studies, linguistics, Ukrainian.*

Статтю подано до редколегії 1.11.2019.

DOI: 10.15330/ukrst.20.15-22

УДК 929: 811.161

ДЕРИВАТОЛОГІЧНІ СТУДІЇ ВАСИЛЯ ГРЕЩУКА

Любов ПЕНА

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
Імені Василя Стефаника» (Україна, Івано-Франківськ).

E-mail: oscar.pena@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-7154-4617

Василь Грещук належить до вчених із широким дослідницьким діапазоном. Сфера його наукових інтересів – проблеми історії української літературної мови, семасіології, діалектології, мови художньої літератури, висвітлення внеску видатних особистостей у справу дослідження, оборони й популяризації української мови. Він є автором багатьох ґрунтовних розвідок, присвячених аналізу мовної ситуації в Галичині XVIII–XX ст.

Чільне місце в науковому доробку мовознавця посідають дериватологічні студії. У них автор зосереджує увагу на теоретичних питаннях словотвору, зокрема з'ясовує деякі аспекти словотвірного значення, обґрунтовує важливість словотвірних категорій для моделювання структурно-системної будови словотвору та формування категорійної граматики, проливає світло на поняття словотвірної парадигми в сучасній дериватології. Серед розвідок виокремлюються й такі, у яких В. Грещук підбиває підсумки окреслює перспективи сучасної дериватології, визначає місце словотвору в сучасній науковій парадигмі, аналізує передумови формування і напрямки майбутнього розвитку семантичної дериватології, наголошує на необхідності функціонально-комунікативної інтерпретації семантичної сфери словотвірних одиниць, на потребі визначення їхніх функцій у формально-семантичній організації мовлення. В. Грещук як послідовник ідей свого наставника професора І. Ковалика, який уперше висловив думку про необхідність врахування в актах деривації ролі не тільки формантів, а й твірної основи (баземи), розвинув його вчення й обґрунтував важливість основи як типологізувального чинника у словотворі. Його праці базуються на засадах основоцентричної дериватології, і власне, починаючи з публікацій В. Грещука, українська наука про словотвір змінила свої орієнтири з формантоцентричності в актах деривації до основоцентризму, усунувши певну «однобокість» у дослідженні. У доробку лінгвіста є напрацювання з діалектного словотворення. В. Грещук активно працює і як редактор та упорядник багатьох видань, що стосуються досліджень у ділянці словотвору: «Актуальні проблеми українського словотвору» (1995, 2002), «Ковалик Іван. Вчення про словотвір. Вибрані праці» (2007). З майже 30 кандидатських дисертацій, захищених під науковим керівництвом Василя Васильовича, переважна частина присвячена проблемам дериватології.

Ключові слова: словотвір, основоцентрична дериватологія, формантоцентрична дериватологія, словотворчий формант, твірна основа, Василь Грещук.

Постановка проблеми. Науковий доробок доктора філологічних наук, професора, завідувача кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, натхненника, організатора й довголітнього директора Інституту українознавства при вка-

заному вищому навчальному закладі Василя Васильовича Грещука демонструє широкий спектр його мовознавчих зацікавлень. З-поміж них вирізняються ті, які стосуються лексикології, діалектології, питань розвитку української мови в різні історичні періоди, характеристики мовної ситуації та формування літературної мови і граматичної думки в Галичині протягом XVIII–XX століть, аналізу ролі окремих особистостей у розвої лінгвістичної україністики тощо. Обравши мову справою всього життя, поставивши її в центр своїх наукових студій, професор В. Грещук не є пасивним спостерігачем чи відстороненим констатувальником процесів і явищ, що в ній відбуваються. Як людина з чіткою громадянською позицією у відстоюванні прав української мови на повноцінне функціонування в державі, вважаючи мову потужним засобом національної консолідації, науковець аналізує стан та перспективи рідної мови в Україні, її роль у збереженні самобутності українців за кордоном. Це характеризує автора як активного громадянина-українця, який послідовно, не декларативно, а на концептуальних засадах і на багатому мовному матеріалі неухильно відстоює пріоритети рідної мови, наполегливо доводить її суспільно важливі функції.

Чільне місце в науковій скарбниці вченого посідають насамперед роботи, присвячені проблемам словотвору. Як засвідчує бібліографічний покажчик [2], кількість праць, які безпосередньо висвітлюють питання дериватології, сягає майже семи десятків, що становить приблизно третину всіх наукових публікацій лінгвіста; крім них є ще роботи, у яких, аналізуючи різноманітні явища інших мовних рівнів, В. Грещук більшою чи меншою мірою торкається словотвору. Тут принагідно зазначимо, що розпочав Василь Васильович свій шлях у науку із захисту кандидатської дисертації на тему «Словотвірна й лексико-семантична структура українських деад'єктивів на *-ість*, *-ство*, *-ота*, *-ина*, *-изна*» (1979, науковий керівник – проф. І. Ковалик); актуальній лінгвістичній проблемі присвячена і його докторська дисертація «Типологія українського відприкметникового словотвору» (1993, науковий консультант – проф. А. Грищенко).

Мета пропонованої статті – проаналізувати внесок В. Грещука в розвиток сучасної української дериватології.

Виклад основного матеріалу. Як відомий в Україні та за її межами дослідник словотвірного рівня мови В. Грещук багато розвідок присвятив студіям, що стосуються теоретичних питань словотвору. Саме він розвинув учення свого наставника професора Івана Ковалика, який уперше звернув увагу на необхідність зміщення в дослідженні словотвору акценту з дериваційних формантів на твірну основу (базему). Вірний учень і послідовник свого вчителя, В. Грещук обґрунтував доцільність і актуальність саме основоцентричного підходу, не применшуючи при цьому важливості напрацювань формантоцентричного аспекту. Розвиваючи й поглиблюючи ідеї І. Ковалика, В. Грещук переконливо довів, що основоцентричний аспект дослідження словотвору дає змогу поставити й розв'язати низку проблем лексичної деривації, які за інших підходів навіть не могли стати об'єктом лінгвістичного аналізу. Цим пояснюється велика кількість праць, у яких автор висвітлює історію, стан та перспективи основоцентричної дериватології, з'ясовує роль твірної основи як типологізувального чинника

у словотворі, визначає поняття словотвірної парадигми у сучасній дериватології, характеризує словотворчу спроможність прикметників сучасної української мови та порівнює їх із аналогічними в інших мовах, зокрема в польській та російській. Мовознавець стверджує, що «перспективи основоцентричного вивчення словотвору пов'язані з послідовним розширенням дослідження дериваційної поведінки ... твірних слів аж до повного охоплення всієї твірної бази з тим, щоб виявити типологію словотвору, в якій типологізувальним чинником буде твірна основа» [3, 103].

Основоцентрична теорія знайшла своє висвітлення й у монографії «Український відприкметниковий словотвір» [4], що є, без сумніву, помітним явищем в українському мовознавстві. Назване дослідження стало першою спробою вивчення системи деад'єктивних утворень у сучасній українській мові і ґрунтується на врахуванні ролі твірної основи в актах деривації. Як уже зазначалося, не заперечуючи важливості словотвору як поморфемного конструювання дериватів, коли словотворчі морфемні розглядалися як самодостатні конститутивні чинники, не зумовлені ніякими глибинними детермінаціями (формантоцентричний аспект), учений вказав на необхідність зміщення ваги у словотворі зі словотворчих формантів на твірну основу (основоцентричний аспект). На його думку, «послідовне врахування семантичної сумісності твірного і форманта та безпосередньо пов'язаних з нею валентісних характеристик твірного як детермінувальних факторів, що визначають принципову можливість чи неможливість утворення дериватів на базі відповідного твірного, з одного боку, і частоти використання твірного в мовленні та його структурно-семантичної невивідності чи вивідності як супровідних факторів, які регулюють реалізацію закладених системою словотворчих потенцій, з другого боку, дозволить адекватно охарактеризувати дериваційну поведінку різних класів твірних слів, їх словотвірну синтагматику й парадигматику» [4, 12].

Реалізація основоцентричного підходу до словотвору вимагає, на думку дослідника, внесення суттєвих коректив у методіку традиційних дериватологічних досліджень і зумовила встановлення відповідної специфічної одиниці класифікації й опису словотвору. Такою одиницею В. Грещук вважає словотвірну парадигму, яка серед усіх інших комплексних одиниць найбільшою мірою відображає специфіку й особливості реалізації в дериватах певної словотвірної семантики різних структурно-семантичних і формально-граматичних груп твірних слів.

Дослідженню лексичної деривації з опертям на твірну основу як типологізувальний чинник у словотворі присвячена і монографія «Нариси з основоцентричної дериватології», яку професор В. Грещук написав у співавторстві зі своїми учнями, кандидатами філологічних наук, доцентами кафедри української мови Прикарпатського університету Р. Бачкуром, І. Джочкою, Н. Пославською [5]. У першому розділі названої книги висвітлено теоретичні проблеми, зумовлені новим аспектом дослідження – основоцентричним, які за формантоцентричного підходу залишалися поза увагою дериватологів, зокрема: обґрунтування цілей і завдань основоцентричних досліджень словотвору, з'ясування ролі твірної основи як типологізувального чинника у лексичній деривації, встановлення одиниці класи-

фікації й опису словотвору, адекватної аспекту його дослідження, розгляд словотвірної релевантних ознак твірних слів, а також подано огляд напрацьованих у ділянці основоцентричної дериватології. Другий розділ присвячений характеристиці іменникового словотвору (назви тварин і рослин як дериваційна база в українській мові та їхня словотворча продуктивність). У третьому розділі описані семантичні типи твірних прикметників та їхня словотворча спроможність. Четвертий розділ охоплює девербативний словотвір на матеріалі дієслів конкретної фізичної дії (із семантикою створення об'єкта та руйнування об'єкта).

Перу В. Грещука як теоретика словотвору належать і такі праці: «Поняття словотвірної парадигми в сучасній дериватології» (1985), «Словотвірне значення як один із компонентів смислової сфери мови» (1990), «Деякі теоретичні питання словотвірного значення» (1991), «Словотвір і функціоналізм» (1999), «Семантична дериватологія: передумови формування і перспективи» (2000), «Ще раз про словотвірну категорію» (2003), «Сучасна дериватологія: деякі підсумки і перспективи» (2009), «Словотвір у сучасній науковій парадигмі» (2009) та багато ін.

Аналізуючи здобутки сучасної української дериватології, лінгвіст вказує на те, що «окреслення подальших шляхів розвитку вчення про словотвір пов'язане ... з його інтенсифікацією та екстенсифікацією, тобто, з одного боку, з поглибленням дослідження вже традиційних проблем з урахуванням найновіших досягнень мовознавчої науки і новими емпіричними знаннями, а з іншого боку, з розширенням аспектів вивчення словотвору, формуванням нових поглядів на відомі проблеми, залученням даних суміжних галузей знань про мову» [3, 15]. Словотвір, завершивши етап свого становлення, виділившись в окрему лінгводисципліну зі своїм специфічним об'єктом вивчення, своєю проблематикою та характерним поняттєвим і термінологічним апаратом, а також сукупністю спеціальних прийомів і методик дослідження словотворчих процесів і їх наслідків, на сучасному, якісно вищому витку розвитку в загальній парадигмі наукових знань утверджується як об'єкт інтердисциплінарного дослідження, результати вивчення якого однаковою мірою важливі як для власне лінгвістики, так і суміжних із нею наукових галузей знань, пов'язаних із людиною – психології, логіки, гносеології, культурології, герменевтики тощо [3, 28].

Увагу проникливого знавця і вдумливого дослідника рідної мови привертають проблеми зв'язку словотвірних мотиваційних відношень та полісемії похідних слів. Він доходить переконливого висновку, що словотвір є одним із важливих чинників формування й розвитку лексичної полісемії. Дериваційні процеси, які спричиняють розвиток багатозначності в похідному слові, неоднорідні, що пов'язано, з одного боку, з неоднорідністю природи словотворчих актів, специфікою словотвірних мотивацій у різнотипних словотворчих процесах, а з іншого боку, – з характером лексичної семантики похідного слова, ідіоматичністю чи неідіоматичністю її, яка детермінує відкритість чи закритість лексико-семантичних структур похідних [3, 68].

Цікавими є розвідки вченого, у яких розглядається лексикалізація словотворчих афіксів у мовленнєвому потоці. Такі явища, за спостереженнями

дослідника, спорадично відзначені в мові української класики XIX ст., однак помітної активізації набувають у другій половині XX ст. Передумовою лексикалізації дериваційних формантів В. Грещук вважає неінваріантність та неідіоматичність їхньої семантики. Усамостійнення словотворчих морфем і функціонування їх у ролі повнозначних слів, як і цілком протилежні процеси формування дериваційних формантів із окремих слів, або «морфемізація» лексем, засвідчують тісний взаємозв'язок між лексичними й дериваційними одиницями, взаємодію різних рівнів мови [3, 78]. Спостереження й узагальнення з цієї проблематики вміщені в таких публікаціях: «Лексикалізація словотворчих афіксів» (1999), «Виокремлення і лексикалізація словотворчих формантів як текстотворчий засіб» (2006), «Текстоорієнтована актуалізація дериваційних морфем» (2017) та ін.

Як вірний учень і послідовник ідей професора І. Ковалика В. Грещук низку публікацій присвячує видатному дериватологові, де подає скрупульозний аналіз словотвірної концепції відомого мовознавця, праці якого значною мірою й спричинилися до виділення словотвору в окрему галузь лінгвістичних знань. До них належать: «Іван Ковалик і розвиток сучасної української дериватології» (1995), «Іван Ковалик як дериватолог» (2003), «Дериватологічна концепція Івана Ковалика» (2007), «Учений. Педагог. Людина (до 100-річчя від дня народження професора Івана Ковалика)» (2007), «Непересічна особистість (до 100-річчя від дня народження проф. Івана Ковалика)» (2008), «Концепція порівняльного дослідження словотвору слов'янських мов проф. Івана Ковалика» (2017) та ін.

Виокремлюються в доробку вченого і праці, присвячені аналізу структури й семантики відприкметникових та віддієслівних похідних з погляду як синхронії, так і діахронії. Вважаючи невідкладним завданням сучасної української історичної дериватології виявлення закономірностей формування й розвитку словотвірної системи мови, що вимагає попередніх ґрунтовних досліджень еволюції окремих словотвірних категорій, розрядів, типів, В. Грещук досліджує історію словотвору деяких продуктивних, малопродуктивних і непродуктивних словотвірних типів, порівнює їх із російською мовою. Назвемо деякі праці, що стосуються вказаної проблематики: «Історія словотвору українських відприкметникових іменників на *-ство*, *-ота*, *-ина*, *-изна* в порівнянні з російськими» (1979), «Історичний розвиток словотвірної структури українських іменників на *-ість* (*-ость*)» (1981), «Семантичні зв'язки між іменниками на *-ість* і їх твірними словами в сучасній українській мові» (1983), «Спільнокореневі девербативи на *-ба*, *-ння* в сучасній українській мові» (1983) та ін.

Є в доробку В. Грещука розвідки з діалектного словотвору, зокрема «Словотвірна парадигма як типологічна одиниця діалектного словотвору» (1990), «Похідні іменники в словнику «Гуцульська діалектна лексика в українській художній мові» (2009), «Культура традиційного гірського пастухування в українському діалектному словотворенні» (2010) та ін. Дослідивши гуцульську лексику традиційного гірського пастухування, учений дійшов висновку, що діалектний словотвір у різних своїх виявах заховує, зберігає й оприявлює важливу інформацію. Феномен словотвірної мотивованості діалектних лексем, прозора внутрішня форма, як і дерив-

ваційна спроможність багатьох твірних, їхня властивість фіксувати процеси формування явищ культури і ставати їхніми мовними маркерами та дискретно репрезентувати компоненти концептів культури гірського пас-тухування – усе це, підсумовує науковець, є беззаперечним свідченням того, що діалектний словотвір відіграє важливу роль у відображенні культури народу та в її осягненні [1, 380].

Відомий В. Грещук і як редактор-упорядник багатьох збірників, що містять напрацювання в ділянці дериватології. Серед них «Актуальні проблеми українського словотвору» (1995, 2002), «Ковалик Іван. Вчення про словотвір. Вибрані праці» (2007). Василь Васильович як науковий керівник виплекав чималу плеяду словотворців: із майже 30-ти кандидатських дисертацій, захищених під його керівництвом, переважна частина присвячена проблемам дериватології.

Яскраву авторську індивідуальність ученого В. Грещука засвідчують не тільки актуальність, новизна та глибина його студій з української дериватології, достовірність узагальнень та отриманих результатів; її підкреслюють висока майстерність у володінні науковим стилем, уміння зацікавити читача предметом аналізу, аргументованість і переконливість викладу. Особливо імponує те, що Василь Васильович за всякої нагоди намагається «українізувати» термінологію сучасного мовознавства, у тому числі й дериватології, обґрунтовано пропонуючи, де це можливо й доречно, власне українські відповідники до запозичених термінів і таким чином зберігаючи національне «обличчя» нашої науки, оберігаючи її від засилля іншомовних, не завжди доречних лексем. Його чітка позиція збігається з думкою іншого українського мовознавця В. Самійленка, який переконливо стверджує: «У питанні про те, якою мірою чужомовні слова можуть увіходити в українську мову, можна прийняти такий принцип: не цуратися їх, але й не бгати їх у нашу мову без потреби». Саме Василь Васильович свого часу запропонував і послідовно використовує у власних працях замість запозиченого *потенціал (словотворчий)* питоме українське слово *спроможність (словотворча)*, термінологізувавши його. Йому належать і інші, на наш погляд, досить вдалі новотвори, які він активно застосовує у своїх наукових текстах: *усамостійнення, основоорієнтований, формантоорієнтований*. Проілюструємо їх уживання: **Усамостійнення** вчення про словотвір з усією очевидністю актуалізувало питання про його рівневий статус [3, 9]; **Формантоорієнтованою** системотворчою одиницею у словотворі став словотвірний тип [3, 13] тощо. Його погляди суголосні з думками інших сучасних науковців, які дбайливо ставляться до мови: «важливо захистити її (мову. – Л.П.) від шлаку непотрібних запозичень, сприяти її творчому саморозвиткові з питомих джерел, розвивати в ній здатність легко й точно передавати нові науково-технічні здобутки. Саме від цього залежать її життєздатність і конкурентоспроможність» [7, 31].

У книжці «Як народжується слово» Н. Клименко свого часу написала: «Словотворення надзвичайно щедре. Воно віддає все, що є в його розпорядженні, мовцям. Потрібно лише вміло користуватися його багатствами... Від нас вимагається одне: старанно й допитливо вивчати його правила і закони. Знаючи їх, ми зможемо зробити нашу мову багатшою,

краще зрозуміти майстрів слова, розпізнавши в їхніх текстах новотвори й оцінивши силу їхнього словотворчого арсеналу» [6, 285]. В. Грещук якраз і є одним із тих науковців, хто заглиблюється в багатющі мовні пласти й нестримну мовленнєву стихію, намагається встановити певні тенденції їхнього функціонування й використання в розрізі словотворення, репрезентувати нове бачення завдань учення про словотвір на сучасному етапі, спонукає до оновлення прийомів аналізу конкретного матеріалу, до напрацювання методик, відповідних новим підходам.

Висновки. Полівекторність і різноаспектність дериватологічних студій В. Грещука дають нам змогу стверджувати про його вагомий внесок у дослідження багатопланових явищ словотвірного рівня. Своїми численними працями він розвинув ідеї І. Ковалика, заклав підвалини й обґрунтував засади основоцентричного словотвору української мови, ставши його теоретиком. Глибина занурення в лінгвістичні проблеми, залучення до аналізу багатого емпіричного матеріалу, що уможливило достовірність отриманих результатів, урахування напрацювань своїх попередників та сучасників (як українських, так і зарубіжних мовознавців та фахівців інших галузей науки), виваженість, аргументованість і переконливість узагальнень та висновків, добірний науковий стиль – ось деякі риси В. Грещука-дериватолога.

ЛІТЕРАТУРА

1. Відображення історії та культури народу в словотворенні : Доповіді XII Міжнародної наукової конференції Комісії зі слов'янського словотворення при Міжнародному комітеті славістів. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. 472 с.
2. Грещук Василь Васильович : бібліографічний покажчик (до 70-річчя від дня народження). Івано-Франківськ : Місто НВ, 2019. 64 с. + іл.
3. Грещук В. В. Студії з українського мовознавства : Вибрані праці. Івано-Франківськ, 2009. 520 с.
4. Грещук В. В. Український відприкметниковий словотвір. Івано-Франківськ : Видавництво «Плай» Прикарпатського університету ім. В. Стефаника, 1995. 208 с.
5. Грещук В. В., Бачкур Р. О., Джочка І. Ф., Пославська Н. М. Нариси з основоцентричної дериватології. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2007. 348 с.
6. Клименко Н. Ф. Як народжується слово. Київ, 1991. 287 с.
7. Селігей П. Що нам робити із запозиченнями? *Українська мова*. 2007. № 4. С. 16–32.

REFERENCES

1. Reflection of the history and culture of the people in word formation: Reports of the 12th International Scientific Conference of the Slavic Word Commission of the International Committee of Slavs. Kyiv: Dmitry Burago Publishing House, 2010. 472 p. [in Ukrainian].
2. Greshchuk Vasyl Vasyliovych: bibliographic index (to the 70th anniversary). Ivano-Frankivsk: City of NV, 2019. 64 p. + illustrations [in Ukrainian].
3. Greshchuk, V. V. (2009). Studies in Ukrainian Linguistics: Selected Works. Ivano-Frankivsk. 520 p. [in Ukrainian].
4. Greshchuk, V. V. (1995). Ukrainian adjective word creation. Ivano-Frankivsk: Play Publishing House of StefanykPrecarpathian University. 208 p. [in Ukrainian].

5. Greshchuk, V. V., Bachkur, R.O., Dzhocka, I.F., Poslavska, N.M. (2007). *Essays on basic-centric derivatology*. Ivano-Frankivsk: City of NV. 348 p. [in Ukrainian].
6. Klymenko, N. F. (1991). *How the word is born*. Kyiv. 287 p. [in Ukrainian].
7. Selihej, P. (2007). What should we do with borrowing? *Ukrainian language*. № 4. P. 16–32 [in Ukrainian].

DERIVATOLOGY STUDIOS OF VASYL GRESHCHUK

Liubov PENA

*Candidate of Philology, Associate Professor
of the Department of the Ukrainian Language
of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ukraine, Ivano-Frankivsk).*

E-mail: oscar.pena@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-7154-4617

Vasyl Greshchuk is a scientist with a wide research range. His research interests include the problems of the history of the Ukrainian literary language, semasiology, dialectology, the language of fiction, and clarification of the contribution of prominent personalities to the study, defense and popularization of the Ukrainian language. He is the author of many thorough explorations on the analysis of the linguistic situation in Galicia in the eighteenth and twentieth centuries.

The leading place in the scientific work of the linguist occupy derivatology studios. In them the author focuses on theoretical issues of word formation, in particular, clarifies some aspects of word-forming meaning, substantiates the importance of word-forming categories for modeling the structural-system structure of word-formation and forming categorical grammar, sheds light on the notion of word-forming paradigm in modern derivatology. Among the researches are those in which V. Greshchuk summarizes and outlines the perspectives of modern derivatology, determines the place of word formation in the modern scientific paradigm, analyzes the prerequisites for the formation and directions of future development of semantic derivatology, emphasizes the need for functional and functional the need to define their functions in the formal-semantic organization of speech. V. Greshchuk, as a follower of the ideas of his mentor Professor I. Kovalyk, who first expressed the need to consider the role of not only formants but also of the basis in the acts of derivation, developed his teaching and substantiated the importance of the basis as a typologic factor. His works are based on the foundations of basic-centric derivatology, and in fact, starting with V. Greshchuk's publications, the Ukrainian word-formation science has changed its orientations from formantocentricity in acts of derivation to basic-centricity, eliminating some «one-sidedness» in the study. In the work of a linguist there is experience in dialect word formation. V. Greshchuk also actively works as an editor and editor of many publications related to research in the field of word formation: «Actual problems of Ukrainian word formation» (1995, 2002), «Ivan Kovalik. The doctrine of word formation. Selected Works» (2007). Of the nearly 30 PhD theses defended under the scientific guidance of Vasyl, the vast majority are devoted to the problems of derivatology.

Key words: *word formation, basic-centric derivatology, formantocentric derivatology, word-forming formant, generic basis, Vasyl Greshchuk.*

Статтю подано до редакції 22.10.2019.

DOI: 10.15330/ukrst.20.23-29

УДК 929: 811.161

ВАСИЛЬ ГРЕЩУК – ІСТОРИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Марія БРУС

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет

імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, Україна).

E-mail: mariya_brus@ukr.net

ORCID ID: 0000-0001-5874-1045

У статті розкрито внесок В. В. Грещука у вивчення історії української літературної мови. Показано його науковий доробок з історичної проблематики. Звернуто увагу на лінгвістичні праці мовознавця, присвячені вивченню української літературної мови в Галичині.

З огляду на специфіку історичних студій В. В. Грещука визначено основні аспекти його наукових досліджень: вивчення загальних процесів розвитку української літературної мови в Галичині, конкретних мовних явищ (лексичних, граматичних, лексикографічних та ін.), лінгвістичної спадщини (творів І. Могильницького, Є. Желехівського, В. Кміцикевича та ін.), внеску визначних діячів у розвиток української літературної мови (І. Франка, В. Стефаника, І. Ковалика та ін.). У результаті аналізу праць В. В. Грещука відзначено, що спектр історичної проблематики його напрацювань досить широкий, із глибоким, виваженим з'ясуванням історичних питань.

***Ключові слова:** історія мови, лінгвістичні праці, мовні явища, історична проблематика.*

Постановка проблеми. Василь Васильович Грещук – учений великої ваги й потуги, один із провідних українських мовознавців, шанований і знаний у слов'янській мовознавчій науці. Його високопрофесійні поради й настанови справляють значний або й вирішальний вплив на підготовку нових праць і становлення молодих учених. У зв'язку з цим наукові здобутки лінгвіста заслуговують на належне поцінування та збереження для майбутніх поколінь.

Мета статті – показати внесок В. В. Грещука в дослідження історії української літературної мови, представити науковий доробок ученого з історичної проблематики.

Виклад основного матеріалу. Однією з важливих і напрацьованих ділянок у науковій творчості В. В. Грещука стала історія української мови, у межах якої найбільше вділено уваги дослідженню української літературної мови в Галичині. Історичній проблематиці присвячено чимало праць ученого, підготовлених у різні періоди і в різноаспектному вимірі. Спектр історичних досліджень В. Грещука охопив розкриття загальних і конкретних процесів формування і функціонування української літературної мови на галицьких землях, опрацювання лінгвістичних праць галицького походження, презентування внеску західноукраїнських діячів у розвиток української літературної мови, особливо творчості І. Я. Франка.

Початок наукової діяльності В. В. Грещука мав історичне спрямування і зокрема стосувався української історичної дериватології та лексикології. 1979 року він захистив кандидатську дисертацію на тему «Словотвірна і лексико-семантична структура українських деад'єктивів на -ість, -ство, -ота, -ина, -изна» під керівництвом професора І. І. Ковалика. Для розкриття закономірностей розвитку словотвірної системи мови загалом і лексико-семантичних особливостей трансформації твірних у похідні слова зокрема, для з'ясування системного характеру мови на словотвірному й семантичному рівнях учений визначив за мету дослідити закономірності формування й розвитку словотвірної і лексико-семантичної структури українських відприкметникових іменників на -ість, -ство, -ота, -ина, -изна. Розв'язання низки історичних завдань у дисертації надало першій ґрунтовній праці вченого теоретичної і практичної цінності, засвідчило новизну, що дотепер залишилася актуальною й неперевершеною [1, 2–3].

Молодий науковець на обширному мовному матеріалі вперше комплексно дослідив закономірності формування й розвитку словотвірної структури українських деад'єктивів на -ість у системних зв'язках з розвитком інших однотипних утворень на -ство, -ота, -ина, -изна, проаналізував якісні і кількісні зміни в історії розвитку словотвірної структури таких дериватів, виявив мовні й позамовні чинники, які спричинили вказані зміни. Мовознавець уперше схарактеризував лексико-семантичну структуру деад'єктивів на -ість, -ство, -ота, -ина, -изна у співвідношенні з семантикою твірних основ, виявив типи й обґрунтував закономірний характер семантичної кореляції й декореляції твірних і похідних слів, а також визначив статус відприкметникових субстантивів на -ість, -ство, -ота, -ина, -изна на словотвірному й лексичному рівнях української мови [1, 3].

Підготовку кандидатської дисертації на високому науковому рівні, безсумнівно, забезпечила потужна джерельна база, яка лягла в основу історичного дослідження В. В. Грещука. Багатий і майже вичерпний історичний матеріал, представлений у роботі, особливо лексикографічні видання та лексичні картотеки, став взірцевим для проведення будь-якого лінгвістичного дослідження, не кажучи вже про історичні студії, які вимагають усеохопного опрацювання давньої та сучасної літератури, відповідної наукової бази і значно більшої, ніж сучасні розвідки [1, 4–5]. Побудова наукової роботи й виведення загальних висновків у дисертації є показовими щодо систематизації й класифікації історичного матеріалу, вони спрямовують майбутніх дослідників на продумане, вмотивоване, послідовне викладення й узагальнення результатів своєї діяльності [1, 6–23].

Проблеми загального розвитку української літературної мови в Галичині, мовна ситуація на західноукраїнських землях у різні історичні періоди розкриті в таких працях В. Грещука, як «Активізація західноукраїнського варіанта в розвитку літературної мови доби О. Духновича» (1993), «Українська мова в Галичині першої половини XIX ст.» (1999), «Проблема розвитку української літературної мови в Галичині середини XIX ст.» (2001), «Роль Галичини в розвитку української і польської літературних мов другої половини XIX – початку XX ст.» (2003), «Лексика

української літературної мови Галичини середини ХІХ ст.: діалектне підґрунтя, запозичення, словотвір» (2016) та ін. Названі роботи вченого засвідчили масштабність не тільки лінгвістичних спрямувань, а й між-дисциплінарних зацікавлень (історією, літературою, культурою), до того ж, показали спорідненість душі мовознавця з рідним краєм, переймання його історією мови і вболівання за теперішній її стан. Цими працями вчений не тільки зорієнтував на процеси формування української літературної мови на західноукраїнських землях, а й показав не применшену роль галицького літературного варіанта у формуванні загальнонаціональної мови. У такому плані думки В. Грещука співзвучні з поглядами І. Франка щодо становлення єдиного варіанта української літературної мови, базованого на східноукраїнських і західноукраїнських мовних традиціях, із охопленням насамперед лексичних елементів.

У контексті розгляду загальномовних історичних питань і в окремих спеціальних розвідках актуалізовано питання мовознавчої діяльності, розвинutoї на західноукраїнських землях, порівняно із царськими заборонами й цензурою українського слова на східноукраїнських землях у ХІХ ст. Для відновлення давніх писемних пам'яток, з'ясування їхньої наукової ваги, лінгвістичного опрацювання текстів В. В. Грещук узяв участь у підготовці праць «Євген Желехівський у національно-культурному відродженні України» (1999), «Вѣдомѣсть о Рускомъ Языцѣ» І. Могилянського (2003), «Німецько-український словар» В. Кміцикевича і Спілки в історії українсько-німецької лексикографії» (2018) та інших. У розкритті значення й вагомості таких історичних джерел учений прагнув належно поцінувати лінгвістичні праці галицького походження, а також їхніх творців.

За загальною редакцією В. В. Грещука опублікована книга «Євген Желехівський у національно-культурному відродженні України» (1999), до якої ввійшли написані мовознавцем частини «Передмова», «Подвижницька праця на благо рідного слова», «Замість післямови», а також стаття у співавторстві «Словник як джерело дослідження лексики й словотвору української мови кін. ХІХ ст.» (з З. Каспришин, М. Лесюк, В. Лучик). Ця книга засвідчила намагання вченого відновити в пам'яті українського народу ім'я Є. Желехівського (забуте або й не знане), показати його внесок у відродження національно-культурного життя України, у підтримання й розвивання власної мови, наставляння молоді на навчання рідною мовою. Значними стараннями В. В. Грещук намагався представити широкому загалу найбільший здобуток Є. Желехівського – «Малоруско-німецький словар», який став найціннішим і найвизначнішим лексикографічним виданням того часу. У статті «Подвижницька праця на благо рідного слова» мовознавець виклав найголовніші події з короткого життя Є. Желехівського, проаналізував його творчі задуми щодо збирання матеріалу, а також етапи упорядкування ним словника, виклав наукові засади укладання «Малоруско-німецького словаря», обговорені в колі тодішніх філологів і культурних діячів, звернув увагу на джерельну базу, правописну систему словника, яка згодом отримала назву «желехівка», стала популярною і була запроваджена в школи Галичини та Буковини. Таким чином, завдяки плідній праці В. В. Грещука та інших учених відкриттям для української

лінгвістики стала мовознавча й культурно-освітня діяльність Є. Желехівського і зокрема його «Малоруско-німецький словар» у 2-х томах (другий том у співавторстві з С. Недільським).

У поле наукових зацікавлень ученого потрапляли й маловідомі книги або малодоступні широкому загалу. Дослідження таких давніх лінгвістичних творів уможливають розкриття їхньої історії, пізнання й пошанування їхньої цінності. Так, у статті «Німецько-український словар» В. Кміщикевича і Спілки в історії українсько-німецької лексикографії» мовознавець зазначив, що вказаний словник мав досить велику джерельну базу, чим відрізнявся від попередніх словників, і став досконалішим та значнішим у практиці підготовки перекладних словників завдяки загальноукраїнській лексиці, із перевагою над іншими словниками (О. Партицького, Є. Желехівського і С. Недільського) ще й у невеликій фіксації регіональних, діалектних і штучно створених слів [5, 69–70]. Пильне й пошанне ставлення до давньої лінгвістичної спадщини доводить, наскільки цінною є мовознавча праця для В. Грещука.

Діяльність визначних діячів та їхня роль у розбудові української літературної мови в Галичині стала одним із головних предметів наукових зацікавлень ученого. Розкриваючи їхнє значення в історії української літературної мови, дослідник зумів дати найоб'єктивнішу оцінку внеску кожного діяча, показати його найважливіші досягнення, зокрема в книзі «Вѣдомѣсть о Рускомъ Языцѣ» (2003) зазначив, що І. Могильницький став «першим, хто усвідомив небезпеку цілковитої денаціоналізації, винародовлення українства в Галичині і започаткував процес національно-духовного відродження» [3, 5]. А найбільшою заслугою І. Могильницького, на думку професора, стало потрактування української мови як самобутньої, рівної іншим слов'янським мовам, яка заслуговує на запровадження в усі сфери українського життя [2, 15].

Найбільшого опрацювання в науковій діяльності В. Грещука набула франкознавча тематика, якій присвячено чимало публікацій, зокрема «Поетична творчість Івана Франка і розвиток української літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ ст.» (1998), «Роль Івана Франка у формуванні єдиної української літературної мови» (2006), «...Й без моєї скромної підмоги» (робота І. Франка над мовою другої редакції повісті «Петрії і Довбушуки») (2008) та ін. У рамках дослідження життя і творчості Івана Франка розкрито багато концепцій мовотворчої діяльності західноукраїнського письменника: націотворча роль мови, концепція єдиної літературної мови, джерела формування літературної мови, діалектна основа розвитку літературної мови та ін.

У франкознавчих працях В. Грещук акцентував на розумінні мови в концепції галицького діяча як об'єднувального, консолідувального чинника становлення єдиної української літературної мови, як засобу збереження та єднання нації. Учений показав характер галицької літературної мови в особі Івана Франка під час дискусії щодо шляхів розвитку української літературної мови, у якій на статтю Б. Грінченка «Галицькі вірші» (1891) представник Західної України відповів полемічною статтею «Говоримо на вовка – скажімо і за вовка», де виклав і засади розвитку єдиної

української літературної мови, а також вказав на історичні обставини відсутності єдиної української літературної мови [7, 3–5]. Термін «концепція єдиної літературної мови» став провідним у франкознавчих студіях. У це поняття дослідник творчості І. Франка вкладає шляхи, способи, джерела розвитку, розбудови та збагачення літературної мови (народно-розмовна стихія, запозичення з інших мов, творчість талановитих і популярних письменників) [7, 8].

Грещук В. В. зауважив, що концепція формування єдиної української літературної мови реалізована в художній, літературно-критичній і науковій творчості та мовній практиці І. Франка. Вона полягала в широкому використанні власних словотворчих засобів (словотвірних моделей, переосмислених значень слів, вторинно номінованих лексем), скалькованих чи безпосередньо запозичених ресурсів та ін., а також у поступовому зближенні галицького варіанта літературної мови з наддніпрянським [7, 9]. Унаслідок порівняння тридцятип'ятитисячного лексикону поетичного ідіолекту Івана Франка та реєстру лексем «Словаря української мови» за редакцією Б. Грінченка, учений-франкознавець виявляє в поетичній творчості Івана Франка понад 15 тисяч слів, яких не було в тогочасних найповніших лексикографічних працях. До них належать слова, введені в літературне мовлення саме завдяки творчій діяльності Івана Франка, а також його сучасниками (*-к-а – любителька, інфанта, економка; -ниц-я – вартівниця, отруйниця, сидільниця; -анк-а – спартанка, норманка, гамбуржанка; -ин-я – болгариня, охмістриня; -иц-я – майстериця, фельдшериця; -ачк-а – бідачка, плачка* та інші [7, 9–10]).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Грещук В. В. – визначний учений-лінгвіст із багатовимірною плідною науковою спадщиною, складовою частиною якої стали праці історичного спрямування. Аналіз наукових студій з історичної проблематики показав глибину і широту зацікавлень ученого мовними питаннями рідного краю, фаховий підхід до розкриття й пошанування лінгвістичних здобутків уродженців Галичини (С. Желехівського, І. Могильницького, В. Кміцикевича й ін.), їхнього внеску в розвиток української літературної мови. Франкознавча тематика стала провідною в розкритті творчості визначних діячів краю, у рамках якої визначено найважливіші доміанти мовотворчої діяльності Івана Франка (націотворча роль мови, концепція єдиної літературної мови, джерела формування літературної мови, діалектна основа розвитку мови).

Література

1. Грещук В. В. Словообразовательная и лексико-семантическая структура украинских деадъективов на -ість, -ство, -ота, -ина, -изна : автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Киев, 1979. 24 с.
2. Грещук В. В. «Вѣдомѣсть о рускомъ языцѣ» І. Могильницького – перша українознавча лінгвістична розвідка в Галичині. *Вѣдомѣсть о рускомъ языцѣ* / підгот. до друку, вступна стаття і примітки В. Грещука. Івано-Франківськ : Плай, 2003. С. 5–18.
3. Грещук В. Подвижницька праця на благо рідного слова. *Євген Желехівський у національно-культурному відродженні України* / за заг. ред. В. Грещука. Івано-Франківськ, 1999. С. 9–18.

4. Грещук В. «...Й без моєї скромної підмоги» (робота І. Франка над другою редакцією повісті «Петрії і Довбушуки»). *Для добра мільйонів хай вічно живе* : зб. наук. праць на пошану 150-річчя від Дня народження Івана Франка. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2008. С. 346–356.
5. Грещук В. В. «Німецько-український словар» В. Кміцикевича і Спілки в історії українсько-німецької лексикографії. *Прикарпатський вісник НТШ. Слово*: науковий журнал / гол. ред. докт. техн. наук В. М. Мойсишин. Івано-Франківськ, 2017. № 4 (40), 2018. № 3 (47). С. 67–72.
6. Грещук В. Поетична творчість Івана Франка і розвиток української літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ ст. *Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин* : матеріали міжнародної наукової конференції. Львів, 1998. С. 686–690.
7. Грещук В. Роль Івана Франка у формуванні єдиної української літературної мови. *Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Філологія*. Івано-Франківськ, 2006. Вип. ХІ–ХІІ. С. 3–12.
8. Малоруско-німецький словар : у 2 т. / уложили: Євгеній Желеховський та Софрон Недільський. Львів, 1886. Т. 1: А–О / уложив Євгеній Желеховський. 600 с.; Т. 2: П–Я / уложили: Євгеній Желеховський та Софрон Недільський. 632 с.

REFERENCES

1. Greschuk, V.V. (1979) Word-forming and lexical-semantic structure of Ukrainian deadjectives on -ost, -this, -in, -this: author. diss. ... Cand. philol. Sciences. Kiev. 24 p. [in Ukrainian].
2. Greshchuk, V.V. (2003) «The News of the Russian Language» by I. Mogilnytsky is the first Ukrainian linguistic intelligence in Galicia. *Learn about Russian / Prepare*. to the press, introductory article and notes by V. Greshchuk. Ivano-Frankivsk: Play. P. 5–18. [in Ukrainian].
3. Greschuk, V. (1999) Podvizhnytsya work for the benefit of the native word / *Yevhen Zhelekhivsky in the national-cultural revival of Ukraine* / for the head. ed. V. Greshchuk. Ivano-Frankivsk. P. 9–18. [in Ukrainian].
4. Greshchuk, V. (2008) «... Even without my humble help» (I. Franko's work on the language of the second edition of the story «Petrias and Dovbushchuk»). *For the good of the millions, live forever*: Sat. Sciences. works to commemorate the 150th anniversary of Ivan Frank's Birthday. Ivano-Frankivsk: City of NV. P. 346–356. [in Ukrainian].
5. Greschuk, V. V. (2018) «German-Ukrainian Dictionary» by V. Kmitsikevich and the Union in the History of Ukrainian-German Lexicography. *Precarpathian Bulletin of NTSh*. Word: scientific journal / chapter. ed. Doc. tech. Sciences VM Moysishin. Ivano-Frankivsk, 2017. № 4 (40), 2018. № 3 (47). Pp. 67–72. [in Ukrainian].
6. Greshchuk, V. (1998) The poetic work of Ivan Franko and the development of the Ukrainian literary language of the late XIX - early XX centuries. *Ivan Franko - writer, thinker, citizen: materials of international scientific conference*. Lviv, pp. 686–690. [in Ukrainian].
7. Greshchuk V. The role of Ivan Franko in the formation of a single Ukrainian literary language. *Bulletin of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. Philology*. Ivano-Frankivsk, 2006. Vol. ХІ–ХІІ. Pp. 3–12. [in Ukrainian].
8. Belarusian-German Dictionary: 2 volumes / by: Yevgeny Zhelekhovsky and Sophron Nedilsky. Lviv, 1886. Vol. 1: А–О / concluded by Yevgeny Zhelekhovsky. 600 sec.; Volume 2: P–I / by: Yevgeny Zhelekhovsky and Sophron Nedilsky. 632 p. [in Ukrainian].

VASYL GRESCHUK – HISTORY OF UKRAINIAN LANGUAGE

Maria BRUS*Candidate of Philology,**Associate Professor of the Ukrainian Language Department,**Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ukraine, Ivano-Frankivsk).**E-mail: mariya_brus@ukr.net**ORCID ID: 0000-0001-5874-1045*

The article describes V. Greshchuk's contribution to the study of the history of Ukrainian literary language. His scientific achievements on historical issues are shown. Attention is drawn to the linguistic works of the linguist, devoted to the study of Ukrainian literary language in Galicia.

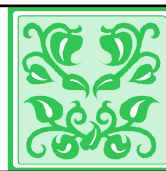
Taking into account the specifics of V. Greshchuk's historical studies, the main aspects of his scientific researches are defined: the study of the general processes of development of the Ukrainian literary language in Galicia, specific linguistic phenomena (lexical, grammatical, lexicographic, etc.), linguistic heritage (the works of I. Mogylnytsky, E. Zhelekhovsky, V. Kmitysykevych, etc.), the contribution of prominent figures in the development of Ukrainian literary language (I. Frank, V. Stefanyk, I. Kovalik, etc.). As a result of the analysis of V. Greshchuk's works, it is noted that the spectrum of the historical problems of his works is quite wide, with a deep, well-considered clarification of historical issues.

Greshchuk V. V. is a distinguished linguist of world importance, with a multidimensional fruitful scientific heritage, whose historical works have become part of it. The analysis of scientific studies on historical issues showed the depth and breadth of interests of the scientist in the language of the native land, the professional approach to discovering and honoring the linguistic achievements of Galicia natives, their contributions to the development of Ukrainian literary language (E. Zhelekhivsky, I. Mohilnytsia). The subject of French studies became a leader in the discovery of creativity of prominent figures of the region, within which the most important dominants of Ivan Franko's speech-making activity were identified (the national creative role of language, the concept of a single literary language, sources of literary language formation, dialectal basis of language development).

V. Greshchuk noted that the concept of forming a single Ukrainian literary was implemented in the artistic, literary-critical and scientific creativity and linguistic practice of I. Franko.

Key words: *history of language, linguistic works, linguistic phenomena, historical issues.*

Статтю подано до редколегії 30.10.2019.

DOI: 10.15330/ukrst.20.30-38**УДК 811.161.2'373.611****ЧИННИКИ ПРОДУКУВАННЯ ДЕРИВАТИВ
У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ****Інна БЕРКЕЩУК***кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови**Кам'янець-Подільського національного університету**імені Івана Огієнка (Україна, Кам'янець-Подільський).**E-mail: bercesinna@gmail.com**ORCID ID: 0000-0002-4772-7480*

Сьогодні в розвитку української дериватології актуальності набуває питання виявлення типології словотвору, в основі якої лежить функціональне навантаження твірних слів, а розв'язання цього питання можливе тільки в рамках підходу, який сформувався порівняно недавно. У словотворі він названий основоцентричним, бо зорієнтований на твірну основу як типологізувальний чинник. Метою основоцентричного напрямку є опис дериваційного потенціалу різних класів твірних лексем, з'ясування лінгвальних та екстралінгвальних чинників, які детермінують їхню словотворчу здатність.

Виявлення таких чинників важливе в сучасній дериватології, оскільки дає змогу встановити певні закономірності процесів словотворення, зокрема у деривації від назв знарядь праці, частин тіла та металів, спрогнозувати утворення нових дериватів, з'ясувати причини нереалізації словотворчої спроможності твірних в окремих семантичних позиціях тощо.

Проблему чинників, які регулюють словотворчу поведінку твірних, вивчало чимало дослідників, хоча на сучасному етапі вона залишається недостатньо вивченою.

Українські назви знарядь праці, частин тіла та металів входять у лексичну систему української мови як певні лексико-семантичні групи слів. Беручи до уваги семантичні характеристики досліджуваних твірних, їхні структурні і функціональні параметри, ми визначили домінантні чинники, які впливають на словотворчу спроможність досліджуваних груп твірних. Такими для твірних є: лексична семантика твірних, символічність значень, стилістична маркованість, синонімічність, похідність / непохідність, системне заміщення (ідеться про надлишковість деривата за умови, що від іншого твірного утворений дериват із іншим формантом, але тим самим значенням або його місце в лексичній системі мови заступає спільно функціональна мовна одиниця несловотвірної структури).

Дослідження показало, що є певні фактори, які пов'язані з високою продуктивністю твірного (лексична семантика, непохідність, господарсько-практичне використання). Деякі із чинників, навпаки, сповільнюють утворення дериватів, позначаються на низькому дериваційному потенціалі (стилістична маркова-

ність, неможливість сполучування основ лексем з певними афіксами, структурна складність твірної лексеми, надлишковість деривата).

Ключові слова: дериватологія, дериват, лінгвальні чинники, позамовні чинники, твірна лексема.

Обґрунтування й формулювання проблеми дослідження. Тривалий час ключова роль у систематизації та класифікації дериватів, а також у їхньому структуруванні відводилась словотворчому форманту, який виконує класифікаційну, поняттєву, уточнювальну, семантичну та оцінно-стилістичну функції, а роль твірної основи залишалась поза увагою.

На сучасному етапі розвитку української дериватології актуальності набуває питання виявлення типології словотвору, в основі якої лежить функціональне навантаження твірних слів, а розв'язання цього питання можливе тільки в рамках підходу, який сформувався порівняно недавно. У словотворі він названий основоцентричним, бо зорієнтований на твірну основу як типологізувальний чинник. Метою основоцентричного напрямку є опис дериваційного потенціалу різних класів твірних лексем, з'ясування лінгвальних та екстралінгвальних чинників, які детермінують їхню словотворчу здатність.

Звернення до іменника як твірної бази зумовлене тим, що іменник і дієслово як центральні частини мови становлять ядро словотвірної бази української деривації, а вибрані для дослідження найменування знарядь праці, частин тіла та металів репрезентують великий пласт української лексики, денотати яких відіграють важливу роль у житті людини. Обрання саме зазначених трьох груп твірних зумовлено їх різними семантико-граматичними характеристиками, що дає змогу виявити чинники, які визначають дериваційну поведінку похідних, позначаються на їхній словотворчій потужності.

Мета статті. У пропонованій розвідці ставимо за мету виявити структурну та семантичну типологію відповідних відіменникових утворень, виявити чинники, які регулюють дериваційну потужність українських найменувань знарядь праці, частин тіла та металів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Лексико-семантичні групи назв знарядь праці, частин тіла і металів, характеризуючись спільністю загальнокатегоріального значення предметності, протиставляються одна одній низкою лексико-граматичних особливостей, які позначаються на їхньому дериваційному потенціалі, визначають корпус словотвірних значень, з якими можуть утворюватися похідні від окресленого кола твірних. Такі групи твірних є добрим підґрунтям різноаспектного дослідження словотворчої спроможності іменників як класу твірних слів.

Основоцентричне дослідження словотвору передбачає встановлення чинників, що регулюють словотворчу поведінку різноманітних класів твірних лексем. Виявлення таких факторів важливе в сучасній дериватології, оскільки дає змогу встановити певні закономірності процесів словотворення, зокрема в деривації від назв знарядь праці, частин тіла та металів, спрогнозувати утворення нових дериватів, з'ясувати причини

нереалізації словотворчої спроможності твірних в окремих семантичних позиціях тощо.

Проблему чинників, які регулюють словотворчу поведінку твірних, вивчало чимало дослідників, хоча на сучасному етапі вона залишається недостатньо вивченою. Так, у російському мовознавстві дослідженням цього питання займалися такі вчені, як О. Земська [4], І. Милославський [7], Л. Денисик [3] та ін. В українському мовознавстві цього питання торкались В. Грешук [1], Н. Клименко [5], О. Микитин [6], І. Джочка [3] та ін. В українському відприкметниковому словотворі особлива роль відведена семантиці твірних ад'єктивів, їхнім структурним характеристикам та валентності в усіх проявах: «Системними факторами, які детермінують словотворчу поведінку твірного, вважаємо семантику і тісно пов'язану з нею сполучуваність твірного слова» [1, 9]. Одним із чинників, що впливають на дериваційну поведінку того чи іншого слова, як зазначає Н.Ф. Клименко, є ступінь словотворення. Виявлено, що чим далі розташований дериват від вершинного члена гнізда, тим нижчою є його словотвірна потужність: «Чим простіша структура словотворчої моделі, тобто чим менший ступінь словотворчих перетворень основи в моделі, тим більшою кількістю слів вона інтерпретується в мові. ... Збільшення складності моделі, зростання ступенів перетворення основи супроводжуються зменшенням кількості слів, у яких втілюється ця словотворча модель» [5, 19].

Досліджуючи дериваційну поведінку іменників, визначаємо такий набір чинників їх словотворчої спроможності: кількісні параметри та якісний склад конкретних словотвірних парадигм різних лексико-семантичних груп іменників залежать від лексичної та граматичної семантики вершинного слова, його фонемної структури, активності та сфери функціонування в мові й мовленні, походження тощо. Семантико-синтаксичні зв'язки також зумовлюють словотвірну поведінку твірних іменників.

Схожий набір чинників відіменникової деривації (назви споріднення та свояцтва, назви рідин та абстрактних іменників) визначає й О. Микитин, зазначаючи, що «реалізація дериваційного потенціалу конкретними іменниками залежить від їх семантичних і прагматичних чинників та сполучувальних можливостей. Важливим при інтерпретації словотворчої спроможності є належність твірних іменників до відповідної підгрупи у складі лексико-семантичної чи структурно-семантичної групи. ... Словотворча спроможність твірних іменників безпосередньо пов'язана з їх сполучувальними можливостями, що залежать від семантики твірних. Встановлюючи чинники, які визначають реалізацію відповідного типового словотвірного значення конкретними іменниками, враховуємо також структурні особливості твірних та прагматичні характеристики, що корелюють з частотністю. Нерідко відсутність тих чи інших дериватів зумовлена тим, що відповідне значення адекватно передається несловотвірними засобами» [6, 164].

Аналізуючи словотворчу спроможність дієслів конкретної фізичної дії з семантикою творення об'єкта, І. Джочка зазначає, що «важливим системним фактором, який детермінує словотворчий потенціал дієслів, є їх

валентні характеристики. Від твірних дериватів можливе утворення тільки тих похідних, значення яких передбачене валентною структурою мотивувального слова» [3, 164], а спостереження над словотворчими можливостями деструктивних дієслів також дають можливість стверджувати: «домінантними чинниками, що детермінують дериваційні трансформації вихідних одиниць, є їх семантика і тісно пов'язана з нею валентність» [3, 55], «... валентним властивостям бази ми належить вагоме місце у процесах породження похідного» [3, 64].

«Характер словотвірного потенціалу іменника залежить значною мірою від його семантичної структури: предметно-ідентифікувальні чи означувані імена, денотативний чи сигніфікативний характер семантики, вид відношення до референта (онтологічний, функціональний чи епістемічний)» [4, 24]. При аналізі словотвірних можливостей відіменникових субстантивів І.Г. Милославський також звертає увагу на семантичний фактор: «... здатність реалізувати ... значення в похідному залежить від семантичних характеристик твірних» [7, 148].

О. Земська визначила загальні особливості, які є спільними для словотвору різних лексико-граматичних груп слів: «Спостерігаються такі загальні закономірності в будові словотвірних парадигм різних частин мови: 1) у слів частовживаних словотвірні парадигми багатші, ніж у слів рідковживаних; 2) у слів нейтральних словотвірні парадигми ширші, ніж у слів стилістично забарвлених; 3) у слів, що мають вільну сполучуваність, словотвірні парадигми ширші, ніж у слів, що мають обмежену сполучуваність; 4) у слів, які стосуються цілеспрямованої діяльності людини, сфер, важливих для життя людини, словотвірні парадигми ширші, ніж у слів, що називають явища іншого гатунку» [4, 16].

Л. Денисюк, досліджуючи російські речовинні іменники, зазначає: «На словотворчі потенції речовинних іменників впливають морфологічні, словотвірні, морфонологічні, семантичні характеристики мотивувальних основ, їх належність до лексики обмеженого вживання, новизна значної частини досліджуваної, особливо термінологічної, лексики, факторами, які негативно відбиваються на словотворчих можливостях твірних основ, виступають їх дериваційна і семантична мотивованість» [2, 13].

Таким чином, наведена сукупність чинників, які регулюють словотворчу спроможність певних лексико-тематичних груп, є досить повною, однак не відображає всіх причин, характерних для досліджуваних тематичних груп: назв знарядь праці, назв частин тіла та назв металів. Тому є необхідним їх уточнення та доповнення.

Українські назви знарядь праці, частин тіла та металів входять у лексичну систему української мови як певні лексико-семантичні групи слів. Беручи до уваги семантичні характеристики досліджуваних твірних, їхні структурні і функціональні параметри, визначимо домінантні чинники, які впливають на словотворчу спроможність досліджуваних груп твірних.

Такими для твірних є: лексична семантика; символічність значень; стилістична маркованість; синонімічність; структурна складність, похідність / непохідність; системне заміщення (йдеться про надлишковість деривата за умови, що від іншого твірного утворений дериват із іншим фор-

мантом, але тим самим значенням або його місце в лексичній системі мови заступає спільнофункціональна мовна одиниця несловотвірної структури).

Лексична семантика. Можливий набір та кількість потенційних дериватів насамперед залежить від належності твірного субстантива до певної лексико-семантичної групи і характеру лексичної семантики назв знарядь праці, соматизмів чи металів.

Символічність твірних лексем. Символічного змісту набувають в українців назви засобів виробництва, передовсім ті, які використовуються у хліборобській праці, назви предметів побуту. Так, іменник *коса* в загальноєвропейській традиції символізує смерть, загибель, а стара жінка з кошою є уособленням наближення смерті. Коса для українського селянина завжди була і є засобом праці.

Доволі часто в семантичній структурі назв частин тіла також спостерігаємо розвиток символічного компонента.

Значний внутрішній зміст мають такі назви частин тіла, як *око*, *губи*, *брови*, *ніс*, *коса*. Так, слово-символ *око* усвідомлюється як поняття всевидючості; слово-образ *губа* уособлюється із пихатістю; *брови* позначають незадоволення, гнів; *ніс* в українського народу є уособленням людської пихи, зарозумілості, підвищеної цікавості. Образ *коси* усвідомлюється в українців як символ дівочої краси та честі.

Символічні нашарування в семантиці назв частин тіла сприяють продуктивності твірних лексем.

Серед назв металів широко використовуються в українській символіці образи *золота* і *срібла*, що уособлюють щось цінне, красу, добробут, високу оцінку. Слово *золото* часто вживається як звертання до близької людини. Слова-образи *золото* та *срібло* нерідко складають один комплекс (*срібло-золото*).

Стилістична маркованість. До семантичної структури аналізованих груп твірних, крім прямого лексичного значення входять спеціальні, термінологічні, діалектні, розмовні, застарілі та ін. Стилістичне маркування аналізованих твірних здебільшого спричиняє обмеження їхніх словотвірних можливостей. Належність твірного до класу рідковживаних, застарілих, розмовних, вульгарних та ін. зумовлює його обмежене вживання, а звідси – послаблення словотвірних можливостей, ступінь реалізації яких залежить від потреб спілкування.

Синонімічність аналізованих твірних. Окрім аналізованих характеристик твірного (символічність семантики, стилістична маркованість) на його словотворчу спроможність впливає також наявність чи відсутність синонімів до твірних назв. Зазвичай у синонімічному ряді твірних словотворчу продуктивність виявляє домінуюча лексична одиниця синонімічного ряду, інші є малопродуктивними або зовсім не продукують похідних.

Структурна складність, похідність / непохідність. Дослідження словотвірних парадигм назв знарядь праці, частин тіла та металів підтвердило загальну тенденцію, згідно з якою чим простіша лексема за своєю будовою, структурою, тим активніше вона залучається до процесів творення слів. Складні слова характеризуються низькою словотворчою здатністю.

Зі структурною складністю твірних лексем тісно пов'язаний параметр «похідності / непохідності» аналізованих субстантивів. При цьому спостерігається така закономірність: словотворчо непохідні твірні слова на позначення знарядь праці, частин тіла та металів становлять ядро їх бази словотворення в сучасній українській мові, а похідні твірні – периферію.

Системне заміщення. Серед назв знарядь праці небагато лексем, які називають один і той же предмет. Із таких лексем – назв знарядь праці продуктивними є переважно лише один – два деривати, хоча трапляються такі пари іменників, у яких утворюються деривати від двох назв. Оскільки від твірного *батіг* утворені похідні *батіжок*, *батожило*, *батожилий*, *батожити*, то надлишковими в лексичній системі були, наприклад, **байбарачок*, **байбаристий*, **байбарити* і т.д. Не можна очікувати дериватів зі значенням «діяти за допомогою того, що названо твірним» від таких назв знарядь праці, як *гаранник*, *малахай*, *пуга*, оскільки зі вказаною семантикою утворений дериват від іменника *бич* – *бичувати*. Із таким словотвірним значенням не утворюється дериват **лопатити* від *лопата*, бо є похідне *копати*; **лопатор*, пор. *плугатор*, бо є *копач*.

Важливими чинниками, які визначають словотворчу поведінку аналізованих класів слів, є позамовні чинники, зокрема важливість того чи іншого денотата, який вербалізується твірним, у господарсько-практичній діяльності та життєдіяльності людини. У межах окреслених груп лексики можна виокремити низку твірних слів, які вказують на важливі для людини метали (*залізо*, *золото*, *срібло* та ін.), знаряддя, що використовуються найчастіше (*коса*, *лопата* та ін.), частини тіла, яким приділялася увага і які наділялися різноманітними міфічними й асоціативно-образними властивостями (*рука*, *око*, *язик*, *серце* і под.).

Натомість твірні, денотати яких менш важливі для пересічного мовця (скажімо, інструменти вузького функціонального призначення, назви апаратів, приладів, пристроїв та ін., назви окремих кісток у вусі чи носі, наростів, назви шкірного покриву, м'язів, залоз та частин нервової системи, метали – лантаніди тощо), є малопродуктивними або й словотворчо інертними. Наприклад, не утворюють дериватів такі лексеми, як *флюгер*, *форсунка*, *чесалка* та ін.; *епістрофей*, *кадик*, *кукса*, *панкреас*, *райдушка* та ін.; *гірчець* (заст.), *станум* та ін.

Висновкуємо, що важливість назв знарядь праці, частин тіла та металів у господарстві та життєдіяльності людини позитивно відбивається на словотворчій спроможності аналізованих груп твірних.

Важливість тих чи інших предметів у житті мовця репрезентована, як свідчать дослідники, частотою вживання в мовленні лексем, які їх називають. Так, В. Грещук стверджує, що в комунікативних потребах відображається значущість слів у практичній діяльності людини, а вона, своєю чергою, корелює з частотою використання слів у мовленні. Ймовірність появи похідного на базі твірного більша в того слова, частотність якого вища. Тому при аналізі дериваційної здатності твірних різних класів слів, а, зокрема, назв знарядь праці, соматизмів та металів необхідно звертати увагу на частотність твірного, яка позначається на комунікативних потребах мовця. Однак частотний словник української мови фіксує частотність

вживання лексем тільки в художніх текстах, не беручи до уваги різні технічні, анатомічні та хімічні посібники і довідники, тому потрібно використовувати дані цього словника з відповідними поправками.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Аналіз типової і конкретних словотвірних парадигм українських найменувань назв знарядь праці, частин тіла та металів показав, що аналізовані твірні словотворчо досить активні, але реалізують свій дериваційний потенціал по-різному. Жоден із аналізованих іменників не утворює дериватів із усіма типовими словотвірними значеннями. У сучасній українській мові на дериваційний потенціал назв знарядь праці, частин тіла та металів великий вплив мають лінгвальні та екстралінгвальні фактори. Серед мовних чинників виділяємо 5 опозицій, які впливають на словотворчу здатність аналізованих субстантивів, а серед позамовних факторів – 2 опозиції. Серед таких чинників виділяємо лінгвальні (сюди належать різноманітні лексико-граматичні категорії, які властиві аналізованим твірним, особливості стилістичного функціонування, структурна складність та похідність / непохідність аналізованих назв знарядь праці, частин тіла та металів) та екстралінгвальні, які пов'язані з важливістю в господарсько-практичній діяльності та життєдіяльності людини та лексичною семантикою твірного.

Аналіз словотвірних парадигм українських назв знарядь праці, частин тіла та металів доповнює уже здійснені дослідження відіменникових дериватів на засадах основоцентричного словотвору сучасної української мови. Подальші дослідження дериваційного потенціалу інших груп твірних іменників дадуть змогу виявити повну типологію українського відсубстантивного словотвору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грещук В. В. Український відприкметниковий словотвір. Івано-Франківськ : Плай, 1995. 208 с.
2. Денисик Л. Н. Словообразующий потенциал вещественных существительных в современном русском языке : автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Киев, 1988. 16 с.
3. Джочка І. Ф. Дериваційний потенціал дієслів конкретної фізичної дії з семантикою створення об'єкта: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Прикарпатський університет ім. В. Стефаника. Івано-Франківськ, 2003. 194 с.
4. Земская Е. А. Современный русский язык: Словообразование. Москва : Просвещение, 1973. 304 с.
5. Клименко Н. Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові. Київ : Наук. думка, 1984. 251 с.
6. Микитин О. Д. Структурно-семантична типологія словотвірних парадигм іменників у сучасній українській мові : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Прикарпатський університет ім. В. Стефаника. Івано-Франківськ. 1998. 180 с.
7. Милославский И. Г. Вопросы словообразовательного синтеза. Москва : Изд-во МГУ, 1980. 296 с.

REFERENCES

1. Greshchuk, V. V. (1995). Ukrainian adverbial word formation. Ivano-Frankivsk: Plai. [in Ukrainian].

2. Denisik, L. N. (1988). The word-forming potential of real nouns in modern Russian language. Kiev [in Russian].
3. Dzhochka, I. F. (2003). The derivative potential of verbs of a specific physical action with the semantics of object creation (PhD Thesis). Ivano-Frankivsk. [in Ukrainian].
4. Zemskaya, E. A. (1973). Modern Russian language: Word formation. Moskva : Prosveshchenie. [in Russian].
5. Klymenko, N.F. (1984). Word-structure and semantics of compound words in modern Ukrainian language. Kiev: Nauk. Dumka. [in Ukrainian].
6. Mykytyn, O. D. (1998). Structural-semantic typology of word-forming paradigms of nouns in modern Ukrainian language (PhD Thesis). Ivano-Frankivsk. [in Ukrainian].
7. Miloslavskiy, I.G. (1980). Questions of word-formation synthesis. Moskva: Izd-vo MGU. [in Russian].

FACTORS OF THE PRODUCTION OF DERIVATIVES IN MODERN UKRAINIAN LANGUAGE

Inna BERKESHCHUK

*Candidate of Philology, Associate Professor
of the Ukrainian Language Department,
Kamyanets-Podilskyi Ivan Ohiyenko
National University (Ukraine, Kamyanets-Podilskyi).
E-mail:bercesinna@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-4772-7480*

Today, in the development of Ukrainian derivatology, the issue of identifying the typology of word-formation, which is based on the functional load of the words, becomes relevant, and the solution of this question is possible only within the framework of a recently developed approach. In word-formation, it is called fundamental-centric because it is oriented on a solid basis as a typologic factor. The purpose of the core-centric direction is to describe the derivative potential of different classes of generative lexemes, to elucidate the linguistic and extra-lingual factors that determine their word-forming ability.

Identification of such factors is important in modern derivatology, because it allows to establish certain patterns of word formation processes, in particular derivations from the names of tools, parts of the body and metals, to predict the formation of new derivatives, to find out the reasons for not realizing the word-forming ability of the individual semantics.

The problem of factors that regulate the word-forming behavior of creatures has been studied by many researchers, although at present it is not well understood.

The Ukrainian names of tools, parts of the body and metals are included in the lexical system of the Ukrainian language as certain lexical-semantic groups of words. Taking into account the semantic characteristics of the studied genera, their structural and functional parameters, certain dominant factors that influence the word-forming capacity of the studied groups of genera are determined. Such for the generic are: the lexical semantics of the generic, symbolism of meanings, stylistic marking, synonymy, derivation / non-derivative, systemic substitution (it is a derivative redundancy provided that another derivative is formed with another formant, but the same meaning, or its place in the lexical system of language, is coopted by a functional linguistic unit of a non-literal structure).

The study found that there are some factors that are associated with high creative performance (lexical semantics, irrelevance, economic and practical use). Some of the factors, on the contrary, slow the formation of derivatives, affect the low derivative potential (stylistic marking, the inability to combine the basics of lexemes with certain affixes, the structural complexity of the generative lexeme, the excess of the derivative).

Key words: *derivatology, derivative, lingual factors, extra-linguistic factors, generative token.*

Статтю подано до редколегії 13.12.2019.

DOI: 10.15330/ukrst.20.39-46
 УДК 811.161.2'373.611

СЛОВОТВОРЧА СПРОМОЖНІСТЬ ДІЄСЛІВ ІЗ СЕМОЮ ТАКТИЛЬНО-ДИСТАНЦІЙНОЇ КАУЗАЦІЇ РУХУ

Надія АДАМЕЦЬ

кандидат філологічних наук
 (Україна, Львів).

E-mail: nadiiaadamets@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-5854-3636

У статті запропоновано виокремлення дієслів із семою тактильно-дистанційної каузації руху в окрему лексико-семантичну групу, яка є периферійним компонентом макрополя «рух». Проаналізовано структуру словотвірних парадигм досліджуваних дієслів. У межах блоків (субстантивний, ад'єктивний, вербальний, адвербіальний) виявлено різноманітні словотвірні значення, реалізовані похідними на першому ступені деривації: «опредметнена дія», «місце-шлях», «суб'єкт-спеціаліст», «ознака об'єкта за дією, яка спрямована на нього», «призначений для виконання дії», «перемістити назовні», «перемістити всередину», «перемістити зверху вниз», «перемістити знизу вверх», «перемістити довкола чогось», «перемістити крізь щось», «віддалення від початкової точки», «перемістити в різні місця», «перемістити під що-небудь», «почати рух», «здійснювати рух якийсь час», «завершити рух», «переміщення всього», «локальна вичерпність», «виконати дію один раз», «довготривалий рух», «змінити місце розташування», «нагромадження», «додаткове виконання дії», «безоб'єктний рух суб'єкта», «зміна стану об'єкта в стан суб'єкта», «перемістити до кінцевого пункту», «наслідок руху», «здійснювати рух досхоchu», «спосіб дії». Окреслено засоби та способи творення девербативів: похідні іменники сформовані здебільшого за допомогою суфіксації, також зафіксовано один композит; девербативи ад'єктивного та адвербіального блоків утворились лише за участі суфіксів; семантичні трансформації вербальної зони уможливили префікси, конфікс, суфікси та постфікс. Підсумовано кількісний склад кожної структурної зони. Найбільшим є дієслівний блок (59 похідних), субстантивний блок – 13, ад'єктивний блок – 5, найменшим є адвербіальний блок (3). Визначено чинники, які впливають на реалізацію дериваційного потенціалу твірних слів (тотожність початкового орієнтира руху, відсутність комунікативної потреби тощо).

Ключові слова: словотвірна парадигма, дієслово, валентність, словотворча спроможність, сема, рух, каузація, твірне слово, похідне слово, словотвірне значення.

Постановка проблеми. Основоцентричне студіювання актів деривації міцно вкорінене в пізнання процесів людської діяльності – сферу не стільки мовленнєву, як екстралінгвальну. Оптимальною одиницею такого типу дослідження є словотвірна парадигма (СП), найважливіше завдання якої – «зафіксувати в усій повноті дериваційну спроможність твірних різних лексико-граматичних, а в їх межах – структурно-семантичних груп» [2, 108–109]. Твірне й похідне слова є взаємозалежними константами дериваційного процесу, а їхня семантична та формальна структура –

провідні визначники напряму словотвірної мотивації. «Певна «вихідна» одиниця, а також моделювання етапів її перетворення виступають як засоби метамовного опису в процесі утворення номінативних одиниць, зокрема похідного слова, як логічні прийоми інтерпретації лексичної семантики похідних номінативних знаків» [6, 13]. Значеннєву наповненість твірного та похідного в дериватології можна описати за концептуальною схожістю до актуального членування речення: тема (попередня інформація; те, що дане) – це твірне слово, а рема (нова інформація) – похідне слово, що реалізувало семантику твірного з додатковим значеннєвим та формальним навантаженнями.

Аналіз досліджень. В українському мовознавстві існує низка студій, присвячених дослідженню словотвірної парадигматики дієслів: конкретної фізичної дії з семантикою створення об'єкта (І. Ф. Джочка [3]), дієслів із семою руйнування об'єкта (Н. М. Пославська [8]), дієслів семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)» (Р. В. Познанський [7]), похідних дієслів (О. П. Кушлик [4]). Дієслова руху, обов'язковим компонентом яких є «об'єкт дії», становлять численний масив семантичного поля «рух» в українській мові. Саме об'єктні дієслова марковані семою «каузація».

Категорію каузативності, вслід за І. А. Наумовою, розуміємо як «суб'єктно-об'єктні відношення, за яких суб'єкт спонукає об'єкт виконати дію, що виражена дієсловом» [5, 3]. Термін «каузативне дієслово» вперше застосував у своїй праці Ш. Баллі. Каузативними вчений пропонує називати такі дієслова, які виражають здатність суб'єкта викликати певну дію чи стан іншого суб'єкта чи предмета [1, 124]. У межах каузативних дієслів руху виокремлюємо дві групи, які фіксують «чисту каузацію» (суб'єкт не змінює власного розташування): дієслова з відтінком тактильної каузації дистанційного об'єктного руху формують групу «Махнувши рукою, примусити переміщуватися те, що є в руці», а вербативи зі значенням тактильно-локальної каузації руху утворюють лексико-семантичну групу «Торкаючись об'єкта, спричинити його рух».

Метою дослідження є встановлення особливостей будови словотвірних парадигм дієслів із семою тактильно-дистанційної каузації руху. Об'єктом розвідки є компоненти мікрогрупи «Махнувши рукою, примусити переміщуватися те, що є в руці» (*вєргати*, *жбурляти I*, *кидати I / кинути I*, *метати I*, *швиргати I* (*швиргатися*), *шпурляти* (*шпурлятися*)), які репрезентують просторовий рух об'єкта, спричинений дією суб'єкта (мах рукою). Можливий набір валентних партнерів дієслів лексико-семантичної групи «Махнувши рукою, примусити переміщуватися те, що є в руці» характеризує глибинна рамка сполучуваності (Sub-M-O-X-Y-A)¹. Суб'єкт дії, виконуючи роль каузатора, не змінює своєї локальної позиції, а об'єкт-каузат, переміщуючись, долає певну відстань, яка називається траєкторією руху. Типова словотвірна парадигма аналізованих вербативів характеризується чотирма блоками.

¹ Суб'єкт-рух-об'єкт-вихідний пункт-кінцевий пункт-адресат.

Виклад основного матеріалу. Субстантивний блок. Від усіх твірних реалізується транспозиційне словотвірне значення (СЗ) «опредметнена дія»: *вергання, жбурляння 1, кидання 1, кидок 1* (розм. *кидьок*), *метання 1, швиргання 1, шпурляння*. Похідний субстантив *кидок 1* (*кидьок*) реалізує семантику одноактної опредметненості. У творенні виокремлених значень беруть участь продуктивні суфікси, наприклад: **-нн-** (*вергання, кидання, метання, швиргання, жбурляння, шпурляння*), **-ок-** (*кидок*).

СЗ «місце-шлях» репрезентує дериват *кидь*¹ (утворений нульсуфіксальним способом) із лексичним значенням «відстань, на яку можна щонебудь кинути». Значення субстантива експлікує потенційний шлях, який може подолати об'єкт, переміщення якого каузоване суб'єктом. Синтаксична реалізація позиції «вихідна точка переміщення» теоретично можлива, проте практично виявляється рідко. Це пояснюється тим, що початковий орієнтир руху об'єкта тотожний розташуванню суб'єкта в момент каузації об'єктного переміщення.

СЗ «суб'єкт-спеціаліст» реалізують деривати *кидальник 2* та *метальник*. Ці похідні субстантиви належать до групи спортивної лексики. Іменники *кидальник 1* і *кидй* «робітник, що подає снопи тощо під час укладання їх у скирту» є суб'єктами руху за родом діяльності (сільське господарство). Очевидно, потребує редагування словникова дефініція дієслова *кидати / кинути*, яка не засвідчує лексико-семантичного варіанта на позначення *кидати* як сільськогосподарського процесу, що увиразнило би семантичний зв'язок між твірним і похідним (*кидати* → *кидальник 1, кидй, самокидка* тощо).

На перехресті суб'єктно-інструментальної семантики перебуває значення похідного субстантива *самокидка* «жниварська машина, що автоматично скидає готовий сніп». Таке значення, виражене похідним іменником на позначення технічного засобу, відображає модифіковану скерованість у позицію «суб'єкта».

СЗ «суб'єкт-людина» реалізують суфікси **-льник-** (*кидальник, метальник*), **ій-** (*кидй*). Дериват *самокидка* утворений шляхом «основоскладання + суфіксація» (займенник сам + **-о-** + кид(ати) + **-к-** → *самокидка*; морфологічні явища – елізія та інтерфіксація). Творення деяких слів субстантивної зони передбачає субститутивне утинання фіналі деяких твірних, порівняймо: кид(ати) → *кидй, самокидка, кидок* (аналогічно).

Неоднозначність викликає пасивність твірних у продукуванні дериватів зі СЗ «об'єкт дії». Хоча об'єктна позиція є обов'язковою для аналізованого класу твірних, не зафіксовано жодного похідного з таким СЗ. Оскільки відсутні формально-семантичні обмеження для реалізації похідних із об'єктним значенням, то найвагоміша причина нереалізованості дериватів із заданою семантикою, очевидно, – відсутність комунікативної потреби виділення окремого предмета з множини однорідних.

Ад'єктивний блок маніфестований двома СЗ, які є реалізацією субстанційної валентності, – «ознака об'єкта за дією, яка спрямована на нього» (*киданий 1, кинений, кинутий*) та «призначений для виконання дії» (*кидальний, металний*). Закономірним є те, що активність у творенні похідних прикметникової зони виявляють «нейтральні» твірні, тобто ті, які

не марковані жодними додатковими семами, не належать до мовленнєвої периферії. Девербативи ад'єктивного блоку утворені суфіксальним способом (-льн-, -ан-, -ен-, -т-).

Вербальний блок. У дієслівній зоні реалізуються деривати з просторовими, темпоральними, результативними, дистрибутивно-інтенсивними та кумулятивними трансформаціями.

Векторна валентність, властива твірним, транспонується у восьми СЗ:

- «перемістити назовні»: *вивергати* і *вивергнути*, *викинути*, *вишпурляти*;

- «перемістити всередину»: *ввергті* і *ввєргнути*, *вкинути*, *закинути*;

- «перемістити зверху вниз»: *звергті* і *звєргнути*, *скинути* 1;

- «перемістити знизу вверх»: *підкинути* 1;

- «перемістити довкола чогось»: *обкідати* 1а;

- «перемістити крізь щось»: *прокинути*.

Семантику початку руху з фіксованим стартовим орієнтиром виражають деривати зі СЗ «віддалення від початкової точки»: *віджбурнути*, *відкинути* 1.

Локально-дистрибутивні модифікації представлені дериватами зі СЗ «перемістити в різні місця» (*розкідати* 1, *розметати* 1, *розишпурляти*), порівняймо в контексті: На затишному подвір'ї занурена в себе бабуся *розкидала* золотисті зернята кукурудзи, а заклопотані кури ловили ці залишки сонця (О. Печорна).

Синтаксичне поєднання дієслова *кидати* / *кинути* з прийменниково-іменниковою конструкцією («під- + іменник»), яка є еквівалентом обставини місця, детермінує появу деривата *підкинути* 2 зі СЗ «перемістити під що-небудь», порівняймо: ... Не любив Микола слів. І тепер – сказав, *кинув під комин* недопалок і замовк (В. Мастерова) → *підкинути* 2 (– Кажу [Галі]: покинь – не слухає... дай хоч води – а вона почала лаятись. Так я вирвав віник з рук та й *підкинув* під піл. А вона ото у сльози, – виправлявся Василь (Панас Мирний). Інші представники аналізованої групи не виявляють здатності в продукуванні СЗ такого типу, що пояснюється двома причинами: по-перше, часткова належність твірної лексеми до спортивної лексики поряд із її загальноживаним значенням (*метати*) або розмовний характер (*вергати*, *жбурляти*), по-друге, ускладненість значеннєвої структури твірного (сема «інтенсивності» – *жбурляти*, *швиргати*, *шпурляти*).

Темпоральна валентність твірних уможливила породження похідних із часовими модифікаціями: СЗ «почати рух» реалізоване префіксом *за-* (*зашпурляти*), СЗ «здійснювати рух якийсь час» – афіксами *по-*, *про-* (*покідати* 3, *прокідати* 2, *пометати*¹ 1) та СЗ «завершити рух» – префіксом *від-* (*відкідати* 1, *відшпурляти*).

Валентність ступеня інтенсивності й міри виконання дії простежується в здатності твірних продукувати підкатегорії дистрибутивних дієслів. Так, дистрибутивні зміщення представлені СЗ «переміщення всього» (*покідати* 1 та *пометати*¹ 2; у дериватах *перекідати* 1, *переметати*²,

перешпурляти актуалізується сема часової наступності). Девербатив *пометати*¹ 2 характеризується розмовним відтінком, незважаючи на належність його твірної бази до пласту спортивної лексики. Локальна дистрибуція маніфестована девербативом *обкидати*¹ 1 зі СЗ «локальна вичерпність», яке є результатом субстанційної валентності місця.

Семантика однократності маніфестована похідними зі СЗ «виконати дію один раз»: *жбурнути*, *швиргнути* і *швиргоннути*, *шпурнути*. Модифікація багатократності руху маніфестована двома СЗ – «довготривалий рух» (реалізоване дієсловом *покидати* за допомогою ітеративного префікса **попо-**) та «змінити місце розташування» (семантика неодноразового, повторного виконання втілена в похідному *перекинути* 1 за участі префікса **пере-**).

Кумулятивні зсуви в семантиці словотвірної пари «твірне-похідне» перехрещуються з результативністю. Кількісні трансформації реалізують похідні, об'єднані СЗ «нагромадження»: *навергати*, *скидати*, *скинути* б, *накидати* 1, *наметати*¹ 1, *нашпурляти*. Кількісна характеристика акцентована, здебільшого, не на процесі руху, а на множині об'єктів, нагромадження яких відбувається внаслідок каузації руху суб'єктом. На вираженні семантики кількості спеціалізуються префікси **на-** та **з-** (**с-**), однак похідним із префіксом **з/с-** іманентна чітка фіксація місця кумуляції об'єктів.

Синтезом семантики нагромадження та повторюваності дії характеризуються похідні зі СЗ «додаткове виконання дії» *підвергті* і *підвергнути*, *докидати*, *прикинути* 1, *підкинути* 3 («кинути, звичайно додаючи до чого-небудь»). Додаткова дія спрямована на збільшення кількісного складу об'єктів.

Постфікс **-ся** реалізує два СЗ вербального блоку:

- «безоб'єктний рух суб'єкта» (*вергатися* 1, *кидатися* 2, *метатися* 1), порівняймо: Мати вхопила рогача і *кинулася* до печі (В. Мастерова). Постфікс **-ся** нейтралізує об'єктну позицію, актуалізуючи сему «швидкість». Таким чином, ці деривати реалізують семантику поширення суб'єктом дії на себе: *кидатися* → дослівно *кидати себе*;

- «зміна стану об'єкта в стан суб'єкта»: *вергатися* 2.

Аспектно-результативна валентність реалізується в похідних зі значенням «перемістити до кінцевого пункту»: *докинути* 1, *дометати*¹ 1, *дошпурляти*, *дошпурнути*. На відміну від дериватів, які реалізують СЗ «перемістити до кінцевого пункту», дієслова *накинути* 1 «кидаючи що-небудь, обхопити ним когось, щось», *закидати* 1 «кидаючи, заповнити чим-небудь», *завергті* і *завергнути*, *прикидати* «кидаючи що-небудь, покрити когось, щось», структура яких ускладнена префіксами, не вважаємо словотвірними парами від аналізованих твірних, оскільки не фіксуємо будь-яких семантичних зсувів для надання їм статусу словотвірних утворень. Тому такі дієслівні лексеми вважаємо видовими корелятами, а процес їх виникнення – формотворенням.

Надмірна інтенсивність виконання дії призводить до негативного результату – погіршення фізичного стану суб'єкта (*навергатися* «багато вергаючи, стомитися» – СЗ «наслідок руху»). У семантичній структурі

дієслова *накидатися* («багато, досхочу покидати» – СЗ «здійснювати рух досхочу») наслідок довготривалої дії не відображений, хоча засоби творення похідних ідентичні (**на-** + **-ся**). Тому встановлений дериват є продуктом валентності ступеня інтенсивності та міри виконання дії.

Адвербіальна зона маніфестована трьома дериватами – *кидком*, *кидькома*, *швиргома* («швидко кидаючи»), які виражають «спосіб дії», названий твірним вербативом. Інструментом реалізації прислівникових дериватів є суфікси **-ком**, **-ома**.

Висновки. Отже, СП аналізованих дієслів характеризуються різною будовою (див. табл. 1).

Таблиця 1

Твірне \ Зона	Вер- бальна	Субстан- тивна	Ад'єк- тивна	Адвер- біальна	Кількісна продук- тивність
<i>вергати</i>	12	1	0	0	13
<i>жбурляти I / жбурити I</i>	2	1	0	0	3
<i>кидати I / кинути I</i>	27	7	4	2	40
<i>метати I</i>	7	2	1	0	10
<i>швиргати I</i>	2	1	0	1	4
<i>шпурляти</i>	9	1	0	0	10
Загальна кількість	59	13	5	3	80

Встановлена словотворча спроможність окремих дієслів лексико-семантичних груп макрополя руху є окремим компонентом, який уможливорює виявлення комплексної словотвірної парадигматики конститuentів вербативного простору, простеження динаміки словотвірних можливостей дієслів як твірної бази.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. Москва, 1955. 416 с.
2. Грещук В. В. Студії з українського мовознавства : вибрані праці. Івано-Франківськ, 2009. 520 с.
3. Джочка І.Ф. Дериваційний потенціал дієслів конкретної фізичної дії з семантикою створення об'єкта : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника. Івано-Франківськ, 2003. 20 с.
4. Кушлик О. П. Типологія словотвірних парадигм похідних дієслів в українській мові : автореф. дис. ... докт. філол. наук. Київ, 2016. 40 с.
5. Наумова І. А. Глаголы с каузативным значением в современном английском языке и исторические предпосылки их образования : автореф. дисс. ... канд. філол. наук. Москва, 1967. 19 с.
6. Олексенко В. Дериваційна ономазіологія як новий напрям у теорії номінації. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка. Серія «Філологічні науки. Мовознавство»*. 2000. Випуск 23. С. 8–15.

7. Познанський Р. В. Словотворча спроможність дієслів семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)»: автореф. дис. ... канд. філол. наук / Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника. Івано-Франківськ, 2014. 20 с.
8. Пославська Н. М. Структура і семантика словотвірних парадигм дієслів із семою руйнування об'єкта: автореф. дис. ... канд. філол. наук / Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника. Івано-Франківськ, 2006. 20 с.
9. Словник української мови: в 11 т. Київ, 1970–1980.

REFERENCES

1. Balli, Sh. (1955). General Linguistics and questions of French language. Moskva: Izd-voinostranoj literatury [in Russian].
2. Greschuk, V. V. (2009). Research of the Ukrainian linguistic: selected works. Ivano-Frankivs'k:Misto NV [in Ukrainian].
3. Dzhochka, I. F. (2003). Word-building potential of the verbs of concrete physical action with the meaning of object formation. Abstract of the PhD Dissertation. VasylStefanykPrecarpathian National University. Ivano-Frankivs'k [in Ukrainian].
4. Kushlyk, O. P. (2016). Typology of word-building paradigms of derivative verbs in Ukrainian language. Abstract of the D.Sc. Dissertation. The National Academy of Sciences of Ukraine. Institute of Ukrainian language. Kyiv [in Ukrainian].
5. Naumova, I. A. (1967). Verbs with causative meaning in modern English and the historical background of their formation. Abstract of the PhD Dissertation. Moskva [in Russian].
6. Oleksenko, V. (2000). Derivative onomasiology as a new direction in the nomination theory. *Scientific notes of V. Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University. Series «Philological Sciences. Linguistics»*, 23, 8–15 [in Ukrainian].
7. Poznans'kyj, R. V. (2014). Word-building potential of verbs of the semantic field «agrarian production (crop production)». Abstract of the Ph D Dissertation. Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. Ivano-Frankivs'k [in Ukrainian].
8. Poslavs'ka, N. M. (2006). The structure and semantics of word-building paradigms of verbs with seme of destruction of the object. Abstract of the PhD Dissertation. Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. Ivano-Frankivs'k [in Ukrainian].
9. Dictionary of the Ukrainian language: in 11 vol. (1970 – 1980). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

THE WORD-BUILDING POTENTIAL OF VERBS WITH SEME OF TACTILE-REMOTE CAUSATION OF MOVEMENT

Nadiia ADAMETS

Candidate of Philology,

(Ukraine, Lviv).

E-mail: nadiiaadamets@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-5854-3636

In the article separation of verbs with seme of tactile-remote causation of movement into a separate lexical-semantic group, which is a peripheral component of macrofield «movement», has been proposed. The structure of word-building paradigm of the studied verbs has been analyzed. Within the blocks (substantive, adjective, verbal, adverbial) various types of word-forming meanings, realized by derivatives on the first stage of derivation, have been found: «abstracted action», «locale», «an agent-

specialist», «attribute of the object by action, which is aimed at him», «designed to perform an action», «move out», «move inside», «move from up to bottom», «move from bottom up», «move around something», «move through something», «moving from the starting point», «move to different places», «move under anything», «start the movement», «move for a while», «complete the move», «moving everything», «local exhaustiveness», «perform the action once», «long-term movement», «change placement», «accumulation», «additional action», «objectless movement of the subject», «change the status of the object to the subjects state», «move to destination», «consequence of the movement», «consequence of the movement», «to move as much as you like», «mode of action». Tools and methods of creating derivatives have been outlined: derived nouns are mainly formed by suffixation, one composite formation is also fixed; derivatives of adjectival and adverbial blocks were formed only with the participation of suffixes; semantic transformations of the verbal zone made possible the prefixes, suffixes and postfixes. Quantitative composition of each structural zone has been summarized. The largest is the verbal block (59 derivatives), the substantive block is 13, the adjective block is 5, and the smallest is the adverbial block (3). Factors that influence the realization of derivative potential of offormative word have been defined (the identity of starting point of movement, lack of communicative need, etc.).

Key words: *word-building paradigm, verb, valency, derivational potential, seme, movement, causation, offormative word, derivative, word-building meaning.*

Статтю подано до редколегії 1.11.2019.

DOI: 10.15330/ukrst.20.47-56

УДК 811.161.2'373.611

ДІЄСЛОВА НА ПОЗНАЧЕННЯ ВНУТРІШНЬОГО СТАНУ ІСТОТИ: СЛОВОТВОРЧА СПРОМОЖНІСТЬ

Ольга ПЕТРІВ

аспірантка кафедри української мови

*ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника» (Україна, Івано-Франківськ).*

E-mail: olga.petriv@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-4051-9910

У статті описано дериваційний потенціал дієслів із семантикою внутрішнього стану істоти на матеріалі спеціально укладеної картотеки вихідних одиниць (понад 700 статальних вербативів) та їх похідних.

Для дієслів значення стану є вторинним порівняно зі значеннями дії чи процесу. Вербативи з семантикою внутрішнього стану істоти об'єднано в лексико-семантичне поле на основі абстрактної архісеми 'стан'. Встановлено, що ядро окресленого поля формують одиниці, що співвідносні з компонентом значення 'статичність', ближня периферія маркована семою 'становлення', дальня периферія називає 'каузоване становлення'.

Словотворчу спроможність дієслів на позначення внутрішнього стану встановлено на основі словотвірних парадигм – набору похідних від тієї самої бази на одному ступені деривації. Такий підхід здійснено в річці основноцентричної дериватології – перспективного напрямку сучасного мовознавства, який визначає твірну основу як типологізувальний чинник у словотворі. Словотвірні парадигми вихідних одиниць структуровано на блоки – субстантивний, ад'єктивний і вербативний, які класифікують віддієслівні утворення залежно від їхньої частини мовної належності.

В іменниковому словотворенні задіяно 43% твірних, а деривати репрезентують мутаційний і транспозиційний види деривації. Встановлено, що дериваційні інтенції вербативів стану в творенні прикметників значною мірою ослаблені, бо лише 26% вихідних одиниць мотивують ад'єктиви. Основним засобом внутрішньо дієслівного словотворення є префікс, приєднання якого зумовлює набуття вербативом доконаного виду, тобто відбувається перфективація. Матеріал роботи показав, що дієслівний статальний словотвір є найпродуктивнішим, адже у ньому задіяно 66% твірних, і він залежить від здатності стану розгортатись у часі, з певною інтенсивністю і на визначене коло суб'єктів.

Ключові слова: *словотворча спроможність, твірне слово, похідне слово, словотвірна парадигма, словотвірне значення, лексико-семантичне поле, дієслова на позначення стану.*

Постановка проблеми. *Словотворча спроможність (дериваційний потенціал) – порівняно нове поняття в українській лінгвістиці, яке ввійшло в активний вжиток кілька десятиліть тому. Її вбачаємо в здатності окремого слова чи певних лексико-граматичних, структурно-семантичних класів базових слів утворювати нові лексеми, причому така їхня властивість розуміється не як випадкова, а як певна об'єктивна тенденція*

виникнення нових найменувань, яка детермінована своїми причинами й закономірностями. Вивчення словотворчої спроможності розрядів слів здійснюється в річищі основоцентричного напрямку дериватології, завданням якого є повний опис усіх класів твірних з погляду їх здатності мотивувати похідні найменування. У вітчизняному мовознавстві усталилась і методика з'ясування дериваційного потенціалу базем, започаткована В. Грещуком при встановленні словотворчих можливостей українських ад'єктивів як класу твірних слів [4], яка дає змогу систематизувати, класифікувати й інтерпретувати конкретний матеріал.

Виклад основного матеріалу. В україністиці описаний дериваційний потенціал різних груп іменників (З. Валюх, Р. Бачкур, І. Беркешук, О. Микитин), прикметників (В. Грещук), деяких груп дієслів (О. Кушлик, І. Джочка, Н. Пославська, Л. Колібаба, Р. Познанський, Н. Адамець). Вичерпна характеристика вербативів як класу твірних – плідне поле для словотвірних розвідок через центральність цієї частини мови, широту її загальнокатегорійного (дія, процес, стан) і власне лексичного значення.

Традиційно дієслова із семантикою стану кваліфікуються лінгвістами як периферійні порівняно з вербативами дії чи процесу, адже сама назва цього класу слів актуалізує у свідомості мовців семи 'активність' і 'цілеспрямованість', які не притаманні дієсловам на позначення стану. Усе ж останні характеризуються відмінними семантичними, морфологічними, синтаксичними параметрами й, відповідно, словотворчим потенціалом, що зумовлює посилений науковий інтерес до них. Тому **метою** статті є описати словотворчу спроможність дієслів на позначення внутрішнього стану істоти в сучасній українській мові.

Вербативи з семантикою внутрішнього стану істоти (739 одиниць) становлять польову структуру, значеннєвий центр якої – архісема 'стан', що характеризується високим ступенем абстрактності. Ядро окресленого поля становлять семеми, що називають власне перебування у стані й корелюють із семою 'статичність' (напр.: *боліти* 2 «Відчувати біль, переживати горе; страждати, мучитися», *спати* «1. Перебувати у стані сну // Мати нормальний сон»)¹. Його ближня периферія – це лексико-семантичні варіанти, що передають набуття стану, перехід у стан і актуалізують сему 'становлення' (пор.: *німіти* «2. *перен.* Втрачати чутливість, залякати», *скніти* «3. Ставати фізично слабим, втрачати сили»). Дальню периферію формують одиниці, що виражають 'каузоване становлення', тобто переведення істоти в стан абсолютно пасивним, неагентивним, часто абстрактним каузатором (напр.: *бадьорити* «Надавати енергії, сили; створювати бадьорий настрій» (пор.: *Міцна кава бадьорить учителя*), *тішити* «2. Розважати, звеселяти. 4. Розраджувати кого-небудь, розвіювати сум, поганий настрій і т. ін.» (пор.: *Тиха мелодія тішила його і под.*)).

¹ Тут і далі лексичні значення дієслів подано за семантичними характеристиками, наведеними в "Словнику української мови" в 20 томах (том 1–9), у "Словнику української мови" в 11 томах.

Виокремлений континуум вербативів типологізовано на дві лексико-семантичні підгрупи – «Фізичний, фізіологічний стан істоти» та «Емоційно-психічний стан істоти» (у їх межах виділено 17 підгруп).

Дериваційну продуктивність різних класів твірних найкраще репрезентує словотвірна парадигма – множина дериватів, мотивованих тією самою твірною основою, яка «уможливлює підхід до словотвору як до особливої ієрархічно впорядкованої підсистеми мови, а не як до сукупності окремих похідних слів» [2, 30] і яка є «засобом внутрішньоструктурної типології» у словотворі [5, 7]. Типову словотвірну парадигму дієслів на позначення внутрішнього стану істоти репрезентують іменникові, прикметникові й дієслівні похідні, які об'єднано в блоки, що відображають породжувальні властивості твірних у продукуванні дериватів з різним загальнокатегорійним значенням.

Субстантивний блок похідних містить деривати з мутаційними і транспозиційними словотвірними значеннями. Облігаторність на семантичному рівні носія-суб'єкта стану представлена різними його виявами у семантико-синтаксичній площині. Валентність досліджуваних твірних, яка є визначальною при прогнозуванні дериваційних можливостей вербативів стану, можна зобразити кількома схемами:

- **S – Praed (st)**, де **S** – суб'єкт-носій стану у позиції підмета, а **Praed (st)** – це стан, у якому він перебуває (*Дитина радіє. Собака спить. Ми терпимо* і под.). Це найбільш частотний і типовий семантико-синтаксичний контекст для більшості одиниць, а найперше для вербативів емоційно-психічного стану.

- **O(s) – Praed (st)**, де **O(s)** позначає семантичного носія-суб'єкта стану, формально виявленого в об'єктній синтаксемі (*Мене нудить. Студента млоїло. Друга лихоманило. Робітникам легшає* і под.).

- **P(s) – Praed (st)**, де **P(s)** – це частина тіла, що у розчленованому вигляді репрезентує носія-суб'єкта стану (*Рука щемить. Палець терпне. Обличчя паїше. Очі променяють* і под.).

- **S – Praed (st) – O**, де **O** – об'єкт, на який спрямований емоційний стан носія і який певною мірою є ним зумовлений. Така валентна рамка властива дієсловам лексико-семантичної підгрупи «Стан, що передає емоційне ставлення, почуття до кого-, чого-небудь» (*Я люблю друга. Хвора жаліє себе. Дочка вірить матері. Сусідка боїться собак. Батько дорожить сином*).

- **S (cause) – Praed (st) – O (s)**, де **S (cause)** – формально-граматичний суб'єкт-каузатор, який викликає, зумовлює стан семантичного носія-суб'єкта стану в об'єктній позиції **O (s)** і є одночасно причиною певного почуття чи фізичного стану. Такий семантико-синтаксичний контекст характерний для всіх твірних, що корелюють із семою 'каузоване становлення' і виявляють значення «переводити кого-небудь у стан» (*Канікули тишили дітей. Щось бентежило школяра. Шум драгував скрипалю* і под.).

Незважаючи на те, що суб'єкт стану є обов'язковим у всіх станових ситуаціях, похідні зі словотвірним значенням 'носій стану' можуть утво-

рювати лише ті дієслівні семеми, валентна структура яких описується схемами **S – Praed (st)** та **S – Praed (st) – O**, і це стало однією з причин, що лише 9% базем словотворчо зреалізувались у цій семантичній позиції, причому більшу активність виявили вербативи лексико-семантичної групи емоційно-психічного стану (*боягуз, відпочивальник, горювальник, завидько* (розм.), *мученик, нудьгар, страждалець* і под.). Найбільше похідних зафіксовано від підгрупи «*Емоційно-психічний стан, виявлений у поведінці особи*» (*вереда* (розм.), *вередій* (розм.), *лицемір, нитик* (розм.), *панікер* та ін.). Очевидно, для носіїв мови важливим є чинник унаочнення об'єкта перед тим, як дати йому найменування, адже такі твірні називають стан, який не лише зосереджений внутрішньо у носії, але й має зовнішні вияви – поведінку.

Валентна рамка дієслів лексико-семантичної підгрупи «*Стан, що передає емоційне ставлення, почуття до кого-, чого-небудь*» передбачає третього учасника станової ситуації, що зумовило утворення ними нечисленних дериватів зі словотвірним значенням 'об'єкт, на який спрямований стан носія' (*любас* (діал.), *любко* (розм.), *любчик* (розм.) «той, кого люблять», *ненависник* (рідко) «той, кого ненавидить хто-небудь» тощо).

Твірні семеми, що належать до дальньої периферії досліджуваного поля й описані перифразою «*переводити кого-небудь у стан*», мотивують похідні з семантико-дериваційною темою 'сторонній неактивний подразник, що викликає у носія певний стан', однак словотворчу продуктивність у цьому значенні виявили лише 12% дієслів каузованого становлення (*маруда* (розм.) «те, що марудить когось, мучить, томить»; *мучитель* (перен.) «те, що мучить когось»; *жахалка* (розм.), *жахіття* (розм.) «те, що викликає жах, почуття страху» і под.). Немає жодних семантико-граматичних перешкод для утворень однотипних найменувань і від інших дієслів, що означають «*переводити кого-небудь*» у стан, якщо в таких назвах виникне комунікативна потреба.

Найчисленнішим в іменникових утвореннях є словотвірне значення 'опредметнений стан', де дериваційна транспозиція пов'язана з розширенням семантики похідних, які можуть позначати лише стан за дією вихідного дієслова (і це відображено в словникових дефініціях – *бідкування, горювання, мління, нудота, нудьга* і под.), стан і додатковий семантичний компонент з різною питомою вагою предметності (*жаління* як стан і як «1. Почуття жалю, смутку; співчуття», *лихоманка* як хворобливий стан і як «Інфекційне захворювання людини» тощо), лише додаткове значення, що витіснило первинну процесну віддієслівну семантику (це назви фізичних, фізіологічних відчуттів (*болість* «Відчуття болю, страждання; біль», *печія* «Відчуття печіння в стравоході» тощо), назви хвороб і різних видів болю (*коліт* (мед.) «Запалення товстої кишки»; *ломота* «Тупий, ниючий біль у кістках, суглобах, м'язах» тощо), назви почуттів (*боязнь* «Почуття страху»; *журба, журбота* «1. Невеселий настрій, важкі почуття; смуток, печаль» тощо) та ін.).

Загалом реалізували свою здатність до творення іменників 43% твірних дієслів на позначення внутрішнього стану істоти.

Породжувальна продуктивність сталатальних вербативів у творенні прикметників, як і в іменниковому словотворі, пов'язана з валентними характеристиками базем, і це зумовило порівняно низький ступінь їх словотворчої активності (ад'єктиви зафіксовані лише від 26% вихідних семем). До ад'єктивного блоку зараховуємо й дієприкметники, оскільки їм властива нівеляція ознаки процесності й перетворення її на віддієслівну ознаку предмета [3, 286]. Нечисленні похідні, зафіксовані від усіх підгруп твірних, репрезентують словотвірні значення:

– ‘ознака носія за станом, у якому він перебуває / перебував’ (деривати на зразок *дрімаючий, люблячий, млявий, недужний* тощо, утворені від 18% базем);

– ‘ознака носія за станом, у якому він схильний перебувати’ (це похідні *дратівливий, дрімливий, лякливий, слабовитий* і под., мотивовані 3% твірних);

– ‘ознака стороннього неактивного подразника, що викликає у носія стан’ (девербативи *бентежний, вадливий, дурманний, томливий* тощо, що походять від 7% базових одиниць).

Від дієслів лексико-семантичної підгрупи «*Стан, що передає емоційне ставлення, почуття до кого-, чого-небудь*» зафіксовано ад'єктивні утворення зі словотвірним значенням ‘ознака об'єкта за станом, який на нього спрямований’ (це деривати на зразок *жаданий, коханий, люблений, шанований* тощо).

Дієслова, що називають «*Стан фізичного болю*», мотивують похідні з дериваційною семантикою ‘кваліфікативна ознака, яка аналітично передає опредметнений стан’: *колючий* (*колоти* → *коління (колючий біль)*), *цемкий* (*цемити* → *цем, цеміння (цемкий біль)*) і под.

Складність опису віддієслівних утворень, зокрема прикметників, полягає у тому, що у словникових дефініціях не прописана словотворча семантика похідних, тобто не взята до уваги словотвірна структура, а саме ті засоби, за допомогою яких ця семантика реалізується. Часто буває, що схожі за значенневою і дериваційною структурою слова описані по-різному. Наприклад, похідні зі словотвірним значенням ‘ознака носія за станом, у якому він перебуває / перебував’ мали б бути описані як «*який перебуває / перебував у стані, названому твірним словом*», пор.: *вільнодумний* – «який вільнодумствує», *гарячковий* – «який гарячкує» і под. Лексикографічні перифрази наведених слів не мають прямої вказівки на перебування особи у стані, визначеному твірним, пор.: *вільнодумний* «який критично ставиться до пануючих релігійних або політичних поглядів», *гарячковий* «2. *перен.* Хворобливо-збудливий, нервовий» та ін., тому досліднику доволі часто доводиться самостійно відшукувати дійсні мотиваційні зв'язки.

Особливістю внутрішньо дієслівного словотвору є те, що з вербативом відбуваються деякі категорійні зміни: приєднання префікса до дієслова недоконаного виду спричиняє його перехід до дієслів доконаного виду, тобто відбувається процес перфективації. Однак префікси не змінюють тут частиномовної належності вихідного слова, відповідно можна стверджувати, що за тотожності лексико-граматичного класу твірного й похідного

йдеться про модифікаційний тип словотворення. Словотворча спроможність дієслів на позначення внутрішнього стану пов'язана з сирконстантною рамкою твірних, яка відображає часові фази розгортання стану і його інтенсивність:

<i>Бути / перебувати у стані</i>	<i>Набувати стану / переходити у стан</i>	<i>Переводити кого- небудь у стан</i>
↓	↓	↓
<ul style="list-style-type: none"> • почати, перестати, якийсь час, довго • злегка, трохи, вдосталь, дуже, сильно, надміру 		

Співвідносні словотвірні значення ‘азнати стану повністю, набути його повною мірою’ (для дієслів власне стану й становлення) і ‘вікликати у когось певний стан’ (для вербативів каузованого становлення), що корелюють зі значенням результативності, характеризуються найбільшою глибиною місця й зафіксовані від 39% твірних (деривати на зразок *задрімати, захиріти, знудити, здерев'яніти, помарніти* і *злякати, зморити, розсердити, стривожити* і под.). Набуття стану повною мірою переважно маніфестують мотивати від базем зі значенням становлення і каузованого становлення, оскільки це закладено їхньою семантикою: *набувати стану, переводити у стан* (нерезультативне значення) – *набути стану, перевести у стан* (результативне значення, об'єктивоване похідними доконаного виду). Мотиватори, що корелюють із семою ‘статичність’, хоч незначною мірою, але також утворюють похідні зі словотвірним значенням ‘азнати стану повністю, набути його повною мірою’ (*веселитися* → *звеселитися, радіти* → *зрадіти* і под.)

Велика кількість похідних (134 деривати), словникові дефініції яких дуже схожі до описів твірних або й дублюють їх, зумовила виокремлення в дисертаційній роботі *словотвірних синонімів*, які однаковою мірою утворюються від твірних зі значенням статичності, становлення й каузованого становлення та засвідчують багатство української мови на лексичному й дериваційному рівнях, пор.: *м'якнути* «Ставати добрим, лагідним, чутливим; лагідніти», *розм'якати / розм'якнути, розм'якти* «Ставати розчуленим, добрим, лагідним», *обм'якати / обм'якнути* «Ставати лагіднішим, поблагливішим; втрачати попередню суворість, лагідніти»; *соромитися* «Відчувати сором, незручність перед ким-небудь за когось», *засоромлюватися / засоромитися* «Відчувати сором, зніяковіння, збентеження і т. ін. перед ким-небудь або від чогось» і под.

Специфіка досліджуваного поля (семантико-синтаксичні особливості ядра, ближньої й дальньої периферії) зумовила утворення похідних з корелятивними модифікаціями стану, а саме:

- темпоральними (є одними з найчисельніших у віддієслівному статальному словотворі):

а) ‘почати перебувати у стані’ (*занедужати, заболіти*) і ‘почати переводити у стан’ (*задражнити*);

б) ‘перестати перебувати у стані’ (*відхворіти, перетремтіти*) і ‘перестати переводити у стан’ (*перепекти*);

в) ‘перебувати у стані якийсь час’ (*помліти, похворіти*) і ‘переводити у стан якийсь час’ (*погнівити, промучити*);

• квантитативними (неактивно утворюються від досліджуваних твірних; словотвірні значення, що називають інтенсивність і міру перебування у стані / переведення у стан, утворюються від 1–6% базових одиниць):

а) ‘перебувати у стані довго, багато’ (*попожуритися, настраждатися* «страждати довго, багато») і ‘переводити у стан довго, багато’ (*пополякати*);

б) ‘перебувати у стані вдосталь, досхочу’ (*нажуритися, навеселитися*) і ‘переводити у стан вдосталь, досхочу’ (*натішити, нарадувати*);

в) ‘перебувати у стані надміру’ (*перенапружуватися*) і ‘переводити у стан надміру’ (*перетомлювати*);

г) ‘перебувати у стані трохи, злегка’ (*прихворіти*) і ‘переводити у стан трохи, злегка’ (*присмутити*);

г) перебувати у стані, дуже інтенсивному, украй сильному за своїм характером’ (*озвірити, розлютіти* «дуже розгніватися») і ‘переводити у стан, дуже інтенсивний, украй сильний за своїм характером’ (*виморити* «дуже, сильно втомити»);

• дистрибутивними (мотивовані 10% твірних, хоча потенційно ця кількість може збільшуватися, якщо виникне комунікативна потреба у таких найменуваннях, оскільки відсутні семантичні причини, які б перешкождали утворенню нових слів з розподільними словотвірними значеннями):

а) ‘бути у стані, поширеному на багато носіїв’ (*помліти, понидіти*) і ‘переводити у стан багато носіїв’ (*поморити, полякати*).

Лексико-семантичні підгрупи статальних дієслів виявили неоднорідний дериваційний потенціал, що пов’язано перш за все із їхніми диференційними семантичними й валентними характеристиками. Іменникові утворення найбільше продукують твірні, що називають «*Емоційно-психічний стан, виявлений у поведінці особи*» (у дериваційних актах задіяно 77% твірних), прикметникові – «*Стан фізичного болю*» (51%), дієслівні – «*Стан, що передає радість, задоволення*» (85%). Формування різних типів словотвірних парадигм твірних і їхнє неоднакове якісне та кількісне наповнення пов’язане із семантико-граматичною неоднорідністю виокремлених одиниць, що формують ядро, ближню та дальню периферію і називають стан, становлення й каузоване становлення. Найбільшою протяжністю і глибиною місць семантичних позицій характеризується вербативний блок похідних, адже 66% твірних мотивують дієслова, а найчисленнішими корелятивними семантичними позиціями є дві: ‘опредметнений стан’ / ‘опредметнене переведення у стан’ і ‘ззнати стану повністю, набути його повною мірою’ / ‘вікликати у когось певний стан’ (словотворчо реалізувались по 39% твірних дієслів).

Здатність до семантико-дериваційних трансформацій визначається мовними й позамовними чинниками. Стримувальною у віддієслівному статальному словотворі виявилась сама лексична семантика вихідних оди-

ниць, аджестани, у яких перебувають суб'єкти-носії, здебільшого характеризуються тимчасовістю, нетривалим перебігом, триванням без зовнішніх виявів, вони внутрішні, приховані, що зумовлює відсутність унаочненого передномінаційного освоєння об'єктів найменування й відповідно виявлених суттєвих його характеристик, важливих для пізнавальної діяльності мовця. Облігаторність носія стану на семантичному рівні, але різноманітність його виявів у семантико-синтаксичній площині, відсутність при більшості твірних об'єктної синтаксеми, тобто обмежене коло референтів, пов'язане з зосередження стану в самій істоті, нешироке поєднання з обставинними поширювачами зумовили ослаблені словотворчі потенції твірних. Обмежувальними в утворенні дериватів виявились похідність значної кількості твірних одиниць, структурно-морфемна складність, стилістична маркованість, вторинність статального значення у семантичній мікросистемі мотиватора, можливість виразити певне значення синонімічними лексико-синтаксичними засобами.

Отже, дієсловам на позначення внутрішнього стану істоти властивий невеликий дериваційний потенціал порівняно з іншими уже вивченими лексико-семантичними групами вербативів української мови, адже в середньому на одне твірне слово припадає лише 3 похідні (наприклад, середній показник кількості похідних на одне твірне слово для дієслів з семантикою створення об'єкта становить 11 [5, 179–259], зі значенням руйнування об'єкта – 6 [5, 259–325], вербативів руху – 8 [1, 2]). Однак у вітчизняній лінгвістиці відсутні критерії, за якими можна було б визначати ступені продуктивності окремих класів твірних слів. Для укладення шкали словотворчої продуктивності базових одиниць в основоцентричній дериватології перш за все варто встановити градаційні рамки породжувальної спроможності, тобто умови, за яких класи слів відносилися б до певного типу продуктивності, а також чіткі способи кількісного і якісного підрахунку, які уніфікували б підходи до вивчення дериваційного потенціалу різних груп лексики. Це дало б змогу при вивченні словотвірної підсистеми мови здійснювати внутрішню типологію її елементів і порівнювати одні класи твірних одиниць з іншими, встановлювати між ними ієрархію з погляду словотворчої спроможності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, дериваційний потенціал дієслів на позначення внутрішнього стану істоти є закономірною реалізацією семантико-валентних параметрів твірних одиниць, зокрема кількість і якість облігаторних субстанцій при аналізованих базових словах прогноують семантичні позиції типової словотвірної парадигми субстантивного й ад'єктивного блоку дериватів, а прислівникові й інші поширювачі з обставинним характером визначають словотвірні значення вербативного блоку похідних. У досліджуваній групі дієслів актантна й сирконстанта рамки «бідні», що зумовило невисоку здатність до дериваційних трансформацій.

Робота відкриває перспективу подальших досліджень зі встановлення словотворчої спроможності інших класів твірних вербативів (зокрема зовнішнього стану) з опорою на твірну основу. Доцільним у наступних розвідках є розроблення об'єктивних наукових критеріїв для зіставлення

породжувального потенціалу різних угруповань базових одиниць з метою формування внутрішньої дериваційної ієрархії слів відповідно до їхніх словотворчих інтенцій. Вважаємо такий шлях перспективним для подальших наукових пошуків у ричіщі основоцентричної дериватології.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адамець Н. В. Словотвірна парадигматика дієслів руху в сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Івано-Франківськ, 2016. 20 с.
2. Валух З. О. Словотвірна парадигматика іменника в українській мові : монографія. Київ; Полтава, 2005. 353 с.
3. Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови : академ. граматики укр. мови / за ред. І. Вихованця. Київ, 2004. 400 с.
4. Грещук В. В. Український відприкметниковий словотвір : монографія. Івано-Франківськ, 1995. 206 с.
5. Нариси з основоцентричної дериватології / Грещук В., Бачкур Р., Джочка І., Пославська Н. Івано-Франківськ, 2007. 348 с.

REFERENCES

1. Adamets, N. V. (2016) Slootovirna paradyhmatyka diiesliv rukhu v suchasni ukrainskii movi: author's abstract. dis ... cand. filol Sciences : 10.02.01. Ivano-Frankivsk. [in Ukrainian].
2. Valiukh, Z. O. (2005) Slootovirna paradyhmatyka imennyka v ukrainskii movi : monohrafiia. Kyiv : Poltava. [in Ukrainian].
3. Vykhovanets, I. R., Horodenska K. H. (2004) Teoretychna morfolohiia ukrainskoi movy : akadem. hramatyka ukr. movy. Kyiv. [in Ukrainian].
4. Greshchuk, V. V. (1995) Ukrainskiy vidpryketnykovyi slovotvir : monohrafiia. Ivano-Frankivsk. [in Ukrainian].
5. Greshchuk, V., Bachkur, R., Dzhochka, I., Poslavska, N. (2007) Narysy z osnovotsentrychnoi deryvatolohii. Ivano-Frankivsk. [in Ukrainian].

VERBS DENOTING THE INTERNAL STATE OF A CREATURE: DERIVATIONAL POTENTIAL

Olga PETRIV

*Postgraduate Student of the Ukrainian Language Department,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ukraine, Ivano-Frankivsk).*

E-mail: olga.petriv@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-4051-9910

The article provides a comprehensive study of the derivational potential of verbs denoting the internal state of a creature based on a specially developed register of base verbs (more than 700 stative verbs) and their derivatives (more than 2000 derived units).

The meaning of state is peripheral for verbs, compared to the meanings of action or process. The verbs denoting the internal state have been combined into the field structure based on the abstract archiseme of 'state'. It has been found out that the core of the outlined field is formed by the units that are related to the component of 'stasis', the close periphery is marked by the seme of 'acquisition', the far periphery denotes 'causal acquisition'.

The derivational potential of verbs denoting the internal state has been defined on the basis of word-formation paradigms – a set of derivatives from the same base at

the first stage of derivation. This approach has implemented in terms of core-centric derivatology, a perspective direction of modern linguistics, which defines the base as a typologizing factor in word formation. The word-formation paradigms of derivatives have been divided into blocks – substantival, adjectival, and verbal, which classify deverbal derivatives according to their part-of-speech affiliation. The research material shows that the derivational potential of verbs as a class of base words is determined by their valency, actantial and adjunctive frames.

43% of bases were used in noun formation, and the derivatives represent the mutational and transpositional types of derivation. The research has shown that the derivational potential of verbs of state is very weak in forming adjectives, as only 26% of bases motivate the adjectives. The research material has shown that the verbal derivatives from stative verbs are the most numerous, as 66% of bases were used in their word formation. This depends on the ability of state to develop in time with some intensity and spread on a range of subjects, that is, this is defined by the adjunctive frames of bases. The specificity of the investigated field led to the formation of derivatives with the correlative modifications of state, in particular temporal, quantitative, distributive.

Key words: *derivational potential, base word, derivative, word-formation paradigm, word-formation meaning, lexico-semantic field, verbs denoting the state.*

Статтю подано до редколегії 22.10.2019.

DOI: 10.15330/ukrst.20.57-63

УДК 81'372.611

МОВНОСТИЛІСТИЧНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ УНІВЕРБАЦІЇ

Іван ДУМЧАК

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет

імені Василя Стефаника» (Україна, Івано-Франківськ).

E-mail: dumchak@ukr.net

ORCID ID: 0000-0003-0676-8742

У статті досліджено явище універбації у функціональних стилях української мови. Функційне навантаження експресем крізь призму стилістичних засобів мови є актуальною проблемою й сучасної лінгвістики.

Відзначено, що найчастіше універбаційні процеси відбуваються в розмовному, художньому та публіцистичному стилях. У нашій розвідці основну увагу звернено на особливості вживання суфіксальних універбів як різновиду експресивних лексем. Суфіксальні універби вживають з метою експресивізації мовлення, економії мовних зусиль, зацікавлення адресата.

Суфіксальна універбація – найбільш поширений спосіб стягнення декілька-слівного найменування в однослівне. Стійке аналітичне найменування зберігає прозору мотивацію і внутрішню форму та функціонує як офіційна кодифікована назва.

Розмовне мовлення є найсприятливішим ґрунтом для творення суфіксальних універбів. Аналіз значного фактичного матеріалу показав, що універбація охоплює ті сфери мови, які найтісніше пов'язані з повсякденним життям людини, її побутом, виробничою діяльністю, навчанням. Найчастіше суфіксальні універби виникають у певному соціальному чи професійному колі. Розмовне мовлення активно продукує появу універбів у зв'язку із такими двома основними причинами: прагненням до економії мовних засобів та експресивності висловлювання.

Активне використання універбів властиве й публіцистичному стилю. Вживання суфіксальних універбів у публіцистичних текстах зумовлене намаганням мовців експресивізувати висловлювання, надати йому емоційності, природності. Універби є одним із прийомів зацікавлення читача, слухача, глядача. Основними причинами частого вживання конденсатів у засобах масової інформації є економія мовних засобів, прагнення до найкоротшого повідомлення, експресивізація мовлення.

Аналізовані суфіксальні універби часто трапляються в художньому тексті, де вони служать засобом експресивізації висловлювання, сприяють адекватності передачі мовленнєвих ситуацій, підсилюють емоційний стан героя, зацікавлюють читача.

Процес входження універбів у загальнонародну лексичну скарбницю є довготривалим, і часто завдяки публіцистичному чи художньому стилю розмовні деривати засвоюються й літературною мовою.

***Ключові слова:** універб, суфіксальна універбація, мовний стиль, експресивізація мовлення.*

Постановка проблеми. Функційне навантаження експресем крізь призму стилістичних засобів мови є актуальною проблемою й сучасної лінгвістики. У нашій розвідці основну увагу звернено на особливості вживання суфіксальних універбів як різновиду експресивних лексем у різних стилях української мови.

Аналіз досліджень. Термін «універбація» (від лат. *unus* – один, *verbum* – слово) в сучасному мовознавстві інтерпретується по-різному: як словотвірно-стилістичне явище, що представляє вторинну номінацію, напр.: *мінеральна вода* – *мінералка* [7; 9; 11; 12; 13]; як явище первинної номінації, коли творення будь-якого похідного пов'язують зі стягненням семантико-словотвірної перифрази, напр.: *школяр* – *той, хто вчиться в школі* [6; 8]; лише як «різновид суфіксального способу словотворення, при якому словосполучення за допомогою суфіксації згортається в слово: *записна книжка* > *записник*» [5, 688]. Під універбацією ми вбачаємо словотвірний акт, у результаті якого декількаслівне найменування (здебільшого це стійке словосполучення) перетворюється в однослівний відповідник – універб. Таким чином, результатом універбації можуть бути і суфіксальні похідні (*Маріїнський палац* – *Маріїнка*), і еліптичні субстантиви (*контрольна робота* – *контрольна*), і деякі типи аббревіатур (*медична сестра* – *медсестра*) та складних слів (*Добрий день* – *Добридень*) [3, 341–342; 16].

Ставимо собі за мету дослідити функційні особливості суфіксальних конденсатів у різних стилях української мови. Цей аспект універбації ще не досліджений лінгвістами.

Виклад основного матеріалу. Суфіксальна універбація – найбільш поширений спосіб стягнення декількаслівного найменування в однослівне. Стійке аналітичне найменування зберігає прозору мотивацію і внутрішню форму та функціонує як офіційна кодифікована назва. Атрибутивні стійкі словосполучення, які зазнають універбації, найчастіше виражаються:

1) прикметником (дієприкметником) + іменник: *сателітарна антена* – *сателітка* (*сателітарка*), *мобільний телефон* – *мобільник* (*мобілка*). Оскільки такі універбізовані деривати мотивуються формою ад'єктива, а семантично – значенням відповідного прикметниково-іменникового словосполучення, то універби цього зразка можна зарахувати до різновиду суфіксальних типів іменників прикметникового походження (деад'єктивів) [1, 40-41; 7, 78].

2) іменник + іменник: *бібліотека імені В. Стефаника* – *Стефаниківка*, *кошик з бересту* – *берестянка*, *ящик для білизни* – *білизнярка*.

Натомість суфіксальні універби виникають у розмовному мовленні, набуваючи при цьому маркованого забарвлення. Зважаючи на це, у науковому та офіційно-діловому стилях ми не виявили таких універбів. Найчастіше вживаються універбізовані похідні в розмовному, публіцистичному та художньому стилях.

Розмовне мовлення є найсприятливішим ґрунтом для творення суфіксальних універбів. Аналіз значного фактичного матеріалу показав, що універбація охоплює ті сфери мови, які найтісніше пов'язані з повсякденним життям людини, її побутом, виробничою діяльністю, навчанням.

Найчастіше суфіксальні універби виникають у певному соціальному чи професійному колі. Напр.:

– у мовленні людей виробничих професій: *трикотажка* – *трикотажна фабрика*, *бетонка* – *бетоноване шосе*, *двозмінка* – *робота в дві зміни*, *солерудник* – *солерудний басейн*.

– у мовленні спортсменів: *персоналка* – *персональна опіка*, *багатоходівка* – *багатоходова комбінація*, *двоходівка* – *шахова партія на два ходи*, *стометрівка* – *стометрова дистанція у спортивних змаганнях*, *багатоденка* – *багатоденні змагання*;

– у мовленні студентів та учнів: *заліковка* – *залікова книжка*, *курсак* – *курсорова робота*, *криміналка* – *кримінальне право*, *читалка* – *читальний зал*, *молекулярка* – *молекулярна фізика*, *зарубіжжя* – *зарубіжна література*, *мобільник* – *мобільний телефон*, *академка* – *академічна відпустка*;

– у мовленні медиків: *сибірка* – *сибірська виразка*, *щитовидка* – *щитовидна залоза*, *вітрянка* – *вітряна віспа*, *валер'янка* – *валеріанові краплі*;

– у мовленні лінгвістів: *желехівка* – *правопис Желехівського*, *грінченківка* – *правопис Грінченка*;

– в артистичному й письменницькому мовленні: *одноактівка* – *одноактна п'єса*, *табакерка* – *театр Табакова*;

– у мовленні військових: *самоволка* – *самовільний відхід (чи самовільні дії)*, *магазинка* – *рушниця з магазином*, *трилінійка* – *трилінійна рушниця*;

– у мовленні юристів: *малолітка* – *малолітній злочинець*, *анонімка* – *анонімний лист*, *карник* – *карний злочинець*;

– у мовленні політиків: *мажоритарка* – *мажоритарний округ*.

Розмовне мовлення активно продукує появу універбів у зв'язку із такими двома основними причинами: прагненням до економії мовних засобів та експресивності висловлювання.

Активне використання універбів властиве й публіцистичному стилю. Публіцистичний стиль – це функціональний різновид літературної мови, який використовується в ЗМІ, в ораторських, пропагандистських виступах. Для нього характерні популярність, образність, полемічність викладу, яскравість засобів позитивної чи негативної експресії [4, 14]. Вживання суфіксальних універбів у публіцистичних текстах зумовлене намаганням мовців експресивізувати висловлювання, надати йому емоційності, природності. Універби є одним із прийомів зацікавлення читача, слухача, глядача. Основними причинами частого вживання конденсатів у засобах масової інформації є економія мовних засобів, прагнення до найкоротшого повідомлення, експресивізація мовлення.

Найчастіше універби позначають назви продуктів харчування та напоїв: *грушівка*, *картоплянка*, *житнівка*, *цукрівка*, *яблунівка*, *шипучка*, *медовуха*, *ліверка*. Напр.: «Тут із зерна мелють борошно, яким годують худобу та з якого печуть хліб і ... женуть *житнівку*» («Експрес», 5–12 серпня 2016), «*Медовуху* офіційно визнали» («Експрес», 16 жовтня 2018).

Часто в мас-медійних текстах вживають універбізовані жаргонізми на позначення транспортних засобів: *маршрутка*, *підземка*, *електричка*, *легковик*, *вантажівка*, *аварійка*, *двійка*. Напр.: Народні колективи виконують колядки на 15 станціях столичної «підземки» («Експрес», 16 жовтня 2018), «Парашутисти» у *маршрутках* («Експрес», 11 жовтня 2018).

Назви навчальних закладів, установ, будівель, фабрик називають такі універби: *Києво-Могилянка*, *трикотажка*, *хрущовка*, *комуналка*, *малосімейка*, *хрущовка*. «Тож не дивно, що для значної кількості українських геніїв-абітурієнтів нагадування про «Києво-Могилянку» викликає такі ж почуття, як органна меса у католиків» («Експрес», 23 березня 2018), «У місті-мільйоннику заморозять *комуналку*» («Експрес», 16 жовтня 2018).

До технічних назв і новітніх технологій належать: *вітряк* (вітрогенератор), *вузькоколіяка*, *мікрохвильовка*, *електронка* (електронна книжка – E-book), *мобілка* (мобільник). Напр.: «До речі, *електронка* – це вихід і для інтелектуальної літератури» («Експрес», 23 вересня 2018), «Але це все ж не часті випадки, адже всі пілоти мають навігатори, радіостанції, льотні комп'ютери. Навіть із *мобілкою* літаю» («Експрес», 16 жовтня 2018).

Назви документів можна проілюструвати такими універбами: *заліковка*, *візитівка* (*візитка*), *платіжка*, *страхівка*. Пор.: *Заліковка*, за яку можна купити автомобіль («Gazeta.ua», 11 жовтня 2017), Споживачка півроку отримує *платіжку* з «технічною помилкою» на майже 100 тисяч («Експрес», 24 жовтня 2018).

Рідше на шпальтах газет трапляються універбізовані жаргонізми на позначення суспільних обставин, процесів: *соціалка*, *комуналка*, *міні-малка*, *гуманітарка*, *аморалка*; локативні назви: *Пейзажка* (Пейзажна алея), спортивних найменувань: *молодіжка*, *націоналка*. Пор.: «Дорога *комуналка?*» («Експрес» 4–11 жовтня 2018 р.), Нічого особливо вінтажного в цих сходах, що збігають з *Пейзажки* на Гончарну вулицю, нібито й не було («День», 2 грудня 2016).

Паралельне вживання повної і стягненої назви може використовуватися і для запобігання повторів. – Чи вибрали ви вже для себе *мажоритарний округ?* – Є попереднє рішення, що мені не слід балотуватися по «*мажоритарці*», а координувати дії всієї партії (з газети «Молодь України»), «Дивна річ: в Україні діє понад 400 державних вищих навчальних закладів, а визнається в світі лише *Києво-Могилянська академія*... Тож не дивно, що для значної кількості українських геніїв-абітурієнтів нагадування про «*Києво-Могилянку*» викликає такі ж почуття, як органна меса у католиків» (з газети «Експрес»).

Аналізовані суфіксальні універби часто трапляються в художньому тексті, де вони служать засобом експресивізації висловлювання, сприяють адекватності передачі мовленнєвих ситуацій, підсилюють емоційний стан героя, зацікавлюють читача. Пор.: І коли, по кількох годинах, як уже погасили, як від верещали, відблিমали по снігу синюшними сполохами *пожежки*, а слідчий ще не приїхав, і компанія, вся ще в зашпорах збудженого сміху, кашлю, сякання... [О. Забужко. Польові дослідження українського сексу. Київ: Факт, 2003. 91]. Дрібна, як бульбашки на гладенькій поверхні літньої ріки, коли зненацька починається дощ – *раптівка* [М. Ма-

тіо Солодка Даруся. Львів : Піраміда, 2011. 67]; Усу свою добич зношував на ріжену серед лісів у порожню, стару *курнєнку* з маленькими виконцями, що були замість шклий застанені свинечєми дималами [П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік. Верховина, 2012. 195]; «І ні тобі британських кореспондентів, ні листів на підтримку від провідних діячів літератури й мистецтва – це ж хто тоді *Нобелівку* був дістав, Маркес, здається? [О. Забужко. Польові дослідження українського сексу. Київ : Факт, 2003. 80]. Письменники можуть використовувати універби і для вербалізації іронії чи сарказму, пор.: «... відчуття тим більш неясне, що він же був такий клінічний *чистюк*, щоранку по годині плюскотався під душем, і то не рахуючи гоління, аж її брала зла цікавість: що здоровий хлоп може там годину робити, онанує, чи що?» [О. Забужко. Польові дослідження українського сексу. Київ : Факт, 2003. 89-90].

Іноді у прозовому тексті можливе теж паралельне вживання повної і стягненої назви, пор.: «Тільки дочка середульша коло матері впада:

- Мамонько...
- Не перебивай!
- Випийте люба...
- Що це?
- *Валер'янові краплі.*

Геть, одчепися! Хіба можна таку драму в серці та *валер'яною* впинити... дайте мені отрути!» [Микола Куліш. Народний Малахій. Трагедійне. Київ, 1990. 4]; «Про саме перебування Катерини у *психіатричному будинку* говорити доводиться мало, бо це життя (якщо це можна назвати життям!) суто біологічне... *Психіатричка*, в якій на неї вже ніхто не звертав уваги...» [Білий птах з чорною ознакою. *Іван Миколайчук: Спогади, інтерв'ю, сценарії*. Київ : Мистецтво, 1991. 125];

– Містере Вонка, – вигукнув він, – а чи можна передати отак через повітря щось інше? Наприклад, *вівсяну кашу*?

– А щоб тебе качка копнула! – обурився містер Вонка. – Не згадуй при мені цю гидоту! Ти знаєш, з чого роблять *вівсянку*? [Роальд Дал. Чарлі і шоколадна фабрика / з англ. переклав Віктор Морозов; за ред. О. Негребецького та І. Малковича. Київ : «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА», 2018. С. 201].

Як зазначає О. Д. Пономарів, «функціональні стилі не становлять замкнених систем, між ними існує взаємодія, вони взаємно впливають один на одного» [10, 19]. Вживання однакових універбізованих лексем у різних стилях підтверджують цю думку.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, суфіксальні універби експресивізують висловлювання, передають настрій мовця, зближують автора й читача, сприяють адекватності передачі мовленнєвих ситуацій. Процес входження універбів у загальнонародну лексичну скарбницю є довготривалим, і часто завдяки публіцистичному чи художньому стилю розмовні деривати засвоюються й літературною мовою. Дослідження особливостей кодифікації універбів є перспективним й актуальним.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грещук В. В. Український відприкметниковий словотвір. Івано-Франківськ : Плай, 1995. 206 с.
2. Думчак І. М. Універбація в українській мові : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.01. Івано-Франківськ, 1998. 12 с.
3. Исаченко А. В. К вопросу о структурной типологии словарного состава славянских языков. *Slavia*. 1958. Roč. 27. Seš. 3. С. 334–352.
4. Капелюшний А. О. Практична стилістика української мови : навч. посіб. 2-ге вид., перероблене. Львів : ПАІС, 2007. 399 с.
5. Клименко Н. Ф. Універбація. *Українська мова. Енциклопедія* / Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. Київ : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2000. 688 с.
6. Кубрякова Е. Типы языковых значений : Семантика производного слова. Москва : Наука, 1981. 200 с.
7. Лопатин В. В. Суффиксальная универбація и смежные явления в сфере образования новых слов. *Новые слова и словари новых слов*. Ленинград : Наука, 1978. С. 72–80.
8. Мартынов В. В. Категории языка : Семиологический аспект. Москва : Наука, 1989. 192 с.
9. Нелюба А. М. Універбація як вторинний спосіб найменування реалій. *Лінгвістичні дослідження. Збірник наукових праць*. Харків, 1992. С. 67–71.
10. Пономарів О. Д. Стилiстика сучасної української мови. Київ : Либiдь, 1992. 248 с.
11. Сидоренко О. М. Про поняття універбізації в сучасному слов'янському мовознавстві. *Мовознавство*. 1992. № 4. С. 42–47.
12. Kaliszan J. Семантико-конденсационная универбація составных наименований в современном русском языке. *Poznań*, 1986. 147 с.
13. Szczepańska E. Uniwerbizacja w języku czeskim i polskim. Kraków, 1994. 102 p.

REFERENCES

1. Greshchuk, V. (1995) Ukrainian adjective word building. Ivano-Frankivsk : Play. [in Ukrainian].
2. Dumchak, I. M. (1998) Univerbation in the Ukrainian language: abstract thesis for PhD (Linguistics): 10.02.01. Ivano-Frankivsk. [in Ukrainian].
3. Isachenko, A. V. (1958) On the question of the structural typology of the Slavic vocabulary of Slavic languages. *Slavia*. 1958. Roč. 27. Seš. 3. P. 334–352 [in Russian].
4. Kapelyushnyi, A. (2007) Practical stylistics of the Ukrainian language : textbook. 2nd ed., Lviv : PAIS. [in Ukrainian].
5. Klimenko, N. (2000) Univerbation. *Ukrainian language. Encyclopedia* / Editorial : Rusanovsky V., Taranenko O. [co-chairs], Zyablyuk M. etc. Kyiv : ed. «Ukr. encycl.» named after M. Bazhan. [in Ukrainian].
6. Kubriakova, E. (1981) Types of linguistic meanings : Semantics of a derivative word. Moscow : Science. [in Russian].
7. Lopatin, V. (1978) Suffix univerbation and related phenomena in the field of new word formation. *New words and dictionaries of new words*. Leningrad : Science. P. 72–80 [in Russian].
8. Martynov, V. (1989) Language categories : Semiological aspect. Moscow : Science. [in Russian].
9. Nelyuba, A. (1992) Univerbation as a secondary way of naming realias. *Linguistic research. Collection of scientific works*. Kharkiv. P. 67–71 [in Ukrainian].

10. Ponomariv, O. (1992) Stylistics of contemporary Ukrainian language. Kyiv : Lybid. [in Ukrainian].
11. Sydorenko, O. (1992) The concept of univerbation in contemporary Slavic linguistic studies. *Linguistic Studies*. № 4. P. 42–47 [in Ukrainian].
12. Kaliszan, J. (1986) Semantic-condensational univerbation of compound names in contemporary Russian language. Poznań. [in Russian].
13. Szczepańska, E. (1994) Uniwerbizacja in Czech and Polish. Kraków. [in Polish].

LINGUISTIC AND STYLISTIC DIFFERENTIATION OF UNIVERBATION

Ivan DUMCHAK

Associate Professor, PhD (Linguistics)

Department of Ukrainian Language,

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

(Ukraine, Ivano-Frankivsk).

E-mail: dumchak@ukr.net

ORCID ID: 0000-0003-0676-8742

The article deals with the phenomenon of univerbation in functional styles of the Ukrainian language. Functional loading of expressive units through the prism of the stylistic means of language is an actual problem in contemporary linguistics.

It is noted that most often, the univerbal processes occur in spoken, artistic and informal styles. In our research, we focus on the peculiarities of using suffix univerbs as a variety of expressive units. Suffix univerbs are used to express speech, to save linguistic effort, and to make the addressee interested.

Suffix univerbation is the most common way of condensation of several words into one word. A solid analytical nominative unit retains transparent motivation and its inner form and functions as an official codified name.

A spoken language is the most important ground for creating suffix univerbs. The analysis of considerable factual material showed that the univerbation covers those areas of a language which are the most closely connected with the daily life of a person, his life, his activity, and his studying. Most often, suffix univerbs appear in a particular social or professional environment. The colloquial language actively generates the emergence of univerbs for two main reasons: the desire for linguistic economy and expressiveness of a phrase.

The active use of univerbs is also characteristic of informal style. The use of suffix univerbs in non-fiction texts is caused by the efforts of the speakers to express their expressions, to give it emotionality and naturalness. Univerbs are one of the techniques of interest for the reader, the listener, the viewer. The main reasons for the frequent use of condensation in the media are the economy of linguistic means, the desire for the shortest message, and the expressiveness of speech.

Analyzed suffix univerbs often occur in an artistic text, where they serve as a means of expressing a phrase, contribute to the adequacy of the transmission of speech situations, enhance the emotional state of the hero, and interest the reader.

The process of integrity of univerbs into the nation's lexical richness is time-consuming, and through a literary or artistic style, spoken derivatives are also assimilated by the literary language very often.

Key words: *univerb, suffix univerbation, linguistic style, expressiveness of speech.*

Статтю подано до редколегії 30.10.2019.

DOI: 10.15330/ukrst.20.64-70

УДК 811.161.2-36

СЛОВОВІР АНГЛІЦИЗМІВ У ПІДСИСТЕМІ УКРАЇНСЬКОГО ДІЄСЛОВА

Ярина БИТКІВСЬКА

*кандидат філологічних наук, асистент кафедри іноземних мов
і перекладу ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника» (Україна, Івано-Франківськ).*

E-mail: yarunabytkivska@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-9865-9967

У статті аналізуються запозичені англіцизми-дієслова через призму словотвірної системи сучасної української мови. У такому ракурсі пласт досліджуваних лексем формують дві основні групи – опосередковані англіцизми-дієслова зі зв'язаними коренями англійського походження (ОАк) та відсубстантивні англіцизми-деривати (ОАд). Першу групу в основному становлять дієслова, які використовуються як команди запуску на сторінках комп'ютерних програм та інтернетних сайтів. На українськомовному ґрунті до звукового оформлення англійського дієслова додаються формотворчі та словотворчі форманти, властиві для питомих дієслів.

ОАд-вербати кількісно поступаються першій групі. Набуваючи на новому мовному ґрунті необхідних ознак питомого дієслова, вони утворюють свою дієслівну словотвірну підсистему за допомогою відповідних словотворчих засобів. У результаті приєднання наявних дериваційних формантів опосередковані англіцизми розширюють свій змістовий обсяг невластивими для їхніх етимонів додатковими семами. Такі утворення функціонують у комп'ютерних програмах та інтернетних сайтах, а також на сторінках преси та художньої літератури. Популярним є використання ОА-дієслів у молодіжному слензі, де вони використовуються для кодування мови.

Ключові слова: опосередковані англіцизми, відсубстантивні англіцизми-деривати, сема, словотвірне значення, суфікси, префікси.

Постановка наукової проблеми та її значення. Укорінення англійських запозичень на новому мовному ґрунті передбачає певні зміни зовнішньої форми, що зумовлено різною структурною організацією мов, які перебувають у контакті – синтетичною українською та аналітичною англійською із ознаками кореневого типу. Окрім того, пристосування до парадигм української мови, а отже, й повноцінне функціонування англіцизмів на рівні з питомими лексемами є свідченням сили і життєздатності мови-рецептора.

Метою запропонованого дослідження є вивчення англійських запозичень-дієслів, які на новому мовному ґрунті змінюють зовнішню форму та пристосовуються до словотвірних особливостей української мови.

Виклад основного матеріалу. Порівняно з іменниками, дієслівна підсистема української мови поповнена англійськими запозиченнями в незначній кількості. Такі дієслівні утворення поділяються на дві окремі групи, опосередковані англіцизми-дієслова зі зв'язаними коренями англій-

ського походження (ОАк) та відсубстантивні англiцизми-деривати (ОАд). Першу групу становлять дієслова, які використовуються як команди запуску на сторінках комп'ютерних програм та інтернетних сайтiв. Напр.: *click* – натиснути, *attach* – приєднати, *upgrade* – перейти на вищий рівень, *break* – перервати, *delete* – знищити, *help* – допомогти, *insert* – вставити, *save* – зберегти, *connect* – з'єднати, *use* – використати тощо. На українськомовному ґрунті до звукового оформлення англійського дієслова додаються формотворчі та словотворчі форманти, властиві для питомих дієслів. Такі утворення швидко виходять за межі комп'ютерного жаргону і все частіше використовуються у розмовному мовленні, проникають на сторінки преси, трапляються в художній літературі: *Нідерландський **стартап** Fairphone презентував новий «етичний» смартфон, який можна **апгрейдити** замість того, щоб купувати новий пристрій* (<https://thelabel.com.ua/news/35409-u-yevropi-prezentovali-etichniy-smartfon-fairphone-3-yogo-mozhna-apgreйдiti-zamist-togo-shchob-kupuvati-noviy>); *Вона рада, що я щось пишу, щось тут **клікаю** на комп'ютері* (Ліна Костенко. Записки українського самашедшого). *Коли грали, помітили, що часто трапляються кумедні і цікаві моменти, які потім пропадають, забуваються. Щоб ділитися ними, стали **стрімити*** (<https://www.the-village.com.ua/village/business/how/213593-strimeri-pro-te-yak-zarobiti-na-translyatsiyah-komp-yuternih-igor>).

В опосередкованих англiцизмах *бекапити*, *пікапити* та *стартапити* запозичена частина сприймається як корінь, хоч їхні етимони – це дієслівні конструкції, що складаються з дієслова та прийменника і мають власну відмінну від мотивувального дієслова семантику (*tobackup*, *topickup*, *startup*): *Спочатку працював з друком, потім з брендингом, а згодом – з мобільними інтерфейсами. Зараз пробую **стартапити*** (Like №1, 2014).

Характерно, що суфікс **-ува-**, який традиційно вважається найпродуктивнішим у творенні і запозиченні дієслів іншомовного походження, у формуванні ОАк-вербатiв поділив функцію словотворення із суфіксом **-и-**, і утворили до 40% ОА кожен: *енджоювати*, *дайвувати*, *релаксувати*, *апгрейдити*, *атачити*, *бутити*, *генерити*, *сейлити*, *пікапити*. Серед аналізованого матеріалу суфікс **-а-** сформував майже 20% опосередкованих англiцизмiв: *брейкати*, *клікати*, *юзати*, *хакати*.

Набуваючи на новому мовному ґрунті необхідних ознак питомого дієслова, ОА-вербати утворюють свою дієслівну словотвірну підсистему за допомогою відповідних словотворчих засобів.

Зокрема, поширеним у словотворенні ОАд-дієслів сленгового характеру виявився суфікс **-ну-**, який додає семантиці дієслова значення однократності і раптовості дії [8, 61]: *аскнути*, *делітнути*, *дрінькнути*, *есемеснути*, *інсертнути*, *клікнути*. Напр., *Так от.. **делітнув** 28 псевдо які заходили останній раз більше як місяць тому і нічого не написали.. жодного посту.. це просто неможливо* (www.center.lviv.ua); *А тут набрав, залив, переставив. Мишкою **клікну**, маркером пробіжусь. Готово.* (Ліна Костенко. Записки українського самашедшого. С. 266).

Його варіант суфікс **-ону-** підкреслює інтенсивність дії: *Як з цим боротись і що за стандарт такий убитий, що лізе на телевізійні частоти... **Хелпонтіть**, пліз!* (www.pda.mabila.ua).

Позаяк запозичення з англійської мови приходять в українську переважно у статусі іменників [2, 73], значна частина АД-дієслів утворилися як відсубстантивні похідні. Більшість таких ОА-дериватів, як і питомі відіменникові дієслова, утворюються за допомогою суфікса **-ува-**. Він виконує функцію дієслівної транспозиції і надає новоутворам, залежно від їх лексичної семантики, загального значення діяльності, дії чи стану, зміст яких визначається іменником-мотиватором: *бізнесувати, дизайнувати, семплувати, шопінгувати*. Напр.: *Треба точно так зробити – не треба буде на хаті у когось висіти – підемо по магазинах. Ото буде цікаво – разом шопінгувати!* (www.boombox.net.ua); *Я підприємець з 15-ти літнім стажем відповідально заявляю, вчора ми всі мали можливість чесно вести бізнес (я саме так і робив), завтра ж ми просто зобов'язані жити і бізнесувати чесно* (www.fogum.pravda.com.ua); займатись тим, що властиве для особи, позначеної іменником-мотиватором, *панкувати, хакерувати, хіпувати*, напр., *...мати таких батьків і не панкувати – нереально* (www.tartak.com.ua); *Як ти був маленький, батько хіпував, у подертих джинсах містом вишивав* (Л. Дереш, Культ); *проживати, перебувати* відрізок часу, позначений іменником-мотиватором, *найтувати*. Напр.: *Найтували в старій колибі на полонині* (3 розм. мовлення).

Дещо поступаються кількістю відіменні англіцизми-деривати, утворені за допомогою суфікса **-и-**, який виражає дію, стан або процес, що відбувається постійно. Засвідчені лексеми *даблити, есемесити, сейшенити* мають колоквальний характер, оскільки побутують у слензі [7, 196]. Напр.: *Він десь даблить другу годину* (ПСУМС); *На весіллі у сусідів сейшенили цілу ніч* (ПСУМС). Водночас засвідчене вживання англіцизму *газлайтинг* та його похідних *газлайтер* та *газлайтити*, етимони яких є також новоутворами у англійській мові. Після виходу п'єси «Gas Light» («Газове Світло») під поняттям *газлайтинг* стали розуміти «форму психологічної маніпуляції, метою якої є змусити жертву сумніватися в адекватності свого сприйняття навколишньої дійсності, ставлячи під сумнів власну пам'ять та розсудливість» (<https://uk.wikipedia.org>): *Після історій двох жінок, яких непорядний партнер «газлайтив» (змушував сумніватися у власній адекватності), до нас почали звертатися інші читачі* (https://zik.ua/zmi/bbc/2018/01/21/features-42749513_89321).

У лексичному складі англійської мови багато слів мають подвійний або потрійний категорійний статус – можуть виступати іменниками, прикметниками чи дієсловами залежно від контексту. Це зумовлено аналітичною будовою англійської мови, у якій граматичні відношення виражаються через застосування службових слів (артиклів, прийменників, інфінітивних часток) та через чіткий порядок членів речення. Англійська лексема полікатегорійного характеру запозичується в українську мову переважно як іменник, який номінує опрідметнену дію. За умов активного використання в узусі та мовних потреб формуються дієслова із відповідною семантикою. Так, у розмовному мовленні побутують дієслова «*дизайнити*», «*дизайнувати*», які утворились від лексикографічно засвідченого й кодифікованого іменника *дизайн*. Значення тривалої дії надає дієслову суфікс **-ува-**, значення «спрямувати дію» забезпечує суфікс **-и-**. Пор.:

Тепер кожен, хто в змозі малювати, дизайнувати та фотографувати може викласти сюди свої творіння (www.bogatyg.com.ua); *Скористатися послугами дизайнера або дизайнути усе самому, і як вписати сімейні реліквії в новий інтер'єр?* (www.reporter.novy.tv).

Дещо відмінною є мотивація новоутвореного дієслова *сейлити*, зафіксованого в молодіжному мовленні ССУС [6]. Його лексичне значення подається як «продавати». Натомість кодифікований іменник *сейл* має спеціалізовану семну структуру, означаючи «сезонний розпродаж товарів за зниженими цінами» [4]. Етимологом останнього є англійський іменник *sale* зі згаданою семною як одного зі складників значеннєвого змісту. На позначення дії в англійській мові існує дієслово *sell* [sel] із загальним значенням «продавати». Однак звукове оформлення сленгового дієслова *сейлити* схиляє нас до думки про мотивацію англіцизмом *сейл* (*sale* – [seil]), а не про запозичення дієслівного кореня із додаванням відповідного суфікса **-и**.

Шляхом транспозиційних змін утворилося сленгове дієслово *есемесити* (*есемесати*), мотивоване англіцизмом *есемес* (SMS – short Message Service – служба коротких повідомлень). Як зазначає О. Земська, за своєю будовою аббревіатури підлаштовуються під звичайні слова, намагаючись бути багатосонорними, містити достатню кількість голосних і утворювати похідні [1, 54]. Так, десубстантив *есемесити* у свою чергу мотивував ОА *есемеснути* (*симиснути*), у якому модифікаційний суфікс **-ну-** ускладнює семантику дієслівної основи семою «однократність».

У внутрішньочастиномовному словотворі дієслів англійського походження – і опосередкованих англіцизмів-дієслів зі зв'язаними коренями, і відсубстантивних ОАд-вербатів – у комплексі із суфіксальним ресурсом української мови також задіяні питомі префікси. У таких утвореннях тісно переплітаються лексичні й граматичні значення, створюючи для науковців складність розмежувати словотвірні й аспектуальні категорії [5, 63]. Своєю чергою багатокомпонентність значення префікса (наявність видового і лексичного компонентів), а також ідіоматичність значення похідного слова, мотиватором якого є ціле дієслово зі всіма граматичними характеристиками, – всі ці ознаки створюють труднощі у визначенні цілісного префіксального значення [5, 87].

Керуючись умовним поділом усіх префіксальних дієслів на дієслова з переважанням аспектуального значення та дієслова з переважанням просторового значення [5, 99], у цій частині роботи ми розглянемо вербати англійського походження із останнім вказаним значенням.

Так, новотвір *відфорвардити* мотивується ОАк-дієсловом *форвардити* (*toforward* – переадресовувати, пересилати повідомлення), семантика якого передбачає спрямований рух у просторі. У мотивованому утворенні загальне просторове значення віддалення від об'єкта префікса **від-** конкретизується у об'єктну дію, пов'язану з переміщенням у просторі [5, 204]. Напр.: **Відфорварди, будь-ласка, цю інформацію вашим лінкасоїдам, бо від мене туди листи не проходять** (www.archive.linux.org.ua).

Іншим прикладом просторового значення префіксального дієслова є сленгізм *обхайрати*, що є похідними від сленгового іменника *хайр* –

волосся (*hair*) і утворений за аналогією із питомими експресивними лексемами *обрізати, обчиржити, обтяти, обкарнати, обкромсати, обкраяти* зі спільною ядерною семою «стригти». У таких утвореннях префікс **об-** набуває значення «з усіх боків» [5, 179]: *Головне – не потрапити в лати ментам, бо обхайрають волосся, яке росло три роки* [3]. Засвідчена форма цього дієслова із постфіксом **-ся**, який вказує на дію, спрямовану на суб'єкт мовлення: *Почало лізти волосся і довелося обхайратися* [3].

Значення початку дії надає префікс **за-** лексемам *залогінитися, зачекінитися, засеївити, запостити*. Цікаво, що англіцизм *залогінитися* зафіксований у художньому перекладі англійської новели «До зустрічі з тобою» Джорджо Моєс: *Коли підобідала, повернулася до книгозбірні, сіла за комп'ютер і залогінилась*.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Соціальні заговори та певна популярність деяких англіцизмів прискорили їхнє пристосування до словотвірних особливостей української мови. У результаті приєднання наявних дериваційних формантів опосередковані англіцизми-дієслова розширили свій змістовий обсяг невластивими для їх етимонів додатковими семами. Активне послугування ними в усному мовленні та в соціальних мережах, а також на сторінках преси та художньої літератури, активні словотвірчі процеси при використанні запозичень свідчать про життєздатність та гнучкість української мови та спроможність пристосуватись до глобалізаційних змін загалом. Водночас відкритим залишається питання доцільності використання деяких неолексем в українському мовленні та визначення місця запозиченої лексики, її меж у нормах української мовної системи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Земская Е. А. Словообразование как деятельность. Москва : Наука, 1992. 221 с.
2. Клименко Н. Ф., Скибицька Н. В. Словотвірні можливості англіцизмів у сучасній українській мові. *Структура та семантика мовних одиниць у функціональному аспекті* : збірник наук. праць. Чернівці : Видавництво Чернівецького університету, 1996. С. 72–80.
3. ПСУМС – Пиркало С. Перший словник українського молодіжного сленгу / за ред. Мосенкіс Ю. Київ : Віпол, 1998. 83 с.
4. СІС – Словник іншомовних слів, 23 000 слів та термінологічних сполучень / уклад. Л. О. Пуустовіт та ін. Київ : Довіра, 2000. 1018 с.
5. Соколова О. Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові. Київ : Наукова Думка, 2003. 285 с.
6. ССУС – Словник сучасного українського сленгу / упорядн. Т. М. Кондратюк. Харків : Фоліо, 2006. 350 с.
7. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ ст. : на матеріалі мови засобів масової інформації. Київ : Пугач, 2005. 388 с.
8. Юрчук Л. А. Питання суфіксального словотворення дієслів у сучасній українській мові. Київ : Видавництво Академії Наук Української РСР, 1959. 100 с.

REFERENCES

1. Zemskaya, E. A. (1992) Word-building as a practice. Moscow : Nauka [in Russian].
2. Klymenko, N. F., Skybytska, N. V. (1996) Word-building potential of anglicisms in the modern Ukrainian language. The semantics of language units in functional aspect. P. 72–80 [in Ukrainian].
3. Pyrkalo, S., Mosenkis, Yu. (ed.) (1998) The first dictionary of Ukrainian youth slang. Kyiv : Vipol [in Ukrainian].
4. Pustovit, L.O. (ed.) (2000) The dictionary of foreign words. Kyiv : Dovira [in Ukrainian].
5. Sokolova, O. (2003) Prefix word-building of verbs in the modern Ukrainian language. Kyiv : Naukova Dumka [in Ukrainian].
6. Kondratyuk, T. M. (ed.) (2006) The dictionary of modern Ukrainian slang. Kharkiv : Folio [in Ukrainian].
7. Styshov, O. A. (2005) The Ukrainian language of the end of XX c. (based on the materials of media language). Kyiv : Pugach [in Ukrainian].
8. Yurchuk, L. A. (1959) The issues of suffix word-building in the modern Ukrainian language. Kyiv : The Soviet Ukrainian Scientific Academy Publishing House [in Ukrainian].

THE ANGLICISMS WORD-BUILDING IN THE UKRAINIAN VERB SUBSYSTEM

Yaryna BYTKIVSKA

*Candidate of philological sciences, assistant professor
of the Department of foreign languages and translation,
Vasyl Stefanyk Precarpathian University (Ukraine, Ivano-Frankivsk).*

E-mail: yarynabytkivska@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-9865-9967

The article is concerned with English loan-verbs through the lens of the word-building system of the modern Ukrainian language. From this perspective the studied lexemes fall into two categories: mediated anglicisms as root verbs (, the derivatives, which roots are the transcribed or transliterated English lexemes, that do not function alone as borrowings in the Ukrainian language), and denominative verbs-derivatives. When borrowed they are given additional word-building and form-building affixes typical of host verbs extending their meaning with new semes.

The first group (mediated anglicisms MA) - consists of the verbs that function as computer commands and are widely used in computer programs and internet sites. Since the computer vocabulary is primarily utilized by young generation, these lexemes extend their usage to slang which is considered to be particularly open to borrowings and new word formations. The most common suffixes in this cluster are -ува-, -u- and -а-.

Denominative verbs (DV) appear on the internet pages, media and fiction and in a slang as well. The affixation is typical of host denominatives. For instance, the domestic suffix -u- implies constant action, state or a process. Suffix -ну- provides the new formations with the meaning of a sudden, one-off action. Prefixes об-, від-, за- provide neologisms with the general meaning of space.

Most English words have double or triple categorial status – can be used as nouns, verbs or adjectives depending on the context and word order. When borrowed to Ukrainian, such lexemes are usually used as nouns that nominate subjectivised action. Due to the language needs new verbs with a required meaning are formed.

Social requirements and certain popularity of particular anglicisms have accelerated their adaptation to word-building peculiarities of the Ukrainian language confirming the viability of the target language. However, such issues as the necessity for using some lexemes and defining borrowed lexemes within the marks of a target Ukrainian language system still pose apparent discrepancy between researches and require further scientific study.

Key words: *mediated anglicisms, denominative verbs, seme, affixes.*

Статтю подано до редколегії 22.10.2019.

DOI: 10.15330/ukrst.20.71-80
УДК 811.161.2; 81'374

ЛЕКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВНИЧОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ ХІХ СТОЛІТТЯ

Михайло ПАНОЧКО

*кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Україна, Дрогобич).*

*E-mail: panochkom@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-1707-0975*

Основа для розвитку української правничої термінології склалася уже в ХІХ ст. Взаємодія споріднених літературних мов, літературні контакти, передусім міжслов'янські зв'язки в період національного відродження відчутно збагатили лексичний склад української мови. Соціально-історичні умови, що впливали на особливості мовної ситуації в Україні, багато в чому визначали характер розвитку її правничої термінології. Досягнення наукової думки початку ХХ ст. активізували потенційні засоби мови для розвитку, збагачення й стабілізації термінології в кожній із наук. Питання упорядкування термінів у суспільно-політичній сфері набуло особливого значення.

Наша стаття досліджує основні джерела творення і поповнення української юридичної термінології, виявляє головні чинники формування мови права Західної України. Основою для українського юридичного лексикону є переважно внутрішньомовні ресурси, та все ж процес утвердження західноукраїнської правничої термінології характеризувався численними впливами, пов'язаними з історичним розвитком української мови і термінологічною базою інших мов. Іншим продуктивним шляхом збагачення західноукраїнської юридичної терміносистеми були запозичення з латинської, німецької та польської мов, що зумовлено історичними обставинами розвитку українського правництва.

У нашому дослідженні описано дві основні лексико-граматичні групи правничих термінів, серед яких переважають іменники, які є статичними елементами термінологічної системи, та дієслова, які становлять її динамічний елемент. Нами з'ясовано також екстралінгвальні фактори, які зумовили поширення явища синонімії в українських юридичних текстах ХІХ століття.

Розвиток правничої термінології у Західній Україні ХІХ ст. не відзначався послідовністю. Цей процес характеризувався численними впливами, пов'язаними із історичним розвитком української мови та термінологічною базою інших мов. Найяскравішим доказом історичного впливу на правничу мову Західної України ХІХ ст. є використання старослов'янської графіки та етимологічного правопису в консервативних «Вісниках законів» Австрійської імперії.

Лексикографічні праці XIX ст. та Вісники законів є цінними і важливими джерелом дослідження становлення сучасної української літературної мови в Західній Україні, яке мусить зайняти гідне місце серед українських мовних пам'яток.

Ключові слова: українська юридична термінологія, термін, терміносистема, словники, перекладна лексикографія.

Постановка проблеми. Основа для розвитку української правничої термінології склалася уже в XIX ст. Упродовж століття словниковий склад української мови переживав справжню революцію. Взаємодія споріднених літературних мов, літературні контакти, передусім міжслов'янські зв'язки у період національного відродження відчутно збагатили лексичний склад української мови. Соціально-історичні умови, що впливали на особливості мовної ситуації в Україні, багато в чому визначали характер розвитку її правничої термінології.

Досягнення наукової думки активізували потенційні засоби мови для розвитку, збагачення й стабілізації термінології в кожній із наук. Питання порядкування термінів у правничій сфері набуло особливого значення. Сформувавшись, юридична термінологічна лексика поступово ставала компонентом самої мови, її внутрішнім надбанням. Звичайно, наука постійно нагадувала про себе, викликаючи до життя все нові й нові спеціальні назви, окремі з яких зберегли вузькоспеціальне значення, а більшість ставала надбанням широкого загалу.

Актуальність дослідження зумовлена відчутною питомою вагою правничої термінології як підсистеми у складі загальнолексичної системи та значним внеском західноукраїнських науковців, лексикографів, правників у процес становлення й розвитку загальнонаціональної системи термінів.

Проблема становлення правничої термінології вже була предметом досліджень в українському мовознавстві (праці М. Вербенец, І. Кочан, М. Мозера, О. Остапенко, О. Сербенської, Л. Тименко та ін.). Було розглянуто історію формування української національної термінологічної думки в XX ст., висвітлено особливості використання іменника та інших частин мови у складі сучасної української юридичної термінології, розглянуто способи їх творення, проаналізовано особливості структури сучасних українських юридичних термінів-словосполучень, а також особливості семантики термінів на означення органів юстиції та службових осіб, сторін у кримінальному та цивільному процесах, судових присудів, а також термінів, які пов'язані з веденням слідства тощо. Однак особливості семантичних процесів в юридичній термінолексичній зафіксованій в західноукраїнських словниках XIX ст. все ще потребує детального розгляду та вивчення.

Мета статті – виявити та дослідити лексичні особливості української юридичної термінології XIX ст., описати найбільш типові лексикотематичні групи правничих термінів, зафіксовані в лексикографічних та часописних джерелах періоду зародження західноукраїнської юридичної терміносистеми в XIX ст. Для висвітлення цього завдання потрібно

звернути увагу на умови функціонування юридичної термінології даного періоду, застосувати описовий метод, що реалізується через прийоми лінгвістичного спостереження та лексикологічного зіставлення. Частково використовується зіставний метод для вияву специфічних рис лексичних одиниць.

Виклад основного матеріалу. Лексико-семантичний аспект термінотворення актуалізує науковий пошук навколо обґрунтування різних шляхів входження термінологічних одиниць у мову. У мовознавстві класичним є підхід, за яким нові одиниці в межах конкретної терміносистеми за способами їх виникнення поділяються на такі основні групи; неосемантизми, неологізми, запозичення та інтернаціоналізми – кожна з них виявляє специфіку активних процесів термінотворення в національній мові.

Одним із основних шляхів утворення юридичних термінів є неосемантизація, або надання статусу термінів загальноживаним лексичним одиницям рідної мови. Термінологізація загальноживаних слів є процесом, який свідчить про питомість національної мови як інструмента, здатного накопичувати, зберігати й виробляти наукові знання.

Іншою моделлю творення термінів є неологізація, зокрема авторська – т. зв. «кування» термінів. Проте, зважаючи на те, що мова права має бути максимально точною та глибокою за викладом матеріалу і водночас простою та зрозумілою – створення неологізмів саме у цій сфері не є поширеним.

Більш поширеним і часто виправданим є спосіб утворення термінів шляхом запозичення з інших мов, що зумовлюється різними історичними та соціально-правовими тенденціями розвитку суспільства. Питання запозичення є одним із найскладніших у практиці української термінологічної роботи і має як багато позитивних, так і негативних факторів, унаслідок чого кожний окремих випадок запозичення складає особливу проблему. Значну частину запозичених правничих термінів української мови становить особлива група лексем – інтернаціоналізми, що вживаються в багатьох мовах світу і мають спільне джерело походження. Названий особливий розряд термінологічних запозичень, вважаємо, також заслуговує на увагу.

Для аналізу основних шляхів утворення українських правничих термінів ХІХ ст. варто розглянути їх на конкретних прикладах, у складі лексико-тематичних груп правничої термінології.

Щодо лексико-тематичних груп, то О. Остапенко нараховує їх одинадцять; 1) загальні правні поняття, 2) назви документів, 3) назви установ, 4) володіння майном, 5) сімейні стосунки, 6) торгівля, фінанси, 7) терміни, пов'язані з веденням слідства, 8) назви осіб, що наділені владою і посадами, 9) найменування злочинців, 10) назви злочинів, 11) позбавлення документів юридичної сили [2, 269]. О. Сербенська ж пропонує наступні групи; 1) терміни на означення органів юстиції та службових осіб, пов'язаних з ними, 2) терміни, пов'язані з веденням слідства; 3) терміни, пов'язані з інституцією свідків; 4) терміни на означення сторони в кримі-

нальному і цивільному процесі; 5) терміни на означення судових присудів [4, 106].

Доволі вичерпною, на нашу думку, є класифікація правничої термінології перших десятиліть ХХ ст., яку розробила Л. Тименко. Дослідниця пропонує виокремити вісім лексико-тематичних груп:

1) лексика на позначення загального кодексу законів (загально-юридична лексика) (*звід (законів), кодекс законів, право на майно, маєткове право, законодавство, правда, правник, правосуддя, юстиція та ін.*); 2) тематична група правничих термінів на позначення проведення слідства, слідчих дій та осіб, які їх проводять (*арешт, вититування, допит, зізнання, обшук, розшук, слідство, слідчий*); 3) тематична група правничих термінів, що означають поняття «суд» та особи, які пов'язані з судочинством (*законник, суд, суддя, управа, уряд*); 4) тематична група правничих термінів, що стосуються судових процесів (*вирок, відвід, засуджений, підозра, позивач, позов, позовник, порука, поручительство, справа, справування, судоустрій*); 5) тематична група правничих термінів, пов'язаних з інститутом свідків (*доводимість (злочину), доказ, досвід, наклеп, неправдиве свідчення, обмова, свідок, свідоцтво, свідчення, таємниця, тайна*); 6) назви злочинів і правопорушень та осіб, які їх здійснюють (*заколот, злочинець, зрада, грабіж, насильство, недонесення, пограбування, праволомець, праволомство, сваволя, убивець, убійник*); 7) тематична група правничих термінів на позначення покарань за правопорушення (*виправдання, в'язниця, засуд, засудження, збиток, кара, оправдання, осуд, переслідування, покарання, провина, провинність, проступство, темниця, уневинення*); 8) назви законодавчих документів (*акта, закон, грамота, декрет, договір, запис, оповістка, оповіщення, приказ, універсал*) [5, 93].

Проаналізуємо найбільш типові лексико-тематичні групи правничих термінів, зафіксовані в лексикографічних та часописних джерелах періоду зародження західноукраїнської юридичної терміносистеми (середина ХІХ ст.); назви посад і службових осіб органів права та назви основних судових і державних закладів, органів судочинства.

а) Назви посад і службових осіб органів права

Возьний – офіційний урядовець, що оголошував судові вирoki; судовий пристав. У Словнику Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs (JPT); *судовий возьний* (JPT, 160), *слуга радный* (JPT, 174), *возьний* (Жел., 116), *судовий післанець, судовий возьний* (Лев., 154). Вираз *слуга радный* свідчить про калькування з німецької мови (*Raths-Diener*). Лексема *возний* – запозичення з польської мови із ХVІ століття (ЕСУМ I, 416).

Інспекторь. Лексема *інспекторь* (ОВЗ 1851, 460; Лев., 193), *інспекторь* (Чоп., 136) була запозичена з латинської мови, можливо, за посередництва німецької чи польської мов (ЕСУМ II, 308). У німецькій, польській та російській мовах вживалася з ХVІІІ ст. Лексема *інспектор* від 1870-х років уже стала типовою для західноукраїнської правничої мови, замінивши термін *надзиратель* (JPT, 125), який поступово вийшов з ужитку.

Канцелиста – чиновник юридичного відділу, канцелярист. У Словнику ЈРТ; *Kanzellist канцелиста* (ЈРТ, 129; ОВЗ 1850, 853), *канцелист* (Лев., 200). Термін запозичений з німецької мови через посередництво польської.

Конциписта – правник дрібного рангу в системі австрійського права. Зафіксоване вживання лексеми лише у Вісниках; *конципистовъ* (ОВЗ 1850, 1741). Очевидно, запозичення з німецької мови.

Маніпуляційні урядники – правничі чиновники невеликого рангу в Австрійській імперії (ОВЗ 1850, 1741). Пор. у Словнику ЈРТ; *Manipulation маніпуляція, діловодство* (ЈРТ, 144), *діловництво, орудуванє, маніпуляція* (Лев.; 239). Запозичення з німецької мови.

Надзиратель – наглядач, інспектор. У Словнику ЈРТ; *Inspector надзиратель* (ЈРТ, 124; Поп., 145; Чоп., 198), *надзорець, доглядник, інспектор* (Лев., 193). У Вісниках лексема *надзиратель* (ОВЗ 1851, 460), можливо, вживалася під впливом сербської, хорватської чи староросійської мов, але в історичних джерелах української мови зафіксована не була.

Нотарь – секретар, писар, правничий чиновник. У Словнику ЈРТ; *Notar нотарь* (ЈРТ, 156; ОВЗ 1850, 1630), *нотариушь, нотароишь* (Чоп., 218), *нотар, реснт* (Лев., 132). Форма *нотарь* запозичена з латинської мови (ЕСУМ IV, 114), напевно, за посередництва німецької. У польській мові вживалася форма *notaryusz*, у російській мові – *нотариушь*. У Словнику Є. Желехівського лексема не фіксується, а Словник К. Левицького подає велику кількість похідних словосполучень від лексеми *нотарь*; *збір нотарів, нотаріяльна колегія, нотаріяльний уряд, нотаріяльний акт, випис нотаріяльного акту, нотаріяльна належитість, нотаріяльна палата, нотаріяльний кандидат, нотаріяльний устав, нотаріяльний іспит, нотаріяльне місце, нотаріяльна тарифа, нотаріяльні видатки, нотаріяльна грамота, нотаріяльний примус, нотарство, нотаріятські справи, нотаріяльний та ін.* (Лев., 269).

Писарь. У Словнику ЈРТ; *Diurnist наденный писарь* (ЈРТ, 61; Чоп., 259), *писар* (Жел., 633; Поп., 187; Лев., с. 76), *діюрність* (ВЗД 1878, 57). Словосполучення *наденный писарь* – калькування польського *dzienny pisarz*. Термін *писар* використовувався ще в староукраїнській мові (ЕСУМ IV, 534). Зазначимо, що у Вісниках 70-90-х рр. ХІХ ст. частіше вживався термін *діюрність* (ВЗД 1891, 26), який є німецьким запозиченням.

Правотарь – адвокат. У Словнику ЈРТ; *Advocat правотарь, адвокатъ* (ЈРТ, 6; Чоп., 300), *адвокат, правотар* (Жел., 733) *правотар* (Поп., 217), *речникъ* (Чоп., 342), *правотар, адвокат, речник* (Лев., 8). Історичними словниками української мови цей термін не зафіксований. Використовувався також запозичений з латинської мови термін *адвокатъ*, який широко вживався у німецькій, польській, російській, чеській мовах того часу. Цей інтернаціоналізм був поширений і у текстах офіційних Вісників (ОВЗ 1850, 1628; ВЗД 1890, 114).

Президентъ – тут у значенні *голова суду, головующий*. У Словнику ЈРТ; *Präsident предсѣдатель* (ЈРТ, 168), *президентъ* (Чоп., 304), *президент, предсідатель, предсідник* (Лев., 291). Лексема *президентъ* запозичена Вісниками з латинської мови через німецьку (ЕСУМ IV, 561).

Прокураторъ – прокурор. У Словнику ЈРТ; *Procurator (Bevollmächtiger)* *полновластникъ*; *Staats-Procurator* *статскій представитель, прокураторъ* (ЈРТ, 170; ОВЗ 1850, 854); *прокуроръ* (Чоп., 319), *прокуратор, скарбовий прокуратор, державний прокуратор* (Лев., 295). Лексема, напевно, латинського походження. Вживалася під впливом німецької та польської мов. Зазначимо, що лексема *прокуроръ* фіксується лише в закарпатському Словнику Л. Чопея, словники Є. Желехівського та О. Поповича взагалі не вживали цих понять.

Секретарь. У Словнику ЈРТ; *Secretär* *секретарь, тайникъ* (ЈРТ, 194; Жел., 859; Чоп., 360; Лев., 339). Запозичення з німецької, яке походить від пізньолатинського *secretarius* (ЕСУМ V, 206). Термін *тайникъ*, зафіксований у Словнику ЈРТ, напевно, також калька цієї латинської лексеми.

Совѣтникъ – радник. У Словнику ЈРТ; *Ministerial-Rath* *совѣтникъ м.[іністеріалный]* (ЈРТ, 148), *министеріальныхъ совѣтниківъ* (ОВЗ 1849, 7), *радникъ, совѣтникъ* (Чоп., 333), *совітник, радник* (Поп., 268). Термін *совѣтникъ* у значенні «людина, близька до монарха, висока посадова особа» вживався ще в період Київської Русі. У староукраїнській та старобілоруській мовах більшого поширення набув термін *радця (райца)*, лексема ж *совѣтникъ* збереглася тільки в російській мові, а також спорадично вживалася в юридичній термінології Західної України до 70-х рр. ХІХ ст. Словник К. Левицького пропонує перекладати *Ministerial-Rath* як *міністерський радник* (Лев., 250).

Темничникъ. У Словнику ЈРТ; *Kerker-Meister* *темничникъ* (ЈРТ, 130), *темничник* (Жел., 955; Поп., 282), У Словнику К. Левицького зафіксований тільки термін *взничний надзорець* (Лев., 203), Вісники вживали лексему *темничник* у значенні «тюремний наглядач». Інколи у Вісниках подано також безпосереднє запозичення з німецької мови *керкермайстер* (ОВЗ 1850, 1267).

Чиновникъ. У Словнику ЈРТ; *Functionär* *чиновникъ* (ЈРТ, 98; Жел., 1071; Поп., 308, ОВЗ 1851, 427). У староукраїнській мові лексема *чиновникъ* не була зафіксована, хоча у давньоруських пам'ятках та староросійській мові вона використовувалася. Напевно, запозичення з російської мови. Словник Л. Чопей фіксує лише лексему *урядникъ* (Чоп., 410), Словник К. Левицького також відмовився від вживання лексеми *чиновник* і пропонує перекладати *Functionär* як *виконуючий чинність, урядовець* (Лев., 138).

б) Назви основних судових і державних закладів, органів судочинства

Выдѣлъ краєвий. У Словнику ЈРТ; *Landes-Ausschuß* *видѣлъ краєвий* (ЈРТ, 135; ОВЗ 1850, 1758), *виділ* (Жел., 73; Поп., 20), *краєвий виділ* (Лев., 221). Термін *видѣлъ* – калькування з польської *wydział*.

Департаментъ. У Словнику ЈРТ; *Departement* *отдѣлъ, обводъ, департаментъ* (ЈРТ, 58), *департамент, відділ* (Лев., 70). Запозичення з французької мови. Французька форма *département* походить від *départir* «розділяти» (ЕСУМ II, 34). Аналогічні форми маємо в німецькій, польській, російській мовах.

Дирекція. У Словнику ЈРТ; *Direction* *радительство, дирекція* (ЈРТ, 61; ВЗД 1884, 388), *дирекция* (Чоп., 71), *дирекция, провідня* (Лев., 53). Лексема *родительство*, можливо, була штучно утворена від лексеми *рядити* (*правити, управляти*), яка вживалася в староукраїнській мові (Тимч. II, 304). У Вісниках та Словнику К. Левицького лексеми *радительство* не виявлено. Термін латинського походження *дирекція*, був запозичений за посередництва польської або німецької мов.

Жандармерія. У Словнику ЈРТ *Gensdarmarie* *жандармерія* (*четничество*) (ЈРТ, 105; Лев., 151). Лексема французького походження (*gens d'arme*). В українську мову потрапила за посередництвом німецької мови в ХІХ ст. (ЕСУМ II, 187). Запропонований у Словнику ЈРТ другий варіант перекладу цієї лексеми – *четничество* був запозичений із чеського видання Словника ЈРТ; *zemské četnictví*. Подібна лексема для перекладу вживається також у Словнику ЈРТ для хорватської, сербської та словенської мов; *Gensd'armerie* *четничтво* (поряд із термінами *oružanstvo, oružništvo, žandarmerija*). Лексема *четничество* у текстах інших українських словників не траплялася.

Канцеларія. У Словнику ЈРТ; *Kanzlei* *канцеларія, писарна оурядова* (ЈРТ, 129), *канцелария* (Чоп., 143), *канцелярия* (Жел., 333; Лев., 199). Через польське посередництво лексема *канцелярия* запозичена з латинської мови в середньоукраїнський період (ЕСУМ II, 367).

Комісаріатъ. У Словнику ЈРТ; *Commissariat* *комісаріатъ* (ЈРТ, 52; ОВЗ 1851, 76; Лев., 217). Ця лексема запозичена з німецької мови через польське посередництво (ЕСУМ II, 538).

Комісія. У Словнику ЈРТ; *Commission* *комісія* (ЈРТ, 52), *комисия* (Чоп., 154), *комісія* (Жел., 361), *комісія, справництво* (Лев., 207). Очевидно, запозичена з латинської через посередництво польської мови (ЕСУМ II, 538).

Поліція. У Словнику ЈРТ; *Polizei* *поліція* (ЈРТ, 166; ОВЗ 1850, 1255; Жел., 690; Лев., 287), *полиция* [Чоп., 280). «Запозичене, очевидно, через польське посередництво, з латинської мови. Зводиться до терміна грецького походження *поліція*» (ЕСУМ IV, 494), який позначав первісно «державний лад, форма правління». В українській мові уперше цей термін зафіксований в «Лексиконі» П. Беринди. У ХVІІ ст. набуває нового значення – «державний орган, що пильнує дотримання суспільного порядку», стає інтернаціоналізмом.

Правительство. У Словнику ЈРТ; *Amt* *оурадъ* (ЈРТ, 8; Лев., 11), *Regierung* *правительство, владѣтельство* (ЈРТ, 179; ОВЗ 1849, 2; Чоп., 299) і *володіє, правліє, правительство, влада* (Лев., 11). Запозичення з російської мови, де фіксується з ХVІІ ст.

Сенат. У Словнику ЈРТ; *Senat* *сенатъ* (ЈРТ, 195; Жел., 860; Лев., 340), *верховний красво-судовий сенат* (ОВЗ 1850, 1183). Запозичення з латинської (ЕСУМ V, 212), використовувалося в староукраїнській мові. Словник К. Левицького як синонім подає також лексему *рада* (Лев., 340).

Судъ. У Словнику ЈРТ; *Gerichts-Behörde* *судовий оурадъ, судъ* (ЈРТ, 106; ОВЗ 1849, 2), *судова власть* (Лев., 154). Терміни *судъ, судовий* вживалися в староукраїнській мові (Тимч. II, 376).

Оурадъ. Лексема *оурадъ* у значенні «умова, договір» вживалася ще з давньоукраїнських часів. Значення «управління, влада» ця лексема в українській мові набула з XVI ст. (Тимч. II, 439). Зважаючи «на наявність в українському слові двох наголосів, можна припустити можливість впливу польської мови» (ЕСУМ VI, 46).

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Проведений аналіз термінологічних одиниць, якими послуговувалися західноукраїнські термінологи XIX ст. показує, що основними шляхами поповнення лексичного фонду в правничій галузі були запозичення та кальки з німецької мови, латині та зі слов'янських мов, зокрема з польської, чеської, російської, інколи церковнослов'янської; термінологізовані лексичні одиниці, що вживалися в народнорозмовному мовленні; історизми, засвідчені пам'ятками офіційно-ділового стилю староукраїнської мови та, зрідка, неологізми.

Розвиток правничої термінології у Західній Україні XIX ст. не відзначався послідовністю. Цей процес характеризувався численними впливами, пов'язаними із історичним розвитком української мови та термінологічною базою інших мов. Орієнтація на попередні періоди розвитку мови була зумовлена загальнослов'янським процесом формування літературних мов на основі кращих зразків минулих епох, що добре було видно на прикладі чеської та польської мов. Найяскравішим доказом історичного впливу на правничу мову Західної України XIX ст. є використання старослов'янської графіки та етимологічного правопису. Але цілком очевидно, що мова пам'яток та жива народна мова не змогли задовольняти потреби термінологізації середини XIX ст. Для цього залучалися термінологічні одиниці із інших слов'янських мов, зокрема польської, чеської, російської, словенської, сербської, хорватської мов, що відповідало загальному духові австрославізму, який панував у той час в Австрійській (Австро-Угорській) Імперії. До того ж сам процес запозичення не був новим явищем для української мови, як і для інших мов. Міжмовні контакти, впливи одних мов на інші завжди були і будуть актуальними для діахронічного мовознавства, особливо при дослідженні специфічного багатокультурного середовища, яким була Галичина.

Важливе місце в процесі становлення української правничої термінології XIX ст. належало польській мові, яка була основною мовою адміністрації Галичини. Укладачі словника ЛРТ та редактори Вісників законів, попри намагання показати особливість та окремішність руської нації, все ж не змогли повністю відійти від польського мовного впливу, який проявляється на всіх мовних рівнях. Особливе значення мала також державна у цілій імперії німецька мова, якою, власне видавалися закони і розпорядження, що перекладалися національними мовами.

Німецька мова була основним джерелом, звідки черпалися терміни латинського, італійського та французького походження. Російські і разом з ними церковнослов'янські елементи несли, імовірно, найбільший заряд книжності й офіційності. Іншим джерелом поповнення лексичного складу було штучне вироблення нових слів – неологізмів.

Лексикографічні праці XIX ст. та Вісники законів є цінними і важливими джерелом дослідження становлення сучасної української літературної мови в Західній Україні, яке мусить зайняти гідне місце серед українських мовних пам'яток.

СПИСОК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ НАЗВ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

ВЗД – Вѣстникъ законовъ державныхъ для королевствъ и краевъ въ державной думѣ заступленныхъ. Вѣдень. Тискомъ цѣсарско-королевской надворной и статской печатнѣ. 1870–1895.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови / за ред. О. Мельничука. Київ; Наукова думка, 1982–2012. Т. I–VI.

Жел. – Малоруско-німецкий словарь. Т. 1 / Уложилв Евгений Желеховский, ц. к. профессор гимназіи в Станіславі. Львів, 1886; Т. 2./ Уложили Евгений Желеховский і Софрон Недільський, ц. к. профессори гимназіи в Станіславі. Львів, 1886.

Лев. – Левицький К. Німецько-український правничий словарь. Відень, 1920. 494 с.

ОВЗ – Общій законовъ державныхъ и правительствва вѣстникъ для Цѣсарства Аустріи. Вѣдень 1849–1852. Зъ ц. к. надворной и статской тискарнѣ.

Поп. – Попович О. Руско-німецкий словарь. Чернівці, 1904. 319 с.

Тимч. – Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. : у 2-х книгах / упоряд.; В. В. Німчук, Г. І. Лиса. Київ ; Нью-Йорк, 2003. 1024 с.

Чоп. – Чопей Л. Русько-мадярский словарь. Будапешт, 1883. 446 с.

JPT – Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs. Von der Commission für slavische juridisch-politische Terminologie. Deutsch-ruthenische Separat-Ausgabe. Wien : Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1851. 296 s.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кочан І. Українська наукова лексика; міжнародні компоненти в термінології. Київ : Знання, 2013. 294 с.

2. Остапенко О. До історії слов'янської лексикографії; Juridisch-Politische Terminologie für die Slavischen Sprachen Öesterreichs (1849–1853). *Проблеми слов'янознавства*. Київ, 2003. Вип. 53. С. 264–270.

3. Панько Т., Кочан І., Мацюк Г. Українське термінознавство. Львів : Світ, 1994. 216 с.

4. Сербенська О. Про розроблення української юридичної термінології. *Радянське право*. Київ, 1958. № 4. С. 106–112.

5. Тищенко Л. Лексико-тематичні групи української юридичної термінології початку XX століття. *Лексикографічний бюлетень*. Київ, 2004. № 10. С. 92–96.

REFERENCES

1. Kochan, I. (2013). The Ukrainian scientific vocabulary; international components in terminology. Kyiv : Znannia [in Ukrainian].

2. Ostapenko, O. (2003). To the history of Slavic lexicography; Juridisch-Politische Terminologie für die Slavischen Sprachen Öesterreichs (1849–1853). *Problems of Slavic Studies*, 53, 264–270 [in Ukrainian].

3. Panko, T., Kochan, I., Matsiuk, H. (1994). The Ukrainian terminology. Lviv : Svit [in Ukrainian].

4. Serbenska, O. (1958). About the development of the Ukrainian legal terminology. *The Soviet law*, 4, 106–112 [in Ukrainian].

5. Tymenko, L. (2004). The lexical-thematic groups of the Ukrainian legal terminology of the first part of the 20th century. *The lexicographic bulletin*, 10, 92–96 [in Ukrainian].

THE LEXICAL PECULIARITIES OF THE UKRAINIAN JURIDICAL TERMINOLOGY OF THE XIX CENTURY

Mykhailo PANOCHKO

*Cand. Phil. Sci, associate professor
of the Department of the Ukrainian language
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Ukraine, Drohobych).*

*E-mail: panochkom@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-1707-0975*

The basis for the Ukrainian juridical terminology development was already formed in the 19th century. The interaction of cognate literary languages, literary contacts, especially close slavonic ties during the national renaissance had vividly enriched the Ukrainian lexicon. Socialhistorical conditions influencing Ukrainian language situation have greatly determined the character of its legal terminology development. Great scientific achievements of the 19th century activated potential language means for its development, enriching and stabilizing of every science terminology especially by compiling terms in the juridical sphere.

Our article examines main sources and factors of forming and enriching legal terminology in Western Ukraine, characterising first of all the most productive morphologic ways of word-building and analytic derivation revealing peculiarities of Western Ukrainian legal word-building. Another productive way of enriching Western Ukrainian terminologic lexicon was borrowings mostly from Latin, German and Polish.

Lexico-grammatical characteristics singles out two main groups of juridical terms, among which predominate nouns – static elements and verbs – dynamic elements. A stumbling-block in terminological systems are usually synonyms but we have managed to ascertain extralingual factors conditioning them in Ukrainian juridical texts of the 19th century.

The development of the juridical terminology in Western Ukraine was not marked by a sequence. This process was characterized by the numerous influences related to the historical development of the Ukrainian language and the terminological base of other languages. For example, in the «Journal of the state laws» conservative approach is fully manifested in the use of Old Slavic graphics and etymological spelling, which is caused by imitation of Ukrainian written language of previous centuries.

The lexicographic labours of the 19th century and «Journals of the state laws» are a valuable and important source of research of becoming of the modern literary Ukrainian language in Western Ukraine, that must take a deserving place among Ukrainian language memorials.

Key words: *Ukrainian juridical terminology, term, terminosystem, dictionaries, translating lexicography.*

Статтю подано до редколегії 3.09.2019.

DOI: 10.15330/ukrst.20.81-92

УДК 81'36:81'374.423:81'367.365

СЕМАНТИЧНІ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ГРАМАТИЧНИХ ОМОНІМІВ ТАМ І ТУТ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Ірина ДЖОЧКА

*кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
(Україна, Івано-Франківськ).*

E-mail: irina.dzhochka@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-6524-356X

Проаналізовано лексико-семантичні, словотвірні й синтаксичні властивості лексем там і тут у функції прислівників, семантико-прагматичні та синтагматичні ознаки указаних слів у ролі часток. Аналізовані займенникові прислівники виражають дійсничну просторову семантику, уживаючись у припредикативній позиції й виконуючи функції синтаксичних детермінантів. Як прислівники лексеми там і тут вступають в антонімії відношення, указуючи на віддаленість / близькість місця з погляду мовця. Частотним є їхнє використання як вказівних в анафоричній функції та у функції співвідносних вказівних лексем у складному реченні. Експлікуючи просторове вказівне значення, виступають у складі ідіом [і] сям і там; [і] тут і там; то тут, то там, одна нога тут, [а] друга там тощо. Окрім локативної дійсничної семантики, синонімізуючись із лексемами потім, згодом, незабаром, виражають темпоральне значення. На словотвірному рівні мотивують похідні з гіпкористичною семантикою: тамечки, тутеньки, тутечка, тутечки.

Похідна партикула там актуалізує більшу кількість комунікативних функцій порівняно з партикулою тут. Уживаючись самотійно, частка там виражає семантико-прагматичні смисли 'невизначеність', 'довільність'. Домінантний комунікативний смисл 'відчуження мовця від змісту повідомлення' та граневі, які репрезентують смислові відтінки ставлення мовця до повідомлюваного ('недбалість, байдужість', 'зневажливість', 'посилення негації' та ін.) частка там найчастіше реалізує у складі ідіом <та> який там, де там, <та> де <вже> там, <так> куди <ж> там та ін. Партикула тут експлікує набагато менший спектр семантико-прагматичних смислів, доміантним серед яких виступає 'зацікавленість мовця змістом висловлення'. Найчастіше зазначений комунікативний смисл частка тут реалізує у складі ідіом та <а> що тут думати, [та, а] що <ж> <тут> робити (діяти, розуміти). Обидві партикули об'єднує комунікативний смисл 'відсилання, зумовлене особистісним ставленням до фактів, про які йдеться в комунікації'.

***Ключові слова:** граматична омонімія, частки, еквіваленти часток, прислівники, фразеологізми, транспозиція, синтагматика.*

Постановка проблеми. Семантичні й функціональні особливості окремих слів, зокрема тих, які можуть належати до різних частин мови, їхнє контекстне оточення дедалі все більше привертають увагу як українських, так і зарубіжних лінгвістів. Погоджуємося з твердженням Ю. Д. Апресяна, який серед тенденцій у розвитку сучасного теоретичного мово-

знавства визначив два напрями – «прорив у макросвіт» (лінгвістику речення, тексту) і «прорив у мікросвіт» (лінгвістичне портретування)» [1, 127]. Аналіз семантичних, функційних і синтаксичних ознак окремих слів уможливорює детальний їхній опис з подальшим узагальненням властивостей одиниць певних лексико-граматичних класів, що зрештою дає підґрунтя для загальної теорії системних відношень компонентів як лексичного, так і граматичного рівня. Вичерпна характеристика про можливості окремого слова, на думку І. В. Кириченко, дає змогу точніше уявити наявну систему частин мови та простежити тенденції її розвитку [8]. З огляду на сказане, **актуальними** є студії, присвячені аналізу семантико-функціональних властивостей омонімічних слів, належних до різних частин мови.

Аналіз досліджень. В україністиці репрезентовані окремі лінгвістичні розвідки, у яких з'ясовані особливості функціонування омонімічних класів слів, зокрема сполучників – часток, прислівників – часток, дієслів – часток (Л. Боднарченко) [3; 4; 5], займенників – часток (К. Симонова) [12]. Частки як окремо взяті слова на сьогодні стали об'єктом детального аналізу крізь призму граматичної омонімії тільки в декількох наукових статтях. Зокрема проаналізовано особливості функціонування омокомплексів *аж, ще, вже* (О. Кушлик) [9; 10] і *ось, от, он, оце, де, куди* (І. Джочка) [6; 7]. Наукова **новизна** пропонованої праці полягає в тому, що вперше в українському мовознавстві розглянено семантику та функціональне навантаження граматичних омонімів *там* і *тут* та їхніх еквівалентів.

Мета дослідження полягає в з'ясуванні лексико-семантичних, словотвірних і синтаксичних властивостей зазначених лексем як прислівників та семантико-прагматичних і синтагматичних ознак указаних лексем у функціональній сфері часток.

Виклад основного матеріалу. Лексеми *там* і *тут*, залежно від контекстного оточення, можуть належати до двох лексико-граматичних класів – займенникових прислівників і часток. Займенникові прислівники *там* і *тут* виражають вказівне локативне значення, уживаються в прип'єдикативній позиції, виконуючи роль синтаксичних детермінантів, відповідають на логічне запитання. Позиція щодо дієслова-предиката не змінює лексичного навантаження зазначених прислівників, наприклад: *Зорі-очі, очі-зорі / Тут і там. / Тут зорять – до дна прозорі, / Там зорять – як іскри в морі... / Зорі-очі, очі-зорі, / Я співаю вам!* (М. Вороний); *Але я скажу, що воювали там і воюватимуть тут. І там не здалися і тут не здадуться* («Суть речей»). У наведених реченнях прислівники виражають протилежні за змістом значення: *там* – 'вказівка на місце, більш віддалене порівняно з іншим, ближчим'; *тут* – 'у цьому місці'. Часто предикат у синтаксичних конструкціях з аналізованими прислівниками у вказаному значенні є імпліцитним, наприклад: *І там стени, і тут стени, Та тут не такі, Руді, руді, аж червоні, А там голубії, Зеленії* (Т. Шевченко). З метою уточнення, указівки на те саме місце, про яке йшлося раніше або на яке акцентовано увагу, автори послуговуються часткою **же**, наприклад: *Там же на Поділлі новоспечений дворянин був урочисто*

вписаний у дворянську родословну книгу (М. Стельмах); ... І глянула [Катря] здивована на Макара Івановича, що сидів **тут же** в кімнаті біля вікна з газетою в руках (За А. Головком). У поєднанні з питальними займенниками **хто** і **що** вживаються з уточнювальною функцією, наприклад: *Двері тихо рипнули. – Хто там? – закричала спросоння Кавуниха* (Іван Нечуй-Левицький); [Мордохай:] *Що тут таке, пануню, сталося, що кличете мене сюди?* (Іван Карпенко-Карий). Локативне значення репрезентують аналізовані лексеми й у функції співвідносних вказівних найменувань у головній частині складного речення, яким у підрядній частині відповідають сполучні слова *де*, *куди*, наприклад: *Князь відчув, що там, де в його душі була раніша сліпуча яснота, царювала тепер темрява, як і тут, над водою...* (Ю. Винничук).

Як вказівні слова, що замінюють відповідні члени попереднього контексту (антецеденту) – обставини місця, дійктичні лексеми *там* і *тут* виконують анафоричну функцію, відсилаючи до висловлення чи тексту, до складу якого вони входять, наприклад: *Тверді стеблини пирію потрапляли між спиці коліс, заплутувалися там* (Ю. Смолич); *У Львові в Нікі завжди таке відчуття, ніби це місто їй рідне, з першого погляду так було, ще як її школяркою на екскурсію перший раз привезли: ніби вона тут колись жила* (О. Забужко). Локативну дійктичну семантику ‘у різних місцях, подекуди’ експлікують аналізовані лексеми у складі ідіом [i] сям і там; [i] там і сям; [i] тут і там; то там, то сям (там, тут); то тут, то там, наприклад: *То там, то сям простяглись до сонця котячі лапки, сухі, бездушні, м’якенькі, немов оксамит...* (М. Коцюбинський); *Я бачив якийсь чорний туман, густо помережений золотими крапками чи іскорками, що там і тут спалахували й гасли* (В. Чемерис); значення ‘у якомусь певному місці’ виражає фразеологізм *там і там*, наприклад: *Хтось передає, що бачили Юрчика там і там: уже найнявся ватагувати* (Г. Хоткевич). Окрім проаналізованих сталих синтагм, лексеми *там* і *тут* із вказівним локативним значенням актуалізовані у фразеологізованих сполуках ‘одна нога тут, [а] друга там’ (виражає наказ, прохання чи обіцянку швидко кудись піти, побігти); ‘що ти (він, вона і т. ін.) забув (забула, забули) тут (там і т. ін.)?’ (указує про небажані чийсь відвідини або про відсутність бажання чи необхідності йти, їхати куди-небудь), наприклад: *І все-таки зізнайся, що ти там забула? – По-твоєму, я повинна була сидіти вдома?* (С. Талан); – *Зос, у мене до тебе прохання – одна нога тут, друга там – принеси сюди схему руху інертного газу в усій системі* (В. Собко).

Виражаючи вказівку на місце дії, лексеми *там* і *тут* можуть виступати твірними для похідних прислівників із гіпокористичним значенням *тамечки*, *тутеньки*, *тутечка*, *тутечки*, наприклад: – *Вся земля тутечки була начинена свинцем. І досі вириваєм його з поля, наче дике м’ясо* (М. Стельмах); *З того часу й жив тутеньки* (А. Свидницький); – *То-то ж бо я наче нікого не бачила, а я щовечора тутенька туляюся...* (Марко Вовчок).

Можемо узагальнити семантико-функціональне вживання указаних прислівників із локативним значенням за допомоги структурної моделі синтаксичних конструкцій, компонентами яких виступають лексеми *там* і

тут: Sub + Pr + Adv (де Sub – суб'єкт; Pr – предикат; Adv – прислівник), наприклад: *А тут травичка зеленіє, квіточки ростуть* (Ю. Винничук), причому зауважимо ще раз, що прислівник може займати препозицію, постпозицію або й дистантне розташування щодо предиката.

Окрім локативного, дійктичні прислівники *там* і *тут* виражають й темпоральне значення. Указуючи на час дії, прислівник *там* синонімізується з лексемами *потім, згодом, незабаром*, зауважимо однак, що сфера вживання прислівника *там* із зазначеною функцією часто обмежена розмовним мовленням, наприклад: *Незабаром і день настав, хмурий, невеселий; а там і ніч налягла* (Панас Мирний); ... *Особисто я залишатимуся в лісі доти, поки зі мною буде хоч один козак. А там як Бог дасть* (В. Шкляр).

Указівку на те, що дія (переважно несподівана й неочікувана) відбувається в певний момент, співвідносний з часом реалізації іншої дії, містить прислівник *тут*, синонімізуючись із синтагмами 'у цей момент, у цей час', наприклад: *Тут несподівано друга, грізніша подія заходить...* (М. Зеров). Окрім прислівникових конкретизаторів *несподівано, неочікувано*, семантику раптового й несподіваного вияву дії актуалізують частки *і, же, саме* та ідіома «*де [не] взявся (візьметься і т. ін.) хто, що*» (звідкись з'явився (з'явиться і т. ін.) хто-, що-небудь), наприклад: *Занедужала Галя. Йшла якось по роботі з поля, удень душно було, а тут – де взявся вітер, буря, дощ ливний – заохолодилася вона та й занедужала* (Марко Вовчок); – *Городська, городська, – мовив Колісник. – Се вже коли городським миром помажеться – пиши пропало! Тут саме увійшла Христя за порожніми стаканами – і розмова стихла* (Панас Мирний); *І тут мені ось так в голову – бах: а герой мій – він же живий! Насправді. Десь він собі живе: ну, в моїй уяві, де. Це ясно* (Я. Мельник); *Самієв, вислуховуючи розвідника, тут же віддав офіцерам бойові накази* (О. Гончар). На раптовість, швидко появу в потрібному місці вказує фразеологізм *тут як тут*, наприклад: *Її спаралізувала ... вічно-жіноча готовність – заворожено віддатися в руки дизайнера, гримера, стиліста, когось, хто зробить тебе іншою, кращою, і аудиторія, готова оцінити зусилля, тут як тут, під рукою...* (О. Забужко). Уживаючись із темпоральною семантикою, прислівник *там*, порівняно із синонімійними лексемами *потім, згодом, незабаром*, часто обмежений розмовним мовленням; прислівник *тут*, окрім часового значення, водночас актуалізує додаткові смислові відтінки 'раптовість', 'несподіваність', 'доречність'. Додатковими засобами вираження перелічених семантичних відтінків часто виступають частки.

Зміна синтаксичної дистрибуції займенникових прислівників *там* і *тут* зумовлює зміну семантико-функціональних ознак лексеми, яка потрапляє в нове контекстне оточення. Втрата прислівником здатності виражати категоріальне значення ознаки іншої ознаки (в аналізованих лексемах – локативної та темпоральної семантики), відповідати на логічні запитання, виступати членом речення (обставиною – на формально-граматичному рівні) й набуття модальної семантики свідчить про перехід цього лексико-граматичного класу в семантико-функціональну сферу часток.

Погоджуємося із твердженням С. Соколової, яка справедливо зауважує, що граматичні (функціональні) омоніми є результатом транспозиційних процесів: «Еміграційна транспозиція лексико-граматичного класу прислівників характеризується зміною синтаксичної функції, синтаксичної дистрибуції та категоріального значення, зміною морфологічних ознак слова і словотвірних можливостей, а також зміною лексичного значення слова та його лексичної дистрибуції» [13, 6].

Відприслівникові частки *там* і *тут*, виражаючи загальну функцію виділення й підсилення, актуалізують її в низці семантико-прагматичних смислів. Зауважимо при цьому, що похідна партикула *там* експлікує значно більший обсяг семантико-комунікативних функцій порівняно з партикулою *тут*.

Частка *там* здебільшого вживається в поєднанні із займенниками чи прислівниками, утворюючи неповнозначні лексичні комплекси, або еквіваленти часток. Еквівалентами слова, зокрема й часток, на думку Р. Рогожникової, є «зв'язані сполуки, які характеризуються стійкістю, єдністю значення, здебільшого постійною, незмінною формою. У мовленнєвому потоці еквіваленти слова становлять цілісну одиницю і за наголосом, переважно вони мають один словесний наголос» [14, 4].

Використовуючись у мовленні самостійно, партикула *там* заповнює паузу під час переліку перед однорідними членами речення, актуалізуючи семантико-прагматичний смисл 'невизначеність', 'довільність', наприклад: *Треба притьомом Лиску там чи Маньку Сьогодні гнать аж на Попів ланок* (М. Рильський); *Гості вели не буденні розмови – про ярмарки чи там храми, а гомоніли про політику, про землю* (К. Гордієнко); *Покинувши посеред дороги відра чи там коноплі, вона біжить з усієї сили, як американська супержінка Маріон Джонс...* (О. Ірванець). Типове вживання частки в зазначеній функції можемо передати за допомоги структурної моделі: Sub₍₁₋₇₎ + Part_{adv} + Conj + Sub₍₁₋₇₎ (тут і далі використовуємо такі умовні скорочення: Adv – прислівник, Conj – сполучник, Num – числівник, Part – непохідна частка, Part_{pron} – відзайменникова частка, Part_{adv} – відприслівникова частка, Praep – прийменник, Pron – займенник, Sub₍₁₋₇₎ – іменник у будь-якій відмінковій формі, Verb – дієслово; у ламаних дужках наведено факультативні компоненти, у квадратних – інші варіантні елементи, які не вносять суттєвих змін у значення ідіоми; підрядковий індекс указує на відмінкову форму).

Посилює семантику невизначеності досліджувана частка у сполученні з лексемами, які вказують на приблизність, нечіткість, неясність, зокрема з неозначеними займенниками, числівниками на позначення приблизної кількості (відмінкові форми знахідного відмінка з прийменником *з*), часткою *хай* тощо, наприклад: *Після того минуло скількись там днів – знов Куземко додому проситься: помитися йому треба, перевдягтися, своїх перевідати* (В. Шкляр); *Та й не так уже воно далеко! Якихось там дванадцять верстов! Ну, дві години...* (Остап Вишня); *Рублів там з п'ятдесят з ростом. Чи можна ж на них піднятися?* (Григорій Квітка-Основ'яненко); *Оце як є твердий рішенець, що сьогодні виступаємо, чи хай там навіть узавтра, то вже місця собі не знаходиш...* (В. Шкляр). Указана семантика

реалізується в конструкціях, які можемо узагальнити в таких структурних моделях: Pron + Part_{adv} + <Num> + Sub; Sub + Part_{adv} + Praep + <Num>; Part + Part_{adv} + Adv.

Функцію посилення негачії або цілковитого заперечення частка *там* експлікує в поєднанні із займенниками *який, що* та з прислівниками *де, куди, коли*, формуючи еквіваленти *який там, що там* (часто з розгортанням структури за рахунок препозитивного вживання частки *та* й інкорпорації часток *ж* і *вже* – <та> *який там*, <та> *що там*, <та> *де там*, *де* <вже>*там*, *де* <ж>*там*, <та> *де* <вже> *там*) (структурні моделі: <Part_{pron}> + Part_{pron} + Part_{adv}; Part_{adv} + <Part_{adv}> + Part_{adv}; <Part_{pron}> + Part_{adv} + <Part_{adv}> + Part_{adv}). Вступаючи в синоніміїні відношення із синтагмою ‘зовсім ні’, зазначені еквіваленти часток виражають при цьому ще й відтінок досади, наприклад: – *А тобі, іроче, й смішно!?* – **Та де там:** *печалюся, чим беззубу жінку буду годувати* (М. Стельмах); *Пишов брат випроводити бабу. Баба й слухати не хоче... Пішла мама: де там!* (М. Коцюбинський); *Щодня в подвір'я наше заліта Упертий дятел.. Мурко вже закрадався до хвоста І саяк, і так, неначе справжній злодій, – Та де там! Раз – і знявся, й полетів* (М. Рильський); *Бідненька! Ти, мабуть, скучаєш дуже за Степаном? Варка. Де ж там і ні! <...> Де вже там! Мені все не так, як людям...* (Іван Карпенко-Карий). Додатковим засобом градуальної семантики є повтор заперечуваного слова, наприклад: – *Чи добре ж вам жилось без мене? – спитав Джеря. – Ет! яке там добре!* *Бідували та побивались з матір'ю до останнього часу, – сказала Любка* (Іван Нечуй-Левицький); *Так було і тоді, коли ми захопили в полон китаїців. Та який там полон, не було в нас ніякого бруну...* (В. Шкляр).

У складі дво- й тричленних еквівалентів часток, зокрема *де там, <та> де там, де <вже>там, де <ж>там, <та> де <вже> там; куди <ж> там, <так> куди <ж> там, <та> куди там* аналізована партикула слугує засобом вираження семантико-прагматичного смислу ‘сумнів у реальності або можливості здійснення чого-небудь’, наприклад: *Спершу я не повірив, що стільки можна зібрати книжок у одному місці. Куди там попівській бібліотеці!* (М. Стельмах); – *Там така глибочінь, що й дна не дістанеш! Там ніхто ніколи дна ще не дістав! Та куди там?! Там так глибоко...* (Остап Вишня); *Та вчасно згадає наказ секунданта ходити всю ніч по хаті і думати про даму свого серця. ... Де вже там думати про даму свого серця, тут аби на ногах утриматись* (В. Чемерис). Детальний опис семантико-прагматичних смислів та структури еквівалентів часток із компонентами *там* і *куди, де* вже було здійснено в попередній розвідці, присвяченій особливостям функціонування граматичних омонімів *де* і *куди* в українській мові [7].

Семантико-прагматичний смисл ‘зневага до когось, чогось’ аналізована частка реалізує в поєднанні з неозначеними займенниками. Аксіологічна семантика, виражена мовцем, здебільшого стосується або певної особи, або сукупності осіб, наприклад: – *Все ж таки він знає, я не міщанка якась там, а херсонська дідичка* (Іван Нечуй-Левицький); – *Треба не пустити козаків в село й край! Як трудно прийдеться, піщани допоможуть, а може, й Глибока Долина. Це ж яка сила! А їх – сотня якась*

там (А. Головка); *І так мені славно стає на душі, що я вже не якийсь там пастушок, а стою жєнцем* (М. Стельмах). Еквівалент частки *що там* актуалізує зазначений смисл за умови повторення назви об'єкта, про який йдеться, у висловленні, наприклад: – *Невідома дорога? – зажурилась Люба, зажурились її тинисті вії і притемніли очі. – Куди ж вона лежить, Михайлику? – Далеко-далеко. – Далі Вінниці? – Що там Вінниця! Аж у степи, вважай, до самого моря, де зовсім нема ні дерев, ні лісів* (М. Стельмах).

Семантико-прагматичний смисл 'байдуже ставлення мовця до певного суб'єкта дії як до одного з багатьох можливих' реалізовано в синтагмі, до складу його входить частка *там*. Структурна модель репрезентує п'ятикомпонентний склад аналізованої синтаксичної конструкції *хто б там не був* – Pron₍₁₋₆₎ + Part + Part_{adv} + Part + Verb, наприклад: *Врангелівські корпуси з'єднуються в районі станції Апостола і розвивають звідти удар на захід, в глибину Правобережної України назустріч західним союзникам – Пилсудському, Петлюрі – кому б там не було* (О. Гончар).

Цікавим, на наш погляд, є вживання з вказаною семантикою партикулярного еквівалента *як там* у поєднанні з формою знахідного відмінка особово-предметних займенників (*його, її, їх*). Зневажливе чи байдуже ставлення до когось за таких умов виявляється в небажанні мовця запам'ятовувати чи брати до уваги ім'я людини, про яку йдеться в певній комунікативній ситуації, наприклад: *Соромно й гірко було дивитися, як їх обробляв миришавий чекіст Птіцин (чи Птічкін, чи Канарейкін, як там його у біса) – молоде, зелене щєня, що рано вбилося в пір'я ще в латиському загоні ВЧК* (В. Шкляр); .. *Малашко, певно, якоюсь мірою має бути задоволений через смерть того хлопця, як там його?* (К. Циганчук); *Мда, не пощастило тій... як там її? Вірунці, здається? Не для дівчати, певно, лаври кінозірки* (Д. Корній) (структурна модель – Adv + Part_{adv} + Pron₄). В іншому контекстному оточенні лексема *як* виражає прислівникову семантику, а відповідний займенник указує на присвійну ознаку, наприклад: *За цей період Анна розривалась між двома домами, колисала свою доньку, а сама думала, як (прислівник) там її (займенник) старі батьки дають собі раду* (Ольга Сокол-Торська); *Одного дня падишах зайшов у стайню подивитись, як (прислівник) там його (займенник) коні* (пер. Р. Гамади).

У поєднанні з вказівним займенником *такий* частка *там* підкреслює високий ступінь прояву певної якості чи властивості когось-небудь (структурна модель – Part_{adv} + Pron₍₁₋₆₎ + Sub₍₁₋₆₎), наприклад: *Якби гаманець дозволяв, я б і сам тримав. Там така тваринка, там така. Насолода* (В. Васильченко); *Сестру старшу... Наталочку... прийняв до себе в бухгалтерію. Там така цяця... пальчики оближеш* (Б. Крамер). Функцію підсилення кількісного вияву когось або чогось (є все або всі) виражає досліджувана партикула у складі ідіоми «*чого (кого) там нема (немає)*» (структурна модель – Pron₂ + Part_{adv} + Pr), наприклад: *Кликнули нас до покоїв. Увійшли. Аж в очах нам замигло: і зеленіє, і червоніє, і біліє, і синіє... чого там нема!* (Марко Вовчок). Граматичними омонімами виступають усі члени аналізованої синтагми в питальних висловленнях,

порівняймо: *Як виглядає країна майбутнього та чого* (займенник) *там* (прислівник) *немає* (предикативне слово) (з газети).

Семантико-прагматичний смисл 'відсутність хвилювання, безпечність щодо можливості повідомлювати певну інформацію, яка, на думку мовця, не варта уваги' актуалізує частка *там* у складі фраземи *та <a> що там* (структурна модель – Part_{pron} <Part_{conj}> Part_{pron} + Part_{adv}), наприклад: [Олімпіада Іванівна:] – *Ну, та що там, перед вами я можу говорити щиро, ви все одно, що родич* (Леся Українка); *Лихий поніс його туди, до тих божевільців... А тут ще сон такий, наче віщує щось... Погано... Е, що там, врешті, сон – дурниця* (М. Коцюбинський).

З метою переконання когось у чомусь у комунікативних актах використовують фраземи, компонентом яких є частка *там*. У поєднанні із займенниковими словами *що* і *як* та заперечним предикатом на позначення мовлення такі ідіоми вживаються із значенням 'безперечно', 'звичайно', 'безсумнівно', 'дійсно' (*що там не кажи* (не кажіть), *як там не кажи*, *що там не говори*, *як там не говори*), наприклад: *Ми щасливі, що там не кажи* (П. Дорошко); *Він, як і більшість інших, уже навчився бути поштивим, дурне не дейкав... Що там не говори, допомогла їй палиця* (М. Ткачівська); *А Пашина мати, як там не кажи, а сестрою рідною йому доводилася* (Г. Хоткевич).

Частотним є вживання партикули *там* у розмовному мовленні в допустових конструкціях *що б там не стало* (було, коштувало), *хоч би там що було*, *хоч там що*, *хоч там як*, *хай там що*, *хай там як*, *хай би там що*, *як би там не було*, (*та*) *вже як там буде*, які вказують на умову, наперекір якій відбувається те, про що йдеться в головному реченні, виражаючи значення 'за будь-яких обставин і умов, неодмінно, обов'язково'. Названі синтагми можна представити у вигляді структурних моделей: Pron + Part + Part_{adv} + Part + Verb (*що б там не стало* [було, коштувало]); Part_{verb} + <Part> + Part_{adv} + Pron + Verb (*хоч би там що було* [стало, коштувало]); Part_{verb} + Part_{adv} + <Part> + Pron (*хоч [хай] там <би> що*); Part_{verb} + Part_{adv} + Adv (*хоч [хай] там як*); <Part_{conj}>Part_{adv} + Adv + <Part> + Part_{adv} + <Part> + Verb (<*та, вже*> *як <би>там <не> було* [буде]), наприклад: – *Вже хоч там як, а на той рік і я піду на поле. Вже ж тоді я буду більша* (Леся Українка); *Хай там що, а там, у таборах, ми завжди прискіпливо вивчали деталі й найменші нюанси всього, що відбувалося на волі і могло так чи інакше стосуватися нас* (А. Кокотюха).

У складі синтагм *а там*, *а там ще [ї]* аналізована партикула в поєднанні зі сполучником *а* й прислівником *ще* виконує функцію приєднувального сполучника. За допомоги указаних еквівалентів сполучників мовець виокремлює когось або щось із переліку чи сукупності, виражаючи значення 'крім того, до того ж', наприклад: – *Та напирють здорово, чорти... А там ще Махно збунтувався* (О. Гончар); *Від Пйотрової треба було через яр іти, через два містки, а там ще степком поза домами, а там уличками та переулочками...* (А. Свидницький); *Зараз Тетяна на батька ні з того ні з сього напускається. А там ще й на крикливицю обернеться...* (Ю. Шовкопляс); *Бач, вередую, поки даси ласоців. А там ще й грошей забажаю* (Григорій Квітка-Основ'яненко).

Частка *тут* виражає значно вужчий спектр семантико-прагматичних смислів. Найчастіше аналізована партикула виступає засобом експлікації градуальної семантики, уживаючись задля підсилення думки, того чи іншого значення, наприклад: – **Тут** від свого курія ніяк не видихаємо, так це й від вас нюхай (Г. Тютюнник). У цій функції аналізована одиниця не містить вказівки на місце дії.

Погоджуємося із твердженням Ф. Бацевича, що домінантним семантико-прагматичним смислом частки *тут* є ‘зацікавленість адресанта інформацією, станом речей тощо, включення ним того, про що він повідомляє, у сферу власних інтересів’ [2, 113], наприклад: *Розумієш, тут* *take...* *Мені не вдалось улагодити справу з твоїм вернісажем...* (В. Андрусів); – *Ти можеш хоча б двома словами пояснити, що сталося?! – Та... тут* *такий карамболь... розумієш...* (О. Малаш); *От і зараз він втручається в розмову з практичним питанням: – Агов, хлопці, кого ви тут* *зараз ділите?* (Д. Корній).

Зауважимо водночас, що частка *тут* не є антонімічною щодо частки *там*, відповідні прислівникові лексеми натомість вступають в антонімії відношення. «...Природа цієї антонімії радше потенційна (віртуальна), ніж регулярна (узуальна), оскільки прямі контекстні зіткнення цих часток досить рідкісні» [2, 113], наприклад: *Я тут* *на роботу не встигаю, а він там* *собі фільм дивиться.*

Проаналізований семантико-прагматичний смисл частки *там* ‘відсутність хвилювання, безпечність щодо можливості повідомлювати певну інформацію, яка, на думку мовця, не варта уваги’, експлікує й партикула *тут* у складі синтагми *та* <a> *що тут думати* (структурна модель – Part_{pron} <Part_{conj}> Part_{pron} + Part_{adv} + Verb), порівняймо: *Я думав, що се буде так... заберемо... Ну, закнеблюємо... але сього... сього я не надіявся. – Дурниця! Що там думати про се! Ходім!* (І. Франко); *Я подумаю... – не відразу віднайшов рятівні слова. – То що тут думати? Зарплатня на порядок вища. Тато виглядав неприховано розчарованим. Він підвівся і мляво подав на прощання руку. За дверима до нього підскочила Наталя. – То що? – Подумаю. – Та що тут думати? – переказала вона батькові слова* (І. Солодченко).

Зазначена частка комунікативний смисл ‘зацікавленість адресанта інформацією, станом речей тощо, включення ним того, про що він повідомляє, у сферу власних інтересів’ реалізує часто у складі ідіоми [*та, а*] *що* <ж> <тут> *робити* (*діяти, розуміти*) (структурна модель – [Part_{conj}] + Pron + <Part> + <Part_{adv}> + Verb), яка вказує на те, що мовець чи інший діяч змушений миритися з тими обставинами чи умовами, що є, наприклад: *Минає рік, І другий минає, І четвертий, і десятий, А чутки [від сина] немає. Нема чутки; що тут робить?* (Т. Шевченко); [Мелхола:] *Не розумію, Хусо, що мала б я робити з тими гістьми!* [Хуса:] *Та що ж тут розуміти? – привітати, віддати їм належну шану, й годі* (Леся Українка).

Партикули *там* і *тут* об’єднані родовим комунікативним смислом ‘відсилання, поєднане з особистісним ставленням до фактів, повідомлених у комунікації’ [2, 113], сигналізуючи про відчуження мовця від змісту тієї інформації, яку він повідомляє (недбале ставлення, легко-

важність сприйняття, зневажлива реакція тощо), або невизначеність щодо повідомлення – комунікативні смисли частки *там*; виражаючи зацікавленість, небайдужість, певну заангажованість мовця стосовно того, про що йдеться, – комунікативні смисли частки *тут*.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Аналізовані лексеми *там* і *тут* вступають у відношення граматичної омонімії, формуючи відмінні синонімії й антонімії ряди, репрезентуючи різні дистрибутивні відношення та контекстне оточення. Як займенникові прислівники слова *там* і *тут* експлікують вказівне значення на позначення місця, рідше – часу, уживаються в припредикативній позиції, виконують функцію синтаксичних детермінантів, відповідають на логічне запитання. За зміни синтаксичної дистрибуції адвербіальних лексем *там* і *тут* відбувається й зміна їхніх семантико-функціональних ознак: категоріальне значення ознаки іншої ознаки трансформується в модальну семантику, репрезентовану в низці семантико-прагматичних смислів похідних партикул. Частка *там* актуалізує значно більший обсяг комунікативних смислів, порівняно з часткою *тут*, зокрема: ‘невизначеність’, ‘довільність’, ‘цілковите заперечення’, ‘сумнів у реальності або можливості здійснення чогонебудь’, ‘зневажливе або байдуже ставлення до когось чи чогось’ та ін. Натомість частка *тут*, реалізуючи здебільшого градуальну семантику, часто сигналізує й про зацікавленість мовця змістом повідомлюваного. Аналізовані частки найчастіше реалізують свої семантико-прагматичні смисли у складі багатокомпонентних синтагм – еквівалентів часток. Перспектива подальших досліджень полягає у з’ясуванні граматичної омонімії часток (і їхніх еквівалентів) та інших займенникових прислівників, зокрема *коли*, *як*, *так* тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апресян Ю. Д. Формальная модель языка и представление лексикографических знаний. *Вопросы языкознания*, 1990. № 6. С. 123–139.
2. Бацевич Ф. Частки української мови як дискурсивні слова. Львів : ПАІС, 2014. 228 с.
3. Бондаренко Л. В. Трансформаційні процеси в партикульованих прислівниках. *Наукові записки*. Вип. 48. Серія : Філологічні науки (мовознавство). Кіровоград : РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2003. С. 190–198.
4. Бондаренко Л. В. Транспонований потенціал віддієслівних часток. Південний архів. *Філологічні науки: зб. наук. пр.* Вип. XXI. Херсон : Видавництво ХДУ, 2003. С. 71–75.
5. Бондаренко Л. В. Ступені партикуляції займенників іменникового типу. *Наукові записки*. Випуск 53. Серія : Філологічні науки (мовознавство). Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2004. С. 210–216.
6. Джочка І. Ф. Граматична омонімія часток ОН, ОСЬ, ОТ, ОЦЕ. *Прикарпатський вісник НТШ «Слово»*. Вип. 4 (40). 2017; 3 (47) 2018. Івано-Франківськ, 2018. С. 99–110.
7. Джочка І. Ф. Особливості функціонування граматичних омонімів ДЕ і КУДИ в українській мові. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія» : серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 4 (72), грудень. С. 86–91.

8. Кириченко И. В. Семантические и функциональные особенности слова просто в современном русском языке : дис ... канд. филол. наук. Ставрополь, 2002.
9. Кушлик О. «Аж» – частка і сполучник. *Мова та історія*. Вип. 35. Київ, 1997. С. 3–6.
10. Кушлик О. Особливості функціонування вторинних часток ЩЕ і ВЖЕ в українській мові. *Гуманітарний вісник. Серія: Іноземна філологія*. Число 12. Черкаси : ЧДТУ, 2008. Т. 2. С. 88–91.
11. Кушлик О. Функціонування часток, утворених від прислівників зі значенням місця. *Наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка*. Дрогобич : Вимір, 2000. Вип. 6. С. 242–251.
12. Симонова К. С. Особливості функціонування відзайменникових часток в українській мові. *Наукові записки*. Том 19, Частина 1 / Національний університет «Києво-Могилянська академія». Київ : КМ «Академія», 2001. С. 35–39.
13. Соколова С. В. Транспозиційний потенціал прислівників у сучасній українській мові: автореф. дис. ... канд. филол. наук : НПУ ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2008. 20 с.
14. Рогожникова Р. Словарь эквивалентов слова. Москва : Русский язык, 1991. 256 с.

REFERENCES

1. Apresyan, Yu. D. (1990) Formal model of language and presentation of lexicographical knowledge. *Questions of Linguistic Studies*. No. 6. P. 123–139 [in Russian].
2. Batsevych, F. (2014) Particles of Ukrainian language as discursive words. Lviv : PAIS. 228 pp. [in Ukrainian].
3. Bondarenko, L. V. (2003) Transformation processes in particle adverbs. *Science notes*. Issue 48. Series: Philology of science (Linguistic Studies). Kirovograd : RVC KSPU named after Volodymyr Vynnychenko. P. 190–198 [in Ukrainian].
4. Bondarenko, L. V. (2003) Transposing potential of the verbal particles. *Pivdenny arch. Philology of science: collection of research*. Issue XXI. Kherson : Edition of the KhSU. P.71–75 [in Ukrainian].
5. Bondarenko, L.V. (2004) Stages of particulation of pronouns of noun type. *Science notes*. Issue 53. Series: Philology of science (Linguistic Studies). Kirovograd : RVV KSPU named after Volodymyr Vynnychenko. P. 210–216 [in Ukrainian].
6. Dzhochka, I. F. (2018) Grammatical homonymy of the particles *This*, *That*. *Prykarpatsky newsletter NCSH «Word»*. Issues 4 (40) 2017, 3 (47) 2018. Ivano-Frankivsk. P. 99–110 [in Ukrainian].
7. Dzhochka, I. F. (2018) Peculiarities of the function of grammatical homonyms of WHERE, WHERE TO in the Ukrainian language. *Scientific notes of the National University of Ostrog Academy : Series Philology*. Ostrog : Edition of NaUOA. Issue 4 (72), December. P. 86–91 [in Ukrainian].
8. Kyrychenko, I. V. (2002) The semantic and functional features of the word simply in modern Russian : abstract thesis for PhD (Linguistics). Stavropol. [in Russian].
9. Kushlyk, O. (1997) «Till» as a particle and conjunction. *Language and History*. Issue 35. Kyiv. P. 3–6 [in Ukrainian].
10. Kushlyk, O. (2008) Special features of the functions of secondary particles Still and Already in the Ukrainian language. *Humanitarian Newsletter. Series : Foreign Philology*. Number 12. Cherkasy : ChSTU. Vol. 2. P. 88–91 [in Ukrainian].
11. Kushlyk, O. (2000) Functions of particles, formed from adverbs with the meaning of place. *Scientific notes of the Ivan Franko Drogobych state pedagogical university*. Drogobych : Vymir. Issue 6. P. 242–251 [in Ukrainian].

12. Symonova, K. S. (2001) Features of the function of the pronoun particles in the Ukrainian language. *Science notes*. Vol. 19, Part 1 / National University «Kyiv-Mohyla Academy». Kyiv : KM «Academy». P. 35–39 [in Ukrainian].

13. Sokolova, S. V. (2008) Transpositional potential of the adverbs in modern Ukrainian language : abstract thesis for PhD (Linguistics) : NPU named after M. P. Drahomanov. Kyiv. 20 pp. [in Ukrainian].

14. Rogozhnikova, R. (1991) Dictionary of the equivalents of words. Moscow : Russian language. 256 pp. [in Russian].

SEMANTIC AND FUNCTIONAL PECULIARITIES OF GRAMMATICAL HOMONYMS *THERE* AND *HERE* IN THE UKRAINIAN LANGUAGE

Iryna DZHOCHKA

Candidate of Philology, Associate Professor
of the Department of the Ukrainian Language
of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ukraine, Ivano-Frankivsk).

E-mail: irina.dzhochka@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-6524-356X

The lexical-semantic, word-forming and syntactical properties of the lexemes there and here in the functions of adverbs, the semantic-pragmatic and syntagmatic features of the words in the role of particles are analyzed. The analyzed pronoun adverbs express deictic space semantics, being used in the prepredicative position and performing the functions of syntactic determinants. As adverbs the lexemes there and here enter into anonymous relations, pointing to the distance / closeness of the place from the point of view of the speaker. Their use as demonstrative lexemes in the anaphoric function and in the function of the related demonstrative lexemes in a complex sentence is frequent. Explicating the space demonstrative meaning, they act as idioms [and] here and there; then here, then there; one leg here, [and] the other there, etc. In addition to locative deictic semantics, synonymizing with lexemes then, soon, afterwards they express a temporal meaning. At the word-forming level, they motivate derivatives with hypocoristic semantics: a little bit there, a little bit here and so on.

The derivative particle there actualizes more communicative functions than the particle here does. Being used on its own, a particle there expresses semantic-pragmatic meanings 'uncertainty', 'arbitrariness'. Most often the particle there implements the dominant communicative sense of 'alienation of the speaker from the content of the message' and the facets that represent the meaningful nuances of the speaker's attitude towards the message ('negligence', 'indifference', 'neglect', 'intensification of negation', etc.) in the idioms <and> what there (never mind); where there (no, indeed); <and> where <already> there; <so> where <are> there and others. The particle here explicates a much smaller range of semantic-pragmatic meanings, the dominant among which is 'the speaker's interest in the content of the utterance'. Most often, the particle here implements the communicative sense in the idioms and <but> what to think here, [and, but] what <here> to do (act, understand). Both particles are united by the communicative sense of 'being sent, caused by personal attitude to the facts of the communication'.

Key words: grammatical homonymy, particles, equivalents of particles, adverbs, phraseologisms, transposition, syntagmatics.

Статтю подано до редколегії 30.10.2019.

DOI: 10.15330/ukrst.20.93-106

УДК 81'373+81'373.21

ХАРАКТЕРИСТИКА ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИХ ГРУП НАЙМЕНУВАНЬ ПІДЗЕМНИХ ВОД: СЕМАНТИКА ТА ЕТИМОЛОГІЯ (НА МАТЕРІАЛІ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ, УКРАЇНА)

Світлана ЛИЧУК

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри мовознавства

Івано-Франківського національного

медичного університету (Україна, Івано-Франківськ)

E-mail: svitlanavl@ukr.net

ORCID ID: 0000-0003-4508-7368

У статті проаналізовано реалізацію найменувань з семантикою 'підземні води' у говірковому мовленні Івано-Франківської області, відзначено коливання значень зафіксованих лексем, визначено ареальну специфіку номінації географічних реалій. Народні назви поділено на природні (виражають різні ознаки номінації) і штучні. Тематична група лексики на позначення водних реалій включає три лексико-семантичні групи (ЛСГ): 'Підземні води', 'Джерело', 'Криниця'. ЛСГ 'Джерело' містить такі мікрополя: 'Джерело', 'Початок джерела', 'Джерело із солоною водою', 'Джерело з холодною (відносно теплою) водою'. Здійснений системний науковий аналіз народних географічних назв на позначення водних реалій засвідчив, що така географічна номенклатура зберігає архаїчні риси, основою є загальномовні терміни з прозорою семантикою слов'янського походження, хоча трапляються випадки іншомовних запозичень, окремі народні найменування вживаються тільки на досліджуваній території. У номінуванні географічних об'єктів підземних вод переважає однослівна іменникова лексика, зрідка засвідчено субстантивовані прикметники. Для похідних назв характерні словотвірні моделі, мотивовані твірними основами дієслів. Найпродуктивнішим способом творення апелювативних назв є морфологічний спосіб, зокрема суфіксальний. Народні географічні назви представлені також різними фонетичними варіантами.

Ключові слова: лексико-семантична група, лексема, семантика, географічна народна назва, апелюватив, підземні води.

Постановка проблеми. Івано-Франківська область займає північно-східну частину Українських Карпат, Прикарпаття та частково Опілля. Специфічність народних географічних назв регіону проявляється в їхній діалектній неоднорідності, яка характеризується розмежуванням досліджуваного масиву на різні етнографічні регіони: Гуцульщину, Бойківщину, Покуття, Опілля. Відповідно на досліджуваному терені побутують гуцульські, бойківські, покутські й наддністрянські говірки, що входять до південно-західного наріччя української мови.

Географічна апелювативна лексика Івано-Франківщини до цього часу не була предметом спеціального ґрунтовного та всебічного системного наукового аналізу. Актуальність дослідження апелювативної географічної

лексики Івано-Франківщини зумовлена недостатнім рівнем її вивчення та важливістю таких студій для українського та слов'янського мовознавства.

Аналіз досліджень. Наукові розвідки з української діалектології не втрачають свого значення в сучасній лінгвістиці. Цей пласт лексики активно вживаний кожним мовцем, бо позначає середовище його існування і є необхідним засобом щоденного спілкування. Результати дослідження народної географічної лексики містяться в регіональних словниках сучасних українських дослідників Т. Громко [5], В. Лучика, Т. Поляруш [5], Є. Черепанової [34], О. Данилюк [8], Н. Сіденко [23], І. Потапчук, Шийки [35], О. Слободян [24].

Мета нашої статті – проаналізувати апелювати на позначення підземних вод та простежити особливості номінації таких реалій у народній географічній терміносистемі досліджуваної території.

Виклад основного матеріалу. У географічній науці *під|земні |води* – це ‘води, що заповнюють нори та пустоти гірських порід’. За гідравлічними властивостями вони поділяються на ґрунтові, напірні й верховодку [2, Т. III, 39]. У своєму дослідженні поділяємо їх на природні (виражають різні ознаки номінації) і штучні.

ЛСГ ‘Підземні води’. На території Івано-Франківщини семантику ‘підземні води’ (у загальному значенні) репрезентує низка однослівних та двослівних назв. Серед однослівних найпоширеніші *джерело*, *жи|ла*, *кри|ниці|а*, рідше вживаються *пла|вун*, *дре|наж*, *во|да*, *но|ра*.

Слово *жи|ла* сягає псл. *žila [10, 197]. Співзвучна лексема записана Є. Тимченком: ‘джерело води, що тече під землею’ [31, 930]. Вона поширена в інших говорах України: *жи|ла* ‘джерело’ [9, 158; 27, 114], *жи|ла* ‘підземний потік води’, *|жили* ‘підземне русло’ [35, 45], *|жила* ‘джерело прісної води’ (тільки в західно-волинських говірках), *жи|ла* ‘джерело в криниці’, ‘підземний потік’ [8, 48–49], а також слов'янських мовах: болг. *жіла* ‘рудна або водяна жила’ [4, 79], блр. діал. *жыла* ‘водоносний шар, кринична, волога смуга, криниця серед багна’ та інші [39, 66].

Номен *кри|ниці|а* < псл. *kъrnica / *crinica* ‘джерело; (виритий) колодязь’, похідне від *krъnъ* ‘викопаний’ (< і.-є. **kr-/ker-* ‘різати’) [10, 93; 42, 329–332]. Й. Дзензелівський цю назву фіксує зі значенням ‘колодязь’ у закарпатських, подільських та інших говорах України [9, 155]. Порівняймо літературне *кри|ниця* 1. ‘глибоко вкопана й захищена цямринами від обвалів яма для добування води з водоносних шарів землі; колодязь’, 2. ‘т. , що й джерело’ [30, 308], укр. діал. *кри|ниця* ‘глибока яма в річці, де закручує вода’ [19, 43], ‘джерело, колодязь’ [41, Вып. 21, 156–157], ‘ключ, джерело’ [32, 254], ‘глибока балка, на дні якої б’ють джерела’ [43, 217], див. також [34, 110; 8, 68], пор. ще п. *krynica* ‘джерело’ [47, 207].

Назва *пла|вун* < *плав* (+ суф. -ун-) < *plavъ [36, 212–213], укр. літ. ‘перенасичені водою рихлі, дрібнозернисті породи (піски, суглинки тощо), здатні розпливатися, рухатися’ [30, Т. VI, 582]. Великим набором значень відзначаємо цю назву в українській діалектній мові [5, 150; 35, 95; 34, 167; 8, 101], пор. ще блр. діал. ‘текучий пісок’ та інші [39, 145].

Лексема *джерело* < псл. *žerdlo ‘горло’, ‘отвір’ [10, Т. II, 50], пор. також літ. *дренаж* ‘осушування ґрунту за допомогою системи траншей, підземних труб, каналів і каналів; дренавання’ [30, Т. II, 411].

Доповнюють семантику ‘підземні води’ (у загальному значенні) двослівні словосполучення: *підземна вода*, *підшкірна вода*, *підшкурна вода*, *зашкурна вода*, *верхня вода*. Усі записані назви, окрім *підшкірна вода*, вживаються на Рівненщині [35, 94], на Кіровоградщині – *підшкурна вода* [5, 147].

ЛСГ ‘Джерело’. Усі номени цієї ЛСГ згруповано в семантичні мікрополя: 1) ‘Джерело’, 2) ‘Початок джерела’, 3) ‘Джерело із солоною водою’, 4) ‘Джерело з холодною (відносно теплою) водою’.

Основою першого семантичного мікрополя є назва *джерело* з такими значеннями: ‘джерело’, ‘природне джерело з питною водою’, ‘природний ключ з-під скали’, ‘місце, де б’є вода’; фонетичні й словотвірні варіанти *джерело*, *джеруло*, *жерело*, *джерел’це*, *джерел’це*, *джерело*, *джеруло* позначають джерело.

Номени, що представляють другу семантичну позицію, утворені від назви *криниця*, що побутує на Покутті зі значенням ‘обгороджене джерело’, а на Гуцульщині – ‘джерело’. З останнім значенням зафіксовано деривати *криничка*, *керничка*, *кирничка*, *к’ірничка*, *кернички*, *керничина*, *к’ірничина* з формантами -к-а, -к-и, -ин-а. Гуцульський апелятив *криничка* реалізує значення ‘природне джерело з-під скелі’. На позначення ‘джерела, криниці’ вживається назва *керничка*, *к’ірниця*, *керниця*. Семантику ‘джерело у полі’ передає лексема *к’ірничка*. На Хмельниччині апелятив *криничка* означає ‘джерельна місцина; витік річки чи струмка’ [32, 254], бук. *к’ірниця* ‘криниця’ [27, 200]. Місцева назва *к’ірнички* ‘багато (кілька) джерел’ простежується в говірках різних районів області. У цих назвах спостерігаємо фонетичне явище кореляції (перехід *ри* (*ri*) у *ри*) з метатезою голосного *ер* (*ir*, *ip*).

Семантику ‘джерело’ доповнюють поодинокі апелятиви *нора*, дериват на -иц’-а *нориця*, прийменникова двокомпонентна назва *нора* з *водою*. З такою самою семантикою вживаються спільнокореневі номени *вікно*, *віконце*, *вікнина*, *вікнище*, пор. *вікнина* ‘чисте місце в болоті’ [10, Т. I, 398], ‘не заросле водоростями місце на болоті; воронка виру’ [25, Т. I, 237], ‘криниця без цямриння; копанка; трясовина, провалля; коловорот’ [27, 56]. Дериват *вікнище* позначає ‘місце, де є вікно – джерело’ в бойківських говірках.

На Покутті побутує лексема *голова* та *головище*, на Гуцульщині лексема *головиця* зі значенням ‘джерело’.

Зареєстровано народні назви *родник* ‘джерело’, дем. *родничок* ‘т. с’ у покутській говірці. З різним значенням він поширений в інших місцевостях України: діал. *родник* [1, 105; 34, 196], *роднік*, *роднічок* [35, 109], *родник*, *родничок*, *роднік*, *роднічок* [5, 175–176].

Поодиноким випадком уживання є географічні апелятиви *клуч*, *клучі* із загальномовною семантикою ‘джерело’ [30, Т. IV, 193], очевидно, < псл. *kljukati* ‘стукати’ < від звуконаслідування *klju-klju* [10, Т. II, 468], пор. *ключ* ‘джерело’ [5, 94].

Подібну семантику виражає локалізм *фунти|рат*, зафіксований у гуцульських і бойківських говірках. Назва, мабуть, запозичена з румунської мови, пор. рум. *fintină* + суфікс *-at-* ‘(артезіанський) колодязь’, пов’язане з пізньолатинським *fontana* ‘джерело, ключ’ [10, Т. VI, 139], пор. ‘джерело, студня’ [46, 193–194].

Апелятив *риш|тока* ‘джерело’ – фонетичний варіант від *риштік* ‘риштак; невеликий струмок’, через російське і польське посередництво запозичений з німецької мови; нім. *Rinnstock* ‘жолоб, канава, водостік’ [10, Т. V, 86]. Назви *фунти|рат* і *риш|тока* – регіоналізми.

Загальні назви *|кадуб*, *ка|дуб*, *|кад’їб* зареєстровано зі значенням ‘джерело, вода якого тече через порожнину дерева’. Таку саму назву *|кадуб* виявлено з іншою семантикою ‘джерело, обкладене колодами з видовбаними серединами’. Апелятив *кадуб*, *кадіб* < псл. **kadъlbъ* ‘колодязний зруб з цілого пня; польова криниця’ [10, Т. II, 338], ‘колода дерева з видовбаною серединою, яку ставили в джерело замість колодязного зрубу’ [33, 113], див. ще [27, 181; 13, 359], пор. також західнополіське *кадовб* ‘криниця, викопана в полі або на попасі’ [37, 221], вол. *кадлуб* ‘суха простора заглибина на полі або сіножаті’ [8, 59].

Акустичні властивості притаманні народним назвам *|дз’уркало*, *дзюр|кач*, *|джуркайло*, *|чуркало*, *ч’ур|кач*, що позначають ‘джерело, з якого вода тече із звучанням’. Лексема *|шуркач* ‘джерело’ утворена за допомогою суфікса *-ач-* від дієслівної основи *шурк-ати* ‘човгати; терти, скребти і таке інше по якійсь поверхні, утворюючи шум, шарудіння’. На Гуцульщині номен *|ч’уркало* задекларований у двох значеннях: ‘джерело, з якого вода тече із звучанням’, ‘джерело, з якого вода б’є струменем угору’.

Останню семантику тут же передає номен *|дж’уркало*. Апелятив *дзюр|кайло*, *|джюркало* діал. ‘т., що дзюр|кач; джерело, звідки з дзюрчанням витікає вода по жолобку’ [27, 92], пор. *дзюр|кач* ‘джерело’ [12, 99]. Одиначна лексема *|чурчик* на Покутті і Гуцульщині вживається на позначення ‘джерела, потічка’, утворена за допомогою демінутивного суфікса *-ик-* від основи *чурк-<чуркати* ‘текти’ [21, 223], *чурок* ‘джерело’ [12, 205]. Однією говіркою обмежений номен *|ц’уркало* ‘джерело’, пор. *цюрити* ‘дзюрити, текти, струмувати, вирувати’ [10, Т. VI, 270], гуц. *цюркотіти* ‘текти’ [21, 217]. У говірках Покуття записано народну назву *|буркало* ‘джерело’, пор. діал. *буркало* ‘те саме’ [12, 104], бук. ‘бистринь у рукаві річки’ [27, 43]. На різні відтінки акустичних властивостей води джерела вказують ще найменування *|гур|кайло* ‘джерело, з якого вода з шумом витікає на поверхню’, що є варіантом від *гуркало*, та *дзв’ї|н’оха* ‘дзвінке джерело’.

Семантику ‘джерело, з якого вода б’є струменем угору’ передають апелятиви *фон|тан*, *водо|грай*, *кл’уч*, *стру|йа*, демінутив *|струйка*. Назва *фон|тан* походить з італійського *fontana* ‘джерело, фонтан’, мабуть, асоціюється зі штучно створеним фонтаном. Вона досить поширена з таким значенням в інших слов’янських мовах [10, Т. VI, 118].

У переносному значенні вживається локальна лексема *ки|пйачка* ‘джерело, що з силою пробивається з-під землі та скель, кипить’, мотивована дієприкметником *кип’яча* ‘вируюча’ + суфікс *-к-а*, пор. *кипїти*

(перен.) ‘бурхливо вирувати, бурхати, клекотіти (про холодні, не підігріті рідини)’.

На території Івано-Франківщини поширені двослівні назви на позначення ‘джерела, з якого витікає мала кількість води’: *сл’о|зитси во|да, сл’о|зит во|да, со|читси во|да, но|ритси во|да, во|да но|рит, чу|рит во|да* (вживання дієслова з діалектним постфіксом *-си* чи без нього). Віддієслівний апелятив *|сикавка* зафіксований у гуцульській говірці. Інші багатозначні номени *дже^u|рел’це, дже|рел’це, же|рел’це, пот’і|чок* мають аналогічне значення.

Семантику ‘джерело, з якого вода стікає жолобком’ виражають полісемантичні географічні назви *|жолоб, |жол’їб, жоло|бок, ко|рито, |кадуб*.

Репрезентантом значення ‘джерело, з якого вода стікає у корито’, ‘дерев’яний жоліб, по якому стікає джерельна вода’ є лексема *|чуркало*. На Гуцульщині засвідчено вживання номена *чур|к’їв* ‘джерело, з якого вода стікає жолобком’, пор. укр. діал. *чурів, чуркало, чурків* ‘джерело; дерев’яний жоліб, по якому стікає джерельна вода’ [6, 214], *чурів* ‘джерело’ [18, 34], бук. *|чуркало* ‘джерело; струмок’ [27, 652].

Лексичні одиниці *кри|нички, кринич|ки, кри|нич|ки, кернич|ки, кирнич|ки, к’ірнич|ки, чурка|ла* вживаються в множині із семантичним навантаженням ‘місцевість, де є багато джерел’.

Семантичне мікропіле ‘початок джерела’, ‘витік джерела’ репрезентують апелятиви *|вит’їк, вер|ш’їн’, вер|шад’, |верш’їт’, вер|ш’їт’*. Апелятив *|вит’їк* утворений від дієслова *витікати*. Аналогічні назви функціонують на Волині [8, 27], Рівненщині, Західному Поділлі [35, 21]. Порівняймо значення номена *вер|ш’їн’* та його варіантів: ‘великий яр, зарослий ожиною, малинником та іншими кущами’ [16, 220], ‘початок ріки (поток)’ [14, 166], ‘початок потоку; ґрунт навколо джерел потоку’ [46, с. 51], пор. також *верш’їд* ‘стрімкий потічок’ [3, 257].

Номени *голо|виц’а*, дем. *голо|вичка* позначають ‘джерельний витік’, а дієслівна назва *поч’ї|найеси* й іменникова *по|чаток* – ‘місце, звідки бере свій початок джерело’. Номен *голо|виц’а* (перен.) вживається в гірській частині області із семантикою ‘початок річки’, ‘витік потоку’, що <псл. *golva ‘вершина, витік ріки’, пор. *головиця* ‘джерело; теплиця’ [46, 38], ‘теплиця, нора’ [38, 238], ‘джерельний витік, початок ріки’ [14, 166], ‘природне джерело; верхів’я річки’ [6, 47].

Із семантикою ‘місце, де вода витікає з-під землі’ вживаються лексеми *дже|рел’ло, дже|рел’це, дже|рел’це, дже|рел’це, дже|рел’це, но|ра*. Таке саме значення ‘місце, де вода зникає під землею’ репрезентують номени *|д’їрка, |дирка, |д’єра, |г’єрка, |дз’урка, |дзюрчик*, пор. рівн. *|дз’урка, но|ра* ‘те саме’ [35, 41, 81], кіров. *|дзюрка, |дзюрчик* ‘джерело, з якого витікає мала кількість води’ [5, 69, 112], вол. *|дзюрка* ‘маленьке джерельце’ [8, 44].

Значне місце в лексичній репертуарі регіону займають народні назви на позначення **семантичного мікрополя ‘джерело із солоною водою’**. Частотою вживання відзначимо апелятив *соро|виц’а* ‘джерело із солоною водою’, ‘насичена солями вода, що витікає з гірських солоних джерел; джерело солоної води’ та її фонетичні варіанти *соро|виц’а, соро|виц’є, соро|виц’ї*,

сир|виц'а, сор|виц'а в значенні ‘соляне джерело’. Жителі Гуцульщини широко використовують слово *сор|виц'а* на позначення дуже солоної води.

Семантичне тлумачення назв *соло|ниц'а* ‘соляне джерело’, *солон|ц'і* ‘місце, де є джерела з солоною водою’ реалізується на базі прикметника *солоний*, пор. *со|лонец'* ‘озеро або джерело з солоною водою’, ‘солоне джерело’ [12, 188], бойк. *со|лонец'* ‘місце із соляною ропою’ [20, Ч. II, 236]. Не формують суцільного ареалу, а фіксуються окремими вкрапленнями лексеми *|солишче, со|л'анка* зі значенням ‘соляне джерело’, утворені від іменника *сіль* + суфікси *-ишч-е, -'анк-а*, пор. *солянка* (діал.) ‘соляне джерело’ [10, Т. V, 253].

Аналогічне значення передає номен *|бан'а*, пор. *баня* ‘солеварня’ [10, Т. I, 136], ‘соляне джерело; солеварня’ [18, 32]. Деривати *|банишче, ба|н'анка*, варіант *ба|н'енка* позначають ‘місце, де колись були соляні джерела’. Назви утворені за допомогою суфіксів *-ишч-е, -'анк-а (-'енк-а)*.

Загальна назва *ро|с'іл'на* ‘місцевість із джерелами соленої води’ – субстантивованим прикметником *росільна* ‘яка має джерела дуже соленої води’, пор. *ро|с'іл* ‘дуже насичена сіллю природна вода’ [30, Т. VIII, 808, 882].

Номен *со|лотвина* ‘солоне джерело’ < псл. *soltvina ‘багнувате місце; багновище, мочарі’ [36, 252–253; 6, 175], ‘багнувате місце’ [10, Т. V, 351; 20, Ч. II, 236], ‘соляне джерело’ [28, Т. II, 386; 14, 166].

Серед назв, що формують аналізоване мікрополе, засвідчено складні – *со|лоне джере|ло, со|лена во|да* – вказують на смакові якості води; *сол'а|не джере|ло, квас|на во|да* ‘джерело (струмок), що тече по камінню, яке дає такий смак’ – вказують на хімічний склад та смакові якості води; *с'ірчано-вод|неве джере|ло, |с'іркове джере|ло, с'ір|кове джере|ло* зі значенням ‘джерело, яке має хімічні властивості’, *с'ірковод|неве джере|ло* ‘джерело, яке має лікувальні властивості’, *|чутти |млакоу'* ‘джерело, яке має запах млаки’ – вказують на запах води та її хімічні властивості.

Івано-Франківська область багата на мінеральні джерела. Зокрема, значення ‘джерело мінеральної води’ позначають відіменникові назви: *кри|ничка, джере|ло, бур|кут*, пор. *бур|кут* ‘джерело мінеральної води’ [7, 263], а також рум. *borkut* ‘те саме’ [22, 58]. Відприкметникові назви представлені двома апелятивами: *ц'і|л'ушче, л'іку|вал'не*, а віддієслівні – одним словом *ра|тунок*. Співзвучну семантику передають двокомпонентні словосполуки *ц'і|л'ушче джере|ло, м'іне|рал'н'і дже|рела, за|л'ізна во|да*.

Відомо, що ріки, потоки, джерела, особливо гірські, дуже холодні. У досліджуваному говірковому просторі зафіксовано назви, що вказують на температуру води гідрооб'єктів, тому виділяємо їх в окреме **семантичне мікрополе ‘джерела з холодною водою’**. На позначення холодних джерел місцеві жителі використовують найменування, мотивовані прикметником *студений* ‘дуже холодний’: *сту|дена во|да, сту|дене, |студ'н'а, студе^u|ни-ц'а, студе|нец, студе|н'ек, сту|дена кри|ничка, |студна*. Номени *|зимне, |зимни, |зимна во|да, хо|лодне, холо|дец, леди|ниц'а, лед'а|ниц'а, лед'а|ничка* ‘джерело з крижаною водою’, *|ср'ібна* ‘дуже холодна вода’ утворилися від прикметників *зимний, холодний, льодяний і срібний*. У гуцульських діа-

лексах зареєстровано лексему *голо|виц'а* зі значенням ‘невелике джерело; струмок з холодною водою’ і *в'ік|нина* – ‘джерело з холодною водою’.

В антонімічному відношенні до попередніх назв перебувають назви із семантикою ‘джерело, вода якого взимку не замерзає’. Її відтворюють народні географічні найменування *ринка*, *голо|виц'а*. Лексема *теп|лиц'а*, фонетичний варіант *теп|лиц'і*, суфіксальні деривати *теп|личка*, *теп|личина* функціонують зі значенням ‘джерело з дуже холодною водою влітку, яка не замерзає взимку’, указуючи на природні особливості води джерела. Подібне значення апелює *тепличина* має в інших джерелах [6, 182; 10, Т. V, 547; 12, 193; 48, 32], бойк. *теп|личка* ‘місце у водоймі, де вода ніколи не замерзає’ [20, Ч. II, 284]. Назва *плесо* побутує з семантикою ‘місце, де вода не замерзає’, а номен *па|рило* – ‘плесо; джерело з теплою водою’, пор. *па|рило* ‘водяна ковбана, наповнена природною теплою водою’ [17, 52].

На позначення ‘місцевості, де багато джерел, вода яких взимку не замерзає’ мовці використовують поодинокі множинні апелює *бе|зодн'і*, *к'ірнич|ки*, *|нори*.

ЛСГ ‘Криниця’. Цю ЛСГ формують назви, що реалізують семантику ‘викопана яма, що постійно наповнюється водою джерела’, ‘криниця’, ‘місце, де беруть воду’. Поміж них найпоширеніша полісемантична лексема *кри|ниц'а* з різноманітними фонетичними та словотвірними варіантами: *кри|ниц'а*, *кир|ниц'а*, *кир|ниц'а*, *к'ір|ниц'а*, *к'ір|ниц'а*, *кер|ниц'а*, *кер|ниц'а*, *к'ір|ничка*, *к'ірни|чина*, *к'ір|ниц'і*. Інші варіанти *кир|ничка*, *кир|ничка*, *кер|ничка*, множинний апелює *к'ір|ниц'і* вживаються зі значенням ‘криниця в лісі’, *кер|ниц'а* ‘криниця, джерело’, а варіант *к'ір|ниц'а* ще означає ‘криниця, джерело, струмок’. Семантичне тлумачення номінів *кри|ниц'а*, *ке|р|ниц'а*, *кир|ниц'а*, *кер|ниц'а*, *кир|ниц'а*, *кл'уч*, *но|ра*, *в'ікни|на*, *ч'ур|чак*, *жур|чак*, *жи|ла*, *струм|ін* – ‘підземне джерело на дні криниці’. Останній сягає псл. форми **strumy* [36, 260], укр. *струм|ін* ‘потік, ручай’ [26, 219], ‘центральна швидка течія річки’ [8, 131], ‘підводне джерело на дні криниці’, пор. також п. *strumien* ‘потік, ручай’ [47, 162], ч. *strumen* ‘джерело, струмок, потік’, ‘довга ополонка’ [15, 68], блр. *стру|мень* ‘криниця’ [39, 182].

Синонімом до слова *кри|ниц'а* є лексема *ко|лод'аз* та його фонетичні варіанти *ко|лодець*, *ко|лодис* зі значенням ‘криниця’, що відзначаються меншою продуктивністю вживання. Походження її сягає псл. **koldędź* [10, Т. II, 518], пор. укр. літ. *ко|лодязь* ‘захищена від обвалів зрубана вузька глибока яма, що служить для добування води з водоносних шарів землі’ [30, Т. IV, 229], укр. діал. *ко|лодязь*, *ко|лодець*, *ко|лодезь*, *ко|лондєзь*, *ко|лодись*, *ко|лодіж*, *ко|лодязь* [35, 61–62], *ко|лодяз*, *ко|лодязь*, *ко|лодязик*, *ко|лодязц* [8, 64–65], *ко|лодязь*, *ко|лодязь*, *ко|лодець*, *ко|лодязь* [23, 7], пор. слов'янське: ро *ко|лодець*, болг. *кладенець*, -х. *кляденац* [10, Ч. II, 518], блр. діал. *каладзець* [39, 84], *калодзеж* [40, 332].

Однією наддністрянською говіркою обмежена лексема *кринка* в значенні ‘криниця’. Дослідники О. Карпенко, О. Брюкнер, А. Преображенський вважають географічні назви *кри|ниц'а* і *кринка* семантично однорідними назвами [11, 161; 45, 489; 44, Т. I, 386].

Доповнюють ЛСГ багатозначні апелятивні найменування з різною семантикою: |кадуб 'криниця', 'криниця, у якій завжди є вода і яка ніколи не висихає', |кад'їб 'криниця', 'вода, яка тече в порожній стовбур дерева і там стоїть', 'криниця з видовбаною колодою', |кадовб 'криниця', |копанка 'криниця', 'криниця в лісі', 'криниця в лісі, викопана людьми', 'викопана, розчищена криниця', голо|виц'а 'криниця в лісі'.

Номен джерел|ло та його фонетичні варіанти дже|рел'це, жи^ери^е|ло, же^ере^е|ло в багатьох говірках Івано-Франківщини функціонують зі значенням 'криниця в лісі', у наддністрянських і бойківських говірках позначають 'підводне джерело на дні криниці', а в бойківських ще й мають значення 'викопана яма, що постійно наповнюється водою джерела', 'криниця'. Вузьколокальна діалектна назва |студн'а реалізує семантику 'криниця з холодною водою'. Тільки в гуцульських говірках виявлено номен ос|м'ів 'криниця', пор. 'трухлий всередині пень' [10, Т. IV, 223], етимологічно не зрозуміле.

Назва жура|вел' (переносне) зі значенням 'криниця' спорадично вживається в населених пунктах досліджуваного регіону, не утворюючи якогось чітко окресленого ареалу. На Гуцульщині побутує лексема соро|виц'а із семантикою 'соляна криниця'.

Значення 'висохла криниця' передають двослівні номен су|ха кри|ниц'а, су|ха кир|ниц'а, су|ха кир|ниця, су|ха кер|ниц'а, су|ха к'ір|ниц'а. На Покутті означену семантику реалізують словосполучення про|пала во|да, бе^ез во|ди, а на Гуцульщині – за|пушчена кер|ниц'а, |висохла кер|ниц'а.

Висновки. Здійснений системний науковий аналіз народних географічних назв на позначення водних реалій дає підстави зробити такі висновки. Тематичну групу на позначення підземних вод структуровано у 3 лексико-семантичні групи: 'Підземні води (у загальному значенні)', 'Джерело', 'Криниця'. Народна географічна номенклатура на позначення підземних вод зберігає архаїчні риси, що підтверджує сталість і давність цього пласту лексики: жи|ла сягає псл. *žila 'джерело'; джерел|ло < псл. *žerdlo 'горло', 'отвір'; кри|ниц'а < псл. *kъrnica / crinica 'джерело; (виритий) колодязь', похідне від kрътъ 'викопаний' (< і.-с. *kr-/ker- 'різати').

Основою аналізованої групи лексики є загальномовні терміни з прозорою семантикою, які мають слов'янське походження. Серед досліджуваних номінацій трапляються випадки іншомовних запозичень: фунти|рат 'джерело' (< рум. *fîntînă* + -at- '(артезіанський) колодязь'), риш|тока 'джерело' (< нім. *Rinnstock* 'жолоб, канава, водостік'), дре|наж 'підземні води (у загальному значенні)' (< англ. *drain* 'відкачувати', 'відводити'). Окремі народні найменування вживаються тільки на території Івано-Франківщини: ос|м'ів 'криниця'. У номінуванні географічних об'єктів водних реалій досліджуваного регіону переважає однослівна іменникова лексика, зрідка засвідчено субстантивовані прикметники. Для похідних назв характерні словотвірні моделі, мотивовані твірними основами дієслів.

Найпродуктивнішим способом творення апелятивних назв є морфологічний спосіб, зокрема суфіксальний. Відіменникові похідні творяться за допомогою продуктивних суфіксів: -к-а (кир|ничка), -иц'а (голо|виц'а); віддієслівні – -л-о (чуркало), -чик- (чурчик); відприкметникові – -ін'- (стр'ім'ін').

Прийменникові конструкції представлені назвою *бе^нз во|ди*. Одним із шляхів поповнення географічної апеллятивної лексики є аналітична деривація – номінація географічних об'єктів словосполученням: *сл'о|зит во|да, со|читси во|да, но|ритси во|да*.

Народні географічні назви представлені різними фонетичними варіантами: *дже^нре|ло, джури|ло, же^нре^н|ло, джере^нл'це, |джерло, |джурло*. Для назв водних об'єктів характерні такі фонетичні явища: кореляція (перехід *ри (ri)* у *ри*) з метатезою голосного *ер (ip, ir)* (*кри|ниц'а – кер|ниц'а, кир|ниц'а, к'ір|ниц'і*); характерне вживання дієслова з діалектним постфіксом *-си* чи без постфікса *-с'а* (*сл'о|зитси во|да, со|читси во|да, чу|рит во|да, во|да но|рит*).

Перспективи подальших досліджень. Подальша робота буде спрямована на системне поповнення словника народної географічної лексики Івано-Франківської області, зокрема лексикою тих говірок, які ще не були досліджені. Необхідним є також виявлення нової семантики та семантичних відтінків діалектного лексикону.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бучко Д. Г. Походження назв населених пунктів Покуття. Львів : Світ, 1990. 143 с.
2. Географічна енциклопедія України : у 3 т. / відп. ред. О. М. Маринич (ред.). Київ : УРЕ ім. М. П. Бажана, 1989–1993. Т. 1–3.
3. Горбач О. Словник говірки села Бродина. Гуцульські говірки. Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження. Львів, 2000. С. 245–364.
4. Григорян Э. А. Словарь местных географических терминов болгарского и македонского языков. Ереван : Айастан, 1975. С. 260
5. Громко Т. В. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини. Київ ; Кіровоград, 1999. 224 с.
6. Гуцульські говірки: Короткий словник / відп. ред. Я. Закревська. Львів, 1997. 232 с.
7. Гуцульщина. Лінгвістичні етюди. Київ : Наукова думка, 1991. 308 с.
8. Данилюк О. К. Словник народних географічних термінів Волині. Вид. друге, доповн. і виправ. Луцьк : Вежа-Друк, 2013. 148 с.
9. Дзендзелівський, Й. О. Українські назви для джерела. *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae*, Т. 25 (1–2). 1975. S. 149–201.
10. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / ред. О. Мельничук, Т. 1–5. К. : Наукова думка, 1982–2006.
11. Карпенко О. П. Гідронімікон Центрального Полісся / відп. ред. І. М. Железняк. Київ : Кий, 2003. 317 с.
12. Карпенко Ю. О. Топонімія Буковини. К.: Наукова думка, 1973. 240 с.
13. Лісняк Н. І. Географічна термінологія в мікротопонімії Західного Поділля. *Studia Slavistica. Вып. 10: Ономастика. Топоніміка*. Ужгород, 2009. С. 357–363.
14. Ляшук Б. Ф. Із карпатської географічної термінології. *Питання географії Українських Карпат* : географічний збірник. Львів, 1969 Вип. 9. С. 165–167.
15. Малько Р. Н. Географическая терминология чешского и словацкого языков (на общесловянском фоне). Минск : Наука и техника, 1974. 143 с.
16. Марусенко Т. А. Материалы к словарю украинских географических апеллятивов (названия рельефов). *Полесье (Лингвистика. Археология. Топонимика)* / отв. ред. В. В. Мартынов, Н. И. Толстой. М. : Наука, 1968. С. 206–255.

17. Михальчук О. І. Мікротопонімія Підгір'я : дис. ... канд. філол. наук. К., 1998. 213
18. Могитич І. Словник гуцульської будівельної термінології. Історія Гуцульщини. Львів : Логос, 1999. Т. 4. С. 519–537.
19. Никончук М. В. Матеріали до лексичного атласу української мови (Правобережне Полісся). К. : Наукова думка, 1979. 313 с.
20. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок. К. : Наукова думка, 1984. Ч. 1–2.
21. Піпаш Ю. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Розсішка Рахівського району Закарпатської області). Ужгород, 2005. 266 с.
22. Румунсько-український словник. Бухарест, 1963. 563 с.
23. Сіденко Н. П. Географічна апелативна лексика східностепових говірок Центральної Донеччини : автореф. дис. ... канд. філол. наук: Донецьк, 2003. 22 с.
24. Слободян О. В. Географічна народна термінологія українських східно-слобожанських говірок Луганщини : дис. ... канд. філол. наук. Старобільськ, 2017. 586 с.
25. Словарь української мови / ред. Б. Д. Грінченко. К. : Наукова думка, 1996. Т. 1–3.
26. Словарь української мови / ред. Б. Д. Грінченко. К. : Наукова думка, 1997. Т. 4.
27. Словник буковинських говірок / ред. Н. В. Гуйванюк. Чернівці : Рута, 2005. 688 с.
28. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. К. : Наукова думка, 1977. Т. 1. 631 с.
29. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. К. : Наукова думка, 1978. Т. 2. 592 с.
30. Словник української мови : [в 11 т.]. К. : Наукова думка, 1970–1980. Т. 1–11.
31. Тимченко Є. К. Історичний словник українського язика. К, 1930–1932. Т. 1.
32. Торчинська Н. М. Словник власних географічних назв Хмельницької області. Хмельницький : Авіст, 2008. 549 с.
33. Худаш М. Л. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (відапелативні утворення) / відп. ред. Павлюк. Львів : Інститут народознавства НАН України, 2006. 452 с.
34. Черепанова Е. А. Народная географическая терминология Чернигово-Сумского Полесья. Сумы, 1984. 274 с.
35. Шийка В. Народна географічна термінологія Ровенщини : дис. ... канд. філол. наук. К., 2013. 288 с.
36. Шульгач В. П. Праслов'янський гідронімний фонд (фрагмент реконструкції). К., 1998. 368 с.
37. Шульгач В. П. Словник географічних термінів Західного Полісся. Ономастика України та етногенез східних слов'ян. У: І. М. Железняк (відп. ред.). К., 1998. С. 215–226.
38. Шухевич В. Гуцульщина. Репринтне відтворення видання 1899–1907 рр. Верховина, 1997–2000. Ч. 1–5.
39. Яшкін І. Я. Беларускія геаграфічныя назвы: Тапаграфія. Гідралогія. Мінск: Навука і техника, 1971. 256 с.
40. Яшкін І. Я. Слоўнік беларускіх мясцовых геаграфічных тэрмінаў : Тапаграфія. Гідралогія. Мінск : Беларуская навука, 2005. 808 с.

41. Этимологический словарь славянских языков : Праслав. лек фонд / ред. О. Н. Трубачёва, А. Ф. Журавлёва. М. : Наука, 1974–2011. Вып. 1–37.
42. Козлова Р. М. Структура праславянского слова (праславянское слово в генетическом гнезде). Гомель, 1997. 412 с.
43. Смолицкая Г. П. Гидронимия бассейна Оки в ее отношениях к истории словарного состава русского языка: (Пробл. реконструкции) : дис. ... д-ра филол. наук. М., 1981.
44. Преображенский А. Г. Этимологический словарь русского языка. М. : Гос. изд. иностр. и нац. словарей, 1959. Т. I–II.
45. Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. Warszawa : Wiedza powszechna, 1957. 806 s.
46. Hrabec S. Nazwy geograficzne Huculszczyzny. *Prace Onomastyczne*. Kraków. 1950. № 2. 264 s.
47. Nitsche P. Die geographische Terminologie des Polnischen. Köln ; Graz., 1964. 339 s.
48. Rudnicki J. Nazwy geograficzne Bojkowszczyzny. Lwów, 1939. 255 s.

REFERENCE

1. Buchko, D. H. (1990). The origin of the names of settlements Pokutia. Lviv: Svit. 143 s. [in Ukrainian].
2. Geographical Encyclopedia of Ukraine : in 3 Vol. (1989–1993): In O.M. Marynych, (Ed.). K. : URE im. M. P. Bazhana, T. 1–3. [in Ukrainian].
3. Horbach, O. (2000) Dictionary dictionary of Brodina village. Hutsul talking. Linguistic and ethno-linguistic studies. Lviv. S. 245–364. [in Ukrainian].
4. Hryhorian, E. A. (1975) Dictionary of local geographical terms of the Bulgarian and Macedonian languages. Ierewan: Ajastan. 260 s. [in Yerevan].
5. Hromko, T. V. (1999) Dictionary of the folk geographical terms of Kirovohrad region. Kiev ; Kirovohrad. 224 s. [in Ukrainian].
6. Hutsul speeches: A short dictionary. (1997) In Ia. Zakrevska. Lviv. 232 s. [in Ukrainian].
7. Hutsul region. Linguistic sketches (1991): Kiev : Naukova dumka. 308 s. [in Ukrainian].
8. Danyliuk, O. K. (2013). Dictionary of popular geographical terms Volyn. Vyd. druhe, dopovn. i vyprav. Lutsk : Vezha-Druk. 148 s. [in Ukrainian].
9. Dzendzelivskiy, J. O. (1975) Ukrainian names for the source. *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae*, Vol. 25 (1–2). s. 149–201. [in Ukrainian].
10. Etymological dictionary of the Ukrainian language : in 7 Vol. (1982–2006): In O.S. Melnychuk, (Ed.). T. 1–5. Kiev: Naukova dumka. [in Ukrainian].
11. Karpenko, O. P. (2003) Hydronymicon of the Central Polesie. In I. M. Zhelezniak, (Ed.). Kiev : Kyi. 317 s. [in Ukrainian].
12. Karpenko, Iu. O. (1973) Toponymy of Bukovina. Kiev : Naukova dumka. 240 s. [in Ukrainian].
13. Lisniak, N. I. (2009) Geographical terminology in the micro-toponymy of Western Podillya. *Studia Slavistica*. Vyp. 10. Onomastics. Toponymics. Uzhhorod. S. 357–363. [in Ukrainian].
14. Liashchuk, B. F. (1969) From Carpathian geographical terminology. *Issues of geography of the Ukrainian Carpathians: a geographical collection*. Lviv. Vyp. 9. S. 165–167. [in Ukrainian].
15. Malko, R. H. (1974) Geographical terminology of the Czech and Slovak languages (against the general Slavonic background). Minsk : Nauka i tichnika. 143 s. [in Belarusian].

16. Marusenko, T. A. (1968) Materials for the dictionary of Ukrainian geographical appellatives (names of reliefs). Polesie (Linguistics. Archeology. Toponymy). In V. V. Martynov, N. I. Tolstoi (Ed.). Moskva: Nauka. S. 206–255. [in Russian].
17. Myhalchuk, O. I. (1998) Microtoponymy of the Highlands: dys. ... kand. filol. nauk. Kiev. 213 s. [in Ukrainian].
18. Mohytych, I. (1999) Dictionary of Hutsul Construction Terminology. History of Hutsulschyna. Lviv : Lohos, Vol. 4. s. 519–537. [in Ukrainian].
19. Nykonchuk, M. V. (1979) Materials on the lexical atlas of the Ukrainian language (Right-bank Polesie). K.: Naukova dumka. 313 s. [in Ukrainian].
20. Onyshkevych, M. J. (1984) Glossary of Boyko's dialects. K. : Naukova dumka, Ч. 1–2. [in Ukrainian].
21. Pipash, Iu. (2005) Materials for the dictionary of Hutsul dialects (Kosiv Polyana and Rozyshka of Rakhiv district of Transcarpathian region). Uzhhorod. 266 s. [in Ukrainian].
22. Romanian-Ukrainian Dictionary. (1963): Buharest. 563 s. [in Ukrainian].
23. Sidenko, N. P. (2003) The geographic appeal vocabulary of the Eastern steppes of Central Donetsk region : avtoref. ... kand. filol. nauk. Donetsk. 22 s. [in Ukrainian].
24. Slobodian, O. V. (2017). Geographical folk terminology of Ukrainian Eastern Slavic dialects of Lugansk region : dys. ... kand. filol. nauk. Starobilsk. 586 s. [in Ukrainian].
25. Dictionary of the Ukrainian language. (1996): In B. D. Hrinchenko, (Ed.). K. : Naukova dumka, Vol. 1–3. [in Ukrainian].
26. Dictionary of the Ukrainian language. (1997): In B. D. Hrinchenko, (Ed.). K. : Naukova dumka, Vol. 4. [in Ukrainian].
27. Dictionary of Bukovynian dialects (2005): In N. V. Huivaniuk, (Ed.). Chernivtsi : Ruta. 688 s. [in Ukrainian].
28. Dictionary of Old Ukrainian XIV–XV centuries. (1977). K. : Naukova dumka, Vol. 1. 631 s. [in Ukrainian].
29. Dictionary of Old Ukrainian XIV–XV centuries. (1978). K. : Naukova dumka, Vol. 2. 592 s. [in Ukrainian].
30. Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes. (1970–1980). K. : Naukova dumka, Vol. 1–11. [in Ukrainian].
31. Tymchenko, Ie. K. (1930–1932) Historical Dictionary of the Ukrainian Language. K, Vol. 1. [in Ukrainian].
32. Torchynska, N. M. (2008) Dictionary of own geographical names of Khmelnytsky region. Khmelnytskyi : Avist. 549 s. [in Ukrainian].
33. Hudash, M. L. (2006) Ukrainian Carpathian and Carpathian names of settlements (appellative formations). In S. Pavliuk, (Ed.). Lviv : Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy. 452 s. [in Ukrainian].
34. Cherepanova, Ie. A. (1984) National geographical terminology of Chernihiv-Sumy Polesye]. Sumy. 274 s. [in Ukrainian].
35. Shyika, S. V. (2013) Folk geographical terminology of Rivne region: dys. ... kand. filol. nauk. K., 288 s. [in Ukrainian].
36. Shulhach, V. P. a (1998) The Slavonic Hydronymic stock (reconstruction fragment). K., 368 s. [in Ukrainian].
37. Shulhach, V. P. б (1998): Dictionary of geographical terms of Western Polesie. The onomastics of Ukraine and the ethnogenesis of the Eastern Slavs. K. S. 215–226. [in Ukrainian].

38. Shuhevych, V. (1997–2000) Hutsulshchyna. Repryntne vidtvorennia vydania 1899–1907 rr. [Hutsul region. Reprinted reproduction of the 1899–1907]. Verhovyna, Ч. 1–5. [in Ukrainian].
39. Iashkin, I. Ia. (1971) Belarusian geographical names: Topography. Hydrology. Minsk : Science and Technology. [in Belarusian].
40. Yashkin, I. Ia. (2005) Dictionary of Belarusian local geographical terms: Topography. Hydrology. Minsk : Belarusian Science. 808 [in Belarusian].
41. Etymological dictionary of Slavic languages: Praslav. cure fund. (1974–2011): In: ON Trubacheva, AF Zhuravleva (Ed.). M. : Science, Iss. 1–37. [in Russian].
42. Kozlova, R. M. (1997) The structure of the Slavic word (Slavic word in the genetic nest). Gomel. 412. [in Belarusian].
43. Smolitskaya, G. P. (1981) Hydronymia of the Oka basin in its relations to the history of the dictionary composition of the Russian language: Prob. ... kand. filol. science. M. [in Belarusian].
44. Preobrazhensky, A. G. (1959) Etymological Dictionary of the Russian Language. M. : It ed. foreign and nat. dictionaries, T. I – II. [in Russian].
45. Brückner, A. (1957) Słownik etymologiczny języka polskiego. Warszawa : Wiedza powszechna. 806 s. [in Polish].
46. Hrabec, S. (1950) Nazwy geograficzne Huculszczyzny. *Prace Onomastyczne*. Kraków, № 2. 264 s. [in Polish].
47. Nitsche, P. (1964) Die geographische Terminologie des Polnischen. Köln ; Graz. 339 s. [in Ukrainian].
48. Rudnicki, J. (1939) Nazwy geograficzne Bojkowszczyzny. Lwów. 255 s. [in Ukrainian].

**CHARACTERISTICS OF LEXICO-SEMANTIC GROUPS OF
«GROUNDWATER» NAMES: SEMANTICS AND ETHYMOLOGY (BASED
ON IVANO-FRANKIVSK REGION, UKRAINE)**

Svitlana LYCHUK

*Candidate of Philology Sciences, Associate Professor,
Department of Linguistics, Ivano-Frankivsk National Medical University
(Ukraine, Ivano-Frankivsk)
E-mail: svitlanavl@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-4508-7368*

Implementation of names with «groundwater» semantics in the dialect of Ivano-Frankivsk region has been analyzed, variations in the meanings of fixed lexemes have been singled out as well as the peculiarity of nominating geographical realias has been determined. Folk names are divided into natural (expressing different signs of nomination) and artificial. Thematic group of lexis conveying the meaning of water realias includes three lexico-semantic groups (LSG): «Groundwater», «Source», «Well». LSG «Source» encompasses following microfields: «Source», «Source Origin», «Source with salty water», «Source with cold (relatively warm) water». The systematic scientific analysis of folk geographic names conveying the meaning of water realias has shown that such geographical nomenclature preserves archaic features, the basis of which are general terms with transparent semantics of Slavic origin, although there are cases of borrowings from foreign languages, too; certain national names are used only on the territory under study. The nomination of geographical objects of «groundwater» is dominated by one-word nouns, rarely by substantivized adjectives. Derivative names are characterized by word-building patterns, motivated by verb stems. The most productive

way of building appellate names is a morphological method, particularly the suffixal one. Folk geographic names are also represented by different phonetic variants.

The geographic appellative vocabulary of Ivano-Frankivsk region has not been the subject of a special thorough and comprehensive systematic scientific research.

The relevance of the study of the appellate geographical vocabulary of Ivano-Frankivsk region is due to the insufficient level of its study and the importance of such studies for Ukrainian and Slavic linguistics.

The purpose of our article is to submit appellatives of 'groundwater' and to trace the peculiarities of the nomination of such realities in the national geographical term system of the studied territory.

The national geographical nomenclature for groundwater designation retains archaic features, which confirms the constancy and preservation of this layer of vocabulary.

Key words: *lexico-semantic group, lexeme, semantics, geographical name, appellative, ground water.*

Статтю подано до редколегії 6.11.2019.

DOI: 10.15330/ukrst.20.107-117

УДК 811.161. 2'373.21 (477.84+477.86)

СТРУКТУРНО-СЛОВОТВІРНИЙ АНАЛІЗ МІКРОТОПОНІМІЇ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО ОПІЛЛЯ НА ПРИКЛАДІ МОНОЛЕКСЕМНИХ ЛІНГВАЛЬНИХ ФАКТІВ

Ольга ЛУЖЕЦЬКА

кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов
Тернопільського національного економічного університету (Україна, Тернопіль).

E-mail: olhast@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-9238-1378

Для сучасного мікротопонімоторення будь-якої місцевості України, зокрема й Південно-Західного Опілля, характерна однослівна форма вираження. У нашій статті розглядається 3087 монолексемних лінгвальних фактів, засвідчених на території Рогатинського, Галицького районів Івано-Франківщини та Бережанського і Підгасцького районів Тернопільщини. З-поміж аналізованих різновидів виокремлюємо власні назви дрібних об'єктів: лексико-семантичного; морфологічного; морфолого-синтаксичного способів творення та основоскладання.

Попри різноманітність словотворчих засобів, у кожному регіоні використовується обмежена кількість типів деривації. Це пов'язано передусім з історією заселення місцевості, взаємодією мов і діалектів тощо.

На обстежуваній території найпродуктивнішим способом формування однослівних мікротопонімів виявився лексико-семантичний (1926 одиниць – 44,73% від усіх сучасних найменувань). Серед локальних пропріативів морфологічної деривації вирізняємо суфіксальні, префіксально-нульові та конфіксальні утворення. Найбільшою кількістю прикладів з-поміж трьох різновидів афіксації представлена у наших матеріалах суфіксація (619 одиниць – 14,37%). Порівняно з суфіксальними похідними різновиди префіксально-нульового типу на Південно-Західному Опіллі малопоширені, усього 240 найменувань (5, 6%). У розглянутому мікротопоніміконі зафіксовано також низку локальних онімів конфіксального способу творення (52 одиниці – 1,68%). Для назвотворчого процесу як Південно-Західного Опілля, так і будь-якого іншого регіону України властива морфолого-синтаксична деривація. Субстантивовані атрибути репрезентовані у наших записах, однак лише 208 прикладами (4,83%), що свідчить про їх відносно незначну територіальну продуктивність.

Загалом окреслено основні підходи до семантико-дериваційної структури пропріативів, власне мікротопонімів, з'ясовано їхні основні структурно-словотвірні особливості в контексті наукових праць вітчизняних та зарубіжних ономастів, а також кількісні показники на досліджуваному терені.

Ключові слова: мікротопонім, топонім, пропріатив, дериват, спосіб творення, апелютив.

Постановка проблеми. Мікротопоніми – власні географічні найменування, які певною мірою пов'язані з іншими лексемами, зокрема на словотвірному рівні. Топонімній деривації приділяли значну увагу в ономастиці, зокрема такі українські вчені, як Д. Бучко, С. Вербич, Л. Гумецька, В. Грещук, Ю. Карпенко, І. Ковалик, В. Лучик, Є. Черняхівська;

російські мовознавці В. Никонов, Н. Подольська, О. Суперанська; польські вчені Г. Борек, Роспонд, В. Ташицький та ін.

Мета статті полягає у розгляді основних підходів до семантико-дериваційної структури власних географічних найменувань, передусім мікротопонімів, на прикладі лінгвальних утворень Південно-Західного Опілля. **Об'єктом** слугують 3087 монолексемних пропріативів, зафіксованих у синхронії на території Рогатинського й Галицького районів Івано-Франківщини та Бережанського і Підгаєцького районів Тернопільщини. **Предмет** цієї розвідки – з'ясування основних словотвірних-структурних особливостей згаданих різновидів у контексті наукових праць вітчизняних та зарубіжних ономастів. Донедавна мікротопонімікон названого регіону ще не висвітлювався у монографічному викладі, цим і зумовлюється **актуальність** нашої праці.

Виклад основного матеріалу. Протягом останніх десятиліть активно досліджується словотвір власних назв топографічних об'єктів, семантико-дериваційна структура топонімів у межах відповідних регіонів. Це пояснюється тим, що топоніми, як і апелятиви, становлять органічний елемент системи певної мови, підпорядковуються її законам, нормам [20, 11]. Як підкреслює І. Ковалик, деколи трапляється так, що окремі суфіксальні афікси акумульовані лише в ойконімах чи в інших розрядах топонімної лексики [12, 137]. Із цього приводу Н. Подольська зазначає, що, з огляду на синтаксис та морфологію власних найменувань, варто диференціювати пропріальну деривацію в ономастичній граматиці [16, 40], оскільки власним назвам притаманні певні словотвірні способи та форманти. За словами українського вченого В. Грещука, словотвір на основі ономасіологічних категорій у функції семантичних класифікацій «своєрідно впорядковує і структурує ментальні репрезентанти, створює відомі стереотипи для позначення реалій, які підводяться під ту чи іншу наявну семантичну категорію» [7, 27].

Із огляду на те, що власні найменування не виражають сутності позначуваних об'єктів, а лише вирізняють їх із низки подібних [2, 113], то пропріальна деривація, безумовно, відрізняється від апелятивної. Топонімотворчі афікси також різняться від апелятивних, бо мають на меті творення пропріальних одиниць як своєрідних формацій для конкретної говіркової системи.

Англійський мовознавець А. Сміт, наприклад, при класифікації найменувань географічних об'єктів виокремлює такі їх типи: 1) прості (монолексемні) назви; 2) складні назви, що містять два елементи: загальний кінцевий кельтський або германський та визначальний (описовий) елемент; 3) афіксальні назви, у яких третій елемент додається до певної географічної назви для виокремлення її з-поміж подібних. Великою складністю характеризуються гібридні лексеми, утворені з елементів двох мов, або такі, де якийсь елемент може бути заміненим подібним іншомовним [22].

Німецькі ж найменування географічних реалій Е. Айхлер розділяє за способом їх творення на групу А – прості і Б – складні похідні. Простими кваліфікує монолексемні топоніми, наприклад, *Berg* – частина міста Айленбурга. Складним утворенням властиві відповідні елементи, а саме:

au, bach, dorf, feld, furt, hausen, ende тощо. До цієї ж категорії належать сполучення прикметників + назви географічних об'єктів (слов'янського чи німецького походження), які з'явилися з метою розрізнення однойменних географічних реалій, наприклад: *Groß, Klein-Krostitz; Groß* чи *KleinKyba*. Окремо розглядаються ті деривати, які не мають свого належного пояснення [21]. Стає очевидним, що як у німецькій, так і в англійській мовах топоніми – це прості чи ускладнені певними означеннями терміни або ж просто складні слова.

На слов'янських землях уперше структурно-словотвірний аналіз топонімікону здійснили Ф. Міклошич та Роспанд.

Структурно-граматична і словотвірна характеристика пропріальних одиниць розглядалися у працях багатьох мовознавців. У кожного з них простежується свій підхід, свої критерії до інтерпретації дериваційної структури топонімів, їх класифікації.

За словами В. Никонова, на теренах Славії у творенні власних найменувань топографічних реалій тотально панує афіксація [14, 20]. Цю думку не можемо цілком підтримати, бо якщо аналізувати мікротопонімікон, то тут лексико-семантичний спосіб деривації вважається найпродуктивнішою словотвірною моделлю. Дослідниця О. Суперанська вирізняє топоніми-іменники і топоніми-прикметники, класифікуючи їх на прості і складені [17, 59–118]. У межах простих дериватів першої групи розглядає суфіксальні, префіксальні, безсуфіксальні та генетичні утворення (сполучення топоніма у родовому відмінку з номенклатурним терміном). Крім цього, науковець диференціює складні оніми декількох розрядів та субстантивовані словосполучення тощо. Н. Подольська аналізує способи як первинної, так і вторинної деривації топонімікону у межах семи категорій: 1) афіксація; 2) основоскладання; 3) плуралізація; 4) співположення; 5) субстантивація; 7) еліпсизація 6) абрєвіація [15, 40].

В українському мовознавстві способи творення пропріативів досліджувала Л. Гумецька. Науковець виокремила такі: а) лексико-семантичний (переосмислення слова без жодних структурно-словотвірних змін); б) морфологічний (префіксація та суфіксація топонімооснов); в) морфолого-синтаксичний (словоскладання та субстантивація); г) лексико-синтаксичний (лексикалізація словосполук) [6]. Ю. Карпенко диференціював сім різновидів утворення географічних назв: 1) переосмислення; 2) префіксація; 3) суфіксація; 4) основоскладання; 5) субстантивація ад'єктивів; 6) словосполучення, 7) плуральні утворення [9]. Д. Бучко, розглядаючи словотвірну структуру мікротопонімікону, вирізняє «традиційні, відомі апеллятивній лексиці способи деривації: лексико-семантичний, морфологічний і морфолого-синтаксичний» [3, 386]. Далі мовознавець пише, що творення пропріативів відбувалося також «шляхом лексикалізації прийменникових конструкцій ... та синтаксичних структур» [3, 393]. «Класифікація способів словотвору І. І. Ковалика на сьогодні залишається найповнішою в україністиці» [8, 91].

Як бачимо, у сучасній ономастиці немає єдиного підходу до виявлення словотвірних рис власних географічних назв. Це пояснюється тим, що вони за своєю природою вторинні утворення, до складу яких перейшли

досить різноманітні за структурою лексеми. Тому, як вважає Т. Вендіна, варто застосовувати «субстратний» підхід до аналізу похідних, що дає змогу не лише встановити його внутрішню форму, але і з'ясувати те духовне начало, яке сприяло виникненню відповідної форми [5, 99]. Із цього приводу відомий український дериватолог В. Грещук зазначає, що названий підхід до вивчення нової формації виявився продуктивним, адже словотворення може тільки тоді відбутися, коли воно зумовлене потребою [7, 25].

Та якими б різними шляхами не формувалися пропріативи, їм завжди буде притаманний ряд спільних рис, що ґрунтуються «на загальних властивостях людського мислення» – відбирати і фіксувати у найменуваннях «типові явища навколишнього середовища», а також і на тому, що кожна мова по-своєму репрезентує «ті самі значення й відношення, що відображають картину реальної дійсності» [19, 165]. Такі універсалиї дають змогу глибше пізнати закономірності розвитку і становлення нашої мови.

Попри різноманітність словотворчих засобів на території певної місцевості використовується лише обмежена кількість типів деривації, найбільш для неї придатних. Це, безумовно, пов'язано з історією заселення краю, взаємодією мов і діалектів і под.

Для сучасного мікротопонімоторення практично будь-якої території, зокрема й Південно-Західного Опілля, характерною рисою є однослівна форма вираження. У межах монолексемних різновидів виокремлюємо власні назви мікрооб'єктів: а) лексико-семантичного; б) морфологічного; в) морфолого-синтаксичного способів творення та г) основоскладання.

Далі розглянемо сучасні лінгвальні факти Південно-Західного Опілля з урахуванням зазначеної систематизації.

Лексико-семантичний спосіб означає утворення нової лексичної одиниці внаслідок переосмислення її семантичного наповнення без граматичних і фонетичних коригувань у структурі. Цей спосіб деривації активно реалізується в межах ономастичного словотворення, у системі структурно-словотвірних зв'язків пропріальної та апеліативної лексики [11, 3–10]. Семантична онімізація як перехід загальної назви у клас пропріативів без будь-яких трансформацій превалює у мікротопонімоторчому процесі.

Пріоритетними на теренах Південно-Західного Опілля виявилися локальні найменування, базові назви яких пов'язані з окресленням його ландшафтних характеристик: *п. Беріг* (Плхв., Брж.), *па Верховіна* (Бц., Брж.), *па Гай* (Ркин., Брж.), *вул. Долина* (Влхв., Брж.), *ч. Потік* (Урм., Брж.), *л. Щобб* (Ндрж., Брж.) та культурно-господарських реалій: *вул. Гостинец* (Урм., Брж.), *ч. Кут* (Нв. / Ст. Лтв., Пдг.; Трст., Брж.), *вул. Майдан* (Глгч., Пдг.), *ч. Фільварок* (Гйк., Брж.), *вул. Центр* (Пкв., Рог.) тощо.

При семантичній трансонімізації, за словами Н. Вебер, фонеморфемне оформлення кожної наступної формації повторює структуру вже наявного пропріатива [4, 10]. Такий процес відбувається безперервно і не завжди помітний серед людей, які говорять цією чи іншою мовою. На обстежуваній території побутують мікротопоніми, сформовані шляхом транс-

антропонімізації, трансойконімізації та трансідронімізації. До цієї категорії зараховуємо: *п. Танька* (Ндрч., Брж.), *п. Юрїска* (Лтв., Пдг.); *вул. Дубрѳва* (< Дубрѳва) (Ндрч., Брж.), *п. Підлісне* (< Підлісне) (Нрв., Брж.); *ч. Золотá Ліпа* (< р. Золотá Ліпа) (Псхв., Брж.), *ч. Пѳтік* (Урм., Брж.) та ін.

Серед однослівних мікротопонімів цього краю виокремлюємо найменування **морфологічної деривації**, зокрема *суфіксальні, префіксально-нульові та конфіксальні* похідні. Їх твірними основами слугують передусім антропоніми різного походження, а також гідроніми, ойконіми або окремі крапленьня інших розрядів топонімів.

З-посеред трьох різновидів афіксації найпродуктивнішим способом деривації виявилася власне *суфіксація*, за допомогою якої виражаються різноманітні характеристики локальних об'єктів порівняно з префіксальними дериватами, афікси яких у цьому назвотворчому процесі характеризуються обмеженими словотвірними можливостями. З-поміж суфіксальних різновидів вирізняємо субстантивні деривати на *-івк(а), -к(а), -ець, -чин(а), -щин(а)* та ад'єктивні із формантами *-ів, -ов, -ин, -ськ(ий)*. Різною є активність цих афіксів у мікротопонімоторчому процесі, тобто частка відповідних похідних на тлі усіх пропріативів суфіксального типу. Домінантну роль у Південно-Західному Опіллі відіграє словотвірна модель із топонімоформантом **-ів** (<ов-а, <ов-е, <ов-о), яка від часу свого виникнення і досі зберігає характер посесивності.

На основі лінгвістичного аналізу відантропонімних утворень обстежуваного регіону з'ясовано, що в базових назвах чималої кількості мікротопонімів засвідчені християнські імена як у повній, так і в усіченій чи усічено-суфіксальній формах; давні слов'янські відапелятивні імена, а також апелятивні характеристики особи: *крн. Антѳсева* (Вікт., Гал.), *пот. Іванѳчів* (Блднк., Гал.), *пот. Кузьмичів* (Вікт., Гал.), *г. Мѳркова* (Бкчвц., Рог.; Лпвк., Рог.); *вул. Ведмѳдева* (Глч., Пдг.), *пот. Кѳвалів* (Вікт., Гал.), *вул. Комарів* (Влхв., Брж.); *вул. Ксьѳндзова* (Глч., Пдг.; Шмлн., Пдг.), *дол. Трачѳва* (Крн., Брж.), *п. Яворѳва* (Дмн., Брж.) та ін., разом 212 найменувань мікроб'єктів із зазначеним посесивним формантом та його різновидами.

Суфікс **-ів** поступається місцем двокомпонентному афіксу **-івк-а** [10, 51]. Утворився шляхом поєднання присвійно-ад'єктивного суфікса **-ів** із субстантивним **-к-а**. Значної активності топонімоторчий формант **-івк-а** набув передусім у відантропонімних мікротопонімах, мотивувальною основою яких слугують прізвища або прізвиська особи, зрідка – імена. Зазначимо, що межі названих вище груп чітко не окреслені. Це пояснюється тим, що базовими одиницями прізвищ можуть бути імена. Крім цього, багато прізвищ утворені саме від прізвиस्क. Тому віднесення пропріатива, наприклад, *Тарасівка*, до якоїсь конкретної антропонімної групи перестає бути імовірністю, коли існують відповідні історичні відомості. Суфікс **-івк-а** ілюстрований багатьма прикладами: *вул. Адáмівка* (Брж.), *пот. Барáнівка* (Тмрвц., Гал.), *ур-ще Ковáлівка* (Бкв., Пдг.; Вікт. Гал.; Шмлн., Пдг.), *вул. / п. Тарасівка* (Глч., Пдг.; Угрн., Пдг.), *вул. Тѳсарівка* (Нвсл., Пдг.), усього 113 мікротопонімів.

Суфікс **-ськ-** (**-цьк-**) також реалізує присвійно-релятивну функцію, вказуючи на належність невеликої території певному поселенню або власнику. Цей формант засвідчений у таких відантропонічних назвах: *п. Данілівське* (Крлс., Гал.), *вул. Шівська* (Бришт., Гал.; Птнц., Рог.), *ур-ще Ю'рївське* (Крлс., Гал.) тощо. Крім цього, зафіксовано немало дериватів, похідних від ойконімів інших (передусім суміжних) населених пунктів: *п. Біщівське* (< *Біще*) (Ндрч., Брж.), *пот. Вовчківський* (< *к. Вовчків* (*Маріямпіль*)) (Маріямп., Гал.), *п. Мужилівське* (< *Мужилів*) (Мрн., Пдг.), *вул. Шумлянська* (< *Шумляни*) (Бжкв., Брж.; Влц., Брж.) та ін.

З'ясовано, що особливо активне мікрополе формують моделі із суфіксами **-ів**, **-івк-а**, **-ськ** (**-цьк**), яким властиве посесивно-релятивне навантаження та які мотивовані передусім антропонімами, значно рідше – ойконімами. Зазначимо, що географічні назви на **-ів** (**-ов-е**) практично не творилися від композитних імен, натомість чималою є кількість мікротопонімів, похідних від відапелятивних особових та пізніших хресних імен. Усього 619 одиниць, що становить 20, 05% від усіх простих онімів локального значення.

Префіксально-нульовий спосіб у мікротопонімоторенні Південно-Західного Опілля виявився менш продуктивним порівняно із суфіксальним. Для аналізованої території властиві префіксальні форманти *за-*, *під-*, *над-*, *між-* (*межи-*) та ін., які поєднуються як з апелятивними, так і з пропріальними основами в називному чи орудному відмінку однини чи множини.

З-посеред дериватів такого типу диференціюються оніми, сформовані за допомогою топоформанта *за-*, який містить вказівку на те, що позначувана мікрореалія розташована за іншою, примітною стосовно номінатора реалією. Цей афікс реалізує чимало найменувань: *п. Завігін* (Влхв., Брж.), *вул. Загорá* (Книшв., Гал.; Нвсл., Пдг.), *п. Заграб'ячок* (Жкв., Брж.), *п. Закаплія* (Урм., Брж.), *вул. Замлін* (Пкв., Рог.), *ч. Зацёрква* (Дбрнв., Рог.; Пкв., Рог.; Слв., Брж.), 105 одиниць (3, 4% від усіх простих похідних).

Формант *під-* творить назви, які посідають за кількісними показниками друге місце, у множинній чи одиничній формі, поєднуючись, як правило, з орографічною і фітографічною термінологією: *п. Підберезина* (Дмн., Брж.), *вул. Підверби* (Комар., Гал.), *п. Підгорби* (Урм., Брж.), *п. Підграбина* (Гйк., Брж.), *па Підлісок* (Урм., Брж.), 83 приклади (2, 69% від однослівних дериватів).

Конфіксальний словотвір має значний вплив на становлення усієї дериваційної системи іменників в україністиці [1, 4], однак у пропріальних джерелах він малопоширений, зокрема у мікротопоніміконі Південно-Західного Опілля. Виявлено небагато прикладів, утворених шляхом приєднання конфіксів (префікс + онім + суфікс *ьј(є)): *п. / ч. Задвір'я* (Плвнк., Гал.; Псврж., Рог.), *п. Засілля* (Пкв., Рог.), *п. Підзалісся* (Влц., Брж.), *вул. / ч. Пограничче* (*Пограниччи*) (Пкв., Рог.), 52 одиниці (1, 68%).

Чималою кількістю прикладів в обстежуваному регіоні ілюстровані субстантивовані атрибути – утворення **морфолого-синтаксичної деривації**. Субстантивація двоелементних пропріативів відбувається саме тоді,

коли позначувана реалія широковідома і для її ідентифікації достатньо уже номіналізованого розрізнявального компонента. Що краще збережене етимологічне значення топоніма, то більше він ототожнюється із прикметниками, а що глибше простежується його деетимологізація, то більше він уподібнюється до іменників [9, 17]. Вираження пропріатива локального об'єкта саме у формі прикметника, а не іменника, або у формі середнього роду, а не чоловічого чи жіночого, пояснюється як традиціями мови, так і специфікою місцевої топонімійної системи [18, 102].

Основи субстантивованих онімів віддзеркалюють передусім зовнішні характеристики дрібних географічних реалій, описуючи певною мірою фізико-географічні умови обстежуваної місцевості. До цієї категорії зараховуємо такі найменування: *пот. Глибóкий (Вікт., Гал.; Длв., Гал.), пот. Гнилий (Брн., Гал.), вул. Головна (Врб., Пдг.; Слц., Пдг.), п. Дóвга (Жкв., Брж.), вул. Зелéна (Брит., Гал.; Дбрв., Брж.; Мжлв., Пдг.; Ндрж., Брж.), вул. Кучерява (Глгч., Пдг.), п. Малéнька (Бц., Брж.), вул. Церкóвна (Дргв., Гал.; Слц., Пдг.; Шмлн., Пдг.), вул. Шкільна́ (Глч., Пдг.; Пнвч., Пдг.; Слц., Пдг.; Ст., Мст., Пдг.)*, усього 208 монолексемних утворень (6, 74%).

У слов'янській топонімії все більше уваги зосереджують на **складних топонімах-компози́тах**, які виникли ще у праслов'янський період і, як зауважують окремі науковці, досі залишаються продуктивними у топонімії [15, 66]. Поділу складних топонімів для давнього періоду немає понині. За переконанням Т. Марусенко, власне «... відсутність помітної кількості *composita* в українських назвах підтверджує загальну тенденцію слов'янських мов у давнині уникати складних слів» [13, 145]. При розгляді сучасних словотвірних моделей топонімів-комполітів беремо до уваги низку структурних та семантичних чинників, які зумовлюють поєднання основ у межах складних дериватів. Якщо кваліфікувати елементи таких утворень як значущі, то їх значеннєве навантаження цілком очевидне. Адже «десемантизація відбувається не в момент виникнення топоніма і не в момент онімізації апелятива», а в процесі уживання цього пропріатива [18, 102].

На цій території побутують раритетні компози́ти, твірними основами яких слугують дієслівні або прикметникові лексеми у сполученні з іменниками називного відмінка в сингулярній або плюральной формі: *л. Мочи́фіст (Тнтк., Гал.), крн. Чистово́ддя (Вікт., Гал.)* тощо.

Висновки. Отже, у творенні простих пропріативів Південно-Західного Опілля найпродуктивнішим виявився лексико-семантичний спосіб (1926 найменувань – 44, 73% від усіх сучасних дериватів); суфіксальні похідні морфологічного способу також беруть активну участь у назвотворчому процесі аналізованої місцевості (619 онімів – 14, 37%). Порівняно з суфіксальними утвореннями найменування префіксально-нульового типу, як правило, малопоширені, разом 241 одиниця (5, 6%). Субстантивовані ад'єктиви представлені у наших матеріалах лише 208 прикладами (4, 83%), що свідчить про їх невисоку продуктивність на цьому терені.

Подальші наукові розробки можна сконцентрувати на аналізі окремих розрядів пропріальної лексики прилеглих лінгво-етнографічних регіонів Південно-Західного Опілля з метою комплексного дослідження територіального ономастикону на загальноукраїнському тлі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білоусенко П. І. Нариси з історії українського словотворення (іменникові конфікси) / П. І. Білоусенко, І. О. Іншакова, К. А. Качайло [та ін.]. Запоріжжя ; Кривий Ріг : ТОВ «ЛПКС» ЛТД, 2010. 480с.
2. Бучко Д. Г. Принципи номінації і класифікації українських ойконімів. *Другий міжнародний конгрес україністів*, 22–28 серпня 1993 р. Львів, 1993. С. 113–115.
3. Бучко Д. Г. Лексико-мотиваційні та структурно-словотвірні особливості мікротопонімії Перегінщини. *Історична та сучасна українська ономастика : вибрані праці*. Чернівці : Букрек, 2013. 456 с.
4. Вебер Н. В. Мікроойконімія Івано-Франківщини : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10. 02. 01. Івано-Франківськ, 2012. 20 с.
5. Вендина Т. И. Старославянский язык: субстратный подход к изучению производного слова. *Зборник Матице Српске за филологију и лингвистику*. Нови Сад, 2000. XLII. С.99.
6. Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст. Київ : Вид-во Академії наук Української РСР, 1958. 298 с.
7. Грещук В. В. Словотвір у сучасній науковій парадигмі. *Студії з українського мовознавства : вибрані праці*. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2009. С. 19–28.
8. Грещук В. В. Дериватологічна концепція Івана Ковалика. *Студії з українського мовознавства : вибрані праці*. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2009. С. 78–92.
9. Карпенко Ю. А. Свойства и источники микропонимии. *Микропонимия*. М. : Изд-во Моск. ун-та, 1967. С. 15–22.
10. Карпенко Ю. О. Топонімія Буковини. К. : Наук. думка, 1973. 237 с.
11. Карпенко Ю. О. Синхронічна сутність лексико-семантичного способу словотвору. *Мовознавство*. 1992. № 4. С. 3–10.
12. Ковалик І. І. Словотворча будова української топоніміки (Назви населених пунктів із суфіксом -иц-я, (-ниц-я). *Питання українського мовознавства*. Львів : Вид-во Львівського ун-ту, 1960. Кн. 4. С. 137–143.
13. Марусенко Т. О. Українські назви рельєфів і реконструкція праслов'янської лексики. *Питання топоніміки та ономастики*. К. : Вид-во АН УРСР, 1962. С. 142–147.
14. Никонов В. А. Славянский топонимический тип. *Географические названия*. М., 1962. С. 17–33.
15. Подольская Н.В. Типовые восточнославянские топоосновы: словообразовательный анализ. М. : Наука, 1983. 160 с.
16. Подольская Н. В. Проблемы ономастического словообразования (к постановке вопроса). *Вопросы языкознания*. 1990. № 3. С. 40–53.
17. Суперанская А. В. Типы и структура географических названий. *Лингвистическая терминология и прикладная топономастика*. М., 1964. С. 59–118.
18. Суперанская А. В. Структура имени собственного: Фонология и морфология. М. : Наука, 1969. 206 с.
19. Суперанская А. В. Что такое топонимика? М. : Наука, 1984. 182 с.
20. Топоров В. Н. Из области теоретической ономастики. *Вопросы языкознания*, 1962. № 6. С. 6–12.
21. Eichler E. Die Orts- und Flussnamen der Kreise Delitzsch und Eilenburg : Studien zur Namenkunde und Siedlungsgeschichte im Saale-Mulde-Gebiet. Halle (Saale): Niemeyer, 1958. 252 S.
22. Smith A. H. English Place-Name Elements / A. H. Smith. New York : Cambridge Univ. Press, 1956. Vol. I. 305 p. Vol. II. 417 p.

Умовні скорочення:

вул. – вулиця	п. – поле
г. – горапот. – потік	Кншв. – Кінашів
дол. – долина	р. – річка
крн. – криниця	с. – село
к. – куток села	ур-ще – урочище
л. – ліс	ч. – частина села
па – пасовище	Брж. – Бережани
Бщ. – Біще	Комар. – Комарів
Блднк. – Блюдники	Крл – Крилос
Бжкв. – Божиків	Крн. – Кур'яни
Бкв. – Боків	Лпвк. – Липівка
Брн. – Бринь	Маріямп. – Маріямпіль
Бкчвц. – Букачівці	Мрн. – Мирне
Бршт. – Бурштин	Мжлв. – Мужилів
Врб. – Вербів	Ндрж. – Надорожнів
Вікт. – Вікторів	Ндрч. – Надрічне
Влхв. – Вільховець	Нрв. – Нараїв
Влц. – Волиця	Нв. / Ст. Лтв. – Новий / Старий Литвинів
Влщ. – Волощина	Нвсл. – Новосілка
Гйк. – Гайок	Пнвч. – Пановичі
Гал. – Галич	Пдг. – Підгайці
Гнлч. – Гнильче	Плхв. – Пліхів
Глгч. – Голгоча	Плвнк. – Поплавники
Длв. – Делієве	Псврж. – Посвірж
Дмн. – Демня	Псхв. – Посухів
Дбрв. – Діброва	Пкв. – Пуків
Дбрнв. – Добринів	Птнц. – Пугятинці
Дргв. – Дорогів	Ркшн. – Рекшин
Жкв. – Жуків	Рог. – Рогатин
Слц. – Сільце	Ст. Мст. – Старе Місто
Тмрвц. – Темирівці	Тнтк. – Тенетники
Угрн. – Угринів	Урм. – Урмань
Шмлн. – Шумляни	

REFERENCES

1. Bilousenko, P. I., Inshakova, I. O (2010). Essays in history of ukrainian word formation. Zaporishshia ; Kryvyi Rih: «LIPS» LTD [in Ukrainian].
2. Butchko, D. H. (1993). The principles of nomination and classification of ukrainian oikonyms. *Second International Congress of Ukrainianists* (Lviv, August 22–28, 1993). P. 113–115 [in Ukrainian].
3. Butchko, D. H. (2013). Lexical motivation and structural-derivational peculiarities of microtoponimics of Perehinshchyna. *Historical and modern Ukrainian onomastics: selected proceedings*. Chernivtsi : Bukrek [in Ukrainian].
4. Veber, N. V. (2012). Microoikonimics of Ivano-Frankivsk region: Diss ... Can. Filol. Sciences: 10.02.01. Kyiv [in Ukrainian].
5. Vendina, T. I. (2000). Old Slavic: the substrate approach to learning of derivative word. *Collection of Matica Sprska in philology and linguistics*. Vol. XLII, 99. Novy Sad [in Belarusian].
6. Humetska, L. L. (1958). Essay of the word-formating system of Ukrainian in the XIV–XV centuries. Kyiv : Vyd-vo Academia nauk URSR [in Ukrainian].

7. Greshchuk V. V. (2009). Word formation in the modern scientific paradigm. *Studies in ukrainian linguistics: selected proceedings*. Ivano-Frankivsk : Misto NV, P. 19–28 [in Ukrainian].
8. Greshchuk V. V. (2009). The concept of word derivation of Ivan Kovalyk. *Studies in ukrainian linguistics: selected proceedings*. Ivano-Frankivsk : Misto NV, P. 78–92 [in Ukrainian].
9. Karpenko, Ju. A. (1967). Properties and sources of microtoponymics. *Microtoponymics*. Moscau: Isd-vo Mosc. un-ta, P. 15–22 [in Ukrainian].
10. Karpenko, Ju. O. (1973). Toponymics of Bukovina. Kyiv : Naukova dumka [in Ukrainian].
11. Karpenko, Ju. O. (1992). The synchronous essence of lexical-semantic way of word formation. *Linguistics*, 4, 3-10 [in Ukrainian].
12. Kovalyk I.I. (1960). The word formation of ukrainian toponymics. *Questions of the ukrainian linguistics*. Vol. 4, 137-143. Lviv: vyd-vo Lvivskoho universytetu [in Ukrainian].
13. Marusenko, T. O. (1962). Ukrainian place names and reconstruction of old slavic lexicon. Questions of toponymics and onomastics. Kyiv : vyd-vo AN URSR, P. 142–147 [in Ukrainian].
14. Nikonov, V. A. (1962). Slavic toponymic type. *Geographical names*. Moscau, P. 17–33 [in Russian].
15. Podolska, N. V. (1983). Typical east slavic bases of toponyms: word-formation analysis. Moscau : Nauka [in Russian].
16. Podolska, N. V. (1990). Problems of onomastic word formation. *Questions of linguistics*, 3, 40–53 [in Russian].
17. Superanska, A. V. (1964). Types and structure of geographical names. *Linguistic terminology and applied toponomastica*, P. 59–118. Moscau [in Russian].
18. Superanska, A. V. (1969). The structure of proper name: phonology and morphology. Moscau : Nauka [in Russian].
19. Superanska, A. V. (1984). What is toponymics? Moscau : Nauka [in Russian].
20. Toporov, V. N. (1962). In the sphere of theoretical onomastics. *Questions of linguistics*, 6, 6–12 [in Ukrainian].
21. Eichler, E. (1958). Die Orts- und Flussnamen der Kreise Delitzsch und Eilenburg: Studien zur Namenkunde und Siedlungsgeschichte im Saale-Mulde-Gebiet. Halle (Saale): Niemeyer [In German].
22. Smith, A. H. (1956). English Place-Name Elements. Vol. I–II. New York : Cambridge Univ. Press [In English].

STRUCTURE-DERIVATIVE ANALYSIS OF THE MICROTOPYMS OF THE SOUTH-WESTERN OPILLIA ON THE EXAMPLE OF MONOLEXICAL LINGUAL FACTS

Olha LUZHETSKA

PhD in Philology,

Associate professor of the Department of Foreign Languages

Ternopil National Economic University

(Ukraine, Ternopil).

E-mail: olhast@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-9238-1378

The one-word form of expression is characteristic for the modern microtoponym formation of any area of Ukraine, including the Southwestern Oplillia. In our

article 3087 monolexem lingual facts are being observed, which were found in the synchronization on the territory of Rohatyn and Halych districts of the Ivano-Frankivsk region, Berezhany and Pidgaitsi districts of the Ternopil region. Among the analyzed types we distinguish the proper names of small objects a) lexical-semantic; b) morphological; c) morphological-syntactic ways of forming and d) stem creation.

Despite the variety of word-forming tools, there are a limited number of derivation types in each region. It's first of all connected with the history of the settlements, the interaction of languages and dialects, etc. On the territory surveyed, the most productive way of forming monolexem microtoponyms was lexical-semantic (1926 units – 44,73% of all modern names). Among the local primitives of morphological derivation, we consider suffixes, prefixes and nulls, confixes. The largest number of examples among the three types of affixation is represented in our materials by suffixation (619 units – 14,37%). Compared to the suffix derivatives, the prefix-zero type varieties in the Southwestern Opillia are relatively widespread, with a total of 240 names (5,6%). Several local onyms of the confixed mode of creation (52 units – 1,68%) were also recorded in this microtoponymicon. The morphological-syntactic derivation is peculiar to the calling process of both the Southwestern Opillia and any other region of Ukraine. Substantiated attributes are represented in our records, however, with only 208 examples (4,83%), which indicates their rather low territorial productivity.

In general, the main approaches to the semantic-derivative structure of propriatives, microtoponyms in particular, are outlined, their basic structural and word-forming characteristics in the context of scientific works of domestic and foreign onomastists, as well as quantitative indicators in the studied field.

Key words: microtoponym, toponym, propitiative, derivative, the way of derivation, appellative.

Статтю подано до редколегії 3.09.2019.

МІКРОТОПОНІМИ ЯК ОКРЕМИЙ КЛАС ОНІМІВ

Надія СЛЮЗАР (ВЕБЕР)

*кандидат філологічних наук, викладач Калуського коледжу
культури і мистецтв (Україна, Калуш)**E-mail: weber_nadja@ukr.net**ORCID ID: 0000-0003-2477-7968*

У статті зроблений огляд основних теоретичних праць, у яких аналізується питання функціонування терміна «мікротопонім». Неоднозначність визначення й трактування зумовлена недостатнім опрацюванням термінологічного апарату ономастичної науки. Однак дослідження регіональної мікротопонімії набуває особливої ваги, оскільки не тільки збагачує українську ономастику новим, цінним матеріалом, але й сприяє поглибленню теоретико-методологічних засад вивчення назв мікрооб'єктів та є актуальним під час подальшого аналізу онімів. В українській ономастичній науці є низка праць, присвячених дослідженню назв мікрооб'єктів окремих регіонів. Зокрема С. О. Черепанова вивчала мікротопонімію Чернігівсько-Сумського Полісся, Я. О. Пура – Рівненщини, Н. І. Лісняк – Західного Поділля, О. І. Михальчук – Підгір'я, Н. В. Сокіл – Сколівщини, В. Ф. Банької – басейну річки Уж, О. В. Зайчківська – південно-східного Поділля, О. І. Проць – півночі Львівської області, Р. О. Ляшенко проаналізував мікротопоніми Кіровограда, в історичному аспекті мікротопонімію Чернівецької області опрацював І. Г. Чеховський. Для мікротопонімів характерний тісний зв'язок з апелювальною лексикою, обмежена сфера вживання та функціонування, неофіційність і нефіксованість, передача внаслідок безпосередньої усної комунікації, утворення на базі діалектної лексики, варіативність. Вони виникають унаслідок стихійної народної творчості й не піддаються адміністративному впливу.

***Ключові слова:** мікротопонім, ономастика, топонім, макротопонім, онім, апелятив.*

Постановка проблеми. Великою перевагою сучасних ономастичних студій є звернення до регіональних різноаспектних досліджень, які в останні роки особливо актуальні. Адже власні назви незначних об'єктів як окрема складова онімного простору також потребують детального аналізу, оскільки їх кількість незліченна.

Мікротопоніми належать до найменш вивченого класу онімів України й водночас до найчисленнішого, тому на теоретичному рівні важливим є їхнє розмежування та виокремлення з-посеред інших топонімів, установлення принципів і критеріїв аналізу. Неоднозначно також трактують зміст самого терміна «мікротопонім», який широко використовують ономасти, але по-різному. Це зумовлено недостатнім опрацюванням науково-поняттєвого й термінологічного апарату ономастичної науки.

Метою статті є детальний аналіз праць та статей, у яких досліджуються мікротопоніми окремих регіонів, та теоретичних студій, де розглядається питання функціонування терміна «мікротопонім».

Виклад основного матеріалу. Уперше про мікротопонімію як розділ топоніміки заговорили 1964 р. на Всесоюзній нараді в Москві, яку організували Московський університет і Топонімічна комісія Московського філіалу Географічного товариства, де виступили науковці більшості республік СРСР. Російський ономаст В. А. Никонов висвітлив наукове значення мікротопонімії [19], а український вчений Ю. О. Карпенко звернув увагу перш за все на джерела й властивості мікротопонімії, обґрунтував зміст деяких термінів [9].

Однак ще раніше (1957) поняття «мікротопоніміка» вжив український дослідник О. Мельничук, який використав його у своїй статті «Топоніміка Кодимського району, Одеської області», хоча при цьому не навів ніякого тлумачення. З контексту дізнаємося, що в розумінні автора це назви полів, лісів, ярів та інших топографічних об'єктів [15, 59].

Наукове опрацювання мікротопонімів здійснила 1971 р. Т. І. Поляруш, хоча й у порівняльному аспекті, оскільки метою дослідження було визначення спільних і специфічних рис словотворення гідронімів, мікротопонімів, ойконімів [23]. Пізніше територіальні мікрооб'єкти Рівненщини дослідив Я. О. Пура [26].

У кандидатській дисертації «Мікротопонімія Чернівецької області в історичному аспекті (утворення на базі народної географічної термінології)» (1996) І. Г. Чеховський аналізує мікротопоніми на історико-географічному рівні. Зауважимо, що автор використав понад 10 тисяч найменувань, зібраних у більш ніж 270 населених пунктах [32].

О. І. Михальчук, досліджуючи мікротопонімію Підгір'я, звернула увагу на лексико-семантичне значення основ та структурно-словотвірні моделі. Визначила, що похідних від апелятивних основ у три рази більше, ніж від онімних. Найчастіше в ролі базових основ використовувалися географічні терміни, а з-поміж пропріальних – антропоніми [17].

Мікротопонімію Західного Поділля детально опрацювала Н. І. Ліснюк. У науковий обіг дослідниця ввела понад 5 000 назв, які розглядаються двохаспектно: з погляду семантики твірних основ (відапелятивні й відонімні) та структурної організації (прості (однослівні) і складені мікротопоніми) [14].

Мікротопонімію Сколівщини кінця XVIII – початку XXI ст. вивчала Н. В. Сокіл. Як і в попередніх дисертаціях, основну увагу зосереджено на лексико-семантичній природі базових основ, їх етимології, словотворі та структурі на синхронному й діахронному рівнях. Доведено, що найбільшу кількість становлять відапелятивні найменування, за структурою – прості мікротопоніми лексико-семантичного способу творення [27].

У контексті українських говірок Закарпаття мікротопонімію басейну річки Уж різнопланово дослідила В. Ф. Баньої [2]. У роботі здійснено структурно-семантичний, назвотвірний та етимологічний аналіз назв на синхронному й діахронному зрізах. Новизною стало запровадження класифікації мікротопонімів за назвотвірними й структурно-семантичними характеристиками. Джерельною базою послужили 9 тисяч особисто зібраних дослідницею назв.

Комплексно проаналізувала мікротопонімію півночі Львівської області О. І. Проць [25]. Окрім вивчення мотивувальної бази, структурно-словотвірних особливостей мікротопонімів, дослідниця розглядає найменування малих географічних об'єктів із позиції свідомості номінатора, тобто в антропоцентричному аспекті.

Перелічені дисертації доводять, що в Україні здійснюється активний пошук адекватних методів та принципів дослідження мікротопонімного матеріалу, який сьогодні часто стає предметом аналізу, оскільки це маловивчений пласт онімної лексики.

Білоруська мікротопонімія почала вивчатися лише з другої половини ХХ ст. Є. М. Адамович досліджував ойконімію і мікротопонімію Случчини – південної частини Мінської області. У його кандидатській дисертації – «Тапанімія і мікратапанімія Случчыны» (1966) [1] – у науковий обіг введено 4 800 мікротопонімів. Мікротопоніми Ставбцовщини аналізував А. М. Прищепчик [24], мікротопонімією Брестщини займався В. М. Ємельянович [8], Гомельського і Петрикавського районів Гомельської області – М. М. Карсакова [4, 36]. Також 1974 р. вийшла праця М. В. Бірили та Ю. Ф. Мацкевич «Мікратапінімія Беларусі» [5], де проаналізовано мікротопоніми Брестської області, окремих районів Мінської та Гродненської областей.

Мікротопоніми українських сіл Східної Словаччини класифікує за семантикою, структурою М. Дуйчак [7], укладає «Словник мікротопонімів українських сіл Східної Словаччини».

Як бачимо, усі дослідження спрямовані на визначення статусу мікротопонімів з-поміж інших топонімів, особливостей їх структури, методів дослідження. Науковці вважають, що мікротопоніми – це назви невеликих географічних об'єктів локального значення. В основу визначення ставлять різні критерії (як лінгвальні, так і екстралінгвальні). Зокрема О. В. Суперанська бере до уваги: 1) співвіднесення з видом чи властивостями об'єкта називання; 2) поняттєвість, що виражає мікротопонім; 3) роль у житті людей; 4) локальну обмеженість [28, 37–38]. Н. В. Подольська вказує, що виділення кожного класу топонімів базується на основі відмінності об'єкта називання, а не відмінності самих географічних імен, оскільки ці відмінності, ця специфіка – об'єкт пошуку дослідника [21, 39].

Наведемо кілька версій трактування самого терміна. У проєкті В. В. Німчука «Українська ономастична термінологія» подано таке визначення: «Мікротопонім – назва об'єкта локального значення: *Облаз, Чищеник, Гутища, Зарінок* (гори й урочища в Довгому на Закарпатті)». Водночас «макротопонім – назва об'єкта ширшого значення: *Карпати, Дніпро, Полісся*» [20, 34]. Зауважимо, що до мікротопонімів дослідник не відносить назв кутків, присілків, хуторів, оскільки вважає, що це ойконіми [20, 31].

О. П. Карпенко – автор статті про мікротопонім в енциклопедії «Українська мова» – зазначає, що «мікротопонім – вид топоніма, власна назва невеликого місцевого географічного об'єкта та частини макрооб'єктів (лісків, урочищ, полів, сінокосів, стежок, пасовищ, окремих каменів тощо)». Вона також наголошує, що для цих назв здебільшого характерний

тісний зв'язок з апелятивами, особливо з географічними термінами; серед усіх видів власних назв вони найближче стоять до загальних слів, зберігаючи свою мотивованість. А межа між ними окреслюється завдяки тому, що мікротопоніми закріплені за конкретними фізико-географічними об'єктами. Значна їх частина виконує функцію локальних орієнтирів на прилеглій місцевості [31, 345].

Однак у «Словнику лінгвістичних термінів» Д. І. Ганича, І. Олійника трапляються тільки терміни *макротопонім*, *топонім*, що свідчить про недостатнє опрацювання цього питання. «Макротопонім – власна назва великого фізико-географічного об'єкта, який має широку сферу вживання, широко відомий: *Азія*, *Тихий океан*» [6, 124].

В енциклопедичному словнику за редакцією В. Н. Ярцевої в словниковій статті «топоніміка» вказується, що, виходячи з величини об'єктів, встановлюються два основних яруси топонімії: 1) макротопонімія – назви великих природних чи створених людиною об'єктів і політико-адміністративних об'єднань; 2) мікротопонімія – індивідуалізовані назви малих географічних об'єктів, особливостей місцевого ландшафту (лісів, полів, урочищ і т. ін.). При цьому останні утворюють проміжний лексичний рівень, перехідний між апелятивами й топонімами [33, 516].

«Словник російської ономастичної термінології» подає як протиставлення два терміни. «Макротопонім – власна назва великого фізико-географічного об'єкта, що має широку сферу вживання, широко відомий». Як зауваження додано, що «макротопонім – зазвичай результат штучного процесу номінації, що відбувається під час систематизації об'єктів» [22, 78]. Водночас «мікротопонім – власна назва (частіше) природного фізико-географічного мікрооб'єкта, (рідше) створеного людиною, що має вузьку сферу вживання: функціонує в межах лише мікротериторії, відомий вузькому колу людей, що живуть поблизу названого мікрооб'єкта, у тому числі мікрогідронім, *мікроойконім* (виділення наше. – Н. В.), мікрооронім, мікрохоронім, назви урочищ, господарських угідь, мікроспоруд (колодязів, мостів, мисливських будиночків і т. ін.)». І знову ж таки зауваження про те, що «мікротопонім – результат природного процесу номінації: часто знаходиться на межі вживання назви загальної і власної, проте він не є «мікрословом». Багато з мікротопонімів дуже давні; вони об'єднуються в мікротопонімні системи, що функціонують у межах одного населеного пункту» [22, 83].

Д. Г. Бучко пропонує замінити термін *мікротопонім* на *анойконім*, а в словнику Н. В. Подольської знаходимо таке визначення: «Анойконім – власна назва незаселеного об'єкта на Землі, створеного людиною» [22, 30]. Тобто в поняття анойконім не входять назви кутків, присілків, хуторів, частин населеного пункту, що є заселені.

Свою типологію власних назв пропонує А. О. Білецький, відзначаючи, що поділ на апелятиви та оніми характерний для найдавніших часів. Згідно з його концепцією, «вся первинна номінативна лексика природної мови складається з елементів, які можна назвати загальними іменами, чи ... генонімами» [3, 167], яким протиставляються ейдоніми, тобто «елементи з індивідуалізаційною, чи з ідентифікаційно-індивідуалізацій-

ною, функцією» [3, 168]. Для назв частин поселень дослідник пропонує термін *синойконім* [3, 166].

Спірним залишається й зміст поняття «мікротопонім», зокрема те, які об'єкти можна зараховувати до цього класу, а які ні. Скажімо, О. В. Суперанська пропонує виключити з мікротопонімії назви вулиць, вказуючи, що це урбаноніми [28, 32–33]. Болгарський дослідник І. В. Дуріданов відносить до мікротопонімії всі ріки, що коротші ніж 50 км [16, 12]. Ю. О. Карпенко, Н. В. Подольська назви протічних водних об'єктів, навіть найдрібніших, відносять до гідронімів, а назви боліт, дрібних озер – до мікротопонімів. Сьогодні ономасти більше схиляються до думки, що всі без винятку назви водних об'єктів – гідроніми. Вважаємо, що вчені часто сплутують фізичні показники з лінгвістичними критеріями, на основі яких можливий поділ на онімні класи. Проблемою в цьому виступає також нерозробленість таких критеріїв не лише в мікротопоніміці, але й у топонімічній науці загалом.

О. В. Суперанська говорить про три яруси назв: макротопонімія (чи надтопонімічний ярус) – топонімія – мікротопонімія. Вона порівнює ці складові, намагається визначити їх особливі категоріальні ознаки й зазначає, що мікротопонімія – факт однієї мови і продукт творчості одного народу. Зміна населення призводить до зміни мікротопонімії [28, 38]. А відношення мікротопонімних, топонімних і макротопонімних об'єктів – це відношення частин і цілого [29, 168].

Дослідниця визначає, що мікротопоніми – це індивідуальні назви невеликих природних і штучно створених об'єктів. Зазвичай це безпосередні назви, співвідносні з видом чи властивостями названого об'єкта. Такі назви лексично зрозумілі [28, 38]. Однак вони, як правило, не можуть бути виражені в масштабі карти.

Мікротопоніми розглядаються як первинні найменування будь-яких об'єктів, що ще не конституювані як топоніми. Тому виходить, що всі географічні назви (за невеликими винятками) пройшли через стадію мікротопонімії [29, 165–166].

Порівнюючи мікротопоніми, топоніми і макротопоніми, О. В. Суперанська виокремлює їх спільні ознаки: 1) вони є номінативними одиницями; 2) це власні імена, які реально існують і мають, окрім того, і загальні назви; 3) вони прив'язані до місця та є індивідуальними.

Відмінності полягають у: 1) розмірах і якості об'єктів; 2) їх ролі в житті людини; 3) безпосередності багатьох мікротопонімів, опосередкованості більшості топонімів, спеціальному призначенні макротопонімів; 4) випадковості мотивації більшості топонімів і мікротопонімів та не випадковості мотивації багатьох макротопонімів; 5) побутовій «поняттевості» мікротопонімів, географічній зрозумілості макротопонімів і незрозумілості топонімів; 6) входженні в різні системи.

Ю. О. Карпенко зауважує, що належність до класу визначається не розмірами, а характером відповідних географічних об'єктів [9,15] і виокремлює такі особливості мікротопонімів: а) обмеженість у сфері вживання цих назв (відомі відносно небагатьом людям); б) мікротопоніми легко змінюються, замінюються чи зникають узагалі; в) це фактор, що дозволяє

орієнтуватися в географічному мікрорайоні; г) дистанція між власними і загальними назвами мінімальна, а тому її найлегше здолати; г) діахронічно мікротопоніми менш виразні власні імена, ніж інші топоніми; д) у мікротопонімії дуже поширене вживання загальних назв у функції власних без будь-яких словотворчих (морфологічних) змін цих назв; е) характерною є топонімічна метонімія, тобто перенесення за суміжністю назви з одного географічного об'єкта (давнішого) на інший; є) у мікротопонімії нема специфічних формантів; для неї характерні безформантні утворення; ж) більшість мікротопонімів у слов'ян утворено від власних імен – географічних й особових.

Визначаючи особливості топонімії і мікротопонімії, Л. О. Климкова окреслює їх спільні ознаки:

- 1) безпосередня зумовленість позамовними факторами;
- 2) подвійність називання відповідного об'єкта, тобто наявність інших його найменувань; входження у двочленний чи багаточленний ряд найменувань цього об'єкта;
- 3) варіювання в усному мовленні;
- 4) системна організація;
- 5) наявність у структурі значення не тільки номінативного компонента, але й емоційно-експресивного забарвлення.

Існування цих інтегральних ознак зумовлене тим, що мікротопоніміка – частина власне топоніміки [11, 17–18].

Специфічні властивості мікротопонімів дослідниця відображає у вигляді такого комплексу:

- а) семантична вмотивованість більшості мікротопонімів;
- б) недовговічність;
- в) функціонування в морфологічних і фонетичних варіантах, дублетах;
- г) частотність структурного оформлення у вигляді словосполучень і приєднаниково-відмінкових конструкцій;
- г) тісний зв'язок із панівним діалектом;
- д) переважна одномовність через відомість лише обмеженому колу людей [11, 18].

Істотним диференціатором також є ознака відсутності письмової фіксації. Цим мікротопоніми відрізняються від топонімів, бо назва навіть найменшого населеного пункту зафіксована на карті [11, 19].

Без сумніву, за допомогою поділу географічних об'єктів на основі фізичних параметрів та реалій не можна розробити лінгвістичну класифікацію топонімів. Для цього необхідно, перш за все, вивчити мовні особливості кожної топонімної підсистеми, у результаті чого можна буде говорити про створення лінгвістичної класифікації топонімів на класи. Безперечно, мікротопоніми мають свою специфіку, зумовлену передовсім сутністю цього виду імен.

Отже, можемо назвати такі некатегоріальні (нелінгвістичні) ознаки мікротопонімів:

1. Вузьколокальність (вузький діапазон функціонування), мало-відомість.

2. Це назви малих за розміром об'єктів, за допомогою яких можемо орієнтуватися в географічному мікрорайоні чи мікропросторі.

3. Рухливість, мінливість і недовговічність, що зумовлено зміною поколінь чи мешканців.

4. Нефіксованість у писемних джерелах, усна передача жителями населеного пункту.

5. Побутова зрозумілість.

Таким чином, основними ознаками, найсуттєвішими для визначення опозиції мікротопонімія – власне топонімія (і макротопонімія) є, окрім розміру і змісту об'єкта, сфера вживання, умови, обсяг, діапазон функціонування, ступінь відомості одиниць, відсутність письмової фіксації. Усі інші ознаки можна розглядати як додаткові [11, 20].

З-поміж категоріальних ознак мікротопонімів як мовних знаків, базуючись на дослідженнях Ю. О. Карпенка, О. В. Суперанської, Л. О. Климової, можна виділити:

- 1) близькість до загальних назв;
- 2) менша стандартність моделей;
- 3) семантична вмотивованість;
- 4) наявність морфологічних і фонетичних варіантів;
- 5) переважання прийменниково-відмінкових та двослівних описових конструкцій;
- 6) базові лексеми часто відображають діалектні особливості місцевої говірки.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, характер семантики мікротопонімів зумовлений вторинністю мікротопонімів (як і всіх власних назв) та близькістю до апелювативного пласту лексики, рухливістю кордонів між обома пластами – властивість, що відрізняє мікротопонімію від власне топонімії, тим більше – від антропонімії.

Необхідність фіксації цих назв актуальна тому, що в процесі історичного розвитку мікротопоніми часто змінюють свою форму, витісняються іншими назвами або й зникають взагалі, відомі лише місцевим жителям, рідко фіксуються в письмових джерелах. У зв'язку з цим важливо засвідчити їх і таким чином зберегти для наукових досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адамович Е. М. Топонимия и микропонимия Случчины : автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Минск, 1966. 20 с.
2. Баньої В. Ф. Мікротопонімія басейну річки Ужа : (на матеріалі українських говірок Закарпаття) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Івано-Франківськ, 2009. 20 с.
3. Белецкий А. А. Лексикология и теория языкознания (ономастика). Киев : Изд-во Киев. ун-та, 1972. 209 с.
4. Бірыла М. В. Беларуская аномастыка (З гісторыі развіцця. Сучасны стан. Перспектывы і напрамкі). *Повідомлення української ономастичної комісії*. Вип. 7 / ред. кол.: П. Левченко та ін. Київ : Наукова думка, 1968. С. 30–37.
5. Бірыла М. В. Мікратапанімія Беларусі. Матэрыялы. Мінск : Навука і тэхніка, 1974. 326 с.
6. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів. Київ : Вища школа, 1985. 360 с.

7. Дуйчак М. Мікротопонімія українських сіл Східної Словаччини. (Лексико-семантичні групи та структура). *Науковий збірник музею української культури у Свиднику*. Братислава : Словацьке пед. вид-во, 1994. С. 260–372.
8. Емельянович В. М. Мікротопонимия северо-западной части Брестской области : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Минск, 1982. 25 с.
9. Карпенко Ю. А. Свойства и источники микропонимии. *Микропонимия : материалы совещания* / отв. ред. О. Ахманова. Москва : Изд. Моск. ун-та, 1967. С. 15–22.
10. Кириллова Л. Е. Микропонимия бассейна Вали (в типолог. освещении) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.07. 1993. 23 с.
11. Климова Л. А. Нижегородская микропонимия в языковой картине мира : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.01. Москва, 2008. 65 с.
12. Климова Л. А. Региональная ономастика. Микропонимия Арзамасского района Горьковской области. Горький, 1985. 97 с.
13. Кузнецова Н. А. Словарь микропонимов Пензенской области. Пенза : Изд-во ПГПУ им. В. Г. Белинского, 2003. 125 с.
14. Лісняк Н. І. Мікротопонімія Західного Поділля : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Ужгород, 2004. 20 с.
15. Мельничук О. Топоніміка Кодимського району, Одеської області. *Мовознавство*. 1957. Т. XIV. С. 52–61.
16. Микропонимия : материалы совещания / отв. ред. О. Ахманова. Москва : Изд. Моск. ун-та, 1967. 156 с.
17. Михальчук О. І. Мікротопонімія Підгір'я : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01. Київ, 1998. 16 с.
18. Никонов В. А. Введение в топонимику. Москва : Наука, 1965. 180 с.
19. Никонов В. А. Научное значение микропонимии. *Микропонимия : материалы совещания* / отв. ред. О. Ахманова. Москва : Изд. Моск. ун-та, 1967. С. 5–14.
20. Німчук В. В. Українська ономастична термінологія (Проект). *Повідомлення української ономастичної комісії. Вип. 1* / відп. ред. К. К. Цілуйко. Київ : Наукова думка, 1966. С.24–43.
21. Подольская Н. В. Микропонимы в древнерусских памятниках письменности. *Микропонимия : материалы совещания* / отв. ред. проф. О. Ахманова. Москва : Изд. Моск. ун-та, 1967. С. 39–53.
22. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / отв. ред. А. В. Суперанская. 2-е изд., переработ. и доп. М. : Наука, 1988. 192 с.
23. Поляруш Т. И. Сравнительное исследование словообразования гидронимии, микропонимии и ойкономии (на материале топонимии северо-восточного Левобережья Украины) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.661. Київ, 1971. 24 с.
24. Прищепчик А. М. Микропонимия Столбцовщины : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10661. Минск, 1970. 21 с.
25. Проць О. І. Мікротопонімія півночі Львівської області : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Укр. мова». Львів, 2011. 18 с.
26. Пура Я. О. Походження назв територіальних мікрооб'єктів Рівненщини. Т. І. Рівне, 1990. 206 с.
27. Сокіл Н. В. Мікротопонімія Сколівщини : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01. Львів, 2007. 20 с.
28. Суперанская А. В. Микропонимия, макропонимия и их отличие от собственно топонимии. *Микропонимия : материалы совещания* / отв. ред. О. Ахманова. Москва : Изд. Моск. ун-та, 1967. С. 31–38.

29. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного. Москва : Наука, 1973. 366 с.
30. Толбина Т. В. Микропонимия Воронежской области: особенности номинации : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Воронеж, 2003. 20 с.
31. Українська мова. Енциклопедія / ред. кол.: В. М. Русанівський та ін. 2-ге вид., випр. і допов. Київ : Вид-во «Укр. енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с. : іл.
32. Чеховський І. Г. Микропонимія Чернівецької області в історичному аспекті (утворення на базі народної географічної термінології) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01. Чернівці, 1996. 24 с.
33. Языкознание. Большой энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. 2-е изд. Москва : Большая российская энциклопедия, 1998. 685 с.
34. Яценко А. И. Лингвистический анализ микропонимов определённого региона : курс лекций для студентов филологических факультетов педагогических институтов. Вологда, 1977. 60 с.

REFERENCES

- Adamovich, Ye. (1966). Toponymy and microtoponymy of Slutsk district: avtoref. diss. na soiskaniie uch. stiepieni kand. filol. nauk. Minsk. [in Russian]
- Banioi, V. (2009). Microtoponymy of the Uzh River basin (based on the material of Ukrainian dialects of Zakarpattia) : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk : spets. 10.02.01 "Ukr. mova". Ivano-Frankivsk. [in Ukrainian]
- Bielietskii, A. (1972). Lexicology and theory of linguistics (onomastics). K.: Izd-vo Kiiev. un-ta, 1972. [in Russian].
- Biryła, M., Liemtsiugova, V. (1968). Belarusian onomastics (Since history of its development. Current state. Perspectives and directions). Povidomlennia ukraïnskoi onomastychnoi komisii. Vyp. 7 / red. kol. : S. Levchenko ta in. K. : Naukova dumka. S. 30–37. [in Belarusian].
- Biryła, M., Matskevich, Yu. (1974). Microtoponymy of Belarus. Materials. Minsk: Navuka i tekhnika. [in Belarusian].
- Hanych, D., Oliynyk, I. (1985). Dictionary of linguistic terms. K.: Vyshcha shkola. [in Ukrainian].
- Duichak, M. (1994). Microtoponymy of Ukrainian villages in Eastern Slovakia. (Lexical and semantic groups and structure). Naukovyi zbirnyk muzeiu ukraïnskoi kultury u Svydnyku. Bratislava: Slovatske ped. vyd-vo. S. 260–372. [in Ukrainian].
- Yemelianovich, V. (1982). Microtoponymy of the northwestern part of Brest region: avtoref. dis. na soiskaniie uch. stiepieni kand. filol. nauk. Minsk. [in Belarusian].
- Karpenko, Yu. (1967). Properties and sources of microtoponymy. Mikrotoponimiia : materialy soveshchaniia / otv. red. O. Akhmanova. M.: Izd. Mosk. un-ta. S. 15–22. [in Russian].
- Kirillova, L. (1993). Microtoponymy of the Vala River basin (in typological perspectives): avtoref. diss. na soiskaniie uch. stiepieni kand. filol. nauk: 10.02.07. [in Russian].
- Klimkova, L. (2008). Nizhnii Novgorod microtoponymy in linguistic view of the world : avtoref. dis. na soiskaniie uch. stiepieni d-ra filol. nauk : 10.02.01. [in Russian].
- Klimkova, L. (1985). Regional onomastics. Microtoponymy of Arzamas district of Gorky region. Gorkii. [in Russian].
- Kuznietsova, N. (2003). Dictionary of microtoponyms of Penza region. Penza : Izd-vo PGPU im. V. Bielinskogo. [in Russian].

14. Lisniak, N. (2004). Microtoponymy of Western Podillia: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk : spets. 10.02.01. Uzhhorod. [in Ukrainian].
15. Melnichuk, O. (1957). Toponymics of Kodimski district, Odessa region. *Movoznavstvo*. T. XIV. S. 52–61. [in Ukrainian].
16. Akhmanova, O. (Ed.) (1967). *Mikrotoponimiia: materialy soveshchaniia* / Izd. Mosk. un-ta. [in Russian].
17. Mykhalchuk, O. (1998). Microtoponymy of Pidgii: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk : spets. 10.02.01. K. [in Ukrainian].
18. Nikinov, V. (1965). Introduction to toponymy. M. : Nauka. [in Russian].
19. Nikonov, V. (1967). Scientific importance of microtoponymy. *Mikrotoponimiia: materialy sovieshchaniia* / otv. red. O. Akhmanova. M. : Izd. Mosk. un-ta. S. 5–14. [in Russian].
20. Nimchuk, V. (1966). Ukrainian onomastic terminology (Project). *Povidomlennia ukrainskoi onomastichnoi komisii*. Vyp. 1 / vidp. red. K. Tsiluiko. K.: Naukova dumka. S. 24–43. [in Ukrainian].
21. Podolskaia, N. (1967). Microtoponymy in Old Russian documents of writing. *Mikrotoponimiia: materialy sovieshchaniia* / otv. red. prof. O. Akhmanova. M. : Izd. Mosk. un-ta. S. 39–53. [in Russian].
22. Podolskaia, N. (1988). Dictionary of Russian onomastic terminology / otv. red. A. Supieranskaia. 2-ie izd., pererabot. i dop. M. : Nauka. [in Russian].
23. Poliarush, T. (1971). A comparative study of the word formation of hydroponymy, microtoponymy and oykonomy (based on the toponymy of the north-eastern Left Bank of Ukraine : avtoref. dis. na soiskaniie uch. stiepieni kand. filol. nauk: spiets. 10.661. K. [in Russian].
24. Prishchiepchik, A. (1970). Microtoponymy of Stolbtsy district: avtoref. dis. na soiskaniie uch. stiepieni kand. filol. nauk: 10661. Minsk. [in Belarusian].
25. Prots, O. (2011). *Mikrotoponimiia pivnochi Lvivskoi oblasti* [Microtoponymy of the north of Lviv region]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk : spets. 10.02.01 «Ukr. Mova». Lviv. [in Ukrainian].
26. Pura, Ya. (1990). Origin of the names of territorial micro-objects of Rivne region. Rivne. [in Ukrainian].
27. Sokil, N. (2007). Microtoponymy of Skoliv district: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk : spets. 10.02.01 «Ukrainska mova». Lviv. [in Ukrainian].
28. Supieranskaia, A. (1967) Microtoponymy, macrotoponymy and their difference from the actual toponymy. *Mikrotoponimiia : materialy sovieshchaniia* / otv. red. O. Akhmanova. M. : Izd. Mosk. un-ta. S. 31–38. [in Russian].
29. Supieranskaia, A. (1973). General theory of proper name. M.: Nauka. [in Russian].
30. Tolbina, T. (2003). Microtoponymy of Voronezh region: features of the nomination : avtoref. dis. na soiskaniie uch. stiepeni kand. filol. nauk: 10.02.01. Voronezh. [in Russian].
31. Rusanivskiy, V. (eds.) (2004). *Ukrainska mova. Entsyklopediia* / 2-he vyd., vypr. i dopov. K. : Vyd-vo “Ukr. entsyklopediia” im. M. Bazhana. [in Ukrainian].
32. Chekhovskiy, I. (1996). Microtoponymy of Chernivtsi region in historical aspect (formation based on folk geographical terminology) : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ist. nauk: spets. 07.00.01. Chernivtsi. [in Ukrainian].
33. Yartseva, V. (ed.) (1998). *Yazykoznaniiie. Bolshoi entsyklopedichieskii slovar* / 2-ie izd. M. : Bolshaia rossiiskaia entsyklopediia.

34. Yashchenko, A. (1977). Linguistic analysis of microtoponyms of a certain region: a course of lectures for students of philological faculties of pedagogical institutes. Vologda, 1977. [in Russian].

MICROTOPYNOMS AS A SEPARATE CLASS OF ONYMS

Nadiia SLIUZAR (WEBER)

candidate of philological sciences, lecturer of Kalush College of culture and arts (Ukraine, Kalush)

E-mail: weber_nadja@ukr.net

ORCID ID: 0000-0003-2477-7968

The article gives an overview of the main theoretical works in which the issue of the functioning of the term «microtoponym» is analysed. The ambiguity of definition and interpretation is due to insufficient elaboration of the terminological apparatus of onomastic science. However, the research of regional microtoponymy is of particular importance, as it not only enriches Ukrainian onomastics with new, valuable material, but also contributes to the deepening of the theoretical and methodological foundations of studying the names of micro-objects and is relevant in the subsequent analysis of onyms. In the Ukrainian onomastic science there are a number of scientific researches devoted to the study of names of micro-objects in particular regions. Thus, Ye. Cherpanova studied the micro-toponymy of the Chernihiv and Sumy Polisia, Ya. Pura – Rivne region, N. Lisniak – West Podillia, O. Mikhalchuk – Pidgiriia, N. Sokil – Skoliv district, V. Banio – basin of the Uzh River, O. Zainchkovska – south-eastern Podillia, O. Prots – north of L'viv region, R. Liashenko analysed the microtoponyms of Kirovohrad, and I. Chekhovskiy researched the microtoponymy of the Chernivtsi region in the historical aspect. Microtoponyms are characterized by close connection with the appellative vocabulary, limited field of using and functioning, informality and non-fixity, transmission through direct oral communication, formation based on dialectical vocabulary, variability. They arise as a result of natural folk art and are not amenable to administrative influence.

Thanks to them, we can establish many lost words that are not present in modern linguistic usage, as well as our own names and surnames of our ancestors, to show the role of languages of different peoples in shaping the anonymous space of a territory. These names reflect both our past and our present. The need for their fixation is relevant because in the course of historical development, micro-toponyms often change their shape, are displaced by other names, or disappear altogether, known only to locals, rarely recorded in written sources.

Key words: *microtoponym, onomastics, toponym, macrotoponym, onym, appellative.*

Статтю подано до редколегії 5.11.2019.

ДІАЛЕКТНІ ОДИНИЦІ В
ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ
DIALECTUAL UNITS IN ARTISTIC TEXT

DOI: 10.15330/ukrst.20.129-142

УДК 81'286(477.85/.87): 82...а/я і /7.08

ДІАЛЕКТНА ЛЕКСИКА
В РОМАНІ М. ДОЧИНЦЯ «ГОРЯНИН»

Валентина ГРЕЦУК

*кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»,
директор Інституту українознавства при ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника» (Україна, Івано-Франківськ).*

E-mail: zavershok@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-5702-6824

Researcher ID: AAE-8090-2019

У статті проаналізовано діалектну лексику, використану в романі М. Дочинця «Горянин». Виявлені діалектні слова розкласифіковано за тематичними групами, визначено лексичні значення діалектизмів, окреслено репрезентативні групи діалектної лексики. Серед лексичних діалектизмів роману виділяється численна група назв осіб за різними ознаками, зокрема за спорідненістю і свояцтвом, за родом їх діяльності, за майновим і соціальним статусом, за віковими, національними, релігійними, географічними, надзвичайно ситуативними, інтимними ознаками. У цій же групі охарактеризовано діалектні вокативно-оцінні найменування осіб та регіональні загальні назви дітей. Помітний пласт діалектної лексики роману становлять слова на позначення побутових реалій. Із побутової діалектної лексики виявлено й охарактеризовано назви одягу, назви їжі, назви речей хатнього й господарського призначення, назви на позначення будівель, споруд, огорож чи їх частин або компонентів. У мові роману засвідчено й діалектні найменування тварин, птахів, плазунів, риб, рослин, квітів, грибів. Місцем зображуваних у романі подій зумовлено використання загальних назв географічних об'єктів, зокрема рельєфу і водних об'єктів. Низка діалектних слів репрезентує лісорозробну й лісосплавну, міфологічну, локативну та абстрактну лексику. Поодинокими діалектизмами заманіфестовані інші семантичні групи лексики, такі, як темпоральна, медична, обрядова, соматична, музична, транспортна лексика. Крім іменників, яких виявлено найбільше, в мові роману поширені також діалектні дієслова, прикметники, прислівники, окремі числівники та частки. Характерною особливістю використання діалектних одиниць у мові роману «Горянин» є те, що його автор уживає лише діалектні слова і зовсім не послуговується іншорівневими діалектними одиницями – фонетичними й граматичними. Лексичні діалектизми виконують важливі функції художньої переконливості та етнографічної достовірності, а також сприяють пізнанню матеріальної та духовної культури горян і стають чинником творення мовної експ-

ISSN 2312-5691 (Print)

Українознавчі студії, Івано-Франківськ, Плай, 2019, 20.

<http://journals.pu.if.ua/index.php/ukrst>

ресії. Детальний аналіз діалектної лексики роману «Горянин» показує, що вона почерпнута зі східномарамороських говірок закарпатського говору.

Ключові слова: діалектна лексика, лексичні діалектизми, художня мова, М. Дочинець, роман «Горянин», закарпатський говір, марамороські говірки.

Постановка проблеми. Анотація до роману М. Дочинця «Горянин» містить такі слова: «А ще між рядками цього роману буяє джерельний нурт стихії Карпатського Світу». Думаю, стихія тут означає не лише явище природи, що виступає як могутня, трудно переборна і часто руйнівна сила, а й лад, устрій, спосіб життя, світ. І цей світ горян, що спрадавна живуть у Карпатах, фіксує і репрезентує читачеві роману його мова, передовсім його лексика, помітний пласт якої становлять діалектні слова.

Питання використання діалектної лексики з ареалу Карпат в мові української художньої літератури неодноразово висвітлювалися у науковій літературі [2; 3; 4; 5; 6], але мова роману М. Дочинця під таким кутом зору ще не досліджувалась. У цій статті ставимо за мету виявити діалектну лексику роману «Горянин» М. Дочинця, визначити семантику кожного діалектизму, окреслити найбільш репрезентативні групи цієї лексики, відзначити її функції.

Виклад основного матеріалу. З-поміж діалектної лексики, використаної в романі «Горянин», виділяється група назв осіб за різними ознаками. Це передовсім назви осіб за спорідненістю і свояцтвом, зокрема *нянько*, *няньо* ‘батько’, *стрий* ‘брат дядька’, *вуйко* ‘брат матері’, *нанашка* ‘незнайома старша жінка’: Мої мамка й *нянько* давно мертві вже, але душі їх дивляться з неба і допомагають мені, коли тяжко (с. 53¹); А *няня*, мамко, ви теж любите? (с. 52); Вперся коліньми в скриню, її на свайбу подарував їм *стрий* Матій (с. 183); *Вуйко* Тимко, хворий на ноги, простужені ще замолоду на нічних випасах, любив сидіти на ньому [на порозі] (с. 55); Я була в Лозянському в примовниці. «Чоловік мене зрадив, *нанашко*». – Не тебе першу, не тебе останню» (с. 197).

Мова роману «Горянин» засвідчує назви осіб за родом їх діяльності – *ватаг* ‘старший пастух на полонині’, *гудак* ‘музикант’, *гонвед* ‘угорський вояк, солдат’: *Ватаг* ворожив над чорним казаном і сам був чорний від сонця, що ходило тут біля ніг (с. 21); Були ті *гудаки* з Торуня. Грали й співали на присьбі, закосиченій обарвленою шумолою з кукурудзяних качанів (с. 38); Мадярські *гонведи* оберемками розносили цидули: «Панове, вибачайте за тимчасові незручності. Дотримуйтеся порядку і зберігайте спокій» (с. 216).

Із назв осіб за майновим і соціальним станом у мові роману зафіксовано *газда* ‘господар’, *газдиня* ‘господиня’: *Газди* чекали на його роботу роками. Знаючи наперед химерну умову майстра: господу закладати там, де покаже він (с. 136); Його мати, спостерігши меткість і розважливість невістки, поволі поступилася їй становищем першої *газдині* (с. 38).

¹ Цифра в дужках вказує на номер сторінки в романі “Горянин” за виданням : Мирослав Дочинець. Горянин. Води Господніх русел. Мукачєво : Карпатська вежа, 2013. 312 с.

Вжито окремі назви осіб за іншими різними ознаками – віковими (*легінь*, *легінчик* ‘парубок, дорослий хлопець’, *перевесниця* ‘ровесниця’), фізіологічними (*німурак* ‘німа людина’), національними і релігійними (*волох* ‘румун’, *музультман* ‘виснажена, худюща людина’), географічними (*хащовик* ‘мешканець лісу’, *прийшляк* ‘нетутешня людина’), надзвичайно ситуативними (*погорілець* ‘людина, в якій згоріла хата’), інтимними (любас ‘коханець’): А тоді, як запізналася над Тисою, вів її дід додому в гори. Посаг нареченої не рвав плечей. *Легінь* ніс закурений старий (ачей ще від монголів) казан, а вона, боса, – ясношкірі чоботята, перекинуті через плече (с. 71); Давно вас хочу розпитати про Василю. Ми з нею *перевесниці* (с. 89); Діти, навіть брати, справляли з мене смішки, дразнили «*німураком*». Я їх бочився (с. 203); Вони жили з цього боку, а Калинин присілок ліпився в Заріччі до сусідньої Кичери. Називали їх «*волохами*» (по-давньому – вівчарі), бо завіяні з румунських кресів (с. 37); До воза його тягли аж троє “*музультманів*”. Так називали в Аушвіці старожилів, висхлих на тріску, з жовтою, як старий віск, шкірою (с. 223); В роботі з деревом він був товчений, як і кожен *хащовик* (с. 45); Зіниці його проти вогню блискали бритвами, відкрито кололи *прийшляка* (с. 26); Ні, старий їх не боявся. *Погорілець* блискавки не боїться (с. 119); Добрий з тебе *любас*, та чи надовго: на ніч, на день, на тиждень? (с. 70).

Із назв осіб виділяються також вокативно-оцінні на зразок *цімбор* ‘товариш, побратим’, *неборик*, *неборанько* ‘людина, вчинки якої викликають співчуття’, *повійниця* ‘дівчина, жінка легкої поведінки’: «Та ти ще й риболов, *цімборе!*» – вигукнув старий (с. 173); «Пам’ятай, *неборику*, що ми з погідного й гідного племені», – повіряв дід (с. 275); «Не треба було тоді, *неборанько*, кидати в Ріку той кривавий ніж», – промовив він тепер до неї (с. 39).

Засвідчено діалектні загальні назви осіб, зокрема для дітей – *дітня*, для дівчинки – *дівойка*: Та ряднина була для *дітні* (с. 281); На крик хтось приспів і вздрів у клоччі дитинча, що ручкою перебирало нитки. Змили писклю – *дівойка!* (с. 276).

Помітний пласт діалектної лексики в романі «Горянин» становлять слова на позначення побутових реалій. Із таких назв засвідчено назви одягу, головних уборів, взуття – *вуйош* ‘верхній чоловічий одяг із сукна’, *сардак* ‘верхній короткий рукавний чоловічий або жіночий одяг з домо-тканого сукна, оздоблений вовняними нитками’, *гаті* ‘штани’, *ногавиці* ‘штани’, *уберя* ‘одяг’, *черес* ‘широкий шкіряний пояс з кишеньками і пряжками, переважно оздоблений’, *гачник* ‘пасок’, *перемітка* ‘завій з білого полотна для заміжніх жінок, на кінцях вишитий’, *крисаня* ‘чоловічий фетровий капелюх з прикрасами’, *чуні* ‘різновид взуття’, *румунки* ‘чоботи зі сап’яну’, *полуботки* ‘напівчобітки’, *обувка* ‘взуття’, *взуванка* ‘взуття’, *капчурі* ‘шкарпетки вовняні, в’язані різнокольоровими нитками’, *згарда* ‘прикраса шії з намистин, монет і металевих хрестиків’, *пацьорки* ‘намисто’: Роззувся, скинув шапку і *вуйош* і бігом угору туди, де в кам’яних гніздах залякли навісні серби (с. 155); Коли сідали на перепочинок, бігав за водою, збивав куряву зі святочних *сардаків* (с. 215); Батько його пропив у Мошка і корову, і царину, і *гаті* на собі (с. 214); Старий ледве встиг

вихопитися мотузкою на узвишся, як лавина каламуті шибнула за ним, закрутилася в заводі, біла хвилями у свіжі краї, як чорт *ногавицями* (с. 289); В суботу він прав *уберю* (с. 174); А його дідове вдягали твердо зваліні вуйоші і чоботи з волової шкури, любили широкі цифровані *череси*, в які ховали гроші, папери і дрібний інструмент (с. 37); Літні чоловіки в червоно-коричневих або темно-синіх полотняних штанах, підперезаних хто *гачником*, а хто широким поясом, у який можна застромити і ніж, і люльку-піпу, і кисет з тютюном, і гроші, і свячену травичку для оберегу (с.72); На платах, *перемітках*, фартухах рясно цвіли віхті косиць і співали птиці (с. 282); Його комірчина, постеля, *крисаня* і навіть старий пес, що любив дрімати поряд, пропахли сивухою (с. 241); Але придверник того чекав: з усієї сили затопив носком *чуні* Йонкові в груди і беззубо ощерився (с. 229); Диковинні то були чоботи! Чим більше баба старіла і марніла на лиці, сап'янові *«румунки»* не те що зношувалися, але й, здавалося, відновлювалися, коли їх перед празником витягали зі скрині (с. 69); Зате добре було ногам, бо *полуботки* розмокли в баюрах і, здавалося, не так муляли (с. 205); Звідти вже йшли босі – що збивати пусто *обувку* (с. 76); Розповідала, що ту *взуванку* справив заїжджий румун (с. 71); Взуті юні відданиці у шнуровані чобітки і м'які кожанки поверх білих *капчурів* із червоними смугами (с. 73); Під одягом лежала Тимкова *згарда*. На ній залізний натільний хрест із сонцем всередині (с. 265); Важкі намиста, низанки бісеру і скляні *пацьорки* громадаються на грудях (с. 73).

Значну кількість діалектної побутової лексики становлять назви їжі, передовсім назви хліба, різних його видів або замінників. Серед них *коврій* 'велика весільна паляниця-колесо з діркою', *корачун* 'різдвяний обрядовий хліб', *юрівник* 'пшеничний хліб у формі калача', *підпалок* 'перепічка', *паланиця* 'невеличкий хлібець, спечений із залишків тіста для хліба', *богач* 'корж із кукурудзяної муки, спечений безпосередньо на плиті', *локша* 'виріб із прісного житнього тіста у вигляді тонких висушених смужок', *попелюх* 'спечений у загорнутому жару в не домашніх умовах хліб, змішаний на сироватці', *оципюк* 'виріб із прісного вівсяного тіста', *налисник* 'спечений у загорнутому жару хліб з тіста, завернутого в капустяний лист', *балабушка* 'перепічка': Та паном хлібного роду був, мабуть, *коврій*. Величезна паляниця-колесо з діркою. Пекли його на весіллі. І мав він бути такий завеликий, аби кожному гостеві дістався шматочок (с. 51); Святочні роди хліба. Отож Великодня паска чи Різдвяний *корачун* (с. 51); Або *юрівник*. Його пекли з того ж пшеничного борошна, але спілітали в кругле перевесло. Після освячення вішали під образами, щоб дочекатися ярювання. І коли щасливо обсялися до Юрія, клали *юрівник* на подячний стіл (с. 51); Це не хлібина, це *підпалок*. Але той же хліб. Лише печеться він одним духом, для скорої потрави (с.49); Бувало, що око не розрахувало мірки і тоді залишався ще кавалець тіста на *паланицю* (так тут кажуть) (с. 50); Розплескані коржі *богача* випікали з кукурудзяної муки прямо на плиті (с. 50); Прісну *локишу* ліпили з житньої муки, тісто для неї розкачували качалкою (с. 50); Того вечора він спік собі *попелюх* і мав той смак достоту материнського хліба (с. 53); Таким робом пеклися й *оципки*, лише з вівсяної муки (с. 50); Так же, як і *попелюх*, випікалися і *налисники*, лише

тісто загорталося в капустияний лист (с. 51); Добре, хто зміг змастити *балабушку* гусячим пером, умоченим у збите з цукром яйце (с. 51).

Мова роману «Горянин» засвідчує низку інших діалектних назв їжі, зокрема *банош* 'густа страва з кукурудзяного борошна, зварена на сметані', *бринза* 'спеціально приготовлений для зберігання посолений сир', *мамалига*, *токан-мамалига* 'густа страва з кукурудзяної муки, варена на воді', *квасівка* 'суп із білих грибів та лисичок, зварений на розсолі з квашеної капусти і заправлений товченим часником, меленим перцем та зеленню', *леквар* 'повидло', *цукрик* 'цукерка', *когутик* 'карамелька на папичці', *цуляга* 'хліб із ковбасою', *будз* 'овечий сир із свіжого молока у формі кулі', *паленка* 'горілка', *миндра* 'румунський алкогольний напій': Заходила неділя – ладився празниковий вівчарський *банош* (с. 22); Коли банош дійшов, перевернув казан на дошку, ниткою накраяв кусні, розніс по мисках, насипаючи поряд зеленувате кришиво *бринзи* (с. 22); На весільному столі стояла міцна румунська *миндра*, привезена контрабандою з Сату-Маре, печена в червоній паприці курятина, круги *мамалиги* з яйцем і кропом... (с. 38); Старий варив крутий *токан-мамалигу* з молоком, яким вони снідали з Псом (с. 173); І став до роботи, тішачи себе думкою, що увечері зварить собі бабину *квасівку* (с. 92); В ньому варилися курчата на гостину, сливи на чорний, як смола, *леквар*... (с. 78); Берить *цукрики*, – відмахувався той. – Зараз вам чаю зігрію (с. 274); Баба, витеребивши з подолу мідний гріш, купувала солодкого *когутика* – скалку перепаленого цукру на вербовій трісочці (с. 76); за чотири «дими» чи одну «цулягу» (хліб із ковбасою) знаходилися ласі на жіноче тіло (с. 227); Камінь є камінь, то не *будз* сиру перенести (с. 166); Ковтнув *паленки*, та вона ще гірше розпекла нутроші (с. 160).

У межах побутової діалектної лексики виділяється низка слів на позначення речей хатнього, господарського призначення. Це *обрус* 'рушник, який використовується для оздоблення житла, в обрядодійствах', *втиральник* 'рушник', *бесаги* 'дві торби, з'єднані одним полотнищем, що їх носять перекинутими через плече', *тайстрина* 'полотняна або вовняна торба, яку носять через плече, переважно для харчів', *чепелик* 'малий складний ніжик', *карнавка* 'коробка', *скляниця* 'склянка', *шкалик*, *шкляррик* 'чарка', *гладун* 'глек, глечик', *лежниця* 'ліжко', *креденс* 'кухонний буфет': *Обруси* були для образів і для рам із світлинами, для княгинь-наречених, для непорочного крижма в колиску, для проводів небіжчиків, для сватів – плечові. Навіть найпростіші *втиральники* і стирки з грубого «товстина» тітка прикрашала веселими когутиками чи кониками (с. 281); Вийшла на поріг Калина з неведючим поглядом і твердим лицем. Винесла *бесаги*, перекинула через коня (с. 194); Вдома старий переодягся, борзо ув'язав *тайстрину* сухих грибів – може коваль візьме їх за роботу, чи хоч у заставу? (с. 123); Тоді намацав у кишені ніж – *чепелик*, що залишився йому від діда Микули. Ним він різав хліб і солонину, підстругував окоренки лопат. А навесні щепив деревця (с. 292); Йонко запримітив як старий рабин крадькома запхав в дупло залізну *карнавку*. Вночі він витяг її зі сховку. Там були монети, персні й ланцюжки (с. 216); Бо носив завжди одні штани й сорочку, доки ті вже не годилися до латання і штопання.

Баба їх дерла на *бинди* в'язати помідори (с. 90); Файно тепер у них при столі: наїдки, *скляниці*, свічка кліпає, а над тим – гурма золотистих шовкових косиць (с. 116); *Шкалик* був вирізаний із бурштину, який викидає на берег Балтійське море (с. 240); Губи тремтіли, а язик задубів у роті. Нахилився і поклав *шклярник* на полеглий хрест (с. 213); На перевернутих ночвах – скиба кукурудзяного хліба і *гладун* молока (с. 299); Постіль – так кажуть в горах, а дідо називав її по-своєму – «*лежниця*». Очевидно, від давнього слова «ложе» (с. 198); Весь час, щоб видоїти хлопа, загадувала якісь диковинки. А він, засліплений любов'ю, радо те виконував. То ялівцеву скриньку з потайним денцем, то крісельце, що годинами само гойдалося, то *креденс* для начиння з ребристим склом гірського кришталю... (с. 141).

Діалектні назви на позначення будівель, споруд, огорож чи їх частин або компонентів репрезентують діалектизми *гражда* 'житловий комплекс із будинку і господарських приміщень, обгороджений високим парканом', *хижа* 'хата', *оборіг* 'повітка на чотирьох стовпах для сіна, збіжжя, соломи', *займанка* 'житло лісорубів', *колиба* 'житло пастухів', *кошара* 'тимчасово загороджене місце для овець', *шпиталь* 'лікарня', *генделик* 'невеличкий магазинчик, торгова ятка', *шопа* 'приміщення для зберігання господарського реманенту, повітка', *стая* 'житло на полонині, де живуть пастухи влітку і переробляють молочні продукти', *літнівка* 'тимчасове житло на літо для лісорубів', *під* 'горище', *драниці*, *шинглі* 'колота дошка для покриття даху', *ворина* 'жердина для огорожі': Бувало, десь у дальніх прислопах Матій віднаходив столітню *гражду*, аж сиву від віку (с. 140); Тепер *хижа* дивилася на нього сивими бильмами, як колись його кінь (с. 11); Старий видер із *оборогу* пласт сіна і постелив на столярному верстаку під шопою (с. 11); Бувало, вони у своїх переходах натрапляли на покинуті *займанки* чи вівчарські *колиби* – сирітливі і вичахлі без людського духу (с.14); Стоголосю тривогою бляєли в *кошарі* вівці (с. 22); Сам би він не пішов до *шпиталю*, та хто його питав непритомного (с. 14); Може, добув її [сокирку] десь у дворі *генделика*, а може сам, знатний в окрузі пробойця, десь притаїв (с. 33); Старий побіг до *шопи* і відрізав одну низанку риби (с. 211); Але верховинці зчаста днюють і ночують у горах, у вівчарських *стаях*, на просіках (с. 51); Ліс валили до опівночі, поки самі не звалювалися на дощаний настил *літнівки* (с. 187); Принишкли миші на *поді*... (с. 43); Нарізаних полін на *драниці* має вистачити (с. 191); І дощ залізними цвяхами сік *шинглі* на дахівці (с. 8); Але того палива йому здавалося мало, і розібрав усі *ворини* з плоту (с. 303).

У мові роману «Горянин» заманіфестовано діалектні назви тварин, птахів, плазунів і риб, зокрема *маржина* 'худоба', *вуйко* 'ведмідь', *стрижка*, *ярка* 'вівця', *когут* 'півень', *бузьок* 'лелека', *потятко* 'пташка', *гадина* 'змія', *пструг* 'форель': І далі пасли *маржину*, вирубували і випалювали хащі, відвойовуючи собі скупі царинки (с. 167); Так звіролови називають широку дубову борону з гострими залізними кілками. Її приховують на ведмежій тропі, а самі чекають у засідці, коли *вуйко* Мигаль настромиється на цвяхи й почне від болю танцювати... (с. 260); Ті, з того боку [ріки], на вівцю казали «*стрижка*», а вони – «*ярка*» (с. 37); // у *пісн. Когут* піє, *когут* піє, *куриця* кокоче / Стара баба блюда мие, молода не

хоче (с. 30); // у порівн. Якось ламано, як оглушений *бузьок*, придибав старий до східців і припер двері ключкою (с. 9); Головне – аби винадити його [солов'я] з куштів, а тоді дві-три сороки насаджають на маленьке *потятко*, скубуть його на льоту й тиснуть до води (с. 208); Ні, *гадина* ще цього літа не переповзла через справдешне грибовище (с. 79); А чуєш, як залопотіла зграя *пстругів* коло Зрячого Каменя? (с. 64).

Із діалектних назв рослин, квітів, грибів трапляються *лерха* 'модрина', *топтун* 'дика гречка', *васілик* 'васильок', *шовкова косиця* 'едельвейс', *грань гір* 'ісландський мох', *команичка* 'конюшина', *козодрис* 'анемона гайова', *хряц* 'грудзь': Залишалось необробленим четверте дерево – модрина. *Лерха* – так її називають тут (с. 45); За п'ять ступнів від порогу цвів білий зірчастий *топтун* (с. 131); Приніс у вогкій шматині віхтик пахучого *васілика*, щоб посадити на його могилці (с. 145); Файно тепер у них при столі: наїдки, скляниці, свічка кліпає, а над тим – гурма золотистих *шовкових косиць* (с. 116); Двічі на день, щоб зігріти нутро, старий запарював ісландський мох. За берегометами, під самою полониною, це зілля слалося між камінням сивими кудлами. Тут його називали «*грань гір*»... (с. 271); Були рукави на ружі і маки, були з веселковими птицями, з «трой зернятами», з «хрещатою *команичкою*», з «винними галузками», зі «стебличатими стовпцями» (с. 282); От-от проб'ється з-під неї ряст, зацвіте покрівцем *козодрис* із ніжно-білими похилими голівками (с. 287); Так засипав собі на зиму і *хряців*, яких називають ще грудзями. Клав ніжками догори, пересипав листям і пахучими травами (с. 85).

Місце подій, зображених у романі «Горянин», зумовило низку діалектних слів на позначення географічних об'єктів. Із апелювативних назв на позначення рельєфу мова твору фіксує *полонина* 'високогірне пасовище', *царина* 'сіножать; пасовище', *грунь* 'невеликий пагорб, непокритий лісом', *зворина* 'ущелина, вузька долина між горами', *бердо* 'прірва, урвище; стрімкий схил гори', *облаз* 'стрімка скеля, круча', *прислоп* 'поляна між лісом', *бескид* 'недоступна, стрімка вершина', *плай* 'гірська стежка, дорога', *пішник* 'стежка': У нас усі цікаві – напустив значущість на простувате обличчя молодий сором'язливий голова села під самою *полониною* (с. 5); Зоддалік від курної дороги, від липких очей людських, під кучмастим наростом скелі, оточена поясом Ріки, мрійно лежала їх родова *царина* (с. 15); Вони пробралися через цвинтарний тернівник і піднялися на крутий *грунь*, порослий вовчою ягодою (с. 66); Велика жура пойняла того чоловіка. Всі побратими відлетіли в спасенне небо, а він залишився сидіти над прірвою і плакав, плакав. Аж доки сльози не наповнили цю *зворину*, а сам він закам'янів (с. 67); Тижнями никав майстер лісовими *облазами* й *бердами*... (с. 140); Бувало, десь у дальніх *прислопах* Матій віднаходив столітню гражду, аж сиву від віку (с. 140); Так ми дійшли до вирубаного в *бескиді* карниза (с. 157); Дрімали потривожені гори, лежали мертво пошрамовані *плайі*, стояли понуро дерева, очікуючи завтрашнього присуду (с. 191); Йшли ледве наміченою стежкою. Він придивлявся до неї з неприхованою тривоною – здогадувався, хто протоптав цей *пішник* (с. 259).

Водні географічні об'єкти заманіфестовані діалектними апелювативними назвами *кадуб* 'криничка', *чурило* 'джерело', *бурчак* 'струмок',

мочило ‘мокра місцина’, *буркут* ‘природна мінеральна вода’, *мочар* ‘заболочена місцевість’, *габа* ‘хвиля’, *поточина* ‘струмок’: Вони разом пили з лісових *кадубів* і разом спочивали (с. 7); Там, під вербою, норить слабеньке *чурило* (с. 122); Студені *бурчаки* з нутрощів гір, збігши в річище, нагрівалися насонценим камінням (с. 84); Увечері він ішов на зади, до джерельця з *буркутом*, що шемрало в моховинні і стікало іржавою ниткою в Ріку (с. 13); Вечорами в дальніх *мочарах* свайбували жаби (с. 47); Сюди Ріка не потикалася, а гнала навпростець *габи* на його випуклий берег (с. 151); Тут, біля обійстя старого, *поточина* ставала Рікою (с. 15).

Діалектизми *бутин* ‘лісорозробка, лісові роботи’, *тартак* ‘прилад для поздовжнього механічного розпилювання колод на дошки, бруси тощо’, *ризи* ‘жолоб з колод або дощок, по якому спускають згори зрубаний ліс’, *бервено* ‘колода’, *мингла* ‘складені колоди дерева, яке готують до сплаву’, *колотвиця* ‘частина колоди, поліно’, *дараба* ‘пліт, збитий з кругляків, який сплавають по річці’ репрезентують лісорозробну і лісосплавну діалекту лексику, використану в мові роману «Горянин»: Це вже коли італійці, а відтак чехи завезли сюди пили й тартаки і дикий праліс, Божий ліс (так називав його дідо Микула) став промисловим *бутином*, вони теж почали рубати дерево, як і інші (с. 165); Старий знав усі лісові роботи. І всі вони були надсадними. І випалювання хащів, і корчування пнів, і розчищення просік, і стелення *риз* – дощатих корит для спуску стовбурів униз, і складання на берегах високих *минглів* із колод, щоб потім ув’язати їх у *дараби*-плоти і справляти в долишні посілости аж до Дунаю (с. 165); У досвітках, уже не лягаючи, взявся розпилювати другу половину *бервена* (с. 65); Так і другу *колотвицю* відпиляв, посуваючи гумовий пас, і третю, і четверту (с. 45); Дід звідти вивіз бабу в гори. Сплавляв туди *дараби* з лісом (с. 70).

Із-поміж діалектних назв знарядь праці та інструментів засвідчено номінації *литовка* ‘коса’, *гринджоли* ‘низькі вантажні сани для перевезення колод, дощок’, *мастершик* ‘інструменти’, *стусло* ‘ніж для очищення дерева від кори’, *васернас* ‘рівень’, *чекан* ‘кирка’, *бартка* ‘сокира’: Косив три дні по ряду, дрібно виклепуючи *литовку* (с. 14); Дишло підігнав під себе. Легкі яворові *гринджоли* аж просилися в сніжну колію (с. 268); Залізний *мастершик* звільняв від іржі і змащував... (с. 41); А *стусло*, *васернас* і мідний циркуль – батьків набуток, привезений з Колими, від німецьких полонених (с. 41); Старий таки дістав із Ріки свій *чекан* (с. 297); Не ложкою, а *барткою* себе годує, під голову часто кладе не подушку, а топорище (с. 139).

Із соматичної лексики вжито діалектизми *твар* ‘обличчя’, *гузиця* ‘задниця’, *косма* ‘пасмо волосся’: А ще – річкова вода, якою радо змивав *твар* упродовж дня (с. 7); Всі були десь у роботі, інакше натріскали б шибеника по *гузиці* (с. 98); // *образн.* Нищівні колочі промені просікали грозіві *косми*, підсвічували закамарки підлісся (с. 124).

Лексичними діалектизмами *босорканя* ‘відьма, чаклунка’, *вовкун* ‘вовкулак’, *нявка* ‘мавка’, *водянець* ‘злий дух, що живе в річках, озерах і приносить людям нещастя’, *немза* ‘приблудна істота’ засвідчена міфологічна діалектна лексика: А ворітницю забивав дерновищем і вербовим

кіллям, аби *босоркані* не сікалися обійстям (с. 277); Нехай я дикун і *вовкун* для людей, але ти мене розумієш... (с. 17); Вночі з вівканням, виттям і дикими окликами брали в оберт його царинку неспутані сили, бісилися *водяниці* і *нявки*, оживала лісова *немза*, стогнали в бердах опирі і сам Полісун рідкими вигуками протинав хаці (с. 130).

Ряд діалектизмів мають локативну семантику, позначають різні місцини, як наприклад, *зад* ‘задня частина обійстя’, *підбережана* ‘місцина під берегом’, *зарінок* ‘місце біля річки, устелене галькою’, *закрайок* ‘крайня частина якоїсь місцини’, *ровінь* ‘місце на рівнині’, *пасло* ‘пасовище’, *мок-ва* ‘волога місцина’: Увечері він йшов на *зади*, до джерельця з буркутом... (с. 13); А на третій день дійшов з кісьбою до *підбережини* (с. 14); На *зарінок* чорною плахтою лягло вороння – чей вода принесла якусь мершу? (с. 6); Цілим крем’янистим спадом, від *закрайка* букового праліса до урвища, збігали золотисті хвилі розкішного цвіту (с. 113); Тоді їй [церкві] знайшли нове місце, на *ровіні* (с. 246); Там, де ще шість років тому було *пасло*, бризнули осинові підліски з красноголовцями (с. 177); Деревя на *мокві* були вкохані, аж темні (с. 166).

Помітну групу лексичних діалектизмів у мові роману «Горянин» становлять слова з абстрактною семантикою, зокрема *тик* ‘тикання, встромляння’, *сороковина* ‘поминання за померлим на сороковий день після смерті’, *тижневина* ‘поминання за померлим через тиждень після смерті’ *присловиця* ‘прислів’я’, *направа* ‘ремонт, полагодження’, *позір* ‘погляд’, *важниця* ‘важлива річ’, *бавка* ‘забава, розвага’, *познак* ‘знак, прикмета’, *притичина* ‘пригода’, *марниця* ‘дрібниця, дурниця’, *гендель* ‘торгівля, комерція з метою наживи’, *тлума* ‘одурманення’, *злоги* ‘пологи’, *фанаберія* ‘витівка’, *фіглі* ‘жарти, кпини’, *гибіль* ‘велика кількість чого-небудь’, *погук* ‘поклик, сигнал, запрошення’: Перевесники, котрі ще топчуть ряст, давно навішують скла на ніс, а він ще нічого – нитку старій засилує з першого *тику* (с. 7); Свинга, переказувала йому в лікарні двоюрідна сестра, зарізали на поминки, на *тижневину* й *сороковину* по старій (с. 12); «Шкода значить розуму» – пробивалася крізь його тривожні гадки друга дідова *присловиця* (с. 42); Робота втомила і його, і знаряддя. Він відвів цей день для *направи*. Полагоджував, що міг, сам (с. 46); Одне гнітило *позір* – сірі більма вікон, позатикані сіном (с. 53); Смерть не менша *важниця*, ніж життя (с. 77); Перегодом той дурило утнув собі нову *бавку*: прив’язав до вільхи мотузок і, розхитавшись і обхопивши коліна руками, падав у воду бомбою (с. 99); Якесь нежива птиця з вашого боку перелетіла через наш двір. Мені серце впало: що то за *познак* такий (с. 136); Почалося це після тої *притичини* з мотузкою, на якій кухарка хотіла розвісити випрані рушники (с. 188); Зате ріка відкручувала холодом. Дорогий час йшов на *марницю*, на зігрівання (с. 200); Так заробляв – вигадкою, хитрістю, *гендлем* (с. 238); Я в законі, – мимрив у хмільний *тлумі*. – Мені трудити запаadlo (с. 240); Гарячка недавніх *злогів*, – догадався старий (с. 260); Він уже звик до *фанаберії* старого (с. 269); Так самі себе підвесили, бо робота без *фіглів*, як немащені крупы (с. 269); Дідо Микула знав цілу *гибіль* переказів і співанок про пана карпатських

легінів (с. 275); То коли мені прийти, отче? – Коли? Стягнемо матеріал, то дамо вам *погук* (с. 295).

Поодинокими діалектизмами заманіфестовані інші семантичні групи лексики, такі, як темпоральна (*марець* ‘березень’, *зимник* ‘зимовий місяць’), медична (*ревма* ‘ревматизм’), обрядова (*свайба* ‘весілля’), музична (*трумбета* ‘трембіта’), транспортна (*тягло* ‘транспортний засіб’) лексика: Прийшов *марець* і розбудив гірський світ, розстебнув гудзики на кожусі робочого чоловіка (с. 288); Перший сніг не тривкий, як перше кохання. Це ще місяць не *зимник*, а передзимник. Місяць, що «служиться і колесом, і полозом» (с. 266); Тимко казав, що він від *ревми* помічний (с. 67); Його скрипки водили гудаків із *свайби* на *свайбу*, з гостини на гостину (с. 139); Така трембіта (тут ще кажуть *трумбета*) вирізується з сухої «заснулої» молоді смеречини, що зросла на самій пліщці гори (с. 145); Кінь був сліпий, і то давно. Хіба дали б йому для такого простого перевозу добре *тягло*?! (с. 7).

Трапляються й окремі діалектні назви вогню (*ватра*), звірячого сліду (*набрід*), опудала бика (*чуперадло*), вівчарської палиці з закарлюкою (*герлига*), шумелиння (*шумола*), трубки (*рурка*), танцю (*увиванець*), розписаного орнаментом великоднього яйця (*писанка*), кладки через річку (*бер*), зірки (*звізда*), простолюду (*прощава*), лозини, на яку нанизують пійману рибу через жабри (*кукан*), стовпа (*сулак*) та ін.: З вечорової *ватри* потягнуло димком, і око старого здригнулося й зволожилося (с. 62); Він називав звірячі сліди «*набродами*» і хмурився чи сміявся над ними, як над захоплюючим письмом (с. 256); Його підсліпувата хижа тепер нагадувала йому оте різницьке *чуперадло* (с. 53); Що я на правду хотів би – розколоти тобі дурний черепок, – Штень труснув вузлуватою *герлигою*, лакованою долонями (с. 28); Грали й співали на призьбі, закосиченій обарвленою *шумолою* з кукурудзяних качанів (с. 38); Водій, прискаливши око до скляної *рурки*, мірився до другого стрілу... (с. 259); Він чесно відробляв ром, танцював *увиванця*, метляв собою від одної до другої масної стіни (с. 226); // у порівн. Отець Дам’ян служив повільно, заокруглюючи кожне слово, наче *писанки* вирізав із дерева (с. 245); Не встиг перевести дух, як почув оклик з того берега. Листоноша Анна. Перейшов через *бер*, поклонився їй (с. 303); Вишивання велосся двома нитками – грубим швом і тонкою сіточкою, в яку лягали ряди хвильок, кривульок, зубців, плетінок, віночків, *звізд* і ромбів (с. 282); Хоча баба називала це [грибну юшку] «стравою для *прощави*», себто для простолюду (с. 69); А монах під тяженьким *куканом*, легко закрокував вибоїстою дорогою (с. 211); Люди, що з відрами йшли вгору, не могли здогадатися, що то за *сулак* бовваніє (с. 149).

Серед діалектизмів, використаних у мові роману «Горянин», поширені не лише іменники, трапляються й дієслова – *банувати* ‘сумувати, тужити’, *загудити* ‘заграти’, *пукати* ‘стріляти’, *цубрити* ‘носити важку ношу по незручній дорозі’, *ціковбанити* ‘торочити’, *цірити* ‘шкірити’ та ін.: Та мій татуньо замолоду кликав маму, коли йому *банувалося* без неї в полонині (с.25); // у пісн. *Загуди* ми, гудачику, *загуди*, / Аби в мене, молодого, не боліли груди (с. 35); Коли я втікав від австріяків, від чужих «своїх» себто, до на правду своїх за духом і вірою сербів, за мною *пукали* з

доброго десятка цівок (с. 155); Старий «цубрив» каміння. Іншого слова тут не добереш. Так у горах називають роботу, коли і ноша важка, і дорога незручна (с. 164); Кажуть, грішно заздрити, – *ціковбанила* Одоця, – а я, вуйку, заздрю. Чи знаєте кому? (с. 172); Як там ваша Ріка, дядьку? Мокра. Я розумію, – *цірив* той рідкі зуби. – Як вона себе поводить? (с. 301).

Це і діалектні прикметники *каляний* ‘брудний, замащений’, *килавий* ‘хворий на грижу’, *рендешний* ‘чемний, слухняний’, *зухабний* ‘нахабний’, *кізій* ‘козачий’, *гойний* ‘значущий, важливий’: Чи зайшов [я] у твої води в *каляних* чоботах (с. 17); Кривий бубнар Сюсько крізь музику під’юджував їх: «Чи ми сюди прийшли горам густі? Чи ви *килаві*? Ану ноги в руки – дівку в оберт» (с. 29); Баба не проминала жодну прощу на Верховині, в Мараморощі і на Унграх. І брала з собою його «*рендешного*», як казали в її мадярських краях, онука. Себто – чемного, слухняного (с. 72); Оберігав, щоб не липнули до нього шерстинки і пил, здував тополиний пух, і головне – щоб лакомину з руки не вихопили ластівки, що в долині дуже *зухабні* (с. 76); Пиття старий підсолоджував жменькою сухих ягід. Заїдав тонкими скибками *кізього* сиру (с. 271); Інак ялівець не приживеться – дуже вередливе на пересадку дерево. Зате яке воно пожиточне і *гойне* для верховинця (с. 297).

Із діалектних прислівників назвемо *д’горі* ‘вгору’, *заживо* ‘живим’, *згори* ‘зверху’, *долі* ‘вниз’, *файно* ‘гарно’, *красно* ‘гарно’, *купно* ‘разом, вкупі’, *глітно* ‘тісно’, *горі* ‘вгору’, *наполи* ‘наполовину’ та ін.: Дорога бралася *д’горі* і *д’горі*, і за старим цвинтарем її ковтав ліс (с.7); Таким Петро ніколи не був *заживо*, хіба дїтваком (с.19); Тоді роби, що знаєш. А поки що *згори* я (с. 20); Свищи в листок трепети між долонями або пускай *долі* рікою біля косички (с. 25); Сіяла баба матіюлу, щоб йому там *файно* пахло вечорами (с. 78); І говорити *красно* не вмію (с. 37); Сама постановила, що молоді не відділяться хлібом, житимуть *купно* і двором, і столом (с. 38); З понеділка на пошті було *глітно*, як у млині (с. 47); А люди тяглися *горі* і випулювали очі в його бік (с. 80); Сніг падав *наполи* з листям (с. 266).

Засвідчені також окремі числівники (*кількоро* ‘кілька’) та частки (*чей, ачей* ‘може’, *айно* ‘так’, *най* ‘нехай’): Тоді за *кількоро* літ можна буде нам обсадити ялівцем цілу бережину (с. 298); На зарінок чорною плахтою лягло вороння – *чей* вода принесла якусь мершу? (с. 6); Продавчиня підкусила: «Ладитесь озимину сіяти на полонині?» – *Айно*, бо ведмеді не хочуть орати (с. 269).

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Мирослав Доцинець мову свого роману «Горянин» щедро пересипає діалектними лексичними одиницями. Письменник вживає лише діалектні слова і зовсім не послуговується іншорівневими діалектними величинами – фонетичними, морфологічними чи синтаксичними одиницями. Використані діалектизми поширені як у мові персонажів, так і в авторській мові. Лексичні діалектизми виконують важливі функції. Це передовсім функція художньої переконливості та етнографічної достовірності. Водночас лексичні діалектизми сприяють пізнанню матеріальної й духовної культури горян, а також стають чинником творення мовної експресії.

Детальний аналіз діалектної лексики роману «Горянин» показує, що вона почерпнута зі східномарамороських говірок закарпатського говору. Ще І. Панькевич вважав, що погуцульщення Мараморощини відбулося вже в XVII – XVIII ст. і першим виділив анклав марамороської групи закарпатського говору з гуцульського говору [1, 276]. Саме цим пояснюється велика кількість з-поміж використаних у мові роману «Горянин» діалектизмів мараморосько-гуцульських лексичних паралелей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горбач Олекса. Мармароська говірка й діалектний словник села Поляни над Русковою (Румунія). *Олекса Горбач. Історія мови. Діалектологія. Лексикологія. Зібрані статті*. VIII. Фотопередрук. Мюнхен, 1997. С. 276–376.

2. Грещук Василь, Грещук Валентина. Південно-західні діалекти в українській художній мові. Нарис : монографія. Івано-Франківськ : Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2010. 309 с.

3. Грещук Василь, Грещук Валентина. Діалектне слово в тексті та словнику : монографія. Івано-Франківськ : Місто НВ. 2015. 372 с.

4. Кобылянський Б. В. Діалект і літературна мова : монографія. Київ : Рад. школа, 1960. 276 с.

5. Петличний І. З. Лише діалект чи літературна мова й діалект? *Питання українського мовознавства*. Львів, 1962. Кн. 5. С. 130–140.

6. Станіславський М. Ф. Діалектне забарвлення мови Юрія Федьковича. *Питання історії і діалектології східнослов'янських мов [наукові записки Чернівецького державного університету : серія філологічних наук]*. Львів : Видавництво Львівського університету, 1961. Т. 42. Кн. II. С. 62–86.

REFERENCES

1. Gorbatsch, Oleksa. (1997) The Marmara dialect and the dialectal dictionary of the village of Polyany above Ruskova (Romania). *Oleksa Gorbach. History of language. Dialectology. Lexicology. Collected articles*. VIII. Photo reprint. Munich. P. 276–376 [in Ukrainian].

2. Greschuk, Vasyly, Greschuk, Valentina. (2010) Southwestern dialects in Ukrainian artistic language. Essay : Monograph. Ivano-Frankivsk : Publishing House of Vasyly Stefanyk Precarpathian National University. 309 p. [in Ukrainian].

3. Greschuk, Vasil, Greschuk, Valentine. (2015) Dialect word in text and dictionary : Monograph. Ivano-Frankivsk : City of NV. 372 p. [in Ukrainian].

4. Kobylansky, B. V. (1960) Dialect and Literary Language : Monograph. Kiev : Glad. school. 276 p. [in Ukrainian].

5. Petlichny, I. Z. (1962) Only dialect or literary language and dialect? *Issues of Ukrainian linguistics*. Lviv. Book. 5. P. 130–140 [in Ukrainian].

6. Stanislavsky, M. F. (1961) Dialectical coloring of Yuriy Fedkovich's language. *Issues in the history and dialectology of Eastern Slavic languages [scientific notes of Chernivtsi State University: a series of philological sciences]*. Lviv : Publisher of Lviv University, 1961. Vol. 42. Book. II. P. 62–86 [in Ukrainian].

DIALECT VOCABULARY IN «GORYANYN» NOVEL BY M. DOCHYNETS

Valentyna GRESHCHUK

*Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Director of the Institute of
Ukrainian Studies of the Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ukraine, Ivano-Frankivsk).*

E-mail: zavershok@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-5702-6824

Researcher ID: AAE-8090-2019

The article analyzes the dialect vocabulary used in the novel «Goryanyyn» by M. Dochynets. The found dialectal words are classified according to thematic groups, the lexical meanings of dialecticisms are determined, representative groups of dialect vocabulary are outlined. Among the lexical dialecticisms of the novel, a large group of names of persons is distinguished on various grounds, in particular in relation to kinship and relationship, by the nature of their activity, by property and social status, by age, national, religious, geographical, intimate characteristics. In the same group, dialect vocative-evaluative names of persons and regional general names of children are described in the same group. A noticeable layer of the dialect vocabulary of the novel is a word for the designation of everyday realities. Names of clothes, names of food, names of things of domestic and economic purposes, names of designations of buildings, structures, fences or their parts or components are found and characterized from the household dialect vocabulary. The language of the novel also shows dialect names of animals, birds, reptiles, fish, plants, flowers, mushrooms. The location of events depicted in the novel is conditioned by the use of common names of geographical objects, in particular, relief and water objects. A number of dialectal words represent forestry and timber floating, mythological, locative, and abstract vocabulary. Separate dialecticisms belong to other semantic groups of vocabulary, such as temporal, medical, ceremonial, somatic, musical, transport vocabulary. In addition to the nouns which prevail in the novel, dialectal verbs, adjectives, adverbs, singular numerals, and particles are also common in the language of the novel. A characteristic feature of the use of dialectal units in the language of the novel «Goryanyyn» is that its author uses only dialectal words and does not use the non-dialect dialectal units at all - phonetic and grammatical ones. Lexical dialecticisms carry out important functions of artistic persuasiveness and ethnographic authenticity, as well as contribute to the knowledge of the material and spiritual culture of the highlanders and become a factor in the creation of linguistic expression. A detailed analysis of the dialectal vocabulary of the novel «Goryanyyn» shows that it is derived from the East Moravian dialects of Transcarpathian dialect.

Key words: *dialectal vocabulary, lexical dialecticisms, artistic language, M. Dochynets, the novel «Goryanin», Transcarpathian dialect, Maramoran dialects.*

Статтю подано до редколегії 3.09.2019.

НАДДНІСТРЯНСЬКИЙ ДІАЛЕКТ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Христина СТЕЦИК

*кандидат філологічних наук, викладач кафедри української мови та культури
Національного авіаційного університету (Україна, Київ)*

E-mail: chrystyna1991@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-7324-1468

Статтю присвячено аналізу наддністрянських діалектних елементів у сучасній українській художній літературі. Досліджено склад наддністрянських говіркових рис, мотиви і спосіб їх використання, визначено їхнє функціональне навантаження у творах. Встановлено індивідуально-авторську специфіку вживання діалектних елементів.

З'ясовано, що в мові сучасної української літератури наддністрянський говір функціонує як стилістична категорія. У новелах і оповіданнях Б. Голода різнорівневі наддністрянські діалектні елементи вжито для досягнення художньої переконливості та етнографічної достовірності зображуваного, локалізації описуваних подій, мовної індивідуалізації персонажів твору, типізації їхнього мовлення, пізнання духовної і матеріальної культури носіїв наддністрянського говору. Встановлено специфіку використання наддністрянського діалекту у творах – фактографічне відбиття у всій повноті його фонетичних, морфологічних, лексичних і синтаксичних діалектних рис у мовленні персонажів на тлі нормативної авторської мови з уживанням у ній деяких лексичних говіркових одиниць.

Простежено особливості функціонування наддністрянських діалектних елементів у художньому мовленні Ю. Винничука – вживання їх у нетипових контекстах, використання в специфічних стилістичних функціях. З'ясовано, що наддністрянські діалектні одиниці автор уживає як засіб досягнення комічного ефекту в зображенні персонажів, створення гри слів у романах і повістях, у яких змодельовано ірреальний світ або зображено події, не локалізовані на території поширення наддністрянського говору. Проаналізовано фонетичні, морфологічні, лексичні і синтаксичні ознаки наддністрянського діалекту, відображені в мовленні персонажів творів.

Ключові слова: *наддністрянський діалект, сучасна художня література, діалектизм, літературна мова, стилістична функція.*

Постановка проблеми. Питання відображення діалектних елементів у мові художньої літератури сьогодні актуальне, оскільки уможливорює розв'язання низки теоретичних проблем функціонування літературної мови – визначення тенденцій її розвитку, нормалізації та кодифікації, з'ясування ролі територіальних діалектів у її формуванні. Аналіз використання різнорівневих діалектних мовних одиниць у художніх творах має також самодостатню цінність, важливими є дослідження, пов'язані зі встановленням специфіки відображення конкретного говору – виявленням складу його рис, визначенням мотивів і способів їх уживання на сучас-

ному етапі розвитку української художньої мови, відкритої до діалектів як джерела реалізації авторського задуму і матеріалу для словесних експериментів.

Аналіз досліджень. В українській лінгвістиці є чимало студій, присвячених аналізу використання сьогодні в художній мові гуцульського [4, 11, 13], буковинського [8], закарпатського [9, 12] діалектів, говорів поліського наріччя [10, 13]. Предметом дослідження стала взаємодія цих діалектів і літературної мови у творах Юрія Андруховича, Василя Шкурмана, Юрія Ілленка, Тараса Прохаська, Марії Римар, Мирослава Дочинця, Володимира Лиса, Володимира Дрозда та ін.

Мета нашої розвідки – дослідити особливості відображення в текстах сучасної художньої літератури наддністрянського говору.

Виклад основного матеріалу. Характерні для сучасного українського літературного процесу активні пошуки нових виражально-зображальних засобів зумовлюють посилення в ньому орієнтації на регіональні відмінності літературної мови, використання в мові художніх творів діалектних мовних одиниць. «Писати так, як говорить народ, на протигагу усталеній традиції, <...> оцінюється як модерн і надалі залишається ознакою інноваційного художнього руху» [3, 25]. Діалектно марковані тексти зараз «популярні, вони читаються, привертають увагу дослідників, цінуються в контексті елітарної культури» [3, 23].

Як матеріал для мовних експериментів і засіб досягнення відповідних стилістичних завдань у художніх творах сьогодні використовуються різні діалекти української національної мови. Наддністрянський говір у сучасній літературі відображений зокрема у художній практиці Б. Голода і Ю. Винничука.

Б. Голод – сучасний письменник із Прикарпаття. В основі більшості його творів, як зазначив сам автор, фактичний життєвий матеріал, за яким стоять конкретні, знайомі йому люди – жителі Діброви та сусідніх сіл [2], носії наддністрянського говору, тому цілком доречною в мові художніх текстів є низка наддністрянських різнорівневих діалектних елементів, використаних зі стилістичною метою як засіб географічної локалізації зображуваних подій, етнографічної та соціальної ідентифікації персонажів. Добір наддністрянських діалектизмів у творах здійснено цілеспрямовано, про що свідчить, зокрема, наявність різнорівневих діалектизмів у мовленні персонажів та відсутність їх, за винятком деяких лексичних діалектних одиниць, в авторській мові, пор.:

У неділю за доброї погоди під сільською читальнею збирається найбільша в селі вулиця. То буде розмова про урожай, погоду, політику... А ще про різні «*трафунки*», якими такі багаті наші села.

Так було на цей раз. Коли вже обговорили врожай і погоду, Петро Деруга запитав:

– А чулисте, хлопці, що Максим Королевич вже *чисує*?..

– Та ти що? *Дивітсі-дивітсі!* Такий здоровезний *хлоп*!

– О-в-ва!.. А я два дні тому здибав його Таньку, то казала, що нібито надії нема ніякої, але, може, *ше* трохи потягне...

– Та яке «потягне»? Яке «потягне»?.. Я вчора був у *него*, – продовжував Петро. – Там вже нема кому жити... Що Ви? Руки – як ниточки, рушити ними не годен. Очі йому *запалисі!* Висох на трісочку. Не *вогори* нічого і не їсть уже другий день.

– *Йо-й!* То *сі мучит*, бідний... .

У наведеному фрагменті тексту авторська мова й мовлення персонажів різко контрастують між собою. Мова автора – це нормативна літературна мова, у якій вжито тільки лексичний діалектизм – *трафунок* ‘випадок’. Як іншосистемна одиниця, він виділений графічно – за допомогою лапок. Мовлення персонажів стилізоване під наддністрянську говірку; поряд із лексичними (*чисувати* ‘помирати’, *хлоп* ‘чоловік’), у ньому відбито основні фонетичні та морфологічні наддністрянські діалектні риси, зокрема голосний *i* замість *a* після м’яких приголосних (*дивітсі*, *запалисі*), метатезу (*вогори*), приголосний *ш* на місці *щ* (*ше*), твердий *т* у закінченнях дієслів (*сі мучит*), фонетично змінені залишки перфекта (*чулисте*), вигук *йой*. Завдяки протиставленню мови персонажів авторській мові (діалектного літературного) досягається художній ефект вживання наддністрянських говіркових елементів у творах Б. Голода.

Характерною особливістю використання Б. Голодом наддністрянського діалекту в художніх текстах є максимально точне і повне відтворення в мовленні персонажів його фонетичної і граматичної систем. Часто автор вдається до копіювання фрагментів діалектної мови, пор.: – В *трийціть* восьмим році, пане, я *вернувсі* з зарібків аж з *Гамерики*. Заробив я за *штири* роки, як на той *чис*, немало. Бо-м *зміг купити* п’ять *моргів* поля, *сіножить*, та ще й *морг* лісу в *Козакові* долині. І тільки я перший урожай *зібров*, як прийшли *совіти* і забрали *всьо*, а сам я чудом *сі вратував*. *Переховувовсі* до самої війни в *їдного* колеги в Львові. *Аби-м* хтось не *пізнав на вулиці*, *то’м запустив* бороду і ходив з *коштуром*.

Мовлення персонажа можна ототожнити з наддністрянською говіркою, оскільки воно повно і майже послідовно відбиває наддністрянські діалектні риси, а саме: перехід голосного *a* в *i*, *u* після м’яких приголосних і шиплячих, лабіалізацію *a* перед *v* у кінці складу, вживання приставного *g*, депалаталізацію приголосного *p*, флексію *-u* в місцевому відмінку однини іменників жіночого роду, закінчення *-i* в місцевому відмінку прикметників жіночого роду, фонетичні варіанти числівників *штири*, *трийціть*, *їдного*, фонетично й морфологічно змінені залишки перфекта в минулому часі дієслів, лексичні діалектизми *коштур* ‘палиця’, *морг* ‘міра землі, що дорівнює 0,56 га’.

Мова творів Б. Голода фіксує також такі риси наддністрянської фонетики і морфології: перехід *o* в *u*, звук *u* замість *i* на початку слова, голосний *i* у префіксі *ви-*, приголосний *ф* на місці звукосполучення *xv*, пом’якшення свистячих приголосних перед м’якими приголосними, перехід *л* у *v*, зміну *ч* на *ц*, появу *л* у звукосполученні з губними, асиміляцію звука *й* носовим приголосним *н* у звукосполучці *мн*, депалаталізацію приголосних *с*, *ц* у суфіксах *-ськ-*, *-цьк-*, *-ець*, відсутність епентичного *л* у звукосполученні губних приголосних з *й* у дієсловах, скорочення окремих ненаголошених звуків і складів; закінчення *-ов*, *-ев* в орудному відмінку

однини іменників жіночого роду, *-ів* – у родовому відмінку множини, *-е* в називному і знахідному відмінках однини іменників середнього роду, *-еви*, *-ови* в давальному відмінку однини чоловічого і середнього роду, *-ом* в орудному відмінку однини чоловічого роду, *-ий* у родовому відмінку множини, *-ом*, *-ем* у давальному відмінку множини, *-ох* у місцевому відмінку множини; стягнені форми прикметників у давальному і місцевому відмінках однини жіночого роду; тенденція до вирівнювання відмінювання прикметників за твердим типом основи; енклітичні, редуplikовані та підсилювальні форми займенників; інфінітив на *-чи* від дієслів з основою на задньоязиковий приголосний; форми 3-ї особи однини і множини теперішнього і майбутнього часу з кінцевим *т*; нульове закінчення 2-ї особи однини теперішнього часу атематичних дієслів; форми майбутнього часу, утворені з *бути* та основного дієслова в минулому часі – колишнього дієприкметника; фонетично й морфологічно змінені залишки перфекта у формі минулого часу дієслів; частка *най* у наказовому способі дієслів.

Отже, у мові новел і оповідань Б. Голода в повному обсязі репрезентовано особливості наддністрянського говору. Різномірні виразно наддністрянські діалектизми в художніх текстах виконують стилістичні функції етнографічної ідентифікації персонажів твору, чіткої локалізації подій, виступають засобом передачі місцевого колориту.

Якщо у творах Б. Голода використання наддністрянського говору як стилістичного засобу мотивоване зображенням реалій села, що загалом відповідає традиційному уявленню про причини звернення письменника до діалектизмів у художньому тексті (вживання діалектних одиниць у художній літературі «зазвичай пов'язане з описом сільського життя, в чому знаходить вираження відповідність між мовою і сферою її застосування» [7, 59]), то художня практика Ю. Винничука засвідчує розширення його функціональних можливостей.

Ю. Винничук, сучасний виразно львівський письменник родом з Івано-Франківська, вводить наддністрянські діалектні елементи у твори на міську тематику. У романі «Мальва Ланда», у якому змодельовано ірреальний світ – велику львівську смітьярку – наддністрянські діалектизми автор уживає з метою стилізації – «наперед спланованої, передбаченої реакції читача на гротескове, гумористично-сатиричне зображення вигаданих подій» [6, 201]. Як зазначено в анотації до твору, «у цьому своєрідному романі-лабіринті присутній глибокий підтекст у формі незліченних літературних алюзій і натяків, гри з читачем, як сюжетної, так і мовної» [1, 2]. До мовної гри з читачем залучено авторський словник, у якому в ролі засобів стилізації функціонують наддністрянські діалектні одиниці.

Прикметна особливість функціонування наддністрянських діалектизмів у романі – використання їх як прийому досягнення тих художніх цілей, що не є типовими для говіркових мовних одиниць, набуття ними специфічного стилістичного навантаження. Ілюстрацією сказаного може бути вживання наддністрянського діалектизму в такому контексті:

– Але де ж та риба живе?

– Та тут же – у смітті. Шукає вологі місцини і там собі плаває. У мене ось бачите скільки вудочок, ловлю її на *бички*.

– Пе-ре-про-шую? – розкрив рота Бумблякевич.

– Не знаєте, що таке *бички*? Недопалені цигарки. Але мусять бути обов'язково з жовтим фільтром. На білий не клеє.

Використання в наведеному сегменті тексту діалектного слова *бички* 'недокурки' мотивоване не стільки настановою на відтворення локального колориту, номінації місцевої реалії чи ідентифікації персонажа за територіально-соціальною належністю, скільки завданням досягнення комунікативно-прагматичної мети. Озвучуючи абсурдну, позбавлену раціонального змісту думку (*риба клеє на недокурки*), мовець шляхом уживання діалектної назви (*бичок*) уникає прямої відповіді на запитання співрозмовника, пояснюючи значення діалектного слова, а не зміст сказаного: Не знаєте, що таке *бички*? Недопалені цигарки.

Діалектні лексеми у творах Ю. Винничука в межах контексту часто обігруються, зіставляються з близькозвучними літературними словами, створюючи таким чином відповідний семантико-стилістичний ефект:

– Пробачте, ви не скажете, де тут можна пообідати?

Я вмиль виринув із глибини своїх дум – переді мною розквітли дві фантастичні кралі.

– У мене.

Панночки хихикнули:

– У вас? Ви що – офіціант?

– Ні, я поет. Але живу поруч і можу вас нагодувати *кишкою*.

– Кішкою? – перепитали вони і презирнулися.

Ужита в наведеному діалозі діалектна номінація *кишка* перебуває в паронімічних зв'язках із літературним словом *кішка*. Завдяки поєднанню в одному контексті близьких за звучанням, але різних за змістом лексем – *кишка* і *кішка* – виникає гра слів, що виступає засобом досягнення комізму ситуації. Діалектна лексема *кишка* виконує також і провокативну функцію, оскільки, будучи співзвучною зі словом, що функціонує в літературній мові з іншою семантикою, вона спонукає до неоднозначного тлумачення сказаного, породжує двозначність думок.

Як мовний засіб створення комічного, функціонують діалектні одиниці, введені автором у стилізовані під зразки урочистого, конфесійного стилю контексти. Поєднання в мовленні персонажа діалектизмів із піднесеною лексикою створює комічний ефект, посилює іронічність оцінок, характеристик героя твору. У такій функції використано наддністрянські говіркові одиниці, наприклад, у мові героїні роману «Мальва Ланда»: «Я впізнала його! Князю мій! *Прийшла-м* до тебе вклонитися і припасти до стіп твоїх, чекаючи на благословіння твоє, о Совершений! О, князю моїх снів і марев! Господарю моїх темних пліснявих льохів, що бережуть зачакловані скарби! Чугайстре моїх кошлатих нетрів! Зглянься над моєю непорочністю, ввійди у мене, мов ніж у хліб, покрай мене на *плястерки*, посічи мене дрібно-дрібнесенько і спожий на славу собі».

Ужиті в мовленні героїні наддністрянські діалектні форми *прийшла-м*, *плястерки* разом із іншими мовними засобами надають піднесеному висловлюванню зниженої тональності, завдяки чому створюється установка на сатиричне сприйняття персонажа.

Гумористичного ефекту в зображенні героїні твору досягнуто завдяки використанню наддністрянських діалектних лексем і в такому контексті: До зали впливла сама княгиня – панія в літах, але при тілі, ще й з пишним декольте і блонд *фризурою*, викладеною такими *штудерними* кренделиками та калачиками, що годі було допетрати, чи то її волосся, а чи перука, і ще напацькана та напахчена так, що відразу по всій залі покотилася п'янка задуха французьких парфумів. Ужиті в описі зовнішності княгині наддністрянські діалектні лексеми *фризура* 'зачіска', *штудерний* 'уміло, майстерно зроблений' є одним із засобів посилення її іронічно-жартівливої характеристики.

Висновки. Отже, наддністрянський говір у сучасній українській літературі представлений досить повно і системно, його риси фіксуються у творах на всіх мовних рівнях – фонетичному, морфологічному, синтаксичному, лексичному. Використання наддністрянського діалекту сьогодні мотивоване стилістичними завданнями, на відміну від літератури початку ХХ ст., де наявність більшості його елементів – наслідок орієнтації письменників на народнорозмовну стихію як основу формування літературної мови. У сучасному художньому мовленні наддністрянські діалектні лексеми, крім реалізації традиційних функцій, набувають специфічного стилістичного навантаження. Характерне для художньої практики нинішніх письменників розширення функціональних можливостей наддністрянських діалектизмів полягає у використанні їх як засобу досягнення комічного ефекту в зображенні персонажів, створення гри слів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Винничук Ю. Мальва Ланда. Львів, 2004. 608 с.
2. Голод Б. Das ist Brot. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2013. 216 с.
3. Гриценко П. Е. Диалекты в современной языковой ситуации Украины. *Исследования по славянской диалектологии*. 2012. Вып. 15. С. 18–42.
4. Грещук В. Гуцульський діалект у мові сучасної української літератури. *Вісник Прикарпатського університету. Філологія*. 2012. Вип. 32–33. С. 214–218.
5. Грещук Василь, Грещук Валентина. Діалектне слово в тексті та словнику : монографія. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2015. 372 с.
6. Єрмоленко Я. Говіркове багатоголосся сучасної української прози. *Українознавство : науково-популярний, суспільно-політичний, культурно-мистецький журнал*. 2008. Число 1. С. 198–205.
7. Калнынь Л. Э. Включение диалектизмов в художественный текст как разновидность контакта между диалектной и литературной формами русского языка. *Вопросы языкознания*. 1998. № 6. С. 58–68.
8. Колоїз Ж. В. Діалектизми в романі Марії Матіос «Солодка Даруся». *Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету* : зб. наук. праць. 2010. Вип. 4. С. 98–117.
9. Микитюк О. Діалектизми як засіб увиразнення текстів Мирослава Дочинця. *Лінгвостилістичні студії*. 2015. Вип. 2. С. 85–90.
10. Ніколаєнко І. О. Риси західнополіського діалекту в романі Володимира Лиса «Століття Якова». *Лінгвістика: зб. наук. пр.* 2012. № 1 (25). Ч. 1. С. 149–156.
11. Пена Л. Гуцульські діалектні риси в поезії Марії Матіос. *Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Філологія*. 2010. Вип. 25–26. С. 77–81.

12. Прокопович Л. Лексико-семантичні особливості закарпатських говірок у романі Мирослава Дочинця «Мафтей». *Вісник Запорізького національного університету*. 2018. № 2. С. 76–83.

13. Ципердюк О. Гуцульські діалектизми в мові роману «Непрості» Тараса Прохаська. *Вісник Прикарпатського університету. Філологія*. 2012. Вип. 32–33. С. 242–250.

14. Яворський А. Ю. Актуалізація поліських говорів у сучасному художньому тексті : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Луцьк, 2015. 20 с.

REFERENCES

1. Vynnychuk, Yu. (2004). *Malva Landa*. Lviv. [in Ukrainian].
2. Holod, B. (2013). *Das ist Brot*. Ivano-Frankivsk : Misto NV. [in Ukrainian].
3. Gricenko, P. E. (2012). Dialects in the modern language situation of Ukraine. *Issledovaniya po slavjanskoj dialektologii*, 15, 18–42. [in Ukrainian].
4. Greshchuk, V. (2012). Guzul dialect in the language of modern Ukrainian literature. *Bulletin Prycarpathian University. Philology*, 32–33, 214–218. [in Ukrainian].
5. Yermolenko, S. Ya. (2008). Dialectal Diversity of Modern Ukrainian Prose. *Ukrainian Studies*, 1, 198–205. [in Ukrainian].
6. Kalyn', L. Je. (1998). The inclusion of dialectisms in a literary text as a form of contact between the dialectic and literary forms of the Russian language. *Linguistics Issues*, 6, 58–68. [in Ukrainian].
7. Koloiz, Zh. V. (2010). Dialecticisms in novel of Mariya Matios «Sweet Darusya». *Philological studies. Scientific Journal of Kryvyi Rih State Pedagogical University : Coll. Science. pr.*, 4, 98–117. [in Ukrainian].
8. Mykytiuk, O. (2015). Dialecticisms as a Means of Expressiveness of Myroslav Dochynets' Texts. *Stylistic studies : science. Zh.*, 2, 85-90. [in Ukrainian].
9. Nikolaienko, I. O. (2012). Features zahidnopoliskoho dialect in the novel by Volodymyr Lys «Stolittia Yakova». *Linguistics : Coll. Science. pr.*, 1 (25), 1, 149–156. [in Ukrainian].
10. Pena, L. (2010). Hutsul dialect features in the poetry of M. Matios. *Bulletin Prycarpathian University. Philology*, 25-26, 77–81. [in Ukrainian].
11. Prokopovych, L. S. (2018). Lexiko-semantic features of transcarpathian dialects in the novel «Maftai» by Myroslav Dochynets. *Zaporizhzhya National University Bulletin : Philology*, 2, 76–83. [in Ukrainian].
12. Tsyperdiuk, O. (2012). Hutsul dialectisms in the language of the novel «Neprostiti» by Taras Prokhasko. *Bulletin Prycarpathian University. Philology*, 32–33, 242–250. [in Ukrainian].
13. Yavorskyi, A. Iu. (2015). Actualization Polissya dialects in modern fiction : Diss ... Can. Filol. Sciences: 10.02.01. Lutsk. [in Ukrainian].

UPPERDNIESTER DIALECT IN MODERN UKRAINIAN LITERATURE

Khrystyna STETSYK

Candidate of philological sciences,

Teacher of the Ukrainian Language and

Culture Department National Aviation University (Ukraine, Kyiv).

E-mail: chrystyna1991@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-7324-1468

In this article here was analyzed the peculiarities of usage of Upper Dniester dialect of the modern Ukrainian prose. The composition, motives and methods of use of Upper Dniester dialectal units in the artistic language were characterized, also stylistic

functions units in works of art were analyzed. The individual author specificity of the use of dialect elements is established.

It is found that in the language of modern Ukrainian literature Upper Dniester dialect functions as a stylistic category. In the novels of B. Holod multilevel dialectal elements are used to achieve artistic credibility and ethnographic accuracy of the depicted, localization of the described events, linguistic individualization of the characters of the work, typification of their speech, cognition of the culture of the native dialect. The specifics of the use of the Upper Dniester dialect in the works are established – factual reflection in its entirety of its phonetic, morphological, lexical and syntactic dialect features in the language of the characters against the background of the normative language of the author with the use of some lexical dialect units in it.

The peculiarities of the functioning of the dialect units in the artistic speech of Y. Vynnychuk are traced – their use in atypical contexts, use in specific stylistic functions. It has been found that dialect elements are used as a means of achieving comic effect in the portrayal of characters, creating a word play in works that simulate the unreal world or depict events in the city. The phonetic, morphological, lexical and syntactic features of the Upper Dniester dialect in the speech of the characters of the works are analyzed.

The Upper Dniester dialect in modern Ukrainian literature is presented quite fully and systematically, its features are recorded in works at all linguistic levels – phonetic, morphological, syntactic, lexical. The use of the Transnistrian dialect is today motivated by stylistic tasks, in contrast to the literature of the early twentieth century. In contemporary art, transnistrian dialect tokens, in addition to the implementation of traditional functions, acquire a specific stylistic load. Characteristic of the artistic practice of current writers of enhancing the functionality of transnistrian dialects is to use them as a means of achieving comic effect in the portrayal of characters, creating a play on words.

Key words: *Upper Dniester dialect, modern artistic prose, dialecticism, literary language, stylistic function.*

Статтю подано до редколегії 1.10.2019.

ЕТНОКУЛЬТУРА У ВИМІРАХ СЛОВА
ETHNOCULTURE IN THE MEASUREMENT
THE WORD

DOI: 10.15330/ukrst.20.150-162
УДК 811.161.2'373.2

**АСТІОНІМИ УКРАЇНИ, МОТИВОВАНІ
ВІДКОМПОЗИТНИМИ АНТРОПОНІМАМИ,
ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ**

Віра КОТОВИЧ

*кандидат філологічних наук, доцент кафедри філологічних дисциплін
та методики їх викладання у початковій школі
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Україна, Дрогобич).
E-mail: virako@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-6370-8135*

У статті окреслено лінгвокультурологічний портрет астіонімів України, мотивованих слов'янськими автохтонними відкомпозитними особовими назвами. Виявлено одинадцять таких назв міст, Болехів, Бучач, Любомль, Ніжин, Пирятин, Путивль, Радехів, Рахів, Рогатин, Терехів, Чернігів. Їхніми етимонами стали антропоніми Болехъ, *Бучакъ (< Будимиръ, Бутовитъ чи ін.), Любомъ, Ньга, *ПирАта (< Пирогостъ чи ін.), *Путивль / *Путимъ (< *Путивой, *Путимысль чи ін.), Радехъ, *Рогата (< Роговладъ, Рогнѣдъ чи ін.), *Тереховъ (< Тереховитъ чи ін.), *Чернигъ (< Чернимиръ, Черниславъ чи ін.). Доведено, що астіоніми яскравіше, ніж комоніми, відтворюють дух та віяння епохи, яка їх покликала до життя, і проєктують назвоцентричні процеси на формування іменотворчого колориту інших поселень.

Формування лінгвокультурологічного портрета здійснено за схемою: ядерна зона (теперішня назва міста, його локалізація); ближня периферія (наукова тенега астіоніма з експлікацією етимона); дальня периферія (характеристика етимона); інтерпретаційна зона (вірогідні наукові версії тенеги астіоніма або його етимона; народноетимологічні легенди; дескрипції; конотоніми тощо).

Наголошено, що відкомпозитні антропоніми – праслов'янська антропонімійна спадщина, яка своїм корінням сягає праіндоєвропейської епохи. Внаслідок співзвучності кореневих морфем відкомпозитних дериватів з апелятивними чи апелятивами дослідники нерідко відносять багато з них до розряду відапелятивних імен. Однак певні традиції розмежування відкомпозитних та відапелятивних особових назв уможливили зрахувати окреслені у розвідці астіоніми до мотивованих відкомпозитними антропонімами.

Крім офіційних назв міст сьогодні активно побутують дескрипції / конотоніми, які зібрано та вперше введено в науковий обіг.

Доведено, що антропоніми є одними з найбільш культуроємних мовних знаків, тож лінгвокультурологічний портрет астіонімів, мотивованих особовими

вими власними іменами, є фундаментальним матеріалом для пізнання культури народу, розуміння національної специфіки, регіонального характеру.

Ключові слова: *астіонім, слов'янська автохтонна відкомпозитна особова назва, лінгвокультурологічний портрет, антропонімний код.*

Постановка проблеми. Астіонім – типовий і водночас специфічний вид ойконіма. Його типовість передусім виявляється в тому, що первісно двір, осада, хутір, село тощо не знали, що «виростуть» і стануть містом. Міська назва не добиралася навмисно і не протиставлялася назві сільській.

Специфічність астіонімів, принаймні, багатьох з них, виступає уже в пізніші часи, коли якесь село чи селище міського типу набуває міського статусу. Назви таких поселень можуть залишатися без змін, але часто, ставши містом, поселення перейменовуються, їхні ймення дооформлюються спеціальними «міськими» суфіксами *-ськ, -цьк*, характерним для античних топонімів формантом *-ія*, компонентом *-поль* (< *πόλις*) ‘місто-держава’ тощо.

Астіонім яскравіше, ніж комонім, відтворює дух та віяння епохи, яка його покликала до життя, і проектує назвоцентричні процеси на формування іменотворчого колориту інших поселень.

Сьогодні в Україні офіційно засвідчено 469 міст. Назва кожного з них – особливий лінгвокультурологічний код, закодування якого відбулося в часі присвоєння імені, а декодування триває протягом усього періоду побутування поселення. Як слушно зазначає Василь Ґрещук, врахування відомостей про походження давніх топонімів (а переважна більшість астіонімів якраз і є дуже давніми топонімами. – *В. К.*) слугує надійним і переконливим матеріалом в аргументації таких важливих проблем, як локалізація племен і народів, часові рамки їх появи й активної діяльності в історії, міграційні процеси тощо [5, 198–199].

У пропонованій розвідці проаналізовано мотивовані слов'янськими автохтонними відкомпозитними особовими іменами сучасні українські астіоніми як експлікатори антропонімного коду культури. Моделювання їхнього лінгвокультурологічного портрета стало **метою нашої статті**.

Назви українських міст не раз були об'єктом історичного, краєзнавчого, лінгвістичного аналізу. З-поміж відомих публікацій передусім покликаємося на колективну академічну працю «Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі» (автори Ірина Железняк, Алла Корепанова, Лариса Масенко, Олексій Стрижак) [7], а також ономастичні лексикографічні роботи Дмитра Бучка, Віри Котович [1], Мирослава Габорака [3], Олександра Іваненка [8], Василя Лучика [12], Михайла Худаша [17], Віктора Шульгача [19], Василя Яція [21]. З огляду на лінгвокультурологічний аспект розвідки, джерелом краєзнавчого матеріалу послуговував також топонімичний словник Миколи Янка [20].

Виклад основного матеріалу. Мотивом для творення астіонімів були різні типи антропонімів, слов'янські автохтонні особові імена-композиції, відкомпозитні утворення, відапелятивні деривати, християнські імена, що пройшли багатомісячну адаптацію на українському мовному ґрунті, імена-прізвиська, прізвища різного походження (утворені від усіх

названих груп антропонімів лексико-семантичним та морфологічним способами). Розмежування таких груп антропонімів безпосередньо в антропоніміці дає змогу відповісти на багато питань лінгвального та екстралінгвального характеру.

В ойконіміці також неодноразово здійснювалася спроба виокремити антропоніми, які послуговували етимонами для творення назв поселень, тобто з'ясувати, що було базовим антропонімом, загальнослов'янське ім'я-комполіт, чи власне українське комполітне прізвисько; відкомполітне ім'я, чи відапелятивне; відапелятивне особове ім'я, чи вуличне прізвисько; давнє прізвисько, чи утворене від нього прізвище тощо. Такому розмежуванню нерідко сприяє словотвірна структура астіоніма та час фіксації назви в історичних джерелах. Однак іноді важко, або й неможливо остаточно вирішити питання, скажімо, чи відкомполітний дериват *Воль* (< *Во-леславъ*), чи відапелятивний антропонім *Воль* (> *Vil*), чи прізвисько *Vil* ('працює, як віл', 'подібний до вола', 'має багато волів', 'дуже любить доглядати за волами' тощо), чи прізвище Іван *Vil* збережено в назві поселення *Волів*. Вияв антропонімного коду в ойконіміці передбачає експлікацію якнайширшого корпусу особових власних назв.

Відкомполітні антропоніми – праслов'янська антропонімічна спадщина, яка своїм корінням сягає праїндоевропейської епохи. Внаслідок співзвучності кореневих морфем відкомполітних дериватів з апелятивними чи апелятивами дослідники нерідко відносять багато з них до розгляду відапелятивних імен [6, 51]. Однак певні традиції розмежування відкомполітних та відапелятивних особових назв уможливили зарахувати низку астіонімів до мотивованих відкомполітними антропонімами.

Формування лінгвокультурологічного портрета міського поселення, мотивованого слов'янським автохтонним відкомполітним особовим іменем, здійснюємо за схемою: *ядерна зона* (теперішня назва міста, його локалізація); *ближня периферія* (наукова генеза астіоніма з експлікацією етимона; історичні умови постання назви, дата першого відомого засвідчення назви поселення в джерелах; зміна назви тощо); *дальня периферія* (характеристика етимона); *інтерпретаційна зона* (вірогідні наукові версії генези астіоніма (відмінні від задекларованих у зоні ближньої периферії)); вірогідні наукові версії характеристики етимона (відмінні від задекларованих у зоні дальньої периферії); народноетимологічні легенди, перекази, пояснення походження назви міста; дескрипції, конотоніми тощо).

Ядерна зона. Болехів (ІФ).

Ближня периферія. Болех + *-ів* (< *-овъ*) → *Болехів*. Мотивом для творення назви міста став антропонім *Болех*. *Болехівські землі* відомі з 1371 р. (ІМС ІФ, 206). Тоді угорська королева Ізабелла подарувала їх за добру службу Данилові Дажбоговичу [11, 3]. Фіксацію назви поселення подибуємо в давніх актах 1472 р., *Bolechow* (AGZ VII, 127).

Дальня периферія. Антропонім Болехъ (Мор., 21) засвідчений в іменослові Михаїла Морошкіна, у польських (*Bolech* (SSNO I, 209), чеських (*Bolech* (Sv., 147) ономастиконах. Учені вважають його суфіксальною гіпокористикою слов'янських особових імен-комполітів типу *Болеборъ*, *Болебудъ*, *Болегнивъ*, *Болегостъ* [17, 38], *Болеславъ* [7, 22; 12, 58; 23, 39],

реконструйованого *Болестрахъ [12, 58] тощо. Первісна апелятивна семантика відкомпозитного компонента *Бол(е-)* < праслов. *boľь, *boleti ‘хворий, хворіти’ (ЕСУМ I, 199).

Інтерпретаційна зона. *Болехів* послідовно побутує у всіх відомих історичних документах з початковим *Б-* та кореневим *-оле-*. Тому не бачимо підстав пов’язувати його генезу з етнонімом *волох* ‘волошин, румун’ (Гр. I, 252), або з розбитими 1226 р. Данилом Галицьким та розсіяними по Галичині *болохівцями*, племенами зі Східного Поділля [11, 3https://explorer.lviv.ua/forum/index.php?topic=3033.0]. Ономасти вважають, що «волоський слід» з’явився у структурі астіоніма у зв’язку з поділом *Болехова* на дві частини – *Болехів Руський* (*Bolehow Ruthenicum*, 1488 р. (ACZ XV, 258); [3, 22]) та *Болехів Волоський* (*Bolechow Valachorum*, 1472 р. (ACZ VII, 127); [3, 22]). У назві міста закладена вказівка на належність автохтонного українського поселення *Болеху*, а не *волохам*. За етнонімом було поіменовано частину поселення, що до сьогодні збережено як мікротопонім *Волоське Село* – місцевість у північно-східному районі міста (теперішні вул. Грушевського, Коцюбинського, Млинарська, Церковна, Волоська, Стрийська) [4, 99].

З огляду на значну кількість велосипедів у місті (починаючи, очевидно, з того часу, коли тут працювали великі промислові підприємства, а міського транспорту не було) зародилася та активно використовувалася дескрипція *місто роверів* (*ровер* – діал. ‘велосипед’).

Про *Болехів* (ІФ) див. ще [3, 22; 12, 58–59; 17, 38; 20, 55; 21, 33].

Ядерна зона. *Бучач* (Гр.).

Ближня периферія. *Бучакъ + *-*їь* → *Бучач*. Мотивом іменування поселення послуговував антропонім *Бучак. *Бучач* засновано ще в давньоруський період, коли активною була ойконімотвірна функція суфікса *-*їь*; назву поселення фіксують історичні писемні джерела від 1379 р., *Viszacz* (AGZ V, 18).

Дальня периферія. Не засвідчений у відомих нам ономастиконах антропонім *Бучакъ – усічено-суфіксальний варіант якогось зі слов’янських автохтонних композитних особових імен з початковим *Буд-* / *Бут-* (*Будивои*, *Будимиръ*, *Бутовитъ* (Мор., 29–30) тощо). На можливість утворення *Вищ* від *Vidimir* у старочеській антропоніміці вказував Ян Свобода (Sv., 138). А приєднання суфікса *-ак* до гіпокористик – явище поширене в багатьох слов’янських мовах: *Dobr* + *-ак* → *Dobrak* (Sv., 138); *Mir* + *-ак* → *Mirak* (Mal., 106); *Бучь* (Мор., 31) + *-ак* → *Бучакъ. Первісна апелятивна семантика відкомпозитного компонента *Буд(у)-* < прасл. *buditi ‘не спати, пильнувати, охороняти, чекати, підстерігати’ (ЕСУМ I, 277 – 278; ЭССЯ III, 76 – 77); *Бут(у)-* < прасл. *byti* ‘бути’ (ЕСУМ I, 187 – 188).

Інтерпретаційна зона. Якщо для Дмитра Бучка мотивація астіоніма *Бучач* антропонімом *Бучак (< *Будимиръ*, *Бутовитъ* чи под.) є цілком очевидною [2, 3], то Михайло Худаш реконструював базовий антропонім (*Бучайко < *Бучай < **Б[о]з[у]чай*) та ймовірну первісну назву поселення (не *Бучач*, а *Бучайчъ) [16, 98].

Версія про *букові ліси* – народноетимологічна.

Про *Бучач* (Гр.) див. ще [1, 52; 12, 86; 16, 98 – 99; 20, 64].

Ядерна зона. Любомль (Вл.).

Ближня периферія. Любомль + -*ь → Любомль. Літописний ойконім мотивовано антропонімом *Любом*. Першу відому писемну згадку про поселення датовано 1287 р., *и... приѣха в Любомль* (ПСРЛ II, 907 – 909); [7, 86].

Дальня периферія. Давня слов'янська відкомполітна особова назва *Любомль* (пор. старопол. Jan *Libom*, 1424 р. [19, 81]) – похідне утворення від одного з імен-комполітів типу *Любгость, Любивою, Любимирь, Любодрагь, Любомирь, Люборадь, Любославь* (Мор., 114, 115). Первісна апелятивна семантика відкомполітного компонента *Люб(о)-* < прасл. *ljubь* ‘милий, приємний, коханий’ (ЕСУМ III, 320).

Інтерпретаційна зона. За народною легендою, князь Володимир Василькович, небіж короля Данила Галицького, фундатор поселення, сказав «*любо мне [тут]*», що і дало назву містові. Не тільки об'єктивні закони назвотворення свідчать проти такої версії, але й текст Іпатіївського літопису, насправді князь їхав до міста, яке уже на той час іменувалося *Любомль*.

Павло Чучка висуває припущення, що колишньою назвою міста була **Любом[и]ль* [18, 223]. У такому випадку мотивовано астіонім не відкомполітним дериватом, а безпосередньо іменем-комполітом *Любомиль* (*Любомиль + -*ь → *Любомиль*).

Сьогодні *любомильці* називають ще своє місто *Бодетаун*. Конотонім утворено за назвою художнього серіалу «*Bordertown*» («Місто на кордоні»), який демонструвався у 90-их роках ХХ ст. Від *Любомля* до кордону з Польщею – 15 км., до кордону з Білоруссю – 50 км.

Про *Любомль* (Вл.) див. ще [7, 86; 12, 312; 19, 81; 20, 218].

Ядерна зона. Ніжин (Чрн.).

Ближня периферія. Ньга + -инь → Ньжинь → Ніжин. Сучасний *Ніжин* мотивовано антропонімом *Ньга*. У писемних джерелах астіонім побутує з 1514 р. (ГЕУ II, 416). До того часу, як припускають учені, назвою поселення було *Оуненьжь*, 1147 р. (ПСРЛ II, 358); [7, 167], *Уньжь*, 1148 р. (ПСРЛ VI, 43); [7, 167], а можливо, й *Ньжатинь*, 1135 р. (ПСРЛ I, 303); [7, 93].

Дальня периферія. Антропоніми **Ньга*, пор. *Ньгь* (Мор., 140), **Уньгь*, пор. *Унекъ, Уникъ* (Мор., 197), *Ньжата* (ПСРЛ XXV, 33), пор. *Nežata* (Sv., 164) могли побутувати як відкомполітні деривати імені-комполіта **Уньнмьгь*. До того ж *Ньга* цілком імовірно міг походити від якогось із антропонімів *Милоньгь, Мироньгь, Переньгь* (Туп., 307, 357). Первісна апелятивна семантика постпозитивного компонента *-нвг(а)* < праслов. **něga* ‘радість’ (ЕСУМ IV, 95 – 96); препозитивного компонента *Унь-* < праслов. **unij(ь)* ‘кращий’ (Sv., 90); *униш* ‘кращий; ліпший’ [16, 21].

Інтерпретаційна зона. За народними переказами *Ньжатинь* – *нежата нива* – первісне місце битви між руськими князями; *Ніжин* – *ніжне*, добре місто.

У *Ніжині* збережено близько 300 історичних будівель, понад 70 з яких мають вагому культурну та історичну цінність. Це стало підставою утворення дескрипції *музей під відкритим небом*.

Про *Ніжин* (Чрн.) див. ще [7, 93, 167; 12, 346 – 347; 20, 244 – 245].

Ядерна зона. Пирятин (Пл.).

Ближня периферія. *ПирАта + *-инь* → *ПирАтинь* → *Пирятин*. Ойконім мотивовано антропонімом *ПирАта. Прадавній *градъ* засвідчено в Лаврентіївському літописі 1154 р., *взА ПирАтинь* (ПСРЛ I, 342); [7, 101]. У час належності польському воєводі Лопаті *Пирятин* іменувався *Лопатино* [12, 376], а з переходом у руки черкаського старости Михайла Вишневецького на короткий період поселення було назване *Михайлове* (*Пирятинь*, або *Михайлове* (АЮЗР VII, III, 297–299); [7, 102].

Дальня периферія. Слов'янська автохтонна відкомполітна особова назва *ПирАта є суфіксальним дериватом композитного імені *Пирогостъ* (Мор., 151). Первісна апелятивна семантика відкомполітного компонента *Пир(о)-* < прасл. *pirъ*, давньорус. *пиръ* 'бенкет', пов'язане з *riti* 'пити' (ЕСУМ IV, 372).

Інтерпретаційна зона. Олексій Стрижак наводить народностимологічну версію про *Пирятин* як про місце, де *пиряли* (кидали) через тин ворогів. Зрозуміло, що з такою гіпотезою учений не погоджується та зазначає, що давньорус. особове ім'я *ПирАта – зменшене утворення від *Пирогостъ*, а сам *Пирогостъ* був, очевидно, видним боярином у Києві XI–XII ст. [7, 102].

Місто *Пирятин* – не єдине поселення з такою назвою. Відомі ще два однойменні села, на Львівщині та Рівненщині. Щодо першого ойконіма, то Мирон Кордуба зарахував його до відантропонічних утворень, де «ім'я *Перата* – з *Пер*, не в'ясненого значення» [9, 14]. Семантику оніма «в'яснив» Михайло Худаш, навівши антропонічний ряд, *Пирата < *Пир* (Вес., 245) < *Пирогостъ* (Мор., 151); [17, 161].

Розглядаючи генезу *Пирятин* Рівненщини, Ярослав Пура компонент композитного імені *Пир-* також потрактує як утворення від *пиръ* 'угощення, пиршество', 'праздник, празднование рождения' (Срезн. II, 933 – 943); [14, 73].

Про *Пирятин* (Пл.) див. ще [7, 101 – 102; 12, 376; 20, 274].

Ядерна зона. Путивль (См.).

Ближня периферія. *Путивь / *Путимь + *-ъ* → *Путивль*. Астіонім мотивовано антропонімом *Путивь / *Путимь. Літописне місто, засвідчене 1146 р. як *Путивль* / *Путимль*, *къ Поутивлю* (ПСРЛ II, 333); [7, 112]; *поидоша Путимлю* (ПСРЛ I, 108); [7, 112]. Історики стверджують, що засновано місто ще раніше, ніж відома перша писемна згадка про нього – 989 р., а в XII – XIII ст. це було одне із найбільших укріплень Чернігово-Сіверської землі, центр удільного князівства, міцний і надійний форпост.

Дальня периферія. *Путивь або *Путимь – відкомполітні деривати якогось зі слов'янських автохтонних імен-композитів типу *Путивой, *Путимысль. Первісна апелятивна семантика відкомполітного компонента *Пути-* < праслов. *putъ* < індоєв. **ront-* 'дорога, брід, міст', пов'язане чергуванням голосних з **pent-* 'ступати, йти' (ЕСУМ IV, 642).

Інтерпретаційна зона. Фінальний компонент *-ль* не дає жодих шансів етимологічним дискусіям про гідронімну трансонімізацію (від назви річки *Путивльки*, яка сама є похідним утворенням [7, 112]), а тим більше народній етимологізації про заснування поселення *на путі*.

Образна дескрипція *град Ярославни* нагадує про героїчну історію *Путивля*, про доньку галицького князя Ярослава Осмомисла *Євфросинію Ярославну* та про легендарний твір «Слово о полку Ігоревім».

Про *Путивль* (См.) див. ще [7, 112; 8, 228–228; 12, 395; 20, 292–293].
Ядерна зона. Радехів (Ль.).

Ближня периферія. Радех + *-ів* (< *-овъ*) → *Радехів*. В основі назви поселення лежить антропонім *Радех*. Астіонім засвідчено в писемних джерелах наприкінці XV ст., *Radzechow*, 1493 р. (AGZ XIX, 412).

Дальня периферія. Радех (пол. *Radziech* (Mal., 73) – суфіксальний дериват від гіпокористики *Радъ* (Мор., 164). Таке ім'я утворилося від якогось із слов'янських автохтонних особових імен-комполіти типу *Ради-вой*, *Радиградъ*, *Радимиль*, *Радимиръ*, *Радобудъ* (Мор., 162, 163), *Bohurad*, *Dotarad* (Sv., 83). Первісна апелятивна семантика відкомполітного компонента *Рад-*, *-rad* < прасл. *radъ* 'радий' (ЕСУМ V, 11).

Інтерпретаційна зона. Народнотимологічна версія походження назви міста побудована «на грі слів» *радо ховатися*. Зрозуміло, що в такий спосіб астіонім утворитися не міг.

Сьогодні, як і в XIX ст., інфраструктура поселення, особливо центральної його частини, сприяє побутуванню дескрипції *місто-сад*, а відома пісня «Ой, то *Радехів*, ой то не місто не село...» – жартівливої дескрипції *не місто не село*.

Про *Радехів* (Ль.) див. ще [12, 396; 17, 169; 20, 294].

Ядерна зона. Рахів (Зк.).

Ближня периферія. Рах + *-ів* (< *-овъ*) → *Рахів*. Утворення назви поселення мотивовано антропонімом *Рах*. Найдавніша інформація про населений пункт засвідчена в писемних джерелах 1447 р., де астіонім зафіксовано як *Racho* (Дже, 266).

Дальня периферія. Слов'янська автохтонна особова назва *Рахъ* (Мор., 167; Туп., 391), блр. *Рах* (Бір., 350), пол. *Rach* (SSNO IV, 409), ч. *Rach* (Sv., 293), хрв. *Rach* (Leks., 541) – дериват від якогось із імен-комполіти типу *Радимиръ*, *Раножиръ*, *Растимиръ*, *Ратиборъ* [17, 174]. Оскільки відкомполітний компонент *Рахъ* міг утворитися від імен-комполіти з препозитивним *Ради-*, *Рано-*, *Расти-*, *Рати-* тощо, визначити його первісну апелятивну семантику вкрай проблематично.

Василь Лучик стверджує, що гіпокористика *Рах* могла утворитися і від імені *Рафайл* [12, 399]. Щоправда, в словнику Івана Трійняка (Тр., 310), де зібрано максимальну кількість церковно-християнських іменних варіантів, підтвердження цієї думки не знаходимо.

Інтерпретаційна зона. Топонімічні легенди пов'язують генезу ойконіма з рухом опришків, які нібито *рахували* тут відібране у багатіїв добро та ділили його між бідняками, або ж із купцями, що на шляху з Трансильванії та Угорщини до Галичини *рахували* у цій місцевості свої прибутки.

Географічне розташування найбільш високогірного міста нашої держави (340 м. над рівнем моря) покликало до життя дескрипцію *найвище місто України*.

За 18 км. від *Рахова* в селі *Ділове* встановлено пам'ятний знак із вказівкою на географічний центр Європи: «Постійне, точне, одвічне місце».

Центр Європи, визначений дуже точно за допомогою спеціального приладу, створеного в Австрії та Угорщині, зі шкалою меридіанів та паралелей. Рік 1887». Тому *Рахів* ще умовно називають *центром Європи*.

Про *Рахів* (Зк.) див. ще [12, 399; 17, 174; 20, 296].

Ядерна зона. Рогатин (ІФ).

Ближня периферія. *Рогата + -ин → Рогатин. Назву поселення мотивовано антропонімом **Рогата*. Поселення відоме з 1184 р. [22, 336], хоча архівні джерела зберегли писемні свідчення про його назву тільки з 1432 р., *Rohatyn* (AGZ II, 94).

Дальня периферія. *Рогата, пор. *Рогать* (Мор., 168) – похідне суфіксальне утворення від антропоніма *Рогъ* (Мор., 168; Туп., 393), відкомPOSITного деривата, що виник шляхом усічення слов'янських автотонних особових імен-комPOSITів з препозитивним або й постпозитивним компонентом *Рог[о]-, -рогъ* типу *Роговладъ, Рогнѣдъ* (Мор., 168), пол. *Brzmirog, Muszczyrog, Ostrorog, Skrobirog* (SSNO IV, 479). Первісна апелятивна семантика відкомPOSITного компонента *Рог-* < прасл. *rogъ* < індоєв. **rogo-s* 'ріг' (ЕСУМ V, 88).

Інтерпретаційна зона. Легенда про оленя-рогача, який вивів із лісу заблукалу на полюванні дружину Ярослава Осмомисла, не тільки в душі народної етимології інтерпретує назву міста, але й посприяла зображенню на його гербі та прапорі оленячих ріг. Печатку у вигляді оленячого рога з літерою *R* *Рогатин* отримав ще 1415 р.

Дескрипція, яка віддавна зберігається за містом, хоча досі нема певності у її повній достовірності, – *місто Роксолани*. Вважається, що саме звідси була викрадена та продана в турецьку неволю Настя Лісовська – *Роксолана*.

Про *Рогатин* (ІФ) див. ще [3, 144; 10, 117; 12, 403; 17, 175; 20, 300; 21, 267 – 268].

Ядерна зона. Тербовля (Тр.).

Ближня периферія. *Теребовъ + -*ь → Теревовль. Ойконім мотивовано антропонімом **Теребов*. 1097 р. – дата першої відомої писемної фіксації назви поселення, *роздаяль Всеволодъ городы <...> Теревовль Василкови* (ПСРЛ I, 267); [7, 157]. Час заснування цього найдавнішого населеного пункту не лише Тернопільщини, а, можливо, й усієї Галичини сягає щонайменше кінця або навіть середини першого тисячоліття нової ери, бо коли вперше в писемних пам'ятках згадується *Теребовль*, то це уже була столиця удільного князівства із добре укріпленим замком [2, 3].

Дальня периферія. *Теребовъ – відкомPOSITе утворення давньослов'янської особової назви *Теребовитъ* (пор. пол. *Trzebowit* (SSNO V, 480), ч. *Třebovit*, словц. *Trebovit* (Sv., 89). Первісна апелятивна семантика відкомPOSITного компонента *Тереб(о)-* < прасл. **terbiti* 'чистити, очищати', утворене від основи **ter-(ti)* 'терти' (ЕСУМ V, 549).

Інтерпретаційна зона. Відантропоніму версію генези ойконіма першим запропонував Йосип Галічер, а далі підтримали з певними корективами щодо базового антропоніма Ярослав Рудницький, Антонін Профоус (щодо чеських ойконімів подібної структури), Володимир Нерознак, Михайло Худаш, Дмитро Бучко.

Однак нерідко походження ойконіма *Теребовля* та інших семантично подібних назв (*Теребежі* (Лв.), *Теребляче* (Чрв), *Теребля* (Зк.), *Теребовичі* (Вл.) тощо) пов'язують із дієсловом *теребити* в значенні 'очищати поле від кущів, дерев' (Гр. IV, 255), *теребити*, *тереблю* 'розчищати' (Срезн. III, 950), у північнорос. говорах *тереб* 'розчищена від чагарника під ниву земля', *тереба* 'сіножать, луки', 'болотяне, оточене лісом місце' (ЭСРЯ IV, 45). Ярослав Редька у цьому ракурсі та з глибоким аналізом слов'янського ойконімно-мікротопонімно-гідронімного матеріалу наводить «етнічно-антропогенну версію», за якої назву старокняжого міста *Теребовлі* пов'язує з іменуванням племені *теребовляни* 'жителі витереблених, розчищених під посіви територій' [15, 74].

Про м. *Теребовля* (Тр.) див. ще [1, 266; 7, 157; 12, 468; 17, 205; 20, 349].

Ядерна зона. Чернігів (обл. центр).

Ближня периферія. *Чьрнигъ + -ів (< -овъ) → Чьрниговъ → Чернігів. Назву поселення мотивовано антропонімом **Чьрнигъ*. *Чернігів* – літописне місто, одне з найстаріших на українських землях, колишня столиця великого Чернігівського князівства, центр Сіверської землі, на *Чернигов*, 907 р. (ПСРЛ I, 31); [7, 173]; *ізъ Чернигова*, 945 р. (ПСРЛ I, 48–49); [7, 173].

Дальня периферія. Антропонім **Чьрнигъ* – суфіксальне утворення від гіпокористики *Чернь* (ССУМ II, 537), що виникла шляхом усічення давніх слов'янських композитних імен з препозитивним компонентом *Черн[о,и]*- типу *Черноборъ*, *Черномиръ*, *Черномужъ*, *Чернимиръ*, *Черниславъ* (Мор., 206). Первісна апелятивна семантика відкомполітного компонента *Черн(о)*- < прасл. **сьгъ* < **сьгхъ* 'чорний' (ЭСРЯ IV, 346), див. ще (ЕСУМ VI, 342).

Інтерпретаційна зона. Окремі дослідники схильні бачити етимомом поселення антропонім *Чьрнига / Чьрънга*, а суфікс *-ів (< -овъ)* замість *-инъ*, як того вимагала би основа на *-а* пояснюють експансією численних топонімів на *-ів* [13, 465; 7, 174].

Легенди пов'язують назву міста з *чорним* лісом, *чорним* гасем, князем *Чорним*, його дочкою *Чорною* чи *Цорною*, або навіть ідуть далі в глибину віків, коли Клавдій Птолемей описує на місці *Чернігова* місто *Серим*, яке нібито стало іменуватися *Сернігів* (від *сарн*, які водилися в *чорних* лісах), а з часом прийняло теперішню назву.

Про *Чернігів* (обл. центр) див. ще [7, 174; 12, 507; 20, 384].

Висновки. Антропоніми – одні з найбільш культуроємних мовних знаків, тож лінгвокультурологічний портрет астіонімів, мотивованих особливими власними іменами, є фундаментальним матеріалом для пізнання культури народу, розуміння його національної специфіки, регіонального характеру. З-поміж обширу сучасного українського астіонімікону ми виокремили назви одинадцяти міст: *Болехів*, *Бучач*, *Любомль*, *Ніжин*, *Пирятин*, *Путивль*, *Радехів*, *Рахів*, *Рогатин*, *Теребовля*, *Чернігів*. Народні перекази, як правило, пов'язують імена цих поселень з легендарними подіями. В ономастиці ж усталеною є думка про їхню первісну мотивацію слов'янськими автохтонними відкомполітними особливими назвами. В них відбито приватновласницький аспект культури назвотворення, володіння

землею, належність поселення власникові, засновникові передбачало збереження в назві поселення імені конкретної особи. Етимонами назв міст стали слов'янські автохтонні відкомполітивні особові імена *Болехъ*, *Бучакъ (< *Будимиръ*, *Бутовитъ* чи ін.), *Любомъ*, *Нѣга*, *ПирАта (< *Пирогостъ* чи ін.), *Путивъ / *Путимъ (< *Путивой, *Путимысль чи ін.), *Радехъ*, *Рахъ*, *Рогата (< *Роговладъ*, *Рогнѣдъ* чи ін.), *Теребовъ (< *Теребовитъ*), *Чърнигъ (< *Чернимиръ*, *Черниславъ* чи ін.). Засвідчені відомими ономастиконами або реконструйовані, вони демонструють характер іменника українців.

Крім офіційних назв міст сьогодні активно побутують дескрипції / конотоніми, які суттєво доповнюють лінгвокультурологічний портрет астіонімів, *місто роверів* (*Болехів*), *Бодетаун* (*Любомль*), *музей під відкритим небом* (*Ніжин*), *град Ярославни* (*Путивль*), *місто-сад*, «*ні місто ні село*» (*Радехів*), *найвище місто України*, *центр Європи* (*Рахів*), *місто Роксолани* (*Рогатин*).

У моделюванні лінгвокультурологічного портрета усіх астіонімів України вбачаємо перспективи наших подальших студій.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

- АЮЗР – Архив Юго-Западной России. Киев, 1886.
 Бір. – Бірыла М. В. Беларуская антрапанімія. Прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі. Мінск, 1969.
 Вес. – Веселовский С. Б. Ономастикон. Древнерусские имена, прозвища и фамилии. Москва, 1974.
 ГЕУ – Географічна енциклопедія України, в 3 т. Київ, 1989–1993.
 Гр. – Грінченко Б. (упорядник). Словарь української мови, у 4 т. Київ, 1996.
 Дѣже – Дѣже Л. Очерки по истории закарпатських говорів. Budapest, 1967.
 ЕСУМ – Етимологічний словник української мови, у 7 т. Київ, 1982–2012.
 ЭССЯ – Этимологический словарь русского языка, в 4 т. Москва, 1964–1973.
 ІМС ІФ – Історія міст і сіл Української РСР. Івано-Франківська область. Київ, 1971.
 Мор. – Морозкин М. Я. Славянский именослов или собрание славянских личных имён в алфавитном порядке. Санкт-Петербург, 1867.
 ПСРЛ – Полное собрание русских летописей. Москва, 1962. Т. I–II.
 ССУМ – Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. Київ, 1977–1978. Т. 1–2.
 Срезн. – Срезневський И. И. Материалы для словаря древнерусского языка. Санкт-Петербург, 1893. Т. 1–3.
 Тр. – Трійняк І. І. Словник українських імен. Київ, 2005.
 Туп. – Тупиков Н. М. Словарь древнерусских личных собственных имён. *Записки отделения русской и славянской археологии русского археологического общества*. Санкт-Петербург, 1903. Т. 6.
 ACZ – Akta grodzkie i ziemskie czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie. Lwów, 1868–1935. Т. 1–25.
 Leks. – Leksik prezimena Socijalističke Republike Hrvatske. Zagreb, 1976.
 Mal. – Malec M. Staropolskie skrocone nazwy osobowe od imion dwuczłonowych. Wrocław etc., 1982.
 SSNO – Słownik staropolskich nazw osobowych. Wrocław etc., 1965–1985. Т. 1–7.
 Sv. – Svoboda J. Staročeská osobní jména a naše příjmení. Praha, 1964.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бучко Д., Котович В. Походження назв населених пунктів Тернопільщини. Дрогобич, 2017. 316 с.
2. Бучко Д. Свідки княжої доби. *Свобода*. 2000. № 50 (1271). С. 3.
3. Габора М. Назви поселень Івано-Франківщини (Бойківщина, Гуцульщина та Опілля). Історико-етимологічний словник. Івано-Франківськ ; Снятин, 2007. 199 с.
4. Гнатишак Ю. Слова з Болехова. Львів, 2017. 636 с.
5. Грещук В. Лінгвістичні дані в дослідженнях Ярослава Пастернака княжого Галича. *Галич і Галицька земля в державотворчих процесах України, Матеріали Міжнародної ювілейної наукової конференції*. С. 198–202.
6. Демчук М. О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV–XVIII ст. Київ, 1988. 169 с.
7. Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі. Київ, 1985. 256 с.
8. Іваненко О. В. Назви поселень Сумщини. Київ, 2017. 336 с.
9. Кордуба М. Що кажуть нам назви осель? Львів, 1938. 22 с.
10. Котович В. Походження назв населених пунктів Опілля. Дрогобич, 2000. 88 с.
11. Луцик В. (укладач). На зламі тисячоліть. Болехів та околиці. Болехів, 2003. 154 с.
12. Лучик В. В. Етимологічний словник топонімів України. Київ, 2014. 544 с.
13. Никонов В. А. Краткий топонимический словарь. Москва, 1966. 510 с.
14. Пура Я. О. Походження назв населених пунктів Ровенщини. Львів, 1990. 142 с.
15. Редька Я. Теревовля етнічно-антропогенна vs. Теревовлі антропонімічної та «жертвовної». *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2012. Вип. 56. Ч. 1. С. 355–367.
16. Худаш М. Л., Демчук М. О. Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів (відантропонімі утворення). Київ, 1991. 268 с.
17. Худаш М. Л. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (Утворення від слов'янських автохтонних відкомполітичних скорочених особових власних назв). Київ, 1995. 360 с.
18. Чучка П. П. Слов'янські особові імена українців, історико-етимологічний словник. Ужгород, 2011. 432 с.
19. Шулгач В. П. Ойконімія Волині : Етимологічний словник-довідник. Київ, 2001. 189 с.
20. Янко М. Т. Топонімічний словник України. Київ, 1998. 428 с.
21. Яцій В. О. Ойконімія Івано-Франківської області, Історико-етимологічний словник. Київ, 2015. 389 с.
22. Hornowa E. Stosunki ekonomiczno-społeczne w miastach ziemi Halickiej w latach 1590–1648. Opole, 1963. 385 s.
23. Makarski W. Nazwy miejscowosci dawnej ziemi przemyskiej. Lublin, 1999. 429 s.

REFERENCES

1. Buchko, D., Kotovych, V. (2017). The origin of the names of settlements Ternopil. Drohobych : Posvit. [in Ukrainian].
2. Buchko, D. (2000). Witnesses of princely age. Freedom, 50 (1271), 3. [in Ukrainian].

3. Haborak, M. (2007). Names of settlements of Ivano-Frankivsk (Boykivshchyna, Hutsulshchyna and Opillya). Historical and Etymological Dictionary. Ivano-Frankivsk, OIPPO – Sniatyn, PrutPrynt. [in Ukrainian].
4. Hnatyshak, Yu. (2017). A word from Bolekhiv. Lviv. [in Ukrainian].
5. Greshchuk, V. (1998). Halych and Halych Land in the State-Building Processes of Ukraine, Proceedings of the International Jubilee Scientific Conference. P. 198–202.. [in Ukrainian].
6. Demchuk, M. O. (1988). Slavic autochthonous personal proper names in the life of Ukrainians of the fourteenth and seventeenth centuries. Kyiv : Naukova dumka. [in Ukrainian].
7. Etymological Dictionary of the Chronicles of Southern Rus (1985). Kyiv : Naukova dumka. [in Ukrainian].
8. Ivanenko, O. V. (2017). Names of settlements of Sumy region. Kyiv : KMM. [in Ukrainian].
9. Korduba, M. (1938). What do the names of the residences tell us? Lviv. [in Ukrainian].
10. Kotovych, V. (2000). The origin of the names of the settlements of Opilia. Drohobych : Vidrozhennia. [in Ukrainian].
11. Lutsyk, V. (Eds.). (2003). At the turn of the millennium. Bolekhiv and its surroundings. Bolekhiv. [in Ukrainian].
12. Luchyk, V. V. (2014). Etymological Dictionary of Toponyms of Ukraine. Kyiv : Akademiia . [in Ukrainian].
13. Nykonov, V. A. (1966). Short toponymic dictionary. Moskva : Mysl. [in Russian].
14. Pura, Ya. O. (1990). The origin of the names of settlements in Rivne region. Lviv : Svit. [in Ukrainian].
15. Redkva, Ya. (2012). Terebovaya ethno-anthropogenic vs. Terebovly anthroponymic and «sacrificial». Bulletin of the University of Lviv. The series is philological. Vol. 56 (1). P. 355–367.. [in Ukrainian].
16. Khudash, M. L., Demchuk, M. O. (1991). The origin of Ukrainian Carpathian and Carpathian names of settlements (by antroponymic formations). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
17. Khudash, M. L. (1995). Ukrainian Carpathian and Carpathian names of settlements (Formation from Slavic autochthonous composite abbreviated personal proper names). Kyiv : Naukova dumka. [in Ukrainian].
18. Chuchka, P. P. (2011). Slavic personal names of Ukrainians, a historical and etymological dictionary. Uzhhorod, Lira. [in Ukrainian].
19. Shulhach, V. P. (2001). Oykonymy of Volyn, Etymological dictionary-reference book. Kyiv : Kyi. [in Ukrainian].
20. Ianko, M. T. (1998). Toponymic dictionary of Ukraine. Kyiv : Znannia. [in Ukrainian].
21. Iatsii, V. O. (2015). Oykonymy of the Ivano-Frankivsk region, Historical and etymological dictionary. Kyiv : Naukova dumka. [in Ukrainian].
22. Hornowa, E. (1963) Stosunki ekonomiczno-spoeczne w miastach ziemi Halickiej w latach 1590–1648. Opole. [in Ukrainian].
23. Makarski, W. (1999). Nazwy miejscowosci dawnej ziemi przemyskiej. Lublin : Towarzystwo Naukowe KUL. [in Polish].

ASTIONIMS OF UKRAINE MOTIVATED BY COMPOSITE ANTHROPONIMS, LINGUISTICS AND CULTURAL PORTRAITS

Vira KOTOVYCH

*Ph. D. in Philology, Associate Professor,
Department Philological Disciplines and Methods
of Their Teaching in Primary School, Ivan Franko Drohobych
State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych).*

E-mail: virako@ukr.net

ORCID ID: 0000-0001-6370-8135

In the article outlines a linguistics and cultural portrait of astionims of Ukraine, motivated by Slavic autochthonous decomposite personal names. Eleven of the following city names have been identified, Bolekhiv, Buchach, Lyuboml, Nizhyn, Piryatin, Putivl, Radekhiv, Rakhiv, Rohatyn, Terbovlya, Chernihiv. Their etymons were the anthroponyms, Болехъ, *Бучакъ (< Будимиръ, Бутовитъ et al.), Любомъ, Нѣга, *ПирАта (< Пирогостъ et al.), *Путивъ / *Путимъ (< *Путивой, *Путимысль et al.), Радехъ, *Розата (< Роговладъ, Рогнѣдъ et al.), *Теребовъ (< Теребовитъ et al.), *Чернигъ (< Чернимиръ, Черниславъ et al.). It is proved that astionymes more vividly than commons, reproduce the spirit and trends of the epoch that called them to life, and project the center-centric processes on the formation of the name-forming color of other settlements.

The formation of a linguistics and cultural portrait was carried out according to the following scheme, nuclear zone (current city name, its localization); near periphery (scientific genesis of astionym with etymon explication); interpretation zone (probable scientific versions of the genesis of the astionym or its etymon; folk-etymological legends; descriptions; conotonyms, etc.). It is emphasized that composite anthroponyms are a Slavic anthroponymy heritage that goes back to the pre-Indo-European era.

Because of the consonance of the root morphemes of the composite derivatives with the appellate or the appellate, researchers often refer many of them to the consideration of videopellatory names. However, certain traditions of distinguishing from composite and videopatitive personal names have made it possible to attribute the astionyms outlined in the exploration to those motivated by the composite anthroponyms.

In addition to the official names of cities, descriptors / conotonyms, which have been collected and first introduced into scientific circulation, are actively active today.

It is proved that anthroponyms are one of the most cultural linguistic signs, so linguocultural portrayal of astionyms, motivated by personal names, is a fundamental material for the knowledge of the culture of the people, understanding of national specificity, regional character.

Key words: *astionym, Slavic autochthonous decomposite personal name, linguistics and cultural portrait, anthroponymic code.*

Статтю подано до редколегії 2.10.2019.

DOI: 10.15330/ukrst.20.163-172
УДК 811.161.2'28

**ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НАЗВ
РІДКИХ СТРАВ І НАПОЇВ
(НА МАТЕРІАЛІ ГОВІРОК ПІДГАЄЧЧИНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ)**

Оксана НОВІЦЬКА

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
Тернопільського державного медичного університету
імені І. Я. Горбачевського МОЗ України (Україна, Тернопіль).
E-mail: novicka@tdmu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0001-5630-6963

У статті досліджено назви рідких страв і напоїв, що побутують на території Підгаєччини Тернопільської області. Підгаєцькі говірки є центральною частиною наддністрянського діалекту й певною мірою репрезентують характерні риси говірок наддністрянського діалекту південно-західного наріччя.

Підгаєччина розташована в західній частині Тернопільської області. Ареал Підгаєцького району межує з Теребовлянським, Бучацьким, Монастириським, Бережанським та Козівським районами Тернопільської області та Галицьким районом Івано-Франківської області.

Сьогодні багато тематичних груп лексики українських говірок, великі говіркові масиви залишаються не дослідженими. До ареалів, що недостатньо вивчені, належать і підгаєцькі говірки, які своїми лексемами збагачують українську мову. Лексичні одиниці говірки становлять номени, які з тим же значенням уживаються і в інших українських діалектах, багато з них є загальнонародними і нормативними, проте значна їх кількість характеризується низкою особливостей.

Кожне з найменувань, що зафіксоване на території Підгаєччини, охарактеризовано за певними параметрами, з'ясовано семантику лексеми, подано перелік населених пунктів, у говірках яких засвідчено номінацію, вказано на її фіксацію в загальномовних і фахових словниках, відзначено лексико-семантичні паралелі в різних говорах української мови та в інших мовах, встановлено походження лексеми.

Проведене дослідження свідчить про те, що назви рідких страв і напоїв в українських підгаєцьких говірках належать в основному до загальноновживаних, що підтверджено лексикографічними джерелами. У більшості випадків маніфестанти аналізованих сем характерні й для інших діалектних континуумів, де мають семантику, спільну з підгаєцьким ареалом, або відмінну від нього.

Особливістю побутової лексики Підгаєччини є її тісний зв'язок з одним із найрухливіших елементів матеріальної культури, що робить її динамічною та нестійкою. Тому активний процес розвитку, збагачення групи назв їжі не припиняється й досі.

Ключові слова: підгаєцькі говірки, лексико-семантична група, назви їжі, назви рідких страв, лексема.

Постановка проблеми. Упродовж останніх десятиліть побутова лексика стала об'єктом вивчення для багатьох лінгвістів. Дослідження різних тематичних груп побутової лексики дає важливу інформацію, що розширює емпіричну базу української діалектології.

Формування діалектної лексики в українській мові зумовлено дією комплексу позамовних та внутрішньомовних чинників. Одним із екстра-лінгвальних факторів появи діалектної лексики в українській мові є різні географічні умови проживання носіїв мови, що позначається на життєдіяльності людей [4, 3]. Тематична група назв їжі містить невичерпну мовну, історичну та етнографічну інформацію. Вона певною мірою відображає народні соціально-економічні умови, ступінь розвитку суспільного організму й культурну спадщину поколінь. Характер харчування залежить від багатьох чинників, соціальних, історичних та природно-географічних умов, господарсько-культурної специфіки [2, 3].

Як і інші словникові об'єднання, лексика на позначення їжі характеризується складною іманентною структурою та багатоплановими зв'язками. Народні назви їжі мають відносно автономні мікрогрупи лексики, віднесення яких до однієї тематичної групи відбувається на засадах логіко-поняттєвого характеру. До складу цієї лексики входять традиційні й інноваційні утворення, пов'язані з різними етапами розвитку матеріальної культури [1, 70].

Назви їжі, які побутують на Підгаєччині, становлять організовану систему, елементи якої тісно пов'язані між собою. Лексика, що позначає їжу, неоднорідна за значеннями й територіальною диференціацією. Назви їжі й кухонного начиння посідають вагоме місце в діалектному фонді кожної мови, адже реалії, які вони позначають, стосуються побуту й здебільшого не пов'язані із соціальним становищем, освітою людини тощо. Проблемі назв їжі та кухонного начиння присвячено низку наукових досліджень, лінгвістичного, етнографічного та археологічного плану. Чи не найкраще репрезентують цю групу лексики праці З. Ганудель, Еріки Гоци, Є. Турчин, О. Крижко, М. Грицака, Т. Ястремської та ін.

Актуальність дослідження зумовлена відсутністю комплексного вивчення ЛТГ (лексико-тематична група) назв рідких страв у говірках Підгаєччини попри те, що побутова лексика, зокрема, назви їжі багатьох регіонів, охарактеризовані.

Мета статті – проаналізувати лексико-семантичні особливості назв рідких страв на прикладі говірок Підгаєччини. Реалізація поставленої мети передбачала розв'язання таких завдань: 1) на підставі польових записів установити функціональну активність номенів на позначення досліджуваних сем говірок Підгаєччини; 2) подати структурно-семантичний аналіз лексем; 3) установити лексико-семантичні паралелі з іншими українськими діалектними континуумами.

Матеріалом для дослідження стали власні польові записи, зібрані в 37-х населених пунктах Підгаєччини Тернопільської області – м. Підгайці – районний центр, с. Сільце, с. Вербів, с. Угринів, с. Старе Місто, с. Мужилів, с. Мирне, с. Рудники, с. Литвинів, с. Старий Литвинів, с. Носів, с. Завалів, с. Боків, с. Шумляни, с. Новосілка, с. Білокриниця, с. Голгоча,

с. Гнильче, с. Затурин, с. Заставче, с. Бронгалівка, с. Юстинівка, с. Мозолівка, с. Волиця, с. Червень, с. Яблунівка, с. Поплави, с. Сонячне, с. Степове, с. Вага, с. Михайлівка, с. Голендра, с. Галич, с. Лиса, с. Середне, с. Загайці, с. Пановичі (див. карту № 2).

Виклад основного матеріалу. Підгаєцькі говірки є центральною частиною наддністрянського діалекту й певною мірою репрезентують характерні риси говірок наддністрянського діалекту південно-західного наріччя.

Обрана для дослідження територія – Підгаєччина – до 1990-х років входила до складу Бережанського району. Вона розташована в західній частині Тернопільської області. Ареал Підгаєцького району межує з Тербовлянським, Бучацьким, Монастириським, Бережанським та Козівським районами Тернопільської області та Галицьким районом Івано-Франківської області.

У досліджуваних говірках однією з рідких повсякденних страв є *боршч*. Лексема виступає із загальним значенням, оскільки для конкретизації різновидів страви використовують словосполучення *зелений боршч*, *червоний боршч* (Підг., Боків, Шумл., Угрин., Яблун., Завал., Заст., Мирне, Білокр., Литв., Стар. Литв., Рудн., Лиса, Носів, Верб., Голг., Мозол., Пан., Попл., Степ., Соняч., Новос., Юстин., Сільце, Гнил., Черв., Затур., Муж., Михайл., Серед., Вага, Галич, Гол., Вол., Заг., Стар. М., Бронгал.), *шчау'л'овий боршч* (Підг., Боків, Шумл., Угрин., Яблун., Завал., Заст., Мирне, Білокр., Литв., Стар. Литв., Рудн., Лиса, Носів, Верб., Голг., Мозол., Пан., Попл., Степ., Соняч., Новос., Юстин., Сільце, Гнил., Черв., Затур., Муж., Михайл., Серед., Вага, Галич, Гол., Вол., Заг., Стар. М., Бронгал.), *боршч з квас'ку* (Литв., Рудн., Лиса, Носів, Шумл., Угрин., Яблун., Завал.).

Назва *боршч* 'рідка страва, що вариться з посічених буряків, капусти з додаванням картоплі та різних приправ' є літературною нормою української мови (СУМ, I, 222). Етимологи виводять аналізоване слово з праслов. **bъrŝčь* < **bъrstjь* 'борщівник' (ботанічна назва) (ЕСУМ, I, 236).

Борщ, у який замість буряків і капусти кладеться весняна зелень, щавель і варене яйце, на Підгаєччині має назву *зелений боршч*. Словник української мови фіксує назву з таким же значенням 'борщ, у який замість буряків і капусти кладеться весняна зелень, щавель, лобода, шпинат' (СУМ, I, 222), як і в говірках.

Найменування *шчау'л'овий боршч* у досліджуваних говірках позначає 'борщ, приготовлений зі щавлю'. У літературній мові слово *щавлевий* фіксується як прикм. до *щавель* (СУМ, XI, 570).

Поряд із зазначеною назвою в деяких населених пунктах Підгаєччини зафіксовано номінацію *боршч з квас'ку*. Слово *квасок* від *квасець* у значенні 'щавель' у літературній мові кваліфіковане як діалектне (СУМ, IV, 131). У інших доступних нам джерелах подібних назв не зафіксовано.

Семема 'рідка повсякденна страва, приготовлена на відварі м'яса, круп чи овочів' на дослідженій території представлена лексемами *зупа* (Підг., Боків, Шумл., Угрин., Яблун., Завал., Заст., Мирне, Білокр., Литв., Стар. Литв., Рудн., Лиса, Носів, Верб., Голг., Мозол., Пан., Попл., Степ.,

Соняч., Новос., Юстин., Сільце, Гнил., Черв., Затур., Муж., Михайл., Серед., Вага, Галич, Гол., Вол., Заг., Стар. М., Бронгал.).

У сучасній українській мові *зуна* як назва рідкої страви вживається зазвичай у діалектному мовленні (СУМ, III, 730). Фонетичний варіант цієї назви *суп*. Слово *суп* означає ‘рідка страва, юшка’ запозичена з французької мови, пор. фр. *soupe* ‘суп, юшка’. Варіант ¹*зуна* походить від пол. *zupa*, що, на думку О. Брюнкера, є новим запозиченням, мабуть, від нім. *Suppe* [90, 75].

Лексема ¹*зуна* поширена у львівському лексиконі – ¹*зуна* ‘суп’ (ЛЛ, 322), у буковинських говірках – ¹*зуна* ‘бульйон’, ‘суп’, ‘юшка’ (МСБГШ, 80), у західнополіських говірках – ¹*зуна* ‘суп’ (СЗГАІ, 197), у карпатських говірках – ¹*зуна* ‘суп’ [90, 75], у лемківських – ¹*зуна* ‘юшка’ (КСЛГП, 121).

Рідка страва, приготовлена на відварі м’яса, на Підгаєччині має назви *бул^нйон* (Підг., Боків, Шумл., Угрин., Яблун., Завал., Заст., Мирне, Білокр., Литв., Стар. Литв., Рудн., Лиса, Носів, Верб., Голг., Мозол., Пан., Попл., Степ., Соняч., Новос., Юстин., Сільце, Гнил., Черв., Затур., Муж., Михайл., Серед., Вага, Галич, Гол., Вол., Заг., Стар. М., Бронгал.), *ро^сіл*, *ро^зіл* (Стар. Литв., Литв., Рудн., Лиса, Носів).

Назва *бул^нйон* ‘рідка страва, приготовлена на відварі м’яса’ у значенні ‘чистий відвар із м’яса без овочів і приправ’ є літературною нормою української мови (СУМ, I, 254). В українську мову слово запозичено з французької мови, пор. *bouillon* пов’язане з дієсл. *Bouillir* ‘кипіти, варити’, що походить від латин. *bullire* ‘утворювати бульбашки, підніматися, кипіти, бити джерелом, клекотати’, пов’язаного з *bullā* ‘булька, банька’, спорідненим з українським ¹*булька* (ЕСУМ, I, 293). Лексичними паралелями до укр. *бульйон* є пол. *bullion* ‘відвар з м’яса, м’ясний суп, юшка’, рос. *бульон*, *бульен* ‘юшка, підлива, рідка каша, все що сьорбають або п’ють’, білор. *булён*, болг. *бульон* ‘суп картопляний, бульйон’ (ЕСУМ, I, 293).

Назва ¹*йушка* у значенні ‘суп м’ясний, картопляний, рибний’ є літературною нормою української мови (СУМ, XI, 617), яка відома і в інших говорах української мови (СУМГ, IV, 73). Етимологію слова *юшка* від *юха* дослідники пов’язують з праслов. **juxa(uxa)* (ЕСУМ, VI, 527).

Зазначена лексема в західноволинських говірках простежується з різними значеннями, зокрема *йушка* 1) ‘суп картопляний або рибний’; 2) ‘кров’; 3) ‘незахолотий жир, топлений зі свинячого сала’; 4) ‘компот із сухофруктів’ (СЗГА, II, 284). У гуцульських говірках ¹*йушка* позначає ‘росіл’ та ‘суп на м’ясному бульйоні’ (ГГ, 223). Простежується назва також у поліських говірках – ¹*йушка* ‘картопляний суп’ (СПГЛ, 238), у одеських – *йушка*, *йус’а* ‘рідка страва’ (СГОМ, 266), у львівському лексиконі – *йушка*, *йуха* ‘кров’ (ЛЛ, 833), у лемківських говірках – *йуха* ‘юшка’ (Дуда, 364), у бойківських – *йішка* ‘юшка з м’яса, грибів тощо’ (СБГО, I, 331), у карпатських – ¹*йу(i)шка* ‘суп’ [90, 75].

У сучасній українській мові лексема *ро^сіл* у значенні *бульйон* уживається як діалектна норма (СУМ, VIII, 882), що походить з праслов. *orzsolъ ‘солоня рідина’ (ЕСУМ, V, 113).

Найменування *ро^сіл* із фонетичними варіантами на позначення *бульйону* поширене також у гуцульських говірках – *ро^сул* ‘бульйон’ (ГГ,

166), у одеських – *ро'сул* ‘бульйон’ (СГОМ, 64), у карпатських – *ро'сіл* ‘бульйон’ [90, 76], у лемківських – *ро'сі(ул)* ‘відвар із м'яса (Дуда, 294), росил ‘бульйон’ (КСЛГП, 275), у наддністрянських – *ро'сіл* ‘бульйон’ [13, 135], у львівському лексиконі – *ро'сіл, розсіл* ‘бульйон’ (ЛЛ, 649).

Семема ‘перетерте руками тісто, яке варять на молоці’ на досліджуваній території носить назву *'затирка* (Підг., Боків, Шумл., Угрин., Яблун., Завал., Заст., Мирне, Білокр., Литв., Стар. Литв., Рудн., Лиса, Носів, Верб., Голг., Мозол., Пан., Попл., Степ., Соняч., Новос., Юстин., Сільце, Гнил., Черв., Затур., Муж., Михайл., Серед., Вага, Галич, Гол., Вол., Заг., Стар. М., Бронгал.).

Назва *'затирка* утворена від дієслова *терти* ‘готувати що-небудь розтираючи, розмішуючи, перетворюючи в однорідну масу’ (СУМ, III, 348). Слово походить від праслов. **terti* ‘терти’, споріднене з лит. *trinti* ‘терти’ (ЕСУМ, V, 559).

Лексема *'затирка* ‘рване тісто, яке кидають у кипляче молоко чи воду’ вживається у львівському лексиконі (ЛЛ, 293) та західнополіських говірках (СЗГА, 178). Із подібним значенням лексеми *за'ц'урка, за'ц'урка, за'терка* фіксуються в лемківських говірках (Дуда, 137; КСЛГП, 107). У наддністрянському діалекті назва *'затирка* простежується як ‘житня каша, зварена на воді’ або ‘суп із житнього борошна’ [13, 135]. На території Одещини лексема *'зат'ірка* позначає ‘рідку страву, зварену із розтертого в руках тіста з борошном’ (СГОМ, 124).

Семема ‘молочний суп, до якого входить картопля і борошно’ по всій досліджуваній території носить назву *'стиранка* (Підг., Боків, Шумл., Угрин., Яблун., Завал., Заст., Мирне, Білокр., Литв., Стар. Литв., Рудн., Лиса, Носів, Верб., Голг., Мозол., Пан., Попл., Степ., Соняч., Новос., Юстин., Сільце, Гнил., Черв., Затур., Муж., Михайл., Серед., Вага, Галич, Гол., Вол., Заг., Стар. М., Бронгал.).

Номен *'стиранка* в сучасній українській мові простежується як діалектна норма (СУМ, IX, 700). *'стиранка* – віддієслівний дериват того ж кореня, що й назва *'затирка*.

Назва *'стиранка* відома в лемківських говорах – *сте(у)ранка, ста'ранка* ‘затирка, страва із вареного на молоці рваного тіста’ (Дуда, 138; КСЛГП, 292), наддністрянських – *'стиранка* ‘молочний суп із борошна’, ‘житня каша, зварена на воді’, ‘пшенична каша’ [13, 136], карпатських – *'стиранка* ‘галушки, нарізані квадратами з розкачаного тіста’ [90, 35], бойківських – *'стиранка* ‘затірка з рваного руками тіста’ (СБГО, II, 253).

Семема ‘суп із квашеної капусти’ на Підгаєччині позначається лексемою *капус'н'ак* (Підг., Боків, Шумл., Угрин., Яблун., Завал., Заст., Мирне, Білокр., Литв., Стар. Литв., Рудн., Лиса, Носів, Верб., Голг., Мозол., Пан., Попл., Степ., Соняч., Новос., Юстин., Сільце, Гнил., Черв., Затур., Муж., Михайл., Серед., Вага, Галич, Гол., Вол., Заг., Стар. М., Бронгал.).

Номен *капусняк* в українській літературній мові має значення ‘страва переважно з квашеної капусти з додаванням інших продуктів’ (СУМ, IV, 98). За етимологічними дослідженнями, в українську мову лексема запозичена з польської мови, пор. **kapsniak* ‘капусняк (борщ із квашеної капусти)’ (ЕСУМ, II, 378).

Назва *капус'н'ак* поширена і в ряді інших українських говорів, наприклад у наддністрянських – *капус'н'ак* ‘суп із квашеної капусти’ [13, 135], лемківських – *капус'н'ак* ‘борщ із квашеної капусти’ (Дуда, 46), *капус'ц'анка* ‘капусняк, юшка зкапустою’ (КСЛГП, 132), у львівському лексиконі – *капус'н'ак* ‘зупа із квашеної капусти’ (ЛЛ, 346), у західнополіських говірках – *капусн'ак* ‘юшка з квашеної капусти’, *капусний* ‘такий що з капусти’ (СЗГА, I, 518). У поліських говірках лексема *капусн'ік* позначає ‘ділянку на городі колгоспника, де вирощується городина’ (СПГЛ, 91).

Семема ‘рідка страва з сушених фруктів’ на Підгаєччині позначається лексемами *кис'лиц'є* (Підг., Боків, Шумл., Угрин., Яблун., Завал., Заст., Мирне, Литв., Стар. Литв., Рудн., Лиса, Носів, Пан., Сільце, Гнил., Черв., Затур., Муж., Серед., Галич, Гол., Стар. М.), *квас'ничка* (Голг., Мозол., Вол., Михайл., Verb.), *квасни'цева йушка* (Голг., Вол., Мозол.), *суш* (Боків, Шумл., Литв., Стар. Литв., Рудн., Лиса, Носів), *суше'ниц'і* (Verb., Гнил., Черв., Затур., Серед., Пан.), *йуха* (Білокр., Попл., Степ, Соняч., Вага, Бронгал., Новос., Юстин., Михайл.), *узвар* (Білокр., Литв., Стар. Литв., Муж., Мирне).

Назва *кис'лиц'є* у значенні ‘рідка страва з сушених фруктів’ у літературній мові не зафіксована (СУМ, IV, 153). Слово походить від праслов. *kysti, *kysnoti* ‘киснути, мокнути’; також пов’язують із праслов. *kurēti* ‘кипіти’ (ЕСУМ, II, 438).

Подібні назви поширені у лемківських говірках – *ки(е)се'лиц'а* ‘суп із вівсяної муки і хлібного квасу’, ‘вівсяна кисла юшка’ (Дуда, 324, 364). У карпатських говорах лексема *ки(е)се'лиц'а* простежується зі значенням ‘драглиста страва з вівсяного чи кукурудзяного борошна та сушених слив або яблук’ [90, 41].

Лексема *квас'ничка* у значенні ‘солodka рідка страва з сушених фруктів’ у літературній мові не фіксується. Назва *квас'ничка* від слова *квас* походить від праслов. *kvasъ, пов’язане з чергуванням голосних з *kysnoti* ‘киснути’, зіставляється з дінд. *kváthati* ‘кип’ятить, варить’, *kvātháh* ‘відвар’ (ЕСУМ, II, 146). Подібних назв в інших говорах української мови не зафіксовано.

Назва *квасни'цева йушка* утворена від слова *квасу* значенні ‘напій із фруктів, ягід або меду’ (СУМ, IV, 131). У наддністрянських говірках простежується лексема *йушка* ‘сушенна; узваріз сушених фруктів’ (НРС, 286).

Назви *суш*, *сушенця* у Словнику української мови подаються як діалектні норми української мови, утворені від *сушений* + *-иц'а* (СУМ, IX, 268). Етимологію слова *суше'ниц'а* дослідники пов’язують із праслов. *suxъ (< *sous) ‘сухий’, пов’язане чергуванням голосних із *sъxnoti ‘сохнути’ (ЕСУМ, V, 487).

Лексема відома й іншим діалектам української мови, вона зафіксована в наддністрянських говорах – *суш'н'а* ‘узвар із сухофруктів’ [13, 140], у бойківських – *суш* (СБГО, I, 268), у подільських – *сушин'а* (СПГБ, 92), волинських – *сушина* (МСЗВГ, 233), у лемківських – *сушн'а* ‘сушарка для фруктів’ (КСЛГП, 297).

У сучасній українській літературній мові слово *юха* в значенні ‘юшка’ кваліфіковане як діалектне (СУМ, XI, 617), що походить від праслов.

*јиха(*иха) (ЕСУМ, VI, 527). В інших джерелах, опрацьованих нами, подібних лексем не зафіксовано.

Назва *узвар* в українській літературній мові вживається на позначення 1) ‘солодкої рідкої страви із сушених фруктів і ягід, зварених у воді; компот’; 2) ‘сушені фрукти і ягоди’ (СУМ, X, 405). Слово утворене від дієслова варити, що походить від праслов. *variti* ‘варити’ (ЕСУМ, I, 332).

Вона добре відома (*узварь*) в ряді інших українських говорів (СУМГ, IV, 323). Зі значенням ‘компот із сушених фруктів’ у подільських говірках вживається лексема *вар* (СПГБ, 15).

У бойківських говірках зафіксовано номен *вар* 1) ‘узвар’; 2) ‘юшка’ (СБГО, I, 83), у наддністрянських – вар ‘узвар із сухофруктів’ [13, 140].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, як бачимо з викладеного матеріалу, переважна більшість назв, уживаних у досліджуваних говірках, належить до найдавніших пластів лексичної системи української мови та є праслов’янською спадщиною. Номінації рідких страв та напоїв здебільшого мотивовані словами, що вказують на колір, спосіб приготування страви, її якість. Деякі з назв є нормою літературної мови, частина вживається як народнорозмовні, спільні для багатьох говірок інших наріч. Окремі слова архаїзувалися та вийшли з ужитку у зв’язку зі зникненням реалій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЇХ УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- ГГ – Гуцульські говірки, короткий словник за ред. Я. Закревської. Львів, 1997.
- Дуда – Дуда І. Лемківський словник. Тернопіль, 2011.
- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : у 7 т. Київ, 1982–2012. Т. 1–6.
- КСЛГП – Пиртей П. Короткий словник лемківських говірок. Івано-Франківськ, 2004.
- ЛЛ – Хобзей Н. Лексикон львівський, поважно і на жарт. Львів, 2009.
- МСЗВГ – Корзонюк М. М. Матеріали до словника західноволинських говірок. Київ, 1987.
- НРС – Шило Г. Наддністрянський регіональний словник. Львів, 2008.
- СБГ – Словник буковинських говірок / за ред. Н. В. Гуйванок. Чернівці, 2005.
- СБГО – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок : у 2 ч. Київ, 1984.
- СГОМ – Москаленко А. А. Словник діалектизмів українських говірок Одеської області. Одеса, 1958.
- СЗГА – Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок : у 2 т. Луцьк, 2000. Т. 1–2.
- СПГБ – Брилінський Д. Словник подільських говірок. Хмельницький, 1991.
- СПГЛ – Лисенко П. С. Словник поліських говорів. Київ, 1972.
- СУМ – Словник української мови : у 11 т. Київ, 1970–1980.
- СУМГ – Словарь української мови : у 4 т. за ред. Б. Д. Грінченка. Київ, 1907–1909. Т. 1–4.

SOUCCES

- HD – Hutsul dialects, a short dictionary (1997). L’viv [in Ukrainian].
- Duda – Duda, I. (2011). Lemko Dictionary. Ternopil [in Ukrainian].

- EDUL – Etymological Dictionary of Ukrainian language, in. 7 vol. (1982–2012). Vol. 1–7. Kiev, Naukova dumka [in Ukrainian].
- SDDL – Py'rtey, P. (2004). Short dictionary of Lemko dialects. Ivano-Frankivs'k, Siversiya [in Ukrainian].
- LL – Hobzey, N. (2009). Lviv lexicon, serious lyan dajoke. L'viv [in Ukrainian].
- MDWVS – Korzoniuk M, (1987). Materials for the dictionary of Western Volyn subdialects. Kiev, Naukova dumka [in Ukrainian].
- DBD – Dictionary of Bukovinadialects (2005). Chernivtsi, Ruta [in Ukrainian].
- NRD – Shy'lo, G. (2008). Naddnipyrians'ky'y regional'ny'y slovny'k., L'viv, Int ukrayinoznavstva im. I. Kry'p'yakevy'cha NAN Ukrayiny' [in Ukrainian].
- DBDI – Ony'shkevy'ch, M. (1984). Dictionary of Boykodialects. Vols 1–2. Kiev, Naukova dumka [in Ukrainian].
- DDOM – Moskalenko, A. A. (1958). Dictionaryon Ukrainian dialects Odessa oblast. Odessa [in Ukrainian].
- DWPDA – Arkushy'n, G. L. (2000). Dictionary of Western Polissya dialects. Vols 1-2. Lutsk, Vezha [in Ukrainian].
- DPDL – Ly'senko, P. G. (1972). Dictionary of Polissya dialects. Kiev, Naukova dumka [in Ukrainian].
- DPH – Brylins'ky'y, D. (1991). Dictionary of Podillya dialects. Chmelnytsky'y [in Ukrainian].
- DUL – Dictionary of Ukrainian Language, in 11 vol. Kiev, Naukova dumka [in Ukrainian].
- DULG – The dictionary of Ukrainian language, in 4 vol. Kiev [in Ukrainian].

ЛІТЕРАТУРА

1. Бичко З. М. Діалектна лексика наддністрянського говору. Тернопіль : Лідер, 2000. 280 с.
2. Гонтар Т. А. Народне харчування українців Карпат. Київ : Наукова думка, 1979. 116 с.
3. Гоца Е. Д. Назви їжі й кухонного начиння в українських Карпатських говорах. Ужгород, 2010. 210 с.
4. Грещук В. В. Чинники формування діалектної лексики. *Українська мова*. 2016. № 2. С. 3–13.
5. Грещук В. В., Грещук В. В. Південно-західні діалекти в українській художній мові. Нарис. Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту імені Василя Стефаника, 2010. 309 с.

REFERENCES

1. Bychko, Z. M. (2000). Dialect lexicon of Naddnistrianskiy dialect. Ternopil, Lider [in Ukrainian].
2. Gontar, T. O. (1979). Narodne kharchuvannya ukrainsiv Karpat. Kiev, Naukova dumka [in Ukrainian].
3. Gotsa, E. (2010). Names of food and utensils in the Ukrainian Carpat. Uzhorod [in Ukrainian].
4. Greshchuk, V. (2016). Factors of dialect vocabulary formation Ukrainian language. *Ukrainian language*, 2, 3-13 [in Ukrainian].
5. Greshchuk, Vasyly., Greshchuk, Valentyna. (2010). Southwestern dialects in Ukrainian artistic language. Sketch. Ivano-Frankivsk, publ. h. of the Carpathian University nat. Vasily Stefanyk [in Ukrainian].

**LEKSIKAL-SEMANTIK PECULIARITIES OF THE NAMES OF LIQUID
DISHES (BASED ON THE MATERIAL OF THE SUBDIALECT OF
PIDHAYTHI RECIION, TERNOPILOBLAST)**

Oksana NOVITSKA

*Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor of the Ukrainian
Language Department I. Horbachevsky
Ternopil National Medical University (Ukraine, Ternopil)
E-mail: novicka@tdmu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0001-5630-6963*

The article deals with the analyses of the general names of clothing, that are common in the territory of Pidhaytsi district of Ternopil region. Pidhaytsi subdialects are central part of the Naddnistrrianshchyna dialect and to a certain extent represent the characteristic features of subdialects of the Naddnistrrianshchyna dialect of the southwestern supradialect.

Pidhaytsi district is located in the western part of Ternopil region. The areal of Pidhaytsi district borders with Terebovlya, Buchach, Monastyrsk, Berezhany and Kozova districts of Ternopil region and Halych district of Ivano-Frankivsk region.

Nowadays, many thematic groups of Ukrainian subdialects vocabulary as well as large communicative arrays remain unexplored. The areals that are not sufficiently studied include Pidhaytsi subdialects. Its lexemes enrich the Ukrainian language. The lexical units of the subdialect are names, that have the same meaning in other Ukrainian dialects, many of them are universal and normative, but at the same time they are characterized by a number of features.

Each name recorded on the territory of Pidhaytsi district has been characterized by certain parameters, the semantics of lexeme has been determined, a list of settlements where the nominations were certified has been indicated, its records in general and professional dictionaries have been pointed, lexical-semantic parallels to Ukrainian and other languages dialects have been noted, the origin of the lexeme has been established.

The investigation has shown that general names of clothing the Ukrainian Pidhaytsi subdialects are mostly commonly used, that was confirmed by lexicographic sources. For the most part, the manifestations of the analyzed sememes are also characteristic of other dialect continents, where they have semantics, common to or different from the Pidhaytsi areal.

The connection with one of the most flexible elements of material culture is special feature of the household vocabulary of Pidhaytsi subdialects that makes it dynamic and unfixed. The refore, the active development process of enriching the group of the names of clothing does not finish.

Key words: *Pidhaytsi subdialects, lexical-semantic group, names of clothing, lexeme.*

**СПИСОК СКОРОЧЕНЬ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ ПІДГАСЦЬКОГО
РАЙОНУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

Підг. – Підгайці
Шумл. – Шумляни
Угрин. – Угринів
Яблун. – Яблунівка
Завал. – Завлів

Новос. – Новосілка
Юстин. – Юстинівка
Гнил. – Гнильче
Черв. – Червень
Затур. – Затурин

Заст. – Заставче
 Бронгал. – Бронгалівка
 Литв. – Литвинів
 Рудн. – Рудники
 Верб. – Вербів
 Голг. – Голгоча
 Мозол. – Мозолівка
 Панов. – Пановичі
 Попл. – Поплави
 Степ. – Степове

Муж. – Мужилів
 Михайл. – Михайлівка
 Серед. – Середне
 Гол. – Голендра
 Вол. – Волиця
 Заг. – Загайці
 Стар. М. – Старе Місто
 Білокр. – Білокриниця
 Стар. Литв. – Старий Литвинів
 Соняч. – Сонячне

Статтю подано до редколегії 15.10.2019.

DOI: 10.15330/ukrst.20.173-183
УДК 811.161.2

ДИНАМІКА МОВЛЕННЯ ПОКУТЯН (НА МАТЕРІАЛІ НАЗВ ОДЯГУ)

Оксана ГАВАДЗИН

*кандидат філологічних наук, провідний фахівець
Навчально-наукового інституту українознавства
при ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»*

E-mail: fil-oks@ukr.net

ORCID ID: 0000-00027697-4800

Research ID: N-1624-2018

У статті досліджено динамічні процеси в говірках Покуття на матеріалі однієї лексико-семантичної групи. Виокремлено причини змін в лексичній системі, а саме: позамовні зміни, спричинені міграційними процесами, розвитком матеріальної культури, модернізацією життя тощо та мовні чинники, які проявляються архаїзацією лексем, міжмовними й міждіалектними контактами і т. ін. Серед частих мовних перетворень є зміни семантичного обсягу лексем (семантизація, десемантизація, транссемантизація), перенесення значень (метафоризація, метонімізація), внаслідок чого семантичний обсяг слів може зазнавати розширення, звуження або трансформації. Окреслено перспективи вивчення діалектної мови Покуття. Визначено особливості динаміки мовлення покутян на прикладі назв поясного одягу.

Ключові слова: динамічні процеси, говірка, діалектне мовлення, атлас української мови, ареал Покуття.

Постановка проблеми. Дослідження динамічних процесів у сучасному говірковому мовленні є актуальним і багатоаспектним. Діалектологів цікавлять причини, напрямки, темпи змін у говорах.

На діалекти вагомо впливають культура, наука, техніка, економічний стан, зв'язки населення з іншими етносами тощо. Нові тенденції у мовленні несуть нові назви. Однак змінюючись в залежності від конкретних умов, говори разом з тим впродовж багатьох століть зберігають і свої давні риси.

Рухливість та змінність слова в часі дозволяє виявити його динамічні властивості.

Метою статті є лексико-семантичний аналіз одного сегмента побутової лексики Покуття.

Виклад основного матеріалу. Дослідження окремих діалектних зон є актуальним у сучасній лінгвістиці. Покуття є і залишається скарбницею великих лексичних покладів. Цікаво і різноманітно в покутських говірках представлена побутова лексика, зокрема назви одягу, взуття, головних уборів, прикрас.

Ще в ХІХ столітті О. Кольберг зазначав «що майже кожне село, хутір на Покутті поряд із спільними рисами має свої відмінності, котрі ще зовсім не вивчені. В першу чергу спостерігаємо це в одязі...» (Кольберг, 307).

Побутова лексика належить до широко вживаних пластів словникового складу, характеризується динамічністю й різними семантичними процесами.

На лексичному рівні найбільш помітно перехрещуються говіркові елементи, які не однаково реалізуються у мовленнєвій практиці різних соціальних груп населення сучасного Покуття. Спостерігаючи за цим процесом, можемо виділити вагомі динамічні явища. Погоджуємося з дослідницею Г. Козачук, яка виділяє три основні типи мовлення діалектоносіїв. Перший тип характерний для представників найстаршого покоління... Для представників цієї групи вживання діалектних лексичних реліктів є природним, хоча нерідко вони знають літературні відповідники. Другий тип мовлення властивий переважно людям середнього віку, які беруть активну участь у виробництві та промисловості, у громадському та культурному житті села... Ця група людей відчуває, що говірка не є нормою мовлення, а тому намагається свідомо не розмовляти нею і переходить на загальнонародне літературне мовлення, інколи не позбавлене місцевих рис. Третій тип мовлення близький до літературного і багато в чому збігається з ним. Це переважно мовлення місцевої інтелігенції і тієї частини населення, яка твердо засвоїла норми літературної мови... Слід зазначити, що виділення цих трьох типів мовлення умовне, оскільки між ними не можна встановити чітких меж [10, 45–46].

У говірках Покуття спостерігаємо за динамічними мовленнєвими процесами на матеріалі виділених лексико-семантичних груп, зокрема загальних назв одягу, назв верхнього одягу, назв плечового одягу, назв поясного одягу, назв взуття, назв головних уборів, а також назв прикрас. Компоненти цих груп об'єднані на підставі спільності чи близькості семантики і водночас протиставляються багатьма диференційними ознаками.

Досить продуктивною у цьому плані виявилася лексико-семантична група назв поясного одягу Покуття.

Матеріалом для вивчення послужили власні польові записи лексики, зібрані на Покутті в говірках Тлумацького, Коломийського, Городенківського та Снятинського районів Івано-Франківської області за спеціально укладеним питальником.

У покутських говірках ми зафіксували назви на позначення поясного одягу жінок та чоловіків.

Зазвичай, покутянки носили спідницю з запаскою, підперезану крайкою.

Для пошиття спідниць використовували різні матеріали. З уст респондентів довідуємося про такі назви спідниці: *пл'у'ше(о)ва сп'ід'ниц'і* (Хот., Лука, Як., Пот., Гор.), *оксам'і'това сп'ід'ниц'і* (Уг., Рун.), *сам'і'това сп'ід'ниц'і* (Ол., Гос., Як., Бук., Пет., Матеїв., Будз.), *струк'ова сп'ід'ниц'і* (Уг., Кор., Чер., Гос., Вор.), *сп'ід'ниц'і сати'нова* (Уг., Будз., Бор., Гос., Вин., Гор., Коп., Тр.), *сати' н'кова сп'ід'ниц'і* (Кор., Уг., Чер., Гв., Коп., Вор.), *пар'чева сп'ід'ниц'і* (Уг., Будз., Бор., Гос., Вин., Гор., Коп., Тр.).

Покутська спідниця привертала увагу барвистими малюнками, вишитими узорами.

Назви *ша(у)л'інова сп'ідниц'і* (Бор., Пот., Хот., Гор., Гос., Уг., Тул., Чер., Вин., Реп., Лука, Об., Глуш., Як., Кор., Корол.), *шал'ін'іука* (Ол., Реп.) фіксуються на позначення спідниці в квіти.

На обстеженій території виявлено найменування *фуст'кова сп'ідниц'і* (Гос., Хот., Уг.), яке вживається для називання поясного вбрання жінки, пошитого з тканини в квіти. У говірковому мовленні простежуємо, що, в поодиноких випадках, ця назва є синонімічною до назви *шал'інова сп'ідниц'і*.

Відносно малюнку, зображеного на спідниці, розрізняють такі назви, *сп'ідниц'і ў 'хмари'* (Кор. Чер., Уг.), *гарбу'зова сп'ідниц'і* (Кор Чер. Уг.), *сп'ідниц'і з прутами'* (Уг., Гос.).

На Покутті носили також спідниці, зібрані у складки різного розміру.

Спідниця в дрібні складочки на території дослідження позначається лексемами *р'ішена сп'ідниц'і* (Як., Гор., Лука), *пл'ісе'рі(о)ўка* (Об., Реп., Кн., Гор.), *гоф'рована сп'ідниц'і* (відома по всій території). Серед зазначених назв в буковинських говірках трапляється назва *пліси'ровка* (СБГ, 431).

На обстеженій території найменування *фал'дована сп'ідниц'і* (Хот., Уг., Рак., Реп., Нов., Жив., Кор., Рун., Вор., Чер.) позначає спідницю у широкі складки. Ареал поширення назви продовжується в буковинських говірках, де вона функціонує як *спідниц'і у 'фалди*, а *'фалда*, *'фалба* вживається у значенні 'складка на спідниці, платті, порт'єрах' (СБГ, 577).

Проаналізовані назви покутських спідниць давно відійшли до пасивної лексики. Їх вживають тільки старші люди.

Покут'янки разом із спідницею носили поясний одяг, що складався з двох полотниць, з яких одне було прикріплене позаду, інше одягалось спереду, або одного полотнища спереду. Такий вид одягу позначався лексемами *'запаска*, *фар'тух*, *'опи'нка*, *'припи'нка*, *пє''ре''д'ник*, *'гор'батка*, *'фота*.

Лексема *'запаска* вживається по всій обстеженій території, але тільки у мовленні старшого покоління. Запаску виготовляли переважно з вовняної тканини. У будні дні вона захищала одяг від забруднення. У неділю та свята носили запаски оздоблені вишивкою, тороками тощо. У літературній мові зафіксована назва *'запаска* як '1. Жіночий одяг у вигляді шматка тканини певного розміру перев. вовняної, що використовується замість спідниці для обгортання стану поверх сорочки. 2. діал. Фартух' (СУМ, III, 247). Ареал лексеми *'запаска* продовжується і в інших українських говорах, наприклад, гуцульських (ГГ, 77), буковинських (СБГ, 138), бойківських (Онишкевич, I, 279), наддністрянських (Шило, 123) та інших.

Паралельно з назвою *'запаска* поширена лексема *фар'тух*, яка й досі є активно вживаною. Слова *фар'тух* і *'запаска* в говірковому мовленні позначають одну і ту ж реалію, в поодиноких випадках фартух шився з нагрудником. Словник української мови фіксує нормативне значення назви *фар'тух* 'жіночий одяг у вигляді шматка тканини певного розміру та фасону, який одягають спереду на сукню, спідницю, щоб запобігти забрудненню їх' і зах. значення 'спідниця з ситцю або пофарбованого полотна' (СУМ, X, 566). Для назви *фар'тух* відзначаємо паралелі в буковинських говірках як 'спідниця з ситцю або пофарбованого полотна' (СБГ, 582), у

бойківських говірках як ‘спідниця з грубого домашнього полотна’, ‘будь-яка спідниця’, ‘весільна спідниця з білого полотна’ (Онишкевич, II, 328), у наддністрянських говірках як ‘1. Фартух. 2. Спідниця. 3. Добудова до столу із продовженим дахом (для зберігання соломи, конопель, полови тощо)’ (Шило, 261).

Як показує зібраний матеріал, на Покутті вживають лексеми ¹о¹пинка (Тул., Лука, Заб., Зад, Нов., Жив., Рун., Вор.) та ¹припи^енка (Ол., Бук.) на позначення жіночого поясного одягу типу запаски. Слово ¹опи^енка в СУМ подано як діалектне із значеннями ‘1. Плахта, запаска. 2. Фартух.’ (СУМ, V, 709). Назву ¹припи^енка засвідчено в бойківських (Онишкевич, II, 142), наддністрянських говірках (Шило, 216).

Лексема ^пе^ре^дник (Реп.) позначає запаску, прикріплену спереду. Слово ^перед¹ник також збережене в буковинських (СБГ, 399), в західнополицьких говірках (Аркушин, II, 37).

Побуває на Покутті і лексема ^гор¹ба(о)тка (Прут., Кн., Тул., Заб., Дж.), як ткане полотнище, яким обмотувалася нижня частина тіла жінки. У літературній мові присутня лексема ^гор¹батка як «діалектне слово» у значенні «спідниця» (СУМ, II, 126). Назву ^горботка також фіксує Словник буковинських говірок у значенні ‘вид плахти, витканої з різнокольорових ниток, обгортка’ (СБГ, 74). У наддністрянських говірках лексеми ^горбатка, ^гобортка позначають спідницю із двох пілок (Шило, 95), (Шило, 93).

Слово ^фота (Гор., Корол., Хот., Чер., Гор., Рак., Коп.) функціонує в покутських говірках як жіночий поясний одяг, що складається з двох полотнищ. Ізгласа назви ^фота продовжується в буковинських говірках у значенні ‘кольорова запаска’ (СБГ, 598), в наддністрянських говірках у двох значеннях ‘1. Обгортка із двох пілок, яку носять замість спідниці. 2. Див. запаска’ (Шило, 263).

Назви ^запаска, ^опи^енка, ^припи^енка, ^пе^ре^дник, ^гор¹батка, ^фота давно стали застарілими. У сучасному мовленні покутян активно функціонує тільки номінація ^фартух.

Чоловіки на Покутті носили штани різноманітної форми та крою. Назва ^шта¹ни поширена по всій обстеженій території. Вона досі часто вживається у мовленні молодшого, середнього та старшого покоління. Лексема ^шта¹ни функціонує в літературній мові у значенні ‘1. Одяг (перев. чоловічий), який має дві довгі або короткі холоші й закриває нижню частину тулуба та ноги’ (СУМ, XI, 534).

Синонімічною назвою до слова ^шта¹ни на території Покуття є лексема ^сподн¹и. Назва вийшла з ужитку. Цікаво, що у гуцульських говірках найменування ^сподні також збережено як ‘штани з фабричної тканини’ (ГГ, 176), а в буковинських говірках як ‘верхні штани (брюки)’ (СБГ, 513), в лемківських говірках як ‘штани’ (Пиртей, 289).

Матеріалом виготовлення мотивовані назви ^ва¹тован¹и, ^ват¹ин¹и ^шта¹ни (назви відомі по всій обстеженій території) та ^полотн¹ин¹ки (Гос., Гв., Вор., Уг.). У наддністрянських говірках вживається лексема ^ва¹тованці у значенні ‘штани на ваті’ (Шило, 67).

Лексема *'rajtki'* (Реп., Хот., Коп., Тр., Вор., Гор., Корол., Пот.) відома з семантикою 'штани широкі на стегнах, а від коліна вужчі'. У літературній мові присутня назва *галіфе* у значенні ідентичному з говірковим 'штани особливого крою, що обтягують литки та коліна і дуже розширюються на стегнах' (СУМ, II, 20). Лексема *'rajtki* як 'штани-галіфе' зафіксована в буковинських говірках (СБГ, 449) та в наддністрянських говірках (Шило, 224).

На Покутті відомі назви *кал'соні'*, *кал'ісоні'* (Чер., Лук. Гос., Як., Ол., Бук., Пет., Будз., Мос., Жив., Реп., Рак., Гор., Лук., Корол., Вин., Вор., Уг., Рун., Гв., Бал., Кн., Тул., Прут., Зад.), що позначають теплі штани, які чоловіки одягали під основні штани в холодну пору. У літературній мові присутня назва *кальсоні* 'те саме, що підштанки' (СУМ, IV, 80). Назву *кальсоні* виявлено в лемківських говірках із значенням 'підштанки, кальсоні' (Пиртей, 129).

Назва *підштані'єкі'* (Ст. Кр., Об., Хот., Гос., Як., Ол., Бук., Пет., Будз., Мос., Жив., Реп., Рак., Гор., Глуш., Лук., Вин., Вор., Чер., Уг., Рун., Гв., Бал., Кн., Тул., Прут., Заб., Зад., Дж.) переважно вживається у мовленні середнього та молодшого покоління. У літературній мові присутня назва *підштаніки* у значенні 'розм. Те саме, що підштанки', а *підштанки* 'розм. Чоловіча білизна; спідні' (СУМ, VI, 527).

Архаїчною стала назва *'gaci'*, яка позначала сукняні штани на щодень. У літературній мові слово *'gaci* фіксується як 'штани' з позначкою 'діалектне' (СУМ, II, 42). Назва *'gaci* трапляється в гуцульських говірках 'штани (перев. з домотканого полотна або сукна)' (ГГ, 44), в буковинських говірках 'верхні чоловічі штани з сукна домашнього виробу' (СБГ, 69), в бойківських говірках *'gati*, *'gati* 1. 'підштанки', 2. 'штани з грубого полотна на літо' (Онишкевич I, 162), в наддністрянських говірках *'gaci* '1. Чоловічі нижні штани; кальсоні. 2. Старі штани' (Шило, 101).

У мовленні покутян середнього та молодшого покоління трапляються назви *ло'с'іні'*, *спор'тив'ні шта'ні'*, *спор'тив'ні'*, *'дж'інсові шта'ні'*, *'дж'інси*, *'бр'ідж'і'*, *'шорти'*.

Важлива складова народного вбрання Покуття – пояс. Пояс був необхідною деталлю для пов'язування верхнього одягу, закріплення чоловічих штанів, його носили жінки для підтримання спідниць і фартухів.

Поширеними були пояси, що найменувалися лексемами *оч'кур*, *'рем'ін'*, *'кра(е)јка*, які давно вийшли з активного вжитку.

Шнурок, який підтримував штани, спідницю називали *оч'кур* (вживається по всій обстеженій території у мовленні старшого покоління). Нормативним є значення 'пояс або шнур, яким стягують штани або шаровари для підтримання їх' (СУМ, V, 834). У гуцульських говірках присутні назви *воч'кур* (*вуч'кур*, *оч'кур*, *уч'кур*) > а *'gачник* у значенні 'мотузок з прядива або шерсті для підв'язування штанів' (ГГ, 41). У буковинських говірках фіксується назва *уч'кур*. у такому ж значенні 'мотузка, якою підперізують штани' (СБГ, 574). У наддністрянських говірках лексема *вуч'кур* засвідчена як 'очкур' (Шило 2008, 88). У західнополіських виявлена назва *gaci'кур* в значенні 'очкур' (Аркушин, I, 87).

Назва *ре'м'ін'* (Чер., Бор., Реп., Гор., Уг., Вор., Гос., Коп., Заб., Бал., Тр.) вживалася на позначення шкіряного пояса. У літературній мові назва *ремінь* присутня в трьох значеннях '1. Довга смужка обробленої шкіри. // Шкіряний пояс. 2. заст. Широкий шкіряний пояс з сумочкою при ньому. 3. Довга смужка шкіри або цупкої тканини, що використовується для передачі руху від одного шківа до іншого' (СУМ, VIII, 502). У значенні 'шкіряний пояс' назву *ремінь* фіксуємо в гуцульських (ГГ, 162), бойківських говірках (Онишкевич, II, 174). У наддністрянських говірках вживається лексема *ре'мінік* у значенні 'шкіряний пояс' (Шило, 225).

На позначення пояса, тканого з різнокольорових вовняних ниток, вживають назву *кра(е)жка* (відома по всій території Покуття). Словник української мови фіксує слово *крајка* як '1. Крайня частина чогось. 2. Вузенька щільно виткана смужка по краях тканини, нерідко з іншої, грубілої пряжі. 3. заст. Жіночий пояс із грубої (переважно вовняної) кольорової пряжі' (СУМ, IV, 321). У наддністрянських говірках засвідчена ця назва у значенні 'широкий шерстяний пояс із китицями' (Шило, 152). У західно-поліських говірках найменування *крајка* зафіксоване зі семантикою I. 'тканий жіночий або чоловічий пояс для підперезування; 2 'поперечна кольорова смужка, виткана на полотнищі' (Аркушин, I, 250).

У межах номінацій покутського поясного одягу виявлено такі мотиваційні моделі:

- «матеріал > поясний одяг» (*пл'у'шева сп'ід'ниц'і, оксам'і'това, сп'ід'ниц'і, полотн'ін'ки, ват'ін'і шта'ни та інші*),
- «дія > поясний одяг» (*зап'аска, оп'і'нка, прип'і'нка та інші*),
- «зовнішній вигляд > поясний одяг» (*сп'ід'ниц'і ў 'хмари', гарбу'зова сп'ід'ниц'і, фал'дована сп'ід'ниц'і, гоф'рована сп'ід'ниц'і та інші*).

Аналіз назв поясного одягу, поширеного на Покутті, дає підстави стверджувати, що досліджувана лексико-семантична група має досить розгалужену структуру. Назви поясного одягу покутського регіону різноманітні за своїм семантичним обсягом, фонетичним (*пл'ісе'рі(о)ўка, гор'ба(о)тка, кра(е)жка*), акцентуаційним (*ре'м'ін', о'пі'нка*), словотвірним (*ва'тован'і – ват'ін'і шта'ни*) варіюванням. Досліджувані номінації у побутовій лексиці Покуття представлені не тільки однослівними назвами, а й аналітичними назвами (*гарбу'зова сп'ід'ниц'і, сати'є н'кова сп'ід'ниц'і, пар'чева сп'ід'ниц'і, сп'ід'ниц'і ў 'хмари', сп'ід'ниц'і з прутами*).

Досліджуючи динаміку мовлення, можемо виокремити причини змін в лексичній системі:

- позамовні зміни, які спричинені міграційними процесами, розвитком матеріальної культури, модернізацією життя тощо,
- мовні чинники, які проявляються архаїзацією лексем, міжмовними та міждіалектними контактами та іншим.

Серед частих мовних перетворень є:

- зміни семантичного обсягу лексем (семантизація, десемантизація, транссемантизація);

• перенесення значень (метафоризація, метонімізація), внаслідок чого семантичний обсяг слів може зазнавати розширення, звуження або трансформації.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, у наш час, коли діалектне мовлення активно реагує на соціально-економічні та культурно-історичні зрушення в суспільстві, проблеми, пов'язані зі змінами у мові, набувають особливої актуальності і вимагають глибокого аналізу.

Фіксуючи діалекти на сучасному етапі, ми зауважили динамічні процеси у покутських говірках. Однак змінюючись в залежності від конкретних умов, говори разом з тим на протязі багатьох століть зберігають і свої давні риси.

У дослідженні динаміки говіркового мовлення Покуття на сьогодні зроблено лише перші кроки. Перспективу подальших наукових розвідок вбачаємо у вивченні нових тематичних груп лексики, інших мовних рівнів (фонетики, морфології, синтаксису). Укладання лінгвогеографічного атласу, формування джерельної бази у вигляді аудіозаписів, хрестоматії діалектних текстів на матеріалі говорів Покуття дадуть змогу ґрунтовніше дослідити динаміку і статику в мовленні носіїв говірки.

ПЕРЕЛІК ОБСТЕЖЕНИХ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ ІВАНО–ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ І ЇХ СКОРОЧЕНЬ

Бал. – Балинці Снятинський район; Бор. – Бортники Тлумацький район; Бук. – Буківна Тлумацький район; Вин. – Виноград Коломийський район; Вільш. – Вільшаниця Тисменицький район; Вор. – Ворона Коломийський район; Гв. – Гвіздець Коломийський район; Гер. – Герасимів Тлумацький район; Глуш. – Глушків Городенківський район; Гор. – Городенка; Гос. – Гостів Тлумацький район; Дж. – Джурів Снятинський район; Жив. – Живачів Тлумацький район; Жук. – Жукотин Коломийського району; Заб. – Заболотів Снятинський район; Заг. – Загайпіль Коломийський район; Задуб. – Задубрівці Снятинський район; Закр. – Закрівці Коломийський район; Клуб. – Клубівці Тисменицький район; Кн. – Княже Снятинський район; Кол. – Коломия; Коп. – Копачинці Городенківський район; Кор. – Коршів Коломийський район; Корол. – Королівка Тлумацький район; Марк. – Марківці Тисменицький район; Лука. – Лука Городенківський район; Матеїв. – Матеївці Коломийський район; Мил. – Милування Тисменицький район; Мос. – Мостище Тлумацький район; Незв. – Незвисько Городенківський район; Ниж. – Нижнів Тлумацький район; Нов. – Новоселівка Городенківський район; Об. – Обертин Тлумацький район; Ол. – Олеша Тлумацький район; Орел. – Орелець Снятинський район; Пал. – Палагичі Тлумацький район; Пет. – Петрів Тлумацький район; Печ. – Печеніжин Коломийський район; Підв. – Підвисоке Снятинський район; Пог. – Погоня Тисменицький район; Пот. – Поточище Городенківський район; Прут. – Прутівка Снятинський район; Рак. – Раковець Городенківський район; Реп. – Репужинці Городенківський район; Рун. – Рунгури Коломийський район; Ст. Кр. – Старі Кривотули Тисменицький район; Стец. – Стецева Снятинський район; Тисм. – Тисмениця; Тл. – Тлумач; Топ. – Топорівці Городенківський район; Тр. – Троїця Снятинський район; Тул. – Тулуків Снятинський район; Туч. – Тучапи Снятинський район; Уг. – Угорники Коломийський район; Хом. – Хом'яківка Тисменицький район; Хот. – Хотимир Тлумацький район; Чер. – Черемхів Коломийський район; Чорн. – Чорнолізці Тисме-

ницький район; Як. – Яківка Тлумацький район; Яс.-Піл. – Ясенів-Пільний Городенківський район.

ДЖЕРЕЛА

Аркушин – Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок : у 2 т. Луцьк : Вежа, 2000.

ГГ – Гуцульські говірки. Короткий словник / відп. ред. Я. Закревська. Львів, 1997. 232 с.

Кольберг – Покуття. Етнографічний опис / здійснив Оскар Кольберг. Том 1. Краків, 1882 / пер. з пол. Т. Буженко. *Наук. запис. Инст. народозн.* Івано-Франківськ, 2006. Вип. 9–10. С. 306–334.

Матейко – Матейко К. І. Український народний одяг. Етнографічний словник. К., Наукова думка, 1996. 192с.

Онишкевич – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок : в 2 ч. Київ, 1984.

Пиртей – Пиртей П. С. Короткий словник лемківських говірок / Упорядкування й підготовка до друку Є. Д. Турчин. Івано-Франківськ : Сіверія МВ, 2004. 364 с.

СБГ – Словник буковинських говірок / за заг. ред. Н. В. Гуйванюк. Чернівці : Рута. 2005. 688 с.

СУМ – Словник української мови : у 11 т. Київ : Наук. думка, 1970–1980.

Шило – Шило Г. Надністрянський регіональний словник. Львів : Інститут українозн. ім. Крип'якевича НАН України, 2008 (Серія «Діалектологічна скриня»). 288 с.

SOURCES

Arkushin – GL Arkushin Dictionary of West Polish dialects. In 2 volumes Lutsk, Tower, 2000.

GG – Hutsul speeches. A short dictionary. Ans. ed. Y. Zakrevskaya. Lviv, 1997. 232 p.

Kolberg – Pokuttya. Ethnographic description. / Performed by Oscar Kolberg. Volume 1. Krakow, 1882; trans. from the floor. T. Buzhenko. Science. record. Inst. folk. Iv.Fr., 2006. Issue 9–10. Pp. 306–334.

Mateiko – Mateiko KI Ukrainian folk clothing. Ethnographic Dictionary. K., Scientific Thought, 1996. 192s.

Onishkevich – MI Onishkevich Dictionary of Boyko's dialects. In two parts. K., 1984.

Pirtei – Pirtei PS A short dictionary of Lemko dialects / Arranging and preparing for printing E.D. Turkin. Ivano-Frankivsk, Siveria MV, 2004. 364s.

SBG – Dictionary of Bukovynian dialects / For the head. ed. NV Guwanyuk. Chernivtsi, Ruta. 2005. 688 p.

СУМ – Dictionary of the Ukrainian Language. At 11t. Kiev, Sciences. opinion, 1970–1980.

Shiloh – Shiloh G. Transnistrian Regional Dictionary. Lviv, Ukrainian Studies Institute them. Krypiakievych NAS of Ukraine, 2008 (Dialectic Box Series). 288 p.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бігусяк М. В. Динаміка семантичної структури назв будівельних процесів, дій та їх виконавців у говірках передкарпатського ареалу. *Прикарпатський вісник НТШ. Слово.* 2 (30). 2015. С. 76–85.

2. Бігусяк М. Динамічні процеси в аграрному дискурсі говірок Прикарпаття Волинь – Житомирщина, 26, 2015. С. 18–28.
3. Вакульчук С. П. До питання дослідження динаміки говірок. *Лінгвістика*, 1 (25). Ч. 1. 2012. С. 50–58.
4. Гавадзин О. Я. Динамічні процеси в одяговому назовництві Покуття. Ямгорів, 24–25, 2014. С. 243–263.
5. Гавадзин О. Я. Назви одягу, взуття, головних уборів, прикрас Покуття, структура, семантика, ареалогія : дис. ... канд. філол. наук / ДВНЗ «Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника». Івано-Франківськ, 2014. 369 с.
6. Герман К. Розвиток лексики українських говірок Буковини в ХХ столітті. *Науковий вісник Чернівецького університету* : зб. наук. праць, Чернівці, 2008. № 428–429. С. 9–16.
7. Глуховцева К. Д. Динаміка українських східнослов'янських говірок Луганськ : Альма-матер, 2005. 592 с.
8. Гримашевич Г. І. Динаміка лексики одягу в говірках Середнього Полісся / Г. І. Гримашевич. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*, 6. 2011. С. 133–139.
9. Клименко Н. Ф. Динамічні процеси в сучасній українській лексиці. Київ : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2008. 336 с.
10. Козачук Г. О. Взаємодія літературної і діалектної побутової лексики. *Мовознавство*. 1985. № 2. С. 44–47.
11. Лесюк М. П. Динамічні процеси в говорах Прикарпаття. *Мовознавство*, 2011. № 4. С. 22–35.
12. Лисиченко Л. А. Динамічні процеси в українській мові кінця ХХ – початку ХХІ століття, *Лінгвістичні дослідження* : зб. наук. праць, Харків, 28, 2009. С. 100–105.
13. Марєєв Д. «Атлас української мови» як база вивчення динаміки говірки. Волинь–Житомирщина. 2013. № 24. С. 63–67.
14. Мартинова Г. Асимілятивно–дисимілятивні зміни приголосних у середньонадніпрянських говірках. *Мовознавчий вісник* : зб. наук. пр. / МОН України. Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. Черкаси, 2013. № 16–17. С. 38–47.
15. Юсікова О. Динаміка говірки як об'єкт дослідження. Діалектна лексика, лексикологічний, лексикографічний та лінгвогеографічний аспекти. 2005. С. 97–101.
16. Ястремська Т. О. Динаміка діалектних явищ у тексті. Діалекти в синхронії та діахронії, текст як джерело лінгвістичних студій. Київ, 2015. С. 480–492.

REFERENCES

1. Bigusyak, M. V. (2015). Dynamics of the semantic structure of names of construction processes, actions and their performers in the dialect of the Carpathian area. *Precarpathian Bulletin of NTSh. Word*, 2 (30), 76–85. [in Ukrainian].
2. Bigusyak, M. (2015). Dynamic Processes in the Agrarian Discourse of the Prykarpattia Volyn–Zhytomyr Region, 26, 18–28. [in Ukrainian].
3. Vakulchuk, S. P. (2012). On the Study of Speech Dynamics, *Linguistics*, 1 (25), Part 1, 50–58. [in Ukrainian].
4. Gawadzin, O. E. (2014). Dynamic processes in the attire of Pokutia. *Yamgoriv*, 24–25, 243–263. [in Ukrainian].
5. Gawadzin, O. E. (2014). Names of clothes, shoes, hats, ornaments Pokutty, structure, semantics, areology. (Ph.D. in Philology). Higher Educational Institution «Carpathians. nat. them. Vasyl Stefanyk», Ivano–Frankivsk. [in Ukrainian].

6. Herman, K. (2008). Development of the vocabulary of Ukrainian Bukovina sayings in the twentieth century. *Scientific Bulletin of Chernivtsi University, Coll. Sciences. Proceedings, Chernivtsi*, 428–429, 9–16. [in Ukrainian].
7. Glukhovtseva, K. (2005). Dynamics of Ukrainian Eastern Slavic dialects Lugansk, *Alma Mater*, 592. [in Ukrainian].
8. Grimashovich, G. I. (2011). Dynamics of clothing vocabulary in the sayings of the Middle Polesie. *Philological studios. Scientific Bulletin of Kryvyi Rih State Pedagogical University*, 6, 133–139. [in Ukrainian].
9. Klimenko, N. F. (2008). *Dynamic Processes in Modern Ukrainian Vocabulary*, K., Dmitry Burago Publishing House. [in Ukrainian].
10. Kozachuk, G. O. Interaction of literary and dialect household vocabulary. *Linguistics*. 1985. № 2. 44–47. [in Ukrainian].
11. Lesyuk, M. P. (2011). Dynamic Processes in the Speeches of Prykarpattia, *Linguistics*, 4, 22–35. [in Ukrainian].
12. Lisichenko, L. A. (2009). Dynamic Processes in the Ukrainian Language of the End of the Twentieth – Beginning of the Twenty-First Century. *Sciences. Prut, Kharkov*, 28, 100–105. [in Ukrainian].
13. Mariyev, D. (2013) Atlas of the Ukrainian Language as a Basis for the Study of Speech Dynamics, *Volyn–Zhytomyr Region*, 24, 63–67. [in Ukrainian].
14. Martinova, G. (2013). Assimilative–Dissimilative Changes of Consonants in the Middle Adrian Speeches, *Linguistic Bulletin, Coll. Sciences. / MES of Ukraine. Cherkasy Nat. them. B. Khmelnytsky, Cherkasy*, 16–17, 38–47. [in Ukrainian].
15. Yusikova, O. (2005). Speech dynamics as a subject of study. Dialectical vocabulary, lexicological, lexicographic and linguographic aspects, 97–101. [in Ukrainian].
16. Yastremskaya, T. O. (2015) Dynamics of dialect phenomena in the text. *Dialects in synchrony and diachrony, text as a source of linguistic studies*, Kiev, 480–492. [in Ukrainian].

DYNAMICS OF SPEAKING SPEAKERS (ON CLOTHING MATERIAL)

Oksana Gavadzyn

*Candidate of Philology, Leading Specialist of the Educational and Scientific Institute of Ukrainian Studies at the Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ukraine, Ivano-Frankivsk).*

E-mail: fil-oks@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-7697-4800

Research ID: N-1624-2018

The article theoretical questions of the study of dynamic processes in conversations are researched. The basic approaches available in linguistics are dynamics and statics in dialects are elucidated. The state of the Pokuttia's rigorous study is revealed. The prospects for studying the dialect language of Pokuttia are outlined. The place of the Pouchture dialects in the study of dynamic processes in Ukrainian dialects is determined.

The study of dynamic processes in modern speech communication is relevant and multifaceted. Dialectologists are interested in the causes, directions, pace of change in conversations.

The existence of dialectal speech in oral form complicates the manifestation of the patterns of changes in the dialect, as the dynamic is manifested by spatial layers and individual characteristics, non-coding of speech, the complex history of each dialect

and the society, which uses the appropriate dialect, which increases the attention to extra-language factors in the formation and functioning of dialect.

In the description of speech dynamics, in particular dialect, a special technique was developed, phonological, morphological and lexical oppositions are considered, on which one can determine the development of the system, to determine the stability of its individual units. It is known that the lexical system is changing faster than other language levels.

In the study of the dynamics of the dialects of Pokuttia, only the first steps have been taken today. The prospect of further scientific research is seen in the study of new thematic groups of vocabulary, other language levels (phonetics, morphology, syntax), the conclusion of a linggo-geographic atlas, the formation of a source base in the form of audio recordings, dialects of dialectal texts.

In our time, when dialectal speech actively reacts to socioeconomic and cultural-historical changes in society, problems associated with changes in language, become of particular relevance and require a thorough analysis.

Key words: *dynamic processes, dialect, dialectal speech, Ukrainian language atlas, Pokuttia range.*

Статтю подано до редколегії 10.10.2019.

ЗАПОЗИЧЕННЯ З ІНШИХ МОВ ЯК ОДИН ІЗ СПОСОБІВ НОМІНАЦІЇ В ДІЛЯНЦІ БУКОВИНСЬКИХ ДІАЛЕКТНИХ НАЗВ ХВОРОБ

Ольга СТРИЖАКОВСЬКА

*кандидат філологічних наук, заступник директора
з навчально-виховної роботи Чернівецького медичного коледжу
Буковинського державного медичного університету*

(Україна, Чернівці).

E-mail: olgastr4@ukr.net

ORCID ID: 0000-0003-4903-4503

У статті комплексно проаналізовано способи й засоби номінації хвороб у буковинських говірках – зазначено, що лексеми на позначення хвороб репрезентують усі основні способи номінації, зокрема афіксальне словотворення (передовсім суфіксальне), словоскладання й основокладання, семантичні переноси, запозичення з інших мов та складені найменування.

Охарактеризовано один із способів номінації в ділянці буковинських діалектних назв хвороб – запозичення з інших мов. Поява їх зумовлена низкою чинників, серед яких найважливішими є історичні, соціально-економічні, політичні й культурні умови розвитку Буковини, контакти говірок з різними мовами, діалектне сусідство, вплив офіційної медичної термінології на систему буковинських діалектних назв хвороб. Без історичного словника української мови та історичних словників окремих діалектів важко говорити про час запозичення слів із інших мов у буковинські говірки. Проте фіксація запозичених лексем у писемних пам'ятках та лексикографічних джерелах української мови дає підстави для виділення старих, давніх запозичень і нових, які недавно появились у говірковому мовленні.

Новіші запозичення у буковинські говірки увійшли із новітнього українського медичного дискурсу, який постав унаслідок розвитку медичної науки та широкого розгортання мережі лікувальних закладів. Саме через комунікацію лікарів, носіїв офіційної медичної термінології, з пацієнтами-діалектоносіями відбувається абсорбція говірковим мовленням наукових термінів медицини, що можна охарактеризувати як певну тенденцію розвитку й функціонування сучасної народної медичної лексики.

Аналіз буковинських діалектних назв хвороб людей засвідчив, що серед запозичень є безпосередні та опосередковані іншими мовами, зазвичай суміжними з буковинськими говірками.

Зафіксовано запозичення із грецької, латинської, румунської, російської, польської, німецької, французької, італійської, чеської, турецької мов.

Ключові слова: *назви хвороб, буковинські говірки, номен, способи номінації, запозичення, медична термінологія.*

Постановка проблеми. *Вивчення буковинських говірок, у яких збереглося чимало відмінностей від літературної мови, залишається одним із актуальних завдань української діалектології. До недостатньо досліджених*

тематичних груп лексики належать лексеми на позначення назв хвороб, своєрідною особливістю яких є те, що в них простежується їх найтісніший зв'язок з життям народу, його історією. Багато з цих назв історично і семантично співвідносні не тільки в межах певної групи говорів чи окремої мови, але й у межах споріднених і навіть неспоріднених мов.

Попри те, що діалектні назви хвороб окремих ареалів досліджені Я. Вакалюк – Івано-Франківщина, В. Баденкова – Північне Причорномор'я, В. Мойсієнко – Полісся, А. Берестова – Слобожанщина, О. Вікторіна – Дніпро-Бузьке межиріччя, народні назви хвороб на Буковині ще не були предметом комплексного діалектологічного вивчення. Відомі тільки тези доповіді на науковій конференції В. Прокопенко «Назви хвороб, способів їх лікування та лікувальних установ у буковинських говірках» та несистемна фіксація окремих буковинських діалектних назв хвороб у лексикографічних джерелах.

Актуальність дослідження зумовлена важливістю для мовознавства даних про склад, структурно-семантичні, етимологічні, словотвірні характеристики та особливості функціонування лексики на позначення захворювань у буковинських говірках і відсутністю спеціальних лінгвістичних досліджень місцевих назв хвороб, поширених на Буковині.

Метою дослідження є комплексний аналіз одного із способів номінації в ділянці буковинських діалектних назв хвороб – запозичення з інших мов та особливостей їх функціонування на території Чернівецької області.

Виклад основного матеріалу. Народна медична лексика Буковини, зокрема лексеми на позначення хвороб, репрезентують різні способи номінації. Як відомо, для української мови, як, зрештою, й для інших мов, характерні п'ять основних способів номінації, зокрема, афіксальне словотворення, словоскладання й основокладання, запозичення з інших мов, семантичні переноси та складені найменування. Всі вони задіяні в процесі становлення буковинських назв хвороб. Однак, як справедливо відзначають дослідники, специфіка словника чи якоїсь його частини формується не індивідуальним набором способів найменування, бо вони властиві практично всім мовам, як їх вагою, співвідношенням у межах лексико-семантичної системи певної мови. «Своєрідність конкретно-мовної системи номінативних засобів (і відповідно системи номінативних одиниць) зумовлюються перевагою одних способів номінації над іншими, їх більшою чи меншою продуктивністю в даній мові взагалі; їх стилістичною маркованістю, функціонуванням в межах того чи іншого функціонального стилю або мовної підсистеми; їх тяжінням до тієї чи іншої поняттєвої зони, зв'язком певних типів найменувань із різними ділянками позамовної дійсності» [3, 46].

Одним із важливих способів номінації в ділянці буковинських діалектних назв хвороб є запозичення з інших мов. Поява їх у буковинських говірках зумовлена низкою чинників, серед яких найважливішим є історичні, соціально-економічні, політичні й культурні умови розвитку Буковини, контакти говірок із різними мовами, діалектне сусідство, вплив офіційної медичної термінології на систему буковинських діалектних назв

хвороб. Без історичного словника української мови та історичних словників окремих діалектів важко говорити про час запозичення слів із інших мов у буковинські говірки. Проте фіксація запозичених лексем у писемних пам'ятках та лексикографічних джерелах української мови дає підстави для виділення старих, давніх запозичень і нових, які недавно появились у говірковому мовленні. До давніх запозичень можна віднести, наприклад, *хо'ле'ра*, *ф'ранца*, *ганг'рена* та ін., які здавна фіксуються староукраїнськими словниками, лікарськими порадиниками XVI–XVIII ст. Водночас такі запозичення, як *зе'на'тит*, *ка'тарі* под., за часом входження в українську лексико-семантичну систему належать до новіших запозичень, вони функціонують, починаючи найдалі з минулого століття. Такі назви хвороб у буковинські говірки увійшли із новітнього українського медичного дискурсу, який постав унаслідок розвитку медичної науки та широкого розгортання мережі лікувальних закладів. Саме через комунікацію лікарів, носіїв офіційної медичної термінології, з пацієнтами-діалектоносіями відбувається абсорбція говірковим мовленням наукових термінів медицини, що можна охарактеризувати як певну тенденцію розвитку й функціонування сучасної народної медичної лексики. У говірках наукові медичні терміни зазнають певних видозмін, передовсім звукових, що зумовлено фонетичними особливостями буковинських говірок, адаптацією літературного номена до фонетичної системи говірки, що не виключає функціонування у говірці нормативної лексеми.

Аналіз буковинських діалектних назв хвороб людей засвідчив, що серед запозичень є безпосередні та опосередковані іншими мовами, зазвичай суміжними з буковинськими говірками. Так, назва *катар* 'нежить' походить з медичної латини, див. *catarrhus*, що, своєю чергою зводиться до грецького *κατάρροος* 'стікання, катар, нежить'. Однак в українській мові вона появилася не безпосередньо з грецької чи латинської мови, а з західноєвропейських мов – німецької, французької (ЕСУМ, II, 402). Номен *гастрит* в українську мову потрапив через посередництво російської мови з французької. Французьке *gastrite* походить із ново латинського *gastritis*, в основі якого грецьке слово *γαστήρ* 'живіт, шлунок' (ЕСУМ, I, 480).

У цілому в межах буковинських діалектних назв хвороб виявлено чужомовні запозичення із таких мов:

– із грецької: *астма* 'ядуха', *зе'на'тит* 'запалення печінки', *цис'тит* 'запалення слизової оболонки сечового міхура', *ри'н'ит* 'нежить', *к'іс'та* 'кіста', *д'іа'бет* 'цукрова хвороба', *скле'роз* 'склероз', *д'іа'тез* 'діатез', *дизе'нте'рія* 'дизентерія';

– із латинської: *канце'р* 'рак' і калька *рак*, *апенди'цит* 'запалення апендикса', *ре'ума'тизм* 'ревматизм', *л'ум'баго* 'радикуліт', *кон'вул'с'ія* 'епілепсія', *л'й'уйіс* 'сифіліс', *кон'юнкти'в'ит* 'запалення кон'юнктиви'; в тому числі з новолатинської – *радику'л'ит* 'радикуліт', *сиф'іл'іс* 'сифіліс', *тиф* 'тиф', *скарла'тина* 'скарлатина' (за посередництвом італійської або французької мови), *гоно'рея* 'гонорея' (можливо, за посередництвом польської мови);

– із румунської *пант'і'шор* 'молочниця', *те'лбе'нер* 'жовтуха', *вар'і'яла* 'віспа', *гуша* 'зоб', *унваге'нац'ія* 'заворот кишок', *бе'шиха*

‘рожа’, *оф'т'іка* ‘туберкульоз’, *дж'іг'ірайа* ‘коліт’, *роф'іа* ‘діатез’, пор. також форми слів *ампе'д'і'ц'іте*, *апен'ди'чита* ‘апендицит’, *гр'іне*, *гр'іпа* ‘грип’;

– із польської: *франца* ‘сифіліс’, *пархи* ‘парша’, *наг'н'оток*, *на'н'оток* ‘мозоля’, *хол'е'ра* ‘холера’, *парал'із* ‘параліч’;

– із російської: *дау'л'ен'іє* ‘гіпертонія’, *беше'нство* ‘казас’, *йазва* ‘виразка шлунка’, *ушиб* ‘вивих’, *весе'нушки* ‘веснянки’, *от'ок* ‘пухлина’, *чесе'сотка* ‘короста’, *нагно'йен'іє* ‘панарицій’, *роз'т'ажен'іє* ‘вивих’, *бруш'н'ак* ‘черевний тиф’;

– із німецької: *трипе'р* ‘гонорея’, *бе'рко'л'оз* ‘туберкульоз’, *бранк*, *м'іл'бранк* ‘гангрена’;

– із французької: *кокл'уш* ‘коклюш’, *гр'іп* ‘грип’;

– із західноєвропейських: *ка'тар* ‘нежить’, *сир'кома* ‘саркома’, *тромб* ‘тромб’, *ката'ракта* ‘більмо’;

– із італійської: *мал'ар'іа* ‘малярія’;

– із чеської: *л'ідвиц'і* ‘радикуліт’;

– із турецької: *чу'ма* ‘малярія’.

Серед запозичених номінацій хвороб у буковинських говірках засвідчено низку складених найменувань, які в говіркове мовлення потрапили порівняно недавно з російськомовного медичного дискурсу, зокрема *воспа'л'ен'іє* ‘ока’ кон'юнктивіт, *воспа'л'ен'є* ‘матки’ захворювання матки, *воспа'л'ен'іє* ‘гру'д'і’ грудниці, мастит, *родиме'п'ят'но* ‘родимка’, *воспа'л'ен'іє* ‘горла’ ангіна, *бол'не* ‘горло’ ангіна, *бруш'ний тиф* ‘черевний тиф’, *воспа'л'ен'є* ‘киш'ок’ коліт, *бол'н'і* ‘почки’ нефрит, *воспа'л'ен'іє* ‘почок’ нефрит, *кровол'і'ян'іє* у мозг ‘крововилив у мозок’, *йазва же'луд'ка* ‘виразка шлунка’, *воспа'лен'є* ‘залоз'е’ гідраденіт, *бол'езн'і* ‘л'ог'ких’ пневмонія, *воспа'л'ен'іє* ‘л'ог'к'іх’ пневмонія’, *сахарний д'іа'бет* ‘діабет’, *ви'соке* ‘дав'л'ен'іє’ гіпертонія, *вос'пален'іа* ‘мочо'вого’ цистит, *воспа'л'ен'є* ‘жолуд'ка’ гастрит’.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, помітний пласт назв хвороб, що поширені на Буковині, становлять запозичення з інших мов, що зумовлено історичними, політичними й культурними умовами розвитку краю, контактуванням буковинських говірок із різними мовами, впливом офіційної медичної термінології на діалектне мовлення. Зафіксовано запозичення із грецької, латинської, румунської, російської, польської, німецької, французької, італійської, чеської, турецької мов.

Результати проведеного дослідження є важливими для розв'язання низки теоретичних проблем сучасної діалектології. Вони відкривають перспективу для подальших студій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гуйванюк Н. В. Словник буковинських говірок у контексті загальноукраїнської діалектної лексикології та лексикографії. *Словник буковинських говірок*. Чернівці, 2005. С. 6–10.
2. Дидик-Меуш Г. М. Тематична група «назви хвороб людей» як об'єкт лінгвістичних студій. *Мовознавчі студії*. Львів, 2002. С. 102–108.
3. Журавльов А. Ф. Технічні можливості російської мови у сфері предметної номінації (Способи номінації в сучасній російській мові). Москва, 1982.

4. Українська мова : енциклопедія. Київ, 2004. 824 с.
5. ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : у 7 т. Київ, 1982–2012. Т. 1–6.

REFERENCES

1. Huyvanyuk, N. B. (2005) «Dictionary of Bukovinian dialects» in the context of All-Ukrainian dialectal lexicology and lexicography. Dictionary of Bukovinian dialects. Chernivtsi. 6–10. [in Ukrainian].
2. Didyk-Meush, H. M. (2002) Thematic group of «human disease names» as an object of linguistic studies. Linguistic Studies. Lviv, 2002. 102–108. [in Ukrainian].
3. Zhuravlyov, A. F. (1982). Technical capabilities of the Russian language in the field of subject nomination (Methods of nomination in the modern Russian language). Moscow. [in Russian].
4. Ukrainian language: Encyclopedia. Kiev, 2004. 824 p. [in Ukrainian].
5. The etymological dictionary of the Ukrainian language: in. 7 vol. 1982–2012. Vol.1–6. Kyiv : Naukova dumka. [in Ukrainian].

BORROWINGS FROM OTHER LANGUAGES AS A WAY OF NOMINATION OF THE BUKOVYNIAN DIALECTAL NAMES OF DISEASES

Olga STRYZHAKOV'S'KA

*Candidate of Philology, Associate Professor, head's assistant
from the educational work of Chernivtsi Medical College
Bukovina State Medical University
(Ukraine, Chernivtsi).*

E-mail: olgastr4@ukr.net

ORCID ID: 0000-0003-4903-4503

The article analyzes the methods and means of nominating diseases in Bukovynian dialects. It is stated that the names of the diseases comprise all the main methods of nomination, in particular affixal word-formation 'first of all suffixal', word-laying and foundation, semantic transfers, borrowings from other languages and compiled names.

One of the methods of nomination in the Bukovynian dialectal names of diseases is borrowings from other languages. Their emergence is due to a number of factors. The most important ones are the historical, socio-economic, political and cultural conditions of development of Bukovyna, contacts of dialects with different languages, dialectal neighborhood, influence of official medical terminology on the system of Bukovynian dialectal names of diseases.

It is difficult to speak about the time of borrowings from other languages into Bukovyna dialects without a historical dictionary of the Ukrainian language and historical dialect dictionaries. However the fixation of borrowed tokens in written memos and lexicographic sources of the Ukrainian language gives grounds for highlighting the old borrowings and new ones that have recently appeared in spoken language.

More recent borrowing from the Bukovyna dialect has come from the latest Ukrainian medical discourse that has emerged as a result of the development of medical science and the widespread network of medical institutions. It is through the communication of physicians who are the official medical terminology carriers with patients that absorption of scientific medical terms by everyday speech occurs, which can be characterized as a certain tendency of development and functioning of modern folk medical vocabulary.

An analysis of the Bukovynian dialectal names of people's illnesses revealed that borrowings are direct and indirect in other languages, usually related to Bukovynian dialects.

Borrowings from Greek, Latin, Romanian, Russian, Polish, German, French, Italian, Czech, Turkish have been recorded.

Key words: *names of diseases, Bukovynian dialects, nomin, ways of nomination, borrowings, medical terminology.*

Статтю подано до редколегії 23.10.2019.

ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРИСЛІВНИКІВ У ГОВІРЦІ с. БАНЯ-БЕРЕЗІВ КОСІВСЬКОГО РАЙОНУ, ЩО НА ІВАНО-ФРАНКІВЩИНІ

Оксана ВІНТОНЯК

кандидат філологічних наук, викладач

КВНЗ «Коломийський педагогічний коледж

Івано-Франківської обласної ради» (Україна, Івано-Франківськ).

E-mail: oksana.zv@ukr.net

ORCID ID: 0000-0003-0040-3582

Стаття присвячена аналізу прислівника як самостійної незмінної частини мови у говірці гуцульсько-покутського порубіжжя. На лексичному матеріалі здійснено спостереження за функціонуванням прислівника, розкрито особливості творення здебільшого на базі інших частин мови, частково охарактеризовано семантико-словотвірну структуру. Як засвідчив аналіз конкретного матеріалу, говірка зазнає впливу літературної мови, однак зберігає архаїчні риси лексико-граматичних груп слів, зокрема прислівника. Спостереження над окремими явищами вживання адвербіативів у говірці села Баня-Березів вказують на те, що більшість прислівникових утворень тісно пов'язана з історією становлення прислівника як частини мови. Значна кількість лексем є продовженням форм давньоукраїнської мови та характеризуються низкою словотвірних варіантів. Водночас відзначаємо окремі прислівникові запозичення.

Визначено, що найархаїчнішою групою прислівників є відіменникові прислівники. У розмові носіїв говірки с. Баня-Березів часто зустрічаються первісні відзайменникові прислівники із афіксом -де. Говірка насичена суфіксальною будовою прислівників, які вказують на напрям руху, при цьому становлять продовження давніх форм суфікса у прислівниках досліджуваного діалекту. У нашій розвідці проаналізовано прислівники часу, спостережено афіксацію прислівників і займенникових основ. Окрему групу предмета дослідження становлять прислівники способу, які внаслідок препозитивної і постпозитивної суфіксації на -о засвідчують комунікативне сполучення з давньоукраїнською мовою.

Доведено, що більшість прислівників говірки с. Баня-Березів є похідними, оскільки є результатом словотвірної еволюції адвербіативів слов'янських мов, зокрема наведено взаємозв'язок творення прислівників на -е досліджуваної говірки з прикладами південно-західних діалектів. Водночас вирізняємо нові форми прислівників на -е. Стаття відображає застосування давального відмінка прикметників з прийменником по, форми іменників давального, місцевого та знахідного відмінків у адвербіативному формуванні досліджуваної говірки.

Ключові слова: *південно-західний діалект, гуцульсько-покутське порубіжжя, говірка, прислівник.*

Обґрунтування й формулювання проблеми дослідження. Комплексне дослідження окремих говірок як репрезентантів певного говору є важливим завданням сучасної української діалектології. Опис говірки одного села створює основу для ґрунтового вивчення діалектної групи,

уможлиблює з'ясування взаємозв'язку з іншими говірками та літературною мовою. Об'єктом пропонованої розвідки є говірка с. Баня-Березів, що характеризується низкою морфологічних діалектних ознак гуцульсько-покутського діалектного порубіжжя. Актуальність теми даного дослідження визначається недостатнім описом частин мови у таких говірках та мотивує до глибшого й повнішого висвітлення. Нашу увагу привернуло функціонування прислівників у говірці, їхні спільні й відмінні риси з літературною мовою.

Мета статті. У цій статті ставимо за мету проаналізувати функціонування прислівників, особливості їх словотвору у говірці села Баня-Березів Косівського району Івано-Франківської області.

Виклад основного матеріалу дослідження. Прислівникову систему різних періодів розвитку мови характеризували, зокрема, С. Бевзенко, О. Безпояско, М. Вербовий, І. Вихованець, К. Городенська, Л. Гумецька, І. Даценко, В. Німчук, В. Русанівський, Т. Довга та ін. Функціонування прислівників також у різних говорах стали предметом дослідження І. Джочки, Г. Гримашевич, Ю. Громика, П. Лизанця, Т. Назарової, В. Німчука, І. Пагірі, Н. Прилипка та ін..

Прислівникова система української мови, яка формувалась упродовж історії її розвитку, постала на основі іменних частин мови, тому виділяють відіменникові, відприкметникові, відзайменникові та відчислівникові адвербіативи [6].

У досліджуваній говірці, як і в сучасній українській мові, найархаїчнішою групою прислівників є відзайменникові прислівники. Ознаки архаїчності полягають у займенникових основах та суфіксах, що на основі їх утворювалися первинні прислівники як невідмінювані давні імена-займенники [10, 42]. У вимові представників говірки спостережено часте вживання первісних відзайменникових прислівників із афіксом *-де*: *н'іг'де*, *'онди*^е, *'озди*^е, *'генди*^е, *'гезди*^е, *ди'с'-инди*^е. Базою для утворення цих похідних прислівників, як і в сучасній українській, послужив прислівник *де* [9, 11].

Прислівник *ніде*, відповідником якого є прислівник *ніде* в сучасній літературній мові, є продовженням давньої форми *никъде*, утвореної внаслідок злиття прислівника *къде* і частки *ні* (*къде>кде>зде>де*). Як бачимо, у говірці вживається проривний *г* у прислівнику *нігде*, і це явище зберігає риси давньоукраїнської мови [1, 374]: *н'іг'де ни^{е1}мају спо'коју; ни^е ј'ди н'іг'де; н'іг'де так ни^{е1}добре^у, јаг'дома*.

Активно вживається у говірці прислівник *онди*^е із давнього *онъде* і має значення *там*: *зби^{е1}рајс'і ш'витко, бо 'онди^е ўже д'іу'ч'е^ута при^еју'ли*.

Прислівники *'озди*^е, *'гезди*^е є, очевидно, продовженням давньоукраїнського прислівника *сьде* і мають значення місця дії 'тут': *'озди^е на з'нимц'і мо'јі'тато; ади 'гезди^е пос'тави'ли^е-сте^у в'ід'ро*.

У прислівниках *озди*^{е1}*о*, *онди*^{е1}*о* сегмент *-о*, використовуваний для вираження точнішої вказівки в досліджуваній говірці, вживається у функції прислівників *ось тут* і *ось там*, рідше – як вказівна частка *ось*: *тво'јі ока'л'ари^е озди^{е1}о; онди^{е1}ојго'хата*.

Новотворами є прислівники ¹онди^ечк'і і ¹озди^ечк'і, що виникли із онди^е, озди^е шляхом додавання суфіксів суб'єктивної оцінки **-ечк-**: ¹онди^ечк'і їх то¹вар на¹сес'і; ¹озди^ечк'і фус¹тина на по¹б'ишні^еци^е.

Спостерігаємо вживання прислівник тут, що вказує на місце дії: ¹тут-исмо с'і посхо¹дили^е, тут со¹б'і по¹буд'мо. Прислівник ту – це старовинна форма давального відмінка однини від займенника ть, яка пізніше ускладнилася афіксом ть, то [1, 376]. У говірці, крім тут, вживаються такі похідні прислівники з формально демінутивними суфіксами **-ка**, **-ечка** (діалектне **-и^ечк'і**), **-енька** (діалектне **и^ен'к'а**, **и^ен'к'і**), як ¹тутка, тутка¹во, ¹тути^ечк'і, ¹тути^ен'к'і, ¹тути^ен'к'а, у^отут^о: а надво¹р'і п¹л'утка-п¹л'утка, а нам ¹добре¹тутка; по¹ста¹ тутка¹во та¹й нај со¹б'і сто¹їт.

Із давнім суфіксом **-амо** (**-амь**) у говірці поширені прислівники там, тамо, які вказують на напрям руху, вони є послідовним продовженням давньоукраїнських рис: там ¹добре¹, де нас ни^ема; уз¹ми со¹б'і та¹мо сми^етани^е. Похідними від там, та¹мо виступають прислівники о¹там, ота¹мо: о¹там со¹б'і стан'мо, аби ни^е видно ¹було; ота¹мо, ко¹лис' мо¹її ¹баба рос¹казували^е, ¹бунк'іри^ебули^е.

Продовженням давніх прислівників із суфіксом **-уду**, **-удь**, **-уды**, **-уда** є такі, як ку¹ди, ку¹да, ту¹ди, ту¹да, с'у¹ди, с'у¹да, у¹с'уди, у¹с'уда: ку¹ди ја по¹хо¹дила, та ту¹ди во¹да је; о¹ј, д'іу¹чино, ку¹да једеи, пока¹жи ми^е шо ни^есеи; по¹в'іј, ¹в'ітре¹, ¹с'уди^е-ту¹ди^е, роз¹в'іј фар¹тух ме¹жи ¹л'уди^е; ту¹да ни^е јди, бо там г¹либоко; у¹с'уди^е јдут дош¹'ч'і.

У говірці поширені паралельні форми похідних прислівників н'і¹куди^е і н'і¹куда: ун¹чи бис н'і¹куда ни^ејшла; ми у¹же н'і¹куди^е ни^ејдемо.

Як залишки основ нечленних займенників чоловічого роду кь, ть, сь у формі знахідного відмінка множини [2, 457] представлені у говірці прислівники ¹в'ітк'і, ¹в'іц'и^е, ¹в'іт'и^е: ¹п'ишла-бим т'і в'ізи^ерати^е, та ни^е знају ¹в'ітк'і; т'реба з'іб'рати^ев'іц'и^е п¹л'існ'іу¹ку (з огірків); то ти^ека ¹хата, шо ја би ¹в'іт'и^емоло¹ко ни^ејшла.

Спостерігаємо у говірці прислівники часу. Прислівник тог¹ди, якому в літературній мові відповідає форма тоді, є продовженням давньоукраїнської форми із суфіксом гды(тогда): Бан¹к'и^е тог¹ди с'і п'ідо¹мили^е, як к'іл'іми^е јшли. Похідним є прислівник в'іт'ог¹ди, утворений додаванням префікса в'ід- до прислівника тогди: ми с Ца¹рини^еноу¹ ни^е г¹н'іваї-мос'ів'іт'ог¹ди, як ја ¹Ан':і в'іс'іл'і^е ро¹била.

Активно вживається у говірці прислівник у¹ногоди^е із значенням 'недавно': јкос у¹ногоди^ехо¹дили^е сло¹б'іц'к'і за ху¹добоу.

У сучасній українській мові значна кількість прислівників утвори-лася додаванням прийменників-префіксів до первісних відзайменникових прислівників або займенникових основ [1, 380; 10, 43]. Таку афіксацію спостережено і в досліджуваній говірці: ¹зак'іј, ¹до¹ти^еј, ¹по¹ти^еј: ¹до¹ти^еј ¹була ¹ду¹жа, то у¹с'і л'у¹били^е; ¹зак'іј-смо при¹јшли, то у¹же ¹сонце¹ за¹ји¹ло; ¹по¹ти^еј мар¹жину пооп¹хожу, то с'і з¹мучу; ¹по¹ти^еј моло¹ди¹ј, то с'і ни^е ¹ду¹мау^е за с'тар'іс'т'.

Часто вживаним є прислівник ко¹ли, а також похідні від нього в'ітк'о¹ли, коли-ни^еб¹ут', ко¹лис', дис'-ко¹лис': т'реба буде¹ п'іти до ко-ва¹л'і^е, ко¹ли ¹буде¹ дошч; в'ітк'о¹ли по¹лагоди¹у ни^ередну ¹к'ічку, то

спо¹ручн¹'иши^eж в'іс стау; ко¹би фа¹сол'і при^eвести^e, а ја ўже коли-ни^e бут'¹ по¹лушчу; дис¹'-ко¹лис' ја ј на С¹лободу јду на ау¹тобус; зда¹јес'і, шо ко¹лис'¹ було ве^eси^eл'ише^e, а то буу¹моло¹диј.

Прислівники способу *јак, так, тако, с'ак, с'ако*, які успадковані сучасною українською літературною мовою із давньоукраїнської, існують і в говірці: *ја з¹нају, јак в'иши^eвати^e*.

Похідними від прислівника *так* у обстежуваній говірці виступають *о¹так, о¹тако, в'і¹так* (який має значення часу): *ўна¹ добре^e ў¹м'їји рос-ка¹зати^e: це о¹так, це о¹тако, а¹ д'іти^e а¹ди јк'і; в'і¹так за¹ремо д¹вер'і*.

Продовженням давньої форми є прислівник *у¹с'у^eко із вьско*. Вживається також і похідна форма *ус'і¹јако* (літ.всіляко): *у¹с'у^eко¹ було жи^eт'у, али^e н'іци^e нар'ікају, так Бог дау; нај¹ буде^e ўс'і¹јако, би ни^e було од¹нако*.

Поширене вживання і прислівника *ј¹накше^e*, який є новотвором від архаїчного прислівника *інак*, що виник внаслідок сполучення суфікса вищого ступеня *-иш*: *інакше* [1, 378]: *ми^eн'і с'і¹ види^eт, шо то ј¹накше^e мало¹ бути^e*.

Наявність препозитивної і постпозитивної суфіксації на **-о** у прислівниках типу *о¹ту¹то, о¹та¹мо, о¹та¹ко*, що є архаїчним явищем первинних прислівників, засвідчують про залишки рис давньої української мови, які не збереглися у літературній мові. Такі факти виявляють міцний, традиційний зв'язок з давньоболгарськими *онако (так), онамо (там), онолико (скільки)*, з давньоруськими *јако, тако, како* [2, 42].

У говірці, як і в літературній мові, більшість прислівників є похідними. Процес адвербіалізації активно відбувався і відбувається в слов'янських мовах протягом всієї їх історії. Цим і пояснюється наявність у них великої кількості прислівників, що утворилися від різних частин мови [1, 380].

Найбільше прислівників у досліджуваній говірці на **-о**, що з'явилися внаслідок переходу якісних та відносних прикметників, зокрема, *б¹лис'ко, ве^eлико¹вато, ди^eлеко, г¹лубоко, гоно¹рово, ж¹е^eпаво, за¹в'ізно, задурно, за¹пусто, ка¹парно, к¹у^eшко, лас¹каво, ли¹хо, л'ітно, л'узно, мало, мар¹котно, м¹н'у^eко, остро, при¹кро, п¹утно, п'ізно, розул'ітно, спок'іжно, студ¹ди^eно, т¹вердо, тепло, тихо, ше^eли^eми^eхо¹вато, шка¹редно, штр'а¹мац'ко: сумно ми^eн'і на се¹р¹ден'ку, та сумно, та сумно, в'і¹дај же^e ја, мо¹ло¹ден'ка, су¹мую за¹дурно*.

У досліджуваній говірці, як і в південно-західних діалектах, збереглося ще досить широко творення прислівників на **-е** [1, 382]: *нагле^e, дуже^e, шк'ід¹ливе^e, на¹умисне^e, добре^e, в'ірне^e, марне^e, доко¹нечне^e*. Маємо також нові форми прислівників на *-е*, що утворилися від форм вищого ступеня прикметників: *ни¹шиче^e, ви¹шиче^e, к¹у^eшиче^e, ш¹вич:е^e, до¹уше^e, г¹ірише^e, ко¹роч:е^e, л'і¹шише^e, ти¹п'л'ише^e, студи^eн'ише^e, фа¹јн'ише^e, конче^e: л'і¹шише^e було, м'і¹ ми^eлен'к'у^eј, јак ми с'і¹ ни^e з¹нали^e, та л'і¹шише^e, та л'і¹шише^e, бо бол'іла голо¹вон'ка, ти¹пер' болит' г¹ірише^e*.

Зафіксований у говірці прислівник вищого ступеня *борше^e*, який є похідним від *борзо* [8, 77]: *би^eрис'і борзо до роботи^e; јди борзо до с¹тајн'і, бо ко¹рова ма¹ји с'і ўполо¹жити^e*.

Засвідчено у говірці прислівникові утворення від відмінкових форм прикметників та прийменників, найчастіше від родового: зр'ітка, зл'іва, сп'рава, доп'ізна, 'з:амол'оду; зди^{el}лека, зблис'ка, 'обр'ітка, ш'ч'е'ста, 'доста, утворений від *do syta* [10, 103].

Від давального відмінка прикметників з прийменником *по* збереглися форми жіночого роду, які відсутні в літературній мові: по-пол'с'к'іj, по-рус'к'іj, по-бан'ц'к'іj: м'іj п'ред'іт у'м'іj гово'рити^e по-пол'с'к'іj.

Форми іменників давального, місцевого та знахідного відмінків активно функціонують у говірці як прислівники, залишки яких зберігаються в сучасній мові лише в окремих утвореннях [1, 383]: гор'і, дол'іj, дол'іj, зм'і, л'іт'і, 'нин'і, 'дал'і, 'рано, 'капку, ка'п'ін'ку, 'капочку, кр'ішку: оj ро'дино, роди'нон'ко, ни^e цу'раjс'і 'мени^e, чи jдеш 'гор'і, чи jдеш 'дол'іj, пови'ртаj до 'мени^e; ко'рова да'je кр'ішку моло'ка, бо то 'перв'істка; як кр'ішку по'^{du}уж'іjу, то п'риjду ти^{el}бе в'ід'в'ідати^e.

Велика кількість прислівників утворена від родового відмінка з прийменниковим компонентом або без нього: бе''рбе''ничк'і 'скоцюрблено', 'дома, 'дуба, знад'в'ірку, сп'ітс'поду, згори, здо'лини^e, збоку, з'іс'поду, з'досв'іта, з'досв'ітка, з'маху, с'ночи^e, заўч'ісу, уваси^{el}ни, з'іп'раўди^e, до о'чиj, у'очи, до пн'і^e, дот'ла.

Продовженням форм називного та знахідного відмінків іменників є прислівники: вер'х, шко'да, ж'е'л', б'і'да, краj, 'купа, 'сором, ч'е'с, по'ра, гаразд, 'вол'і: оj де 'гаразд, оj де 'гаразд, а ў'мат'інк'і 'гаразд, ўа ти^{el}кого гараздочку ни^e заз'наjу 'зарас; 'сором 'було, 'сором 'було ни^e ми^{el}н'і са'мому, а ше 'г'іриш'іj 'сором 'буде' то'варишу 'мому; jо'^uму ў'суди^{el}вол'і.

Спостережено також прислівники, утворені від форм із прийменником: 'нар'ік, над'в'ір, на'зад, нас'м'іх, наў'рас, у'рас, напопе'ри^{el}к'і^e, по'вер'х'і, над'веч'ір, ўпен', увеч'ір, нас'п'ід, по'заочи^e, напос'л'ідок, наў'крух, наў'кру'ги, на 'жерт: 'нар'ік в'іс'іл' ни^{el}буде', бо пе'ри^eс'тупни^ej р'ік; то зним'к'і^e там ли'ш'ели^e то'ти, шо наў'рас 'jіхали^e за гра'ниціу.

Прислівники б'і'гом, ве''р'хом, 'разом, 'боком, бос'а'ком, боч'ком, гол'а'ком, 'жужмом, 'л'онтом, 'м'ігом, 'махом, нах'рапом, 'попасом, 'потаjком, с'п'ітскоком, с'татком, с'торцом у говірці утворені від форми орудного відмінка за допомогою прийменників та без них: 'jіхаў ве''р'хом на ко'ни; на за'баву с'п'ітскоком п'риjду; форми місцевого відмінка з прийменниками становлять незначну кількість: нас'под'і, у'куп'і, ўну'чи, надво'р'і, попу'лудн'у, пове'ч'ірку.

У обстежуваній говірці спостережено прислівники гал'оп, гал'опом, гал'оп'нами^e, які мають однакове значення 'швидко' і утворені шляхом адвербіалізації відмінкових форм іменника: гал'опом б'і'жи ўгу'ру до 'баби^e; як узд'р'ілі^e-смо пса, гал'оп на да'шок 'в'іскочи'лі^e.

Незначна кількість прислівників виникла шляхом поєднання числівника з прийменником: над'воjі, нат'роjі, на'четве'ро, нап'jи'те'ро; уд'воjі, ут'роjі, у'четве'ро, у'п'jи'те'ро; с'не'р'ішу. Хоч прислівник с'п'і'р'ішу утворений, можливо, від родового відмінка нечленної форми з прийменником [1, 384].

Прислівниками, що утворилися від числівників, є у говірці ти^{el}пер', ти^eпер'но (від давньоукраїнського *то първо* [1, 384]) та похідні доти^{el}пер',

в'іт:у^{el}пер': т^{el}пер' ¹мушу з д'іт¹ми с^{el}д'іт^{el}і; Дмитро Са¹мак т^{el}пер¹во лиш п'ішоу; в'іт:у^{el}пер' н^{el}хочу јго ¹вид'іт^{el}і.

Серед прислівників говірки розрізняємо такі, що виникли від дієслів: *л'ізма, на¹помацк'і, ¹нази^{el}рц'і, наў¹к'ірк'і, на¹опашк'і, наўза¹мі^{el}, наўпраў¹ц'і, ¹потај: јак і¹ти ¹чери^{el}с Л'із¹ник'і наўпраў¹ц'і, то т¹рох'і б¹лишче^u до Л'у¹чок.*

Спостережено у говірці незначну кількість складних прислівників, утворених шляхом складання синонімічних слів, основ та коренів повнозначних слів та шляхом редуплікації: *гет-¹чисто, с'ак-так, от-от, ди^{el}с'-ко¹лис', само¹тушк'і, с^{el}ло¹м'іц', го¹р'ілі^{el}ц', до¹л'іу¹лі^{el}ц', гол'і¹руч, го¹лоб'іс'к'і, за¹пусто-¹дурно, то¹г'ід', не^uри^{el}т:о¹г'ід', се^uгороку, сун'го¹лоу, ўб'і¹руч: н^{el}добре^u с¹пати^{el}го¹р'ілі^{el}ц', тај н^{el}добре^u до¹л'іу¹лі^{el}ц'.*

Незважаючи на певну закритість прислівника як частини мови, у досліджуваній говірці маємо ряд запозичень: *фист, ¹фајно, ¹ферти^{el}к, аку¹рат, ¹моцно, ¹тата, пу¹терно, в'іц'і¹горно.*

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, спостереження над окремими явищами вживання прислівників у говірці села Баня-Березів вказують на те, що значна частина прислівникових утворень тісно пов'язана з історією становлення прислівника як частини мови. Слід відзначити, мовлення носіїв говірки є багатим на вживання прислівників, в тому числі тих, які літературній мові не відомі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови Ужгород, 1960. 415 с.
2. Білолідід І. К. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Київ, 1969. 438 с.
3. Громик Ю. В. Прислівники відзайменникового походження у західнопо-ліських говірках української мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 1997. 21 с.
4. Джочка І. Прислівники у гуцульських говірках: семантико-словотвірний аспект. *Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Сте-фаніка. Філологія.* 2010. С. 118–123.
5. Жовтобрюх М. А. Проблеми взаємодії української літературної мови і територіальних діалектів. *Мовознавство.* 1973. №1. С. 3–15.
6. Німчук В. В. Словотвір прислівників прикметникового походження в за-карпатських говірках. Територіальні діалекти і власні назви. Київ, 1965. С. 69–79.
7. Павлюк М., Робчук І. Українські говори Румунії. Діалектні тексти. Едмонтон ; Львів ; Нью-Йорк ; Торонто, 2003. 800 с.
8. Пура Я. О. Говори Західної Дрогобиччини. Ч. 1. Львів, 1958. 87 с.
9. Самійленко С. П. Нариси з історичної морфології української мови. Ч. II. Київ, 1970. 190 с.
10. Чапля І. К. Прислівник в українській мові. Харків, 1960. 124 с.

REFERENCES

1. Bevzenko, S. P. (1960). Historical morphology of the Ukrainian language Uzhgorod [in Ukrainian].
2. Bilolid, I. K. (1969). Modern Ukrainian Literary Language. Morphology. Kiev. [in Ukrainian].

3. Gromyk, Y. V. (1997). Adverbs of the pronoun origin in Western Polish dialects of the Ukrainian language: abstract. diss. ... Cand. philol. Sciences: 10.02.01. Kiev. 21 p. [in Ukrainian].
4. Jocka, I. (2010). Adverbs in Hutsul Proverbs: The Semantic-Word Formation Aspect. Bulletin of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. Philology. 2010. pp. 118–123. [in Ukrainian].
5. Zavtobryukh, M. A. (1973). Problems of interaction of Ukrainian literary language and territorial dialects. Linguistics. №1. P.3–15. [in Ukrainian].
6. Nimchuk, V. V. (1965). Dictionary of adverbial adjectives in Transcarpathian dialects. Territorial dialects and proper names. Kiev, pp. 69–79. [in Ukrainian].
7. Pavlyuk, M., Robchuk, I. (2003). Ukrainian speeches of Romania. Dialectic texts. Edmonton. Lviv. New York. Toronto. [in American].
8. Pura, Y. A. (1958). Speeches of Western Drohobychyna. Part 1. Lviv. [in Ukrainian].
9. Samylenko, S. P. (1970). Essays on the historical morphology of the Ukrainian language. Part II. Kiev. [in Ukrainian].
10. Chaplain, I. K. (1960). Adverb in Ukrainian. Kharkov. [in Ukrainian].

AN ADVERB FUNCTIONING IN THE IDIOM OF THE VILLAGE BANIA-BEREZIV OF KOSIV DISTRICT OF IVANO-FRANKIVSK REGION

Oksana VINTONIAK

Candidate of Philological Sciences (Ph. D.)

CHEE «Kolomyia Pedagogical College» ((Ukraine, Ivano-Frankivsk).

E-mail: oksana.zv@ukr.net

ORCID ID: 0000-0003-0040-3582

The article is devoted to analyzing adverb as a self-depended permanent part of the language in the idiom at the border of the Hutsul-Pokuttia region. The observing an adverb functioning based on the lexical materialis made, the features of the creation mostly based on other parts of the language are revealed, the semantic-word-forming structure is partly characterized. According to the analysis of the specific material, the dialect of the village Bania-Bereziv is affected of the literary language, however the speech saves archaic features of the lexicon-grammatical groups of words and in particular an adverb. The observing separate facts of the use of adverbs in the idiom of the village Bania-Bereziv is pointing that the main of the adverbial formations closely associated with history of development of an adverb as a part of Ukrainian language. A large number of tokens is continuation of forms of the ancient Ukrainian languageant it is characterized a series of word-formation variants. At the same time the individual adverb borrowingsare noted.

It is determined that the most archaic group of adverbs is adverbs which formed from nouns. In the Bania-Bereziv speech it is often appear initially adverbs formed from nouns with an affix -де. The dialect is full of suffix structureof adverbs which point the direction of travel and they are continuation of the ancient forms of an adverb affix in the adverbs of the investigated Bania-Bereziv idiom. Adverbs of the time are analyzed, affixation of adverbs and pronoun basicsare observed in our research. Separate group of adverbs in the speech at the border of the Hutsul-Pokuttia region are method adverbs which are in communication with the ancient Ukrainian languagebecause of prepositive and postpositive affixation at -o.

Majority of adverbs of the Bania-Bereziv dialect are derivatives, because they are the result of the word-formation evolution of adverbs in the Slavic languages is

proved in particular the relationship of the creation of adverbs at -e in speech of Bania Bereziv with examples of southwestern dialects is given. At the same time we differentiate new forms of adverbs at -e. The article reflects application of dative of adjectives with preposition по, forms of nouns in dative, locative and accusative in the adverbative formation of the Bania-Bereziv dialect studied.

Key words: *Southwestern dialect, the border of the Hutsul-Pokuttia region, idiom, adverb.*

Статтю подано до редколегії 13.12.2019.

АСОЦІАТИВНИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ ЯК МЕТОД ВИЯВЛЕННЯ СТРУКТУРИ КОНЦЕПТУ ТА ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ СПЕЦИФІКИ (НА ПРИКЛАДІ КОНЦЕПТУ «ВІРА»)

Оксана ГОШОВСЬКА

*кандидат філологічних наук, учителька української мови та літератури
ІФПНВК «Католицька ЗШ II–III ст. гімназія святого Василя Великого»*

(Україна, Івано-Франківськ).

E-mail: oksymoron19@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-9298-7428

Стаття присвячена асоціативному експерименту як об'єктивному методу вербалізації концепту в мовній картині світу. На прикладі концепту «віра» представлена покрокова методика дослідження, матеріалом для якої слугували 3895 асоціативних реакцій, зібраних упродовж кінця 2015 – початку 2016 року. Учасниками якого були 633 українці віком від 10 до 85 років на території Івано-Франківської, Вінницької, Київської та Запорізької областей. Результати інтерпретовано з огляду на вік респондентів, їх стать та дотичність / недотичність до віри за родом діяльності. У статті проаналізовано структуру питальника, який містить як відкриті запитання, так і спрямовану частину, після кожного блоку якої запропоновано позицією «Ваш варіант» для okazіональних імен концепту. Експеримент засвідчив, що вербалізація концепту відбувається не тільки окремими словами, а й ідіоматичними одиницями та реченнями. На основі корпусу реакцій були укладені синонімічні ряди зі стрижневим словом «віра» та антонімічні пари. Інформантам також було запропоновано поєднати слово віра з прикметником, що дозволило виділити ознаки концепту. Поєднання слова віра зі займенником дало змогу простежити суспільну й особистісну природу концепту, а також його місце в концептосфері носія. У спрямованій частині експерименту було запропоновано зарахувати віру до певної сфери, щоби мати змогу визначити місце побутування цього феномену. Зібраний під час дослідження мовний матеріал потребував застосування когнітивної та психолінгвістичної інтерпретації. Асоціативні реакції об'єктивували виділені у процесі наукового пошуку 39 ДКО – значущих рис концепту «віра».

***Ключові слова:** асоціативний експеримент, асоціативні реакції, концепт, віра.*

Постановка проблеми. Аналізуючи мовлення, когнітивісти й психолінгвісти беруть до уваги ментальні стани мовців, які впливають на своєрідність їх ККС та МКС, а соціолінгвісти – соціальні чинники, що зумовлюють мовну поведінку.

Аналіз досліджень. Л. Т. Масенко показує тісний зв'язок цих мовознавчих дисциплін: «Психолінгвістика має спільний з соціолінгвістикою об'єкт дослідження, а саме мовленнєву діяльність людини [...]. Етнолінгвістичні дослідження наближаються до соціолінгвістичних у дослідженні мови як виразника колективної ідентичності, засобу вираження мовної картини світу певного етносу» [16, 11]. О. О. Залевська розмежовує

концепт як здобуток індивіда і концепт як інваріант, що функціонує в певному соціумі чи культурі [12, 37]. Натомість С. Г. Воркачов вважає, що «конкретний концепт може бути представлений як вмістилище багатьох – сукупність – «інваріантних варіантів», в яких відображені статусно-рольові іпостасі його носія: його гендер, вік, національність, «належність» до того чи іншого типу суспільної свідомості» [8, 12]. Усе це зумовлює індивідуальну ієрархію ДКО концептоносія. Справді, у концепті безособистісне і об'єктивне поняття авторизується стосовно етносемантичної особистості як закріпленого в етносемантичній системі природної мови базового національно-культурного прототипу носія цієї мови [9]. По суті, концепт, яким мислить людина, є локалізованим відображенням її світосприймання і світовідчуття. За Д. С. Ліхачовим, у кожної людини є свій індивідуальний культурний досвід, запас знань і навичок, якими і визначається багатство значень слова і багатство концептів цих значень, а деколи, втім, і їх бідність, однозначність [13, 151]. Усяка особа володіє індивідуальним простором духовного світу і необмежена у потугах створення власного асоціативного поля, аналізуючи яке можна простежити індивідуальну модифікацію набору ДКО концепту чи їх перерозподіл у межах інтенціоналу та периферії. За Б. О. Серебренніковим, «тут може багато важити наявність певного досвіду, асоціацій, міра розвитку комбінаторних здібностей...» [18, 167–168]. Кожний мовець володіє неповторним набором вербалізаторів, висловлюється по-своєму, не так, як хто-небудь інший, оскільки «у кожної людини є своє коло асоціацій, відтінків значення, і відповідно свої особливості потенційних можливостей концепту» [13, 151–152]. За О. Я. Сурмач, «утворюючи асоціації, людина виявляє своє бачення дійсності крізь призму індивідуальної асоціативної картини світу» [20, 23]. З точки зору концептологічного підходу, нестандартність мовної особистості є наслідком встановлення в її свідомості таких асоціативних зв'язків між ментальними і мовними одиницями, які контрастують з асоціаціями більшості носіїв мови. Це або свіжі, невиниклі раніше асоціації, що демонструють креативність свідомості, або асоціації, виявлення яких в певній культурі прийнято вважати асоціальними [19, 30]. За В. фон Гумбольдтом, «якщо річ не є предметом зовнішнього світу, кожен [мовець] по-своєму створює її, знаходячи в ній рівно стільки свого, скільки потрібно, щоб охопити і прийняти в себе чужу думку» [10, 349]. Проте в описі асоціативного експерименту не варто робити висновків щодо ієрархії ДКО кожного респондента, краще об'єднати дані у групи, оскільки «індивідуальні відмінності насправді є груповими розбіжностями» [22, 34], позначеними культурною конотацією. Е. Дюркгейм називає беззаперечною істиною те, що немає нічого в соціальному житті такого, чого б не було в індивідуальних свідомостях; але майже все, що в них знаходиться, взято ними зі суспільства [11, 359]. Подібність семантичної структури концепту у групах, дозволяє виявити інтенціональні ДКО, властиві етнічній спільноті.

Мета статті. У статті ставимо за мету описати асоціативний експеримент як метод виявлення структури концепту та його етнокультурної специфіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для визначення сучасного представлення концепту «віра» в МКС українців у межах дисертаційного дослідження проведено асоціативний експеримент, учасниками якого були 633 українці віком від 10 до 85 років на території Івано-Франківської, Вінницької, Київської та Запорізької областей. Результати інтерпретовано з огляду на вік респондентів, їх стать та дотичність / недотичність до віри за родом діяльності. Матеріалом для когнітивної інтерпретації стали 3895 асоціативних реакцій у вільній частині, що об'єктизували виділені у процесі наукового пошуку 39 ДКО – значущих рис концепту. Для опису асоціативного поля лінгвокультурного концепту «віра» проаналізовано асоціативні реакції інформантів на вербальні позначення концепту.

Подібні асоціативні експерименти уже проводились науковцями, оскільки у пострадянській період дослідження сакральної сфери набули популярності. У 2008 році у Красноярському краї Росії Т. Талапова провела вільний асоціативний експеримент, учасники якого повинні були записати асоціації до слів *віра* і *невіра*, пояснити їх іноземцю, а також підібрати до них синоніми [21, 15]. Протягом 2011-2012 років на теренах Західної України релігієзнавець Д. Марциновська провела два зрізи-характеристики ставлення шкільної і студентської молоді до релігії і феномену віри [15, 9]. Соціологічне опитування визначило місце релігії та віри у світогляді молоді. Наш асоціативний експеримент охопив Івано-Франківську, Вінницьку, Київську та Запорізьку область, має соціолінгвістичну природу, оскільки предмет дослідження – лінгвалізатори ДКО концепту «віра». При висвітленні результатів подібних досліджень обумовлюють максимальну статистичну похибку – 5%. Дані асоціативного експерименту можуть бути використані при укладанні асоціативних словників, подібні в Україні періодично публікуються [5; 6; 14].

Зібраний під час дослідження мовний матеріал потребував застосування когнітивної та психолінгвістичної інтерпретації. Асоціативні експерименти, за О. Балашовою, виявляють особливості національної мовної свідомості народу – зв'язки слів у свідомості, їх смислової та ієрархічної підпорядкованості, яскравості тих чи інших компонентів значення слова-стимулу, їх ціннісне навантаження в соціумі [2, 66]. Лінгвістичні асоціації, викликані словами-стимулами *віра* і *невіра*, позиціонуються як змістове наповнення концепту. У «Трактаті про душу» Аристотель наводить вислів Платона: «Подібне пізнається подібним» [1, 376], в іншому місці, розмірковуючи про те, як пізнається зло або чорне, висловлюється: «Їх пізнають певним чином через протилежне, ... і в них повинно бути єдине» [1, 437]. Обидва члени протиставлення не опозиціонують, а корелюють: [Анна] – А може, я лише у *понів не вірю, а в бога та чудо вірю?* (І. Вільде. Сестри Р.). У складних життєвих обставинах людська віра може вмиє скотитися до зневіри. Показовим є приклад глибоко віруючого Яіра, батька важко хворої, який прохав Ісуса: «*Вірую, Господи! Допоможи моєму невірству*» (Мр. 9, 24). У проміжку між цими двома іменами концепту можемо знайти безліч переходів, а тому вважаємо феномен *віра* кумулятивним щодо виявлення твердої віри, з одного боку, і невіри, з іншого.

Вивчення асоціації дало змогу по-новому підійти до способів зберігання знань [4, 242]. Для отримання лінгвістичних даних застосовано метод анкетування, за якого респондентам запропоновано відповісти на питання, на кшталт: назвіть слово, яке спадає вам на думку, коли чуєте *віра*? чи виконати такі завдання; підберіть синоніми до слів *віра*, *надія*, *сподівання*; назвіть слово протилежне до *віра* і т. д. Віра – феномен абстрактний, а тому може встановлювати різноманітні асоціативні зв'язки. З огляду на це питальник містить відкриті запитання, наприклад: назвіть слово, яке спадає вам на думку, коли ви чуєте *віра*. Респондент, прочитавши це, намагається уявити образ, який відповідає запропонованому слову-знаку, і омовити його. На відповідь не наштовхує ані контекст висловлювання, ані ситуація. Людина покладається тільки на власний багаж концепту «віра». Можливість омовити концепт «віра» по-своєму надано також у спрямованій частині, а саме: запропоновано позицію «Ваш варіант» після кожного з блоків. У них найчастіше слово *віра* поєднувалось з іменниками, наприклад: довіряти Богові, віра в небо, віра в здійснення, недовіра до людини; а також з прикметниками: людська невіра; займенниками: віра в когось; числівниками: віра мільйонів; прислівниками: віра в краще. Респонденти вказували оказіональні імена концепту, які не були запропоновані в питальнику, наприклад: *віра* – слово, добро, сила, переконання, свідомий вибір, близькість, люди, спосіб життя; *невіра* – розчарування, гордість, апатія, гріх, ненависть, зверхність, зневага. У випадку, коли «слово-стимул актуалізувало у фонді мовної пам'яті комунікативні фрагменти» [21, 173], траплялись й цілі речення: кожна людина вірить у те, що хоче: хтось вірить у себе, хтось вірить у Бога, а хтось у батьків; все збудеться, якщо ми помолимося; сприймати за правду все, що Бог об'явив, все, що пов'язане з вірою і т. д. Це засвідчує те, що вербалізація концептів відбувається не тільки окремими словами, а й ідіоматичними одиницями, реченнями, які проходять процес лексикалізації та ідіоматизації, та відтворюються в усному мовленні автоматично за умови подібності в комунікативній ситуації [17, 285].

У вільній частині питальника інформантам було запропоновано поєднати слово *віра* з прикметником. Ця позиція дозволила нам виділити ряд ознак, які ми поділили на якісні і відносні. Отже, концепту «віра» властиві такі відносні ознаки: непохитна (24), безмежна (19), незламна (17), єдина (9), надзвичайна (5), вічна (5), непереможна (3), повноцінна (2), надприродна (2), незалежна (1), безкомпромісна (1), неземна (1), нездоланна (1), безсильна (1), абсолютна (1), всеперемагаюча (1), незнищенна (1), незборима (1), державна (1), непереборна (1), вселенська (1), невід'ємна (1), нестала (1), всесвітня (1), одна (1), гігантська (1). А також такі якісні: сильна (97), міцна (33), могутня (22), глибока (16), слабка (9), тверда (9), велика (5), сила (5), постійна (5), чиста (3), справедлива (3), свята (3), мала (3), смілива (2), повна (2), послужна (2), терпелива (2), твердість (2), головна (2), найголовніша (1), найсильніша (1), мужня (1), могутча (1), жагуча (1), фантастична (1), природна (1), зневажена (1), палка (1), красива (1), важка (1), поглиблена (1), досконала (1), бездоганна (1), стабільність (1), праведність (1), таємнича (1), чудова (1), приємна (1), складна (1), тиха (2), чистота (1), правильна (1), гідна (1), світла (1), світло (1),

маленька (1), сліпа (1). Отже, найбільш частотними атрибутами до *віри*, які дібрали респонденти, були прикметники *сильна, міцна, непохитна, могутня*. Це означає, що віра найчастіше асоціюється з силою: А може, це тому, – будемо *сильно, сильно вірити*, що це саме тому! – що на темному фоні чужого горя власне щастя здається більш рельєфним? (І. Вільде. Сестри Р.); Він [Степан] зараз тільки народився в буянні весни, народився зразу дорослий, досвідчений, мудрий, повний сил і *непохитної* в них *віри* (В. Підмогильний. Місто). В книзі «В обороні віри» автори зауважують, що непохитною віра була тільки в Адама та Єви, бо вони знали Бога, як свого батька. Але вже внукам треба було вірити на слово своєму дідові й батькам. Тому їхня віра була вже «розпливчастішою» [7, 18].

Мовний матеріал, зібраний завдяки асоціативному експерименту, дозволив укласти такі синонімічні ряди: 1) віра – довіра, довірливість; 2) віра – правда, впевненість, доказ, переконливість, знання, твердження, переконання; 3) віра – вірність, відданість, незрадливість; 4) віра – сила, стійкість, надійність, стабільність; 5) віра – вірування, повір'я, релігія, світогляд, віровизнання, молитва, церква; 6) віра – Бог, надприродність, признание, визнання, уповання, побожність, праведність; 7) віра – Христос, Ісус, християнство, служіння, смирення, терпіння, спасіння; 8) віра – надія, любов, кохання, прихильність, близькість, повага; 9) віра – милосердя, щирість, добро, духовність, світлість, чистота, чесність, порядність, відкритість, допомога; 10) віра – покладання, сподівання, прагнення, мрія; 11) віра – життя, душа.

Дані асоціативного експерименту дозволили сформувані такі антонімічні пари: 1) віра – недовіра, віра – невіра; 2) віра – підозра, віра – сумнів, віра – непереконаність, віра – непевненість; 3) віра – безвір'я, віра – бездуховність; 4) віра – брехня, віра – обман, віра – неправда; 5) віра – невірність, віра – невірство; 6) віра – гріх, віра – згрішення, віра – маловір'я, віра – віровідступництво, віра – зречення, віра – зрада, віра – падіння, віра – Іуда; 7) віра – атеїзм, віра – егоїзм, віра – безбожник; 8) віра – зневіра, віра – безнадія, віра – відчай, віра – розпач, віра – розчарування, віра – байдужість, віра – порожнеча, віра – лінивість; 9) віра – зло, віра – нещастя, віра – ненависть, віра – злоба, віра – страх, віра – гнів, віра – сум; 10) віра – Сатана, віра – пекло, віра – диявол, віра – непокора, віра – сатанізм; 11) віра – богоненависник, віра – антихрист; віра – буддизм, віра – пантеїзм; 12) віра – еретик, віра – ересь, віра – секта, віра – баптист, віра – суботник, віра – свідки Єгови.

Поєднання слова *віра* зі займенником у 482 опитаних дало змогу простежити суспільну й особистісну природу концепту, а також його місце в концептосфері носія. 219 (45%) респондентів поєднали *віра* з присвійним займенником множини *наша* (варіанти: всіх, для всіх, багатьох). У свідомості цих людей концепт є надбанням як соціуму, так і власним і функціонує як інваріант лінгвокультурного простору, у якому вони перебувають. У 188 інформантів (39%) концепт позначений індивідуальною своєрідністю – поєднання зі присвійним займенником однини *моя* (варіанти: моя особиста, своя, кожного, всякого, будь-кого). Сполуки 75 респондентів на зразок: віра твоя (його, її, ваша, їхня, не моя) ми типізували у

чність. Такий вибір займенникової належності свідчить, що у 16% концептоносіїв віра не займає провідного місця в ієрархії концептів та ціннісних орієнтирів.

У спрямованій частині експерименту було запропоновано зарахувати віру до певної сфери, щоби мати змогу визначити місце побутування цього феномену. Результати такі: до світської сфери віру зарахували 19 (3%) учасників анкетування, релігійної – 239 (38%), і світської, і релігійної – 372 (59%) респондентів. Троє (менше 1%) інформантів скористались позицією «Ваш варіант», оскільки вважали, що віра належить до особливої – духовної – сфери. Когнітивна інтерпретація цих кількісних підрахунків показує, що у більшості опитаних у константній зоні структури концепту є ДКО, які належать як до світської, так і до сакральної сфери. У той же час більше, як третина концептоносіїв базовими виявляє ДКО, пов'язані з релігійністю. І тільки у незначного відсотка превалює світська довіра над вірою в Бога.

У спрямованій частині експерименту інформантам було запропоновано обрати слова, що в їхньому уявленні поєднуються з *вірою* (6 груп асоціацій) та *невірою* (3 групи асоціацій). Як уже вказано, у кожному з випадків респонденти могли записати власний варіант. Поділ питальника на спрямовану і вільну частину мав на меті отримати якомога більше інформації про концепт, а кажучи мовою когнітивної лінгвістики – максимальну кількість квантів знання про усю розмаїтість ДКО концепту, тобто про структуру його змісту. Такий підхід зумовлений «прагненням виявити об'єктивні чинники об'єднання навколо даного слова-стимулу певних груп асоціатив, які, незважаючи на їх варіативний склад у окремих індивідуумів, все ж мають дуже великий рівень спільності або однорідності» [170, 81], а отже, наявності загальної або подібної семантики вербальних асоціатив і слова-стимулу. Словесний матеріал зі спрямованої (8670 реакцій) та вільної частини (3895 реакцій) опрацьовано окремо, але зведено для зручності в один відсотковий показник активності кожної лексеми-імені ДКО, яка належить до змісту концепту «віра». Наприклад, активність лінгвалізації ключової ДКО 'Бог' становить 84,3% від числа 12565 – загальної кількості реакцій. Числовий показник вираховують так: $x = (84,3 \cdot 12565) : 100$; $x = 10592$ реакції.

Висновки та перспективи досліджень. Асоціативне поле описане на основі сукупності асоціативних реакцій, що є лінгвістичним втіленням структури змісту концепту «віра» кожного з інформантів. Найближчою за семантикою до слова-стимулу є та лексема, яку обрала найбільша кількість респондентів, незважаючи на дотичність чи недотичність до віри, а найбільш далекою та, яку обрала найменша кількість опитаних. Уперше про близькі та далекі асоціації сказав Ш. Баллі, аналізуючи граматичні зв'язки у книзі «Загальна лінгвістика і питання французької мови» [3, 151]. Результати асоціативного експерименту піддано когнітивній інтерпретації, а також узагальнено у зведених таблицях, на основі яких і побудовані діаграми, що відображають структуру асоціативного поля концепту, сформованого з асоціативних реакцій на слово віра та невіра. Для того, щоб результати експерименту були якомога більш об'єктивними, для підрахунку

застосовано математичні формули, а оскільки кількість опитаних у кожній групі різнилась, результати подані у відсотковому відношенні. Перспективою є зіставлення асоціативних експериментів щодо виявлення різних концептів як складників мовної картини світу українців та укладання асоціативного словника.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аристотель. Трактат о душе. Сочинения : в 4 т. Москва : Мысль, 1975. Т. 1. С. 371–448.
2. Балашова Е. Ю. Концепты любовь и ненависть в русском и американском языковых сознаниях : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Саратовская госуд. акад. права. Саратов, 2004. 262 с.
3. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / пер. с 3-го франц. изд. Е. В. и Т. В. Вентцель. Москва : Издательство иностранной литературы, 1955. 416 с.
4. Баронин А. С. Этническая психология. Київ : ТанDEM, 2000. 264 с.
5. Бутенко Н. П. Словник асоціативних норм української мови. Львів : Вища школа, 1979. 120 с.
6. Бутенко Н. П. Словник асоціативних означень іменників в українській мові. Львів : Вища школа, 1989. 328 с.
7. В обороні віри / гол. ред. В. Іванис. Ч. IV. Торонто : Православне братство святого Володимира, 1959. 154 с.
8. Воркачев С. Г. Вариативные и ассоциативные свойства телеономных линвоконцептов : монография. Волгоград : Парадигма, 2005. 214 с.
9. Воркачев С. Г. Методологические основания лингвоконцептологии. Теоретическая и прикладная лингвистика. Воронеж, 2002. Вып. 3 : Аспекты метакоммуникативной деятельности. С. 79–95. URL: <http://lincon.narod.ru/method.htm>
10. Гумбольдт В. фон. Язык и философия культуры | пер. с нем., общ. ред. А. В. Гульги и Г. В. Рамшвили. Москва : Прогресс, 1985. 450 [1] с.
11. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда / пер. с фр. А. Б. Гоффмана. Москва : Канон, 1996. 432 с.
12. Залевская А. А. Психолингвистический подход к проблеме концепта. *Методологические проблемы когнитивной лингвистики : научное изд.* / под ред. И. А. Стернина. Воронеж : Воронежский гос. университет, 2001. С. 36–44.
13. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка. *Очерки по философии художественного творчества*. СПб. : Блиц, 1999. С. 147–165.
14. Мартінек С. В. Український асоціативний словник : у 2 т. Львів : ПАІС, 2008. Т. I. 344 с.
15. Марциновская Д. С. Феномен религиозной веры в католицизме : проблемы кредологии. Германия : Verlag LAP LAMBERT Academic Publishing, 2014. 99 с.
16. Масенко Л. Т. Нариси з соціолінгвістики. Київ : Києво-Могилянська академія, 2010. 243 с.
17. Сбітнева І. М. Біблія – репрезент концептуальної картини світу. *Лінгвістичні студії*. 2008. Випуск 18. С. 283–287.
18. Серебренников Б. А. Номинация и проблема выбора. *Языковая номинация. Общие вопросы*. Москва : Наука, 1977. С. 148–187.
19. Слышкин Г. Г. Лингвокультурные концепты прецедентных текстов: дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19 «Общее языкознание, социолінгвістика, психолінгвістика» / Волгоградский государственный педагогический университет. Волгоград, 1999. 193 с.

20. Сурмач О. Я. Асоціативний експеримент та вербальні асоціації у психолінгвістичних дослідженнях. *Наукові записки Нац. університету «Острозька академія». Сер. Філологічна.* 2012. Вип. 29. С. 22–24.
21. Талапова Т. А. Концепт «вера / неверие» в русской языковой картине мира. *Вестник ЧИТГУ.* 2009. № 1 (52). С. 172–176.
22. Щерба Л. В. О тройном аспекте языковых явлений и об эксперименте в языкознании. *Языковая система и речевая деятельность.* Ленинград : Наука, 1974. 428 с.

REFERENCES

1. Aristotle (1975). *Treatise on the Soul. Works in 4 vols.* Moskva: Thought Vol. 1. [in Russian].
2. Balashova, E. Yu. (2004). *Concepts of love and hatred in Russian and American linguistic consciousness: diss. ... cand. philol. sciences: 10.02.19 / Saratov state. Acad. right. Saratov.* [in Russian].
3. Balli, S. (1955). *General linguistics and questions of the French language; [trans. from the 3rd French. ed. EV and T.V. Wentzel].* Moskva : Publishers of Foreign Literature. [in Russian].
4. Baronin, A. S. (2000). *Ethnic Psychology.* Kiev : Tandem. [in Ukrainian].
5. Butenko, N. P. (1979). *A dictionary of associative norms of the Ukrainian language.* Lviv: High School. [in Ukrainian].
6. Butenko, N. P. (1989). *A dictionary of associative noun definitions in the Ukrainian language.* Lviv: High School. [in Ukrainian].
7. *In the defense of the faith. (1959).* / [ch. ed. V. Ivanis]. Part IV. Toronto: St. Vladimir's Orthodox Brotherhood. [in Ukrainian].
8. Vorkachev, S. G. (2005). *Variational and associative properties of teleonomic linoconcepts: a monograph.* Volgograd: Paradigm. [in Russian].
9. Vorkachev, S. G. (2002). *Methodological foundations of linguoconceptology. Theoretical and applied linguistics. Voronezh Iss. 3: Aspects of metacommunicative activity.* Retrieved from: <http://lincon.narod.ru/method.htm>. [in Russian].
10. Humboldt, V. (1985). *Language and Philosophy of Culture; [trans. with him., Society. ed. AV Guligi and GV Ramishvili].* Moskva : Progress. [in Russian].
11. Durkheim, E. (1996). *On the division of social labor [trans. with fr. A. B. Hoffmann].* Moskva: Canon. [in Russian].
12. Zalevskaya, A. A. (2001). *Psycholinguistic approach to the problem of concept. Methodological problems of cognitive linguistics: scientific ed. ; [edited IA Sternin].* Voronezh state. University. [in Russian].
13. Likhachev, D. S. (1999). *The Conceptual Sphere of the Russian Language. Essays on the Philosophy of Artistic Creativity.* St. Petersburg. : Blitz. [in Russian].
14. Martinek, S. V. (2008). *The Ukrainian associative dictionary: in 2 volumes.* Lviv: PAIS. Vol. I. [in Ukrainian].
15. Martsinovskaya, D. S. (2014). *The Phenomenon of Religious Faith in Catholicism: Problems of Credology.* Germany: Verlag LAP LAMBERT Academic Publishing. [in Ukrainian].
16. Masenko, L. T. (2010). *Essays on Sociolinguistics.* K.: Kyiv-Mohyla Academy [in Ukrainian].
17. Sbitnev, I. M. (2008). *Bible – a representative of the conceptual picture of the world. Linguistic Studies.* 18. [in Ukrainian].
18. Serebrennikov, B. A. (1977). *Nomination and the Problem of Choice. Language nomination. General questions.* Mo skva: Science. [in Russian].

19. Slyshkin, G. G. (1999). Linguocultural concepts of precedent texts: diss. ... cand. philol. sciences: 10.02.19 «General linguistics, sociolinguistics, psycholinguistics». Volgograd State Pedagogical University. Volgograd. [in Russian].

20. Surmach, O. I. (2012). Associative experiment and verbal associations in psycholinguistic studies. Scientific notes Nat. University of Ostroh Academy. Avg. Philologically. 29. [in Ukrainian].

21. Talapova, T. A. (2009). The concept of faith / unbelief in the Russian linguistic picture of the world. *Bulletin of CHITGU*. 1 (52). [in Russian].

22. Shcherba, L. V. (1974). On the Three Aspects of Linguistic Phenomena and the Experiment in Linguistics. *Linguistic System and Speech Activity*. Leningrad: Science. [in Russian].

ASSOCIATIVE EXPERIMENT AS A METHOD OF DETERMINING THE STRUCTURE OF THE CONCEPT AND ETHNOCULTURAL SPECIFICITY (ON THE EXAMPLE OF THE CONCEPT OF «FAITH»)

Oksana GOSHOVSKAYA

Candidate of Philology, teacher of ukrainian language and literature at the Catholic secondary school of saint Basil the Great (Ukraine, Ivano-Frankivsk).

E-mail: oksymoron19@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-9298-7428

The article is devoted to associative experimentation as an objective method of concept verbalization in the linguistic picture of the world. The example of the concept of «faith» presents a step-by-step method of research, the material of which was 3895 associative reactions collected during the end of 2015 – the beginning of 2016. The participants were 633 Ukrainians aged 10 to 85 in the Ivano-Frankivsk, Vinnytsia, Kyiv and Zaporizhzhya regions. The results were interpreted in terms of respondents' age, gender, and relevance / inability to believe by type of activity. The article analyzes the structure of the questionnaire, which contains both open-ended questions and a directional part, after each block of which the item «Your variant» is proposed for the conceptual names of the concept. The experiment showed that verbalization of the concept occurs not only in individual words, but also in idiomatic units and sentences. Synonyms with the word «faith» and anonymous pairs were constructed on the basis of the reaction corpus. The informants were also asked to combine the word faith with an adjective, which made it possible to distinguish features of the concept. The combination of the word faith with the pronoun made it possible to trace the social and personal nature of the concept, as well as its place in the conceptual sphere of the medium. In the directional part of the experiment, it was suggested to place faith in a particular sphere in order to be able to determine the place of occurrence of this phenomenon. The language material collected during the study required the use of cognitive and psycholinguistic interpretation. Associative reactions objectified the selection of 39 differential cognitive features, which are significant features of the «faith» concept, in the process of scientific search. In order to make the results of the experiment as objective as possible, mathematical formulas were used for the calculation, and as the number of respondents in each group differed, the results are given as a percentage. The perspective is to compare associative experiments to identify different concepts as components of the linguistic picture of the Ukrainian world and to compile an associative vocabulary.

Key words: *associative experiment, associative reactions, concept, belief.*

Статтю подано до редколегії 7.11.2019.

DOI: 10.15330/ukrst.20.207-217
УДК 81'44[811.111+811.161.2]

**СЛОВОВІРНІ КАТЕГОРІЇ «СИЛЬНИЙ ВИЯВ ОЗНАКИ»
ТА «НАДМІРНИЙ ВИЯВ ОЗНАКИ» В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ
В ЗІСТАВЛЕННІ З АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ**

Богдан ГРЕЩУК

кандидат філологічних наук, провідний фахівець

Навчально-наукового інституту українознавства при ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Україна, Івано-Франківськ).

E-mail: akellapostal2@gmail.com

Web of Science Researcher ID: Q-8169-2018

ORCID ID: 0000-0002-8764-0398

У статті в зіставному аспекті проаналізовано категоризування дійсності словотвірними засобами в сегменті словотвірної семантики «сильний вияв ознаки» та «надмірний вияв ознаки» у внутрішньоприметниковій деривації в українській та англійській мовах. Встановлено, що в українській мові в основі утворення деад'єктивів словотвірної категорії «сильний вияв ознаки» лежить словосполучення прислівника-модифікатора «дуже» і твірного приметника: дуже білий – білюсінкий, дуже старий – старезний, дуже добрий – предобрий. В українській мові категоризування сильного вияву ознаки словотвірними засобами репрезентують дериваційні моделі із суфіксами -есеньк-, -ісіньк-, -усіньк- (-юсіньк-), -ущ- (-ющ-), (-ющ-), -уч- (-юч-), -езн- (-елезн-), -енн- та префіксами пре-, пра-. Кожна з моделей має свої особливості, які стосуються семантичних типів твірних приметників, емоційно-експресивного забарвлення та сфер функціонування деад'єктивів. Периферію словотвірної категорії «сильний вияв ознаки» в українській мові становлять моделі із запозиченими префіксами ультра-, архі-, супер-, екстра-. Коло деад'єктивів із такими префіксами постійно розширюється. Більшість дериватологів відприметникові деад'єктиви на зразок «завеликий, надгустий» розглядає в межах словотвірного значення «високий вияв ознаки». У статті обґрунтовано, що такі деад'єктиви репрезентують не словотвірну категорію «сильний вияв ознаки», а окрему дериваційну категорію «надмірний вияв ознаки». В англійській мові категоризування сильного вияву ознаки словотвірними засобами немає. Мовна категоризація світу в зазначеному сегменті здійснюється синтаксичними засобами, зокрема словосполученнями прислівників «very, quite, uncommonly» та приметника або лексичною семантикою простого ад'єктива, наприклад: aged 'старезний', wee, tiny 'малюсінкий', furious 'злющий' та ін. Натомість категоризування надмірного вияву ознаки в англійській мові відбувається за допомогою словотвірних засобів, зокрема дериваційних моделей із префіксами over-, super-, ultra-, hyper-. Вони розрізняються між собою продуктивністю типами семантики твірних приметників

та сферами функціонування. Ядро словотвірної категорії «надмірний вияв ознаки» в англійській мові становлять утворення з префіксом *over-*, а периферію – деад'єктиви з іншими префіксами.

Ключові слова: *деад'єктив, словотвірна категорія, словотвірне категоризування, сильний вияв ознаки, надмірний вияв ознаки, українська мова, англійська мова.*

Обґрунтування та формулювання дослідження. Словотвірні категорії є одним із засобів мовної категоризації дійсності. У внутрішньоприметниковій деривації виокремлюються словотвірні категорії з модифікаційними словотвірними значеннями «сильний вияв ознаки» та «надмірний вияв ознаки». Важливим завданням сучасної лінгвістики є зіставно-типологічне дослідження зазначених категорій в українській та англійській мовах, оскільки такі студії дають змогу з'ясувати універсальне й індивідуально-мовне в мовній категоризації світу словотвірними засобами.

Мета пропонованої статті – лінгвістичний аналіз словотвірних категорій «сильний вияв ознаки» та «надмірний вияв ознаки» в українській мові в зіставленні з англійською мовою.

Виклад основного матеріалу дослідження. Словотвірна категорія «сильний вияв ознаки» охоплює похідні відприметникові ад'єктиви, словотвірна семантика яких виражає сильний ступінь інтенсивності ознаки в предметі, більший проти можливої звичайної, зафіксованої в значенні твірного приметника.

В основі утворення деад'єктивів словотвірної категорії «сильний вияв ознаки» лежить словосполучення прислівника – модифікатора *дуже* і твірного приметника: *дуже білий – білюсінкий, дуже старий – старезний, дуже добрий – предобрий* і т. ін. В українській мові категоризування сильного вияву ознаки словотвірними засобами репрезентують суфіксальні й префіксальні дериваційні моделі.

Деад'єктиви з суфіксами *-есеньк-*, *-ісіньк-*, *-усіньк-* (*-юсіньк-*)

Приметникові суфікси *-есеньк-*, *-ісіньк-* поєднуються з однаковими типами основ, часто утворюючи словотвірні пари від одного твірного приметника, пор.: *любесенький – любісінький, живесенький – живісінький, сивесенький – сивісінький, здоровесенький – здоровісінький* і т. д. Співвідносні вони й за кількістю – 64 і 63 утворення. Спільнофункціональний суфікс *-усіньк-* (*-юсіньк-*), що виявляється в кількох деад'єктивах, теж творить словотвірні паралелі з попередніми деад'єктивами: *молодесенький – молодісінький – молодюсінький, тонесенький – тонісінький – тонюсінький* тощо. Їхньою особливістю є й те, що в них «градаційний і експресивно-оцінний моменти виступають у нерозривній єдності» [3, 139], кожний дериват, крім сильного вияву ознаки, виражає пестливість.

В українській мові модифікації ознаки щодо посилення її інтенсивності за допомогою суфіксів *-есеньк-*, *-ісіньк-*, *-усіньк-* (*-юсіньк-*) знають приметники, які виражають внутрішні якості когось чи чогось – *тугесенький, радесенький, рідесенький, м'якесенький, милесенький, теплесенький, сумнесенький, смирнесенький, добресенький, солодісінький, свіжісінький, байдужісінький, тверезісінький, веселісінький, милісінький,*

холоднісінький, щирісінький, мокрісінький; солодюсінький та ін. або їхні зовнішні ознаки – рябесенький, кривесенький, сивесенький, худесенький, малесенький, білесенький, рівнесенький, зеленесенький, синесенький, гарнесенький, чорнесенький, янесенький, сіресенький, жовтесенький, коротесенький, сивісінький, вузісінький, малісінький, білісінький, голісінький, прямисінький, срібнісінький, рівнісінький, темнісінький, тонісінький, гарнісінький, чорнісінький, сірісінький, босісінький, жовтісінький; малюсінький, тонюсінький, гарнюсінький та ін.

Поодинокі деад'єктиви зазначеної словотвірної категорії утворено від прикметників, які виражають темпоральні (*ранесенький, пізнісінький*), локативні (*близесенький*) ознаки та ознаки особи з її віковими особливостями (*солодісінький, молодюсінький*).

Деад'єктиви із суфіксом **-ущ-** (**-ющ-**), **-уч-** (**-юч-**)

Словотвірне категоризування сильного вияву ознаки за допомогою суфіксів **-ущ-** (**-ющ-**), **-уч-** (**-юч-**), виявлене відповідно у 23 та 22 деад'єктивах, в українській мові «супроводжується загальним негативно-оцінним значенням відповідно до семантики нейтральних якісних прикметників» [3, 142]. У модифікації інтенсивності ознаки в бік її посилення обох типів деад'єктивів задіяні прикметники, які виражають внутрішні, фізичні якості предметів, осіб – *жаднючий, завзятучий, проклятучий, злючий, злючий, холоднючий, холоднючий, важнючий, кислючий, міцнючий, мокрючий, твердючий, хитрючий, ситючий, силючий, смачнючий*, а також ті, що позначають зовнішні ознаки – *бруднючий, товстючий, гострючий, жирнючий, товстелючий, поганючий, страшиючий, худючий, худючий*. У деад'єктиві *багатючий* модифікованою є ознака особи за її соціальним статусом.

Деад'єктиви із суфіксом **-езн-** (**-елезн-**), **-енн-**

Суфікси **-езн-** (**-елезн-**), **-енн-**, за допомогою яких утворено відповідно 21 та 19 деад'єктивів, модифікують інтенсивність ознаки в бік її посилення практично одного кола прикметників, формуючи спільноосновні різноформантні пари деад'єктивів: *величезний – величенний, височезний – височенний, здоровезний – здоровенний* і т. ін.

Як і в попередніх групах деад'єктивів словотвірної категорії «сильний вияв ознаки», модифікуються значення твірних прикметників, які виражають зовнішні ознаки предметів, осіб – *величезний, величенний, височезний, височенний, глибочезний, глибоченний, грубезний, довжезний, довженний, довжелезний, сивезний, страшезний, страшенний, товстелезний, товстенний, широчезний, широченний* та які позначають внутрішні якості предметів або осіб – *блаженний, важезний, важчезний, важенний, добрезний, добренний, жаденний, здоровезний, здоровенний, ситенний, тяжезний, тяженний*.

Окремі модифікації ознаки за допомогою суфіксів **-езн-**, **-енн-** стосуються прикметників темпоральної (*давнезний*), локативної (*далечезний, далеченний*) семантики та тих, які виражають вікові особливості особи (*старезний, старенний*).

Деад'єктиви з префіксами **пре-**, **пра-**

Словотвірну категорію «сильний вияв ознаки», яку формують деад'єктиви на базі твірних прикметників нейтрального ступеня інтенсив-

ності ознаки шляхом її модифікації в бік посилення, в українській мові репрезентовано також префіксальними моделями. Ядро префіксальних деад'єктивів із семантикою сильного вияву ознаки становлять деривати з префіксом **пре-**. В українській мові «практично кожен якісний прикметник може поєднуватися з цим префіксом» [3, 243]. Словники української мови фіксують 77 відприкметникових утворень із префіксом **пре-**.

Як і в суфіксальних моделях, модифікованими в напрямку посилення інтенсивності ознаки проти вираженої твірним прикметником є ад'єктиви, які виражають: а) внутрішні, фізичні якості когось чи чогось: *превеселий, презіркий, предобрий, предобродушний, презабавний, презлий, прелютний, премилый, премудрий, пренепорочний, преніжний, препаршивий, препоганий, пресмачний, пресолодкий, пресумний, прехитрий*; б) зовнішні ознаки осіб, предметів, речей: *превеликий, превисокий, прегарний, прегустий, предовгий, прекумедний, препишний, пресвітлий, претовстий, прехороший, пречорний*.

За допомогою префікса **пре-** модифікуються значення й інших семантичних типів прикметників, зокрема тих, які виражають ознаки особи за соціальним статусом особи (*пребагатий, пребідний*), за віковими особливостями (*престарий, предвічний*), інші ознаки предметів (*предорогий, прерізний, прецікавий*), однак таких утворень мало.

Характерно, що префікс **пре-** в українській мові може поєднуватися із суфіксальними деад'єктивами із семантикою сильного вияву ознаки, посилюючи ступінь вияву ознаки в предметі, наприклад: *предовжелезний, предовженний, презлющий, препоганющий* та ін.

Префікс **пра-** в модифікації ознаки щодо її посилення належить до периферійних засобів, за його допомогою утворено 11 деад'єктивів аналізованої семантики: *правіковий, правічний, прадавній, праісторичний, праслов'янський, прастарий*.

Деад'єктиви з префіксами іншомовного походження

ультра-, архі-, супер-, екстра-

Словотвірні моделі із запозиченими префіксами **ультра-, архі-, супер-, екстра-** становлять периферію словотвірної категорії «сильний вияв ознаки» в українській мові, за їх допомогою утворено відповідно 22, 2, 6 та 3 деад'єктиви, однак коло таких дериватів постійно розширюється. Лише за останнє двадцятиліття з'явилися деад'єктиви *архіамбіційний, архіглобальний, ультраактуальний, ультрабезпечний, ультраінформаційний, ультрасяючий, суперактуальний, супервідповідальний, супервіковий, супергероїчний, суперідеологічний, суперінноваційний, суперкубковий, супермелодійний, суперпрем'єрний, суперпрогресивний, суперпронатівський, суперцивілізований* [4]. Характерною їхньою особливістю є те, що в межах словотвірної категорії «сильний вияв ознаки» такі утворення виражають максимально високий ступінь вияву ознаки.

Категоризування сильного вияву ознаки за допомогою префіксів іншомовного походження зазвичай здійснюється в межах прикметників, які виражають внутрішні якості когось чи чогось: *ультражорстокий, ультрабезпечний, ультрапористий, ультрарозріджений, архіамбіційний, супервідповідальний, супергероїчний, суперінноваційний, супермелодійний*,

екстраординарний та ін. Меншою мірою в модифікації ознаки щодо її посилення використовуються твірні прикметники, які виражають зовнішні ознаки осіб, предметів, речей (*ультрасяючий, ультрафіолетовий, ультрачервоний, ультрамодний*), ознаки за відношенням до часу (*ультрасучасний*), до призначення (*ультраселективний*), інші ознаки (*суперпронатівський, суперпрем'єрний, ультралівий, ультраправий* тощо).

Прикметникові утворення із словотвірним значенням
'надмірний вияв ознаки'

Більшість дериватологів відприкметникові ад'єктиви на зразок *завеликий, надгустий* розглядають у рамках словотвірного значення 'високий вияв ознаки', пор. «звичайно він (префікс *за-* Б. Г.) має значення близьке до прислівника *дуже* в аналітичних формах ступеня надмірності (*завузський – дуже вузький, зависокий – дуже високий*)» [5, 173]; «прикметниковий префікс *над-* із значенням дуже високої міри вияву ознаки розвинувся в українській мові порівняно пізно» [3, 246].

Проте такі деад'єктиви у градуальних модифікаціях ознаки репрезентують не словотвірну категорію «сильний вияв ознаки», а окрему дериваційну категорію «надмірний вияв ознаки». Ономасіологічна структура вказаних деад'єктивів включає прислівник-модифікатор *надто* і твірний прикметник. Дослідники зауважили характерну особливість відприкметникових дериватів із словотвірною семантикою надмірного вияву ознаки: «Специфіку словотвірного значення цих похідних добре видно на тлі семантики попередніх прикметників із значенням 'сильний вияв ознаки', пор. неможливість субституції деривата *завеликий* деад'єктивами *величезний* чи *превеликий* без суттєвих семантичних змін у такому реченні: «У картини *завеликий* розмір. Вона, безперечно, виграла б при меншому габариті» (О. Довженко). Картина може не відзначатися великими розмірами і все-таки бути *завеликою*, але при цьому не *величезною* чи *превеликою*» [1, 43]. Префікс *за-* в утворенні прикметників на позначення надмірного вияву ознаки, тобто вияву ознаки в предметі більшого мірою, ніж потрібно, «поширений, особливо в народно-розмовній мові й у мові художньої літератури, і досить продуктивний, про що свідчить, зокрема, вживання його в запозичених словах: *заделікатний, заінфантильний* і под.» [3, 246]. Таких утворень в українській мові є 33.

Твірною базою словотвірного категоризування надмірного вияву ознаки за допомогою префікса *за-* в українській мові є прикметники на позначення зовнішніх ознак когось чи чогось – *забілий, завеликий, зависокий, завузський, заглибокий, загострий, загрубий, задовгий, заздоровий, зазелений, закороткий, замалий, занизький, запишний, затісний, затонкий, заширокий* та їхніх внутрішніх, фізичних якостей – *заважкий, загустий, заделікатний, задешевий, задобрий, залегкий, замудрий, занемічний, зарозумний, заслабий, зотяжкий, зашвидкий*. Значно рідше – на позначення темпоральних ознак (*завчасний, запізній, заранній*) та вікових особливостей (*замолодий, застарий*).

Іншим типом деад'єктивів, які репрезентують словотвірну категорію «надмірний вияв ознаки» в українській мові, є утворення з префіксом *над-* (39 дериватів). Твірними для них є передовсім прикметники, які вира-

жають внутрішні, фізичні якості когось чи чогось: *надвлучний, надвиразний, надгустий, наддалекобійний, надзвичайний, надлегкий, надлюдський, надміцний, надпотужний, надприродний, надсильний, надскладний, надтвердий, надточний, надударний, надцілкий, надчистий, надчутливий, надчуттєвий, надшвидкісний*. Низку таких утворень засвідчено від прикметників на позначення зовнішніх ознак когось чи чогось (*надвеликий, надвисокий, надвисотний, надглибокий, наддовгий*) та ознак за відношенням до часу (*надранній, надстроковий, надтерміновий*).

В англійській мові категоризування сильного вияву ознаки словотвірними засобами немає. Функціонально-семантичними відповідниками до українських деад'єктивів словотвірної категорії «сильний вияв ознаки» в англійській мові є передовсім словосполучення прислівника відповідної семантики і прикметника, тобто синтаксичні засоби категоризування дійсності. Українським деад'єктивом словотвірної категорії «сильний вияв ознаки» в англійській мові відповідають зазвичай словосполучення прислівника *very* та прикметника: *тихесенький* – *very quiet (gentle)*, *тонісінкий* – *very thin (fine)*, *височенний, височезний* – *very high*, *довжелезний* – *very long*, *стареznий* – *very old*, *товстелезний* – *very fat (stout, corpulent)*, *широчезний* – *very broad (wide)*, *багатющий* – *very rich*, *злющий* – *very angry*, *прегарний* – *very beautiful (nice, lovely)*, *предобрий* – *very kind (nice)*, *премудрий* – *very wise (sage)*, *препоганий* – *very bad*, *преславний* – *very fine (pleasant)*, *прехитрий* – *very cunning*.

Крім прислівника *very*, у складі словосполучення можуть бути також інші, близькі до нього за значенням, наприклад *quite, uncommonly*: *нове-сенький, новісінкий* – *quite new*, *величезний* – *uncommonly large* тощо.

Як уже зазначалось, градацію ознаки в англійській мові можуть передавати прості ад'єктивні слова [6]. Такі англійські прикметники, як *aged* 'старезний', *wee, tiny* 'малюсінкий', *furious* 'злющий' і под., виражають високий ступінь вияву ознаки своїми лексичними значеннями, засвідчуючи лексико-семантичний спосіб категоризування високого ступеня ознаки.

Натомість категоризування надмірного вияву ознаки в англійській мові здійснюється за допомогою словотворчих засобів, зокрема префіксів **over-, super-, ultra-, hyper-**.

Деад'єктиви з префіксом **over-**

Префікс **over-** в англійській мові за походженням належить до прийменникових і значною мірою відбиває полісемію вихідного для нього прийменника, хоч за спостереженням дериватологів, дериваційний формант показує дещо менший діапазон полісемії, ніж його морфологічний аналог [7, 374]. Словотвірна модель «over + прикметник» «утворює прикметники із оцінним значенням надмірності чого-небудь: *over-cautious* – надто обережний, *over-curious* – надто цікавий, *over-delicate* – надделікатний, надчутливий (про прилади)» [2, 111]. У категоризуванні надмірного вияву ознаки зазначена модель в англійській мові є найпродуктивнішою (116 дериватів), і здійснюється воно переважно на базі прикметників, які позначають внутрішні якості когось чи чогось: *over-active* 'надто активний', *over-affectionate* 'надмірно ніжний', *over-anxious* 'надмірно,

занадто тривожний', *over-bitter* 'занадто гіркий', *over-bold* 'занадто сміливий', *over-busy* 'надмірно зайнятий', *over-careful* 'надмірно обережний', *over-caring* 'надмірно заклопотаний', *over-civil* 'надмірно ввічливий', *over-civilized* 'надмірно цивілізований', *over-cold* 'надто, надмірно холодний', *over-committed* 'який має надмірні зобов'язання чи обов'язки', *over-confident* 'надмірно впевнений', *over-credulous* 'занадто довірливий', *over-curious* 'надмірно цікавий, занадто допитливий', *over-daring* 'занадто сміливий', *over-dry* 'занадто сухий', *over-earnest* 'занадто серйозний', *over-easy* 'надто легкий', *over-exacting* 'надмірно вимогливий', *over-familiar* 'занадто близький, фамільярний', *over-fat* 'надто жирний', *over-favourable* 'надто сприятливий', *over-fed* 'занадто нагодований', *over-feeble* 'занадто слабкий', *over-fine* 'занадто витончений', *over-fluent* 'занадто плавний (про мову)', *over-fond* 'занадто люблячий, ніжний', *over-free* 'занадто вільний, незалежний', *over-glad* 'надмірно радий', *over-greedy* 'занадто жадібний', *over-grievous* 'надто болісний, тяжкий', *over-happy* 'занадто щасливий', *over-hard* 'надто твердий', *over-hardy* 'надто відважний, стійкий', *over-harsh* 'надто суворий', *over-hasty* 'занадто поспішливий', *over-heavy* 'занадто тяжкий', *over-hot* 'занадто гарячий', *over-intellectual* 'надмірно розумний, інтелектуальний', *over-kind* 'занадто добрий', *over-lavish* 'занадто щедрий', *over-liberal* 'надто ліберальний', *over-light* 'занадто вільний, легкий (у різних значеннях)', *over-loud* 'занадто голосний, шумний', *over-luscious* 'занадто соковитий', *over-masterful* 'занадто майстерний', *over-modest* 'занадто скромний', *over-proud* 'занадто гордий', *over-prying* 'занадто допитливий', *over-rigid* 'надто жорстокий', *over-rigorous* 'занадто суворий', *over-ripe* 'занадто доспілий, переспілий', *over-salt* 'надмірно солений', *over-scrupulous* 'занадто скрупульозний', *over-sensitive* 'занадто чуйний, вразливий', *over-slow* 'занадто повільний', *over-solicitous* 'надмірно турботливий', *over-strait* 'занадто суворий', *over-strict* 'занадто суворий, строгий', *over-strong* 'надмірно сильний', *over-sweet* 'занадто солодкий', *over-tedious* 'який занадто стомлює', *over-thoughtful* 'занадто задуманий, переповнений думками', *over-usual* 'занадто звичайний', *over-violent* 'надмірно, занадто жорстокий', *over-warm* 'занадто мокрий', *over-weak* 'занадто слабкий', *over-wet* 'занадто мокрий', *over-wise* 'занадто мудрий', *over-zealous* 'занадто завзятий'.

Інші типи прикметників у категоризуванні надмірного вияву ознаки репрезентовано небагатьма деад'ективами. При цьому певну продуктивність виявляють лише прикметники, що вказують на зовнішні ознаки когось чи чогось: *overblown* 'надмірно роздутий', *over-bright* 'надмірно, занадто яскравий', *overfearful* 'занадто страшний', *over-great* 'занадто великий', *over-high* 'надмірно високий', *over-large* 'занадто великий', *over-lean* 'занадто худий', *over-little* 'занадто малий', *over-long* 'занадто довгий', *over-low* 'занадто низький', *over-nice* 'надмірно гарний', *over-risen* 'який зріс занадто високо', *over-short* 'занадто короткий', *over-subtle* 'занадто тонкий', *over-tender* 'занадто тендітний', *overworn* 'надмірно поношений'.

Поодинокі деад'ективи із словотвірнокатегорійним значенням 'надмірний вияв ознаки' утворено від прикметників, які виражають ознаки за

відношенням до часу (*over-carly* 'надмірно ранній; передчасний', *over-old* 'надмірно старий; антикварний'), до соціального стану (*over-rich* 'надмірно багатий'), до місця (*over-close* 'дуже близький', *overforward* 'надмірно передній').

Деад'ективи з префіксом **super-**

Ще в середньоанглійській період в англійській мові з'являються окремі запозичення ад'ективів з латинської мови з префіксом **super-**, зокрема *super-excellent* 'найвищою мірою чудовий', *supernatural* 'надприродний', *superfine* 'вищого гатунку', *superserviceable* 'який надає послуги понад те, що бажано', *supersensual* 'надчуттєвий' та ін., однак як дериваційний формант системи словотвору англійської мови префікс **super-** стає щойно в XIX ст., використовуючись у термінах анатомії, ботаніки, хімії, медицини, у професійному мовленні бізнесу, кіно та промислового виробництва [8, 145–146]. У сучасній англійській мові відзначено 59 таких утворень. Семантично зазначений префікс в англійській мові належить до локативних, які розширили своє значення до надмірності [7, 397].

Твірні прикметники, які фіксують ономазіологічні ознаки аналізованих деад'ективів, зазвичай позначають внутрішні, фізичні якості предметів: *super-acid* 'надмірно їдкий', *superaudible* 'занадто високий, щоб бути почутим', *superconscious* 'який перевершує людську свідомість', *supercritical* 'надкритичний', *supereminent* 'який виділяється серед інших гідністю, званням', *superexcellent* 'найвищою мірою чудовий', *superfine* 'надмірно вишуканий, витончений', *superheavy* 'надважкий, надмасивний', *superhuman* 'надлюдський', *superindividual* 'вищий чи більший, ніж індивідуальний', *superintelligent* 'надрозумний, надкмітливий', *supernumerary* 'понадштатний, який переважає нормальну кількість, надкомплектний', *superordinary* 'який переважає за класом, ступенем', *superphysical* 'який переважає межі того, що є персональним', *superrational* 'який перебуває за межами (людського) розуму', *supersensible* 'надчуттєвий', *supersensitive* 'надчуттєвий; надчутливий', *supersensual* 'надчуттєвий, духовний, ідеальний; занадто чутливий', *supersonic* 'надзвуковий; ультразвуковий', *supersubstantial* 'надматеріальний, духовний', *supersubtle* 'занадто витончений; надпроникливий', *super-superlative* 'більш ніж вищий ступінь порівняння', *super-temporal* 'надчасовий', *superterrestrial* 'неземний, небесний' і т. д.

Деад'ективи з префіксом **ultra-**

В англійській мов категоризування надмірного вияву ознаки здійснено на базі трьох десятків прикметників за допомогою префікса **ultra-**, який використовується як у термінотворенні, так і в загальномовній деривації. Як і попередній префікс, аналізований формант розвинувся із латинського *ultra* 'поза, за межами', але як словотворчий префікс системи словотвору англійської мови остаточно сформувався щойно в XIX ст. [8, 149]. Префікс **ultra-** у прикметниковій деривації семантично тяжіє до локативних (пор. семантику лат. *ultra*), однак у ряді випадків реалізує семантичний потенціал градуальних модифікацій, зокрема в напрямку надмірного вияву ознаки, категоризування якого здійснено на базі прикметників на позначення внутрішніх якостей когось або чогось: *ultrabasic* 'ультра-

основний', *ultracold* 'надзвичайно холодний', *ultrafidian* 'занадто довірливий', *ultra-high* 'надзвичайно високий (про радіохвилі)', *ultralight* 'надзвичайно легкий', *ultramicroscopic* 'занадто малий, щоб бути побаченим оптичним мікроскопом', *ultra-short* 'ультракороткий (про радіохвилі)', *ultrasonic* 'надзвуковий', *ultrastable* 'надстабільний', *ultraviolet* 'який перебуває за межами фіолетового кінця видимого спектра', *ultra-human* 'який подолав межі людського', *ultra-natural* 'який подолав межі природного' тощо.

Деад'єктиви з префіксом **hyper-**

У системі англійського словотвору в реалізації словотвірної категорії «надмірний вияв ознаки» функціонує модель «*hyper* + прикметник», за якою утворюються «прикметники термінологічного характеру зі значенням 'надмірності' або 'перевищення норми': *hyperacoustic* – надзвуковий» [2, 110]. Таких утворень у сучасній англійській мові засвідчено 26. Формування цієї моделі оперте на старогрецькі слова із **hyper-** зі значенням 'надто багато', 'надлишковий'. «Англійські слова з **hyper-** з'являються у пізньосередньоанглійський період, а найбільш частотними стають у 17 ст., більшість із яких є англізованими старогрецькими термінами риторики, просодики і т. д. Від 1600 р. **hyper-** можна вважати англійським формантом ...» [8, 188].

У категоризуванні надмірного вияву ознаки за допомогою префікса **hyper-** в англійській мові залучені прикметники, які виражають внутрішні якості осіб або предметів: *hypercorrect* 'надсумлінний', *hypercritical* 'занадто строгий', *hyperphysical* 'надприродний', *hypersensitive* 'надчутливий', *hypersonic* 'надзвуковий', *hypersceptical* 'занадто скептичний', *hyperaccurate* 'надто акуратний', *hyperactive* 'занадто активний', *hyperacute* 'надто гострий', *hyperfastidious* 'занадто вибагливий', *hyperidealistic* 'надто ідеалістичний', *hyper-moral* 'занадто моральний', *hyper-neurotic* 'надто невротичний', *hyper-obtrusive* 'занадто нав'язливий', *hyper-orthodox* 'занадто ортодоксальний', *hyper-ridiculous* 'занадто смішний, безглуздий', *hyper-sentimental* 'занадто сентиментальний' та ін.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, у мовній категоризації світу словотвірними засобами спостерігаються помітні відмінності. В українській мові категоризування дійсності в сегменті словотвірної семантики «сильний вияв ознаки» здійснюється низкою суфіксальних та префіксальних словотвірних типів, які характеризуються певними особливостями функціонування. Натомість в англійській мові категоризування сильного вияву ознаки словотвірними засобами немає, у ній категоризація здійснюється синтаксичними засобами, зокрема словосполученнями прислівників *very*, *quite*, *uncommonly* та прикметника або лексико-семантичним способом, лексичною семантикою простого ад'єктива. Щодо словотвірного категоризування «надмірного вияву ознаки», то в українській мові воно репрезентовано двома словотвірними типами деад'єктивів із префіксами *за-* та *над-*. В англійській мові ця словотвірна категорія багатша словотвірними типами (деад'єктивами з префіксами *over-*, *super-*, *ultra-*, *hyper-*) та наповненням похідними.

Перспективи подальшого дослідження словотвірної категоризації дійсності в українській мові у зіставленні з англійською мовою пов'язана, з одного боку, із поширенням опрацьованої методики на контрастивний аналіз результатів категоризації світу словотвірними засобами, зафіксованими в десубстантивах та девербативах зіставляваних мов із тим, щоб отримати цілісну картину типологічного й індивідуальномоного в цій ділянці мисленнево-мовленневої діяльності, а з іншого – з поглибленням самого аналізу лінгвальної категоризації дійсності та знань про неї.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грещук В. В. Український відприкметниковий словотвір. Івано-Франківськ : Вид-во «Плай» Прикарпат. ун-ту ім. В. Стефаника, 1995. 208 с.
2. Мешков О. Д. Словообразование современного английского языка. Москва : Наука, 1976. 246 с.
3. Словотвір сучасної української літературної мови / відп. ред. М. А. Жовтоброух. Київ : Наук. думка, 1979. 406 с.
4. Словотворчість незалежної України. 1991–2011 : словник / уклад. А. Нелиуба. Харків : Харків. історико-філол. т-во, 2012. 608 с.
5. Сучасна українська літературна мова : Морфологія / відп. ред. В. М. Русанівський. Київ : Наук. думка, 1969. 584 с.
6. Givon T. Notes on the Semantic Structure of English Adjectives. *Language*. 1970. V. 4. № 4. P. 816–837.
7. Lieber R. English Word-Formation Processes Observations, Issues, And Thoughts On Future Research. *Studies in Natural Language and Linguistic Theory, Štekauer, P. and R. Lieber (eds.)*. V. 64. Handbook of Word-Formation. Dordrecht : Springer, 2005. P. 357–427.
8. Marchand H. The Categories and Types of Present-Day English Word-Formation. A Synchronic-Diachronic Approach. Wiesbaden : Otto Harrassowitz, 1960. 379 p.

REFERENCES

1. Greshchuk, V. V. (1995) Ukrainian Deadjective Word Formation. Ivano-Frankivsk : Publ. «Plai» Precarpathian National Vasyl Stefanyk University. 208 p. [in Ukrainian].
2. Meshkov, O. D. (1976) Word Formation in Modern English. Moscow : Nauka. 246 p. [in Russian].
3. Word Formation of Contemporary Ukrainian Literary / chief editor M. A. Zhovtobriukh. Kyiv : Nauk. Dumka, 1979. 406 p. [in Ukrainian].
4. Word Formation of Independent Ukraine. 1991–2011 : dictionary / editor. A. Neliuba. Kharkiv : Kharkiv historical-philol. company, 2012. 608 p. [in Ukrainian].
5. Modern Ukrainian Literary Language : Morphology / chief editor. V. M. Rusanivskiy. Kyiv : Nauk. Dumka, 1969. 584 p. [in Ukrainian].
6. Givon, T. (1970) Notes on the Semantic Structure of English Adjectives. *Language*. V. 4. № 4. P. 816–837. [in English].
7. Lieber, R. (2005) English Word-Formation Processes Observations, Issues, And Thoughts On Future Research. *Studies in Natural Language and Linguistic Theory, Štekauer, P. and R. Lieber (eds.)*. V. 64. Handbook of Word-Formation. Dordrecht : Springer. P. 357–427. [in English].
8. Marchand, H. (1960) The Categories and Types of Present-Day English Word-Formation. A Synchronic-Diachronic Approach. Wiesbaden : Otto Harrassowitz. 379 p. [in English].

WORD-FORMING CATEGORIES «STRONG SIGN MANIFESTATION «AND» EXCESSIVE SIGN MANIFESTATION» IN THE UKRAINIAN LANGUAGE IN COMPARISON WITH THE ENGLISH LANGUAGE**Bogdan GRESHCHUK**

*Candidate of Philology, Leading Specialist of the Educational and Scientific
Institute of Ukrainian Studies at the Vasyl Stefanyk
Precarpathian National University (Ukraine, Ivano-Frankivsk).*

E-mail: akellapostal2@gmail.com

Web of Science Researcher ID: Q-8169-2018

ORCID ID: 0000-0002-8764-0398

*The article in comparative aspect analyzes the categorization of reality by word-forming means in the segment of word-forming semantics «strong sign manifestation» and «excessive sign manifestation» in inter-adjective derivation in Ukrainian and English. It is established that in the Ukrainian language, the basis of the adjectives of the word-forming category «strong manifestation of a sign» lies in the phrase combination of the adverb-modifier «very» and creative adjective: *duzhe bilyi – biliusinkii* (very white – white), *duzhe staryi – stareznyy* (very old – old), *duzhe dobryi – predobryi* (very good – good). In the Ukrainian language, categorization of strong sign manifestation by word-forming means is represented by derivative models with the suffixes -esenk-, -isink-, -usink- (-iusink-), -ushch- (-iushch-), -uch- (-iuch-), -ezn-, (-elezn-), -enn- and prefixes pre-, pra-. Each of the models has its own peculiarities concerning semantic types of creative adjectives, emotional-expressive coloring and the sphere of functioning of derivatives. The periphery of the word-forming category «strong sign detection» in the Ukrainian language is models with borrowed prefixes ultra-, arch-, super-, extra-. The range of adjectives with such prefixes is constantly expanding. Most derivatologists consider deadjectives derived from adjectives, such as *zavelykyi* (too large), *nadgustyi* (super-thick), within the word-formation meaning «high sign manifestation». The article justifies that such deadjectives represent not the word-forming category «strong sign manifestation», but a separate derivative category «excessive sign manifestation». In English, there is no categorization of strong sign manifestation by word-forming means. The linguistic categorization of the world in that segment is performed by syntactic means, such as the phrases with adverbs *very, quite, uncommonly*, and the adjective, or the lexical semantics of a simple adjective, for example: *aged* 'stareznyy', *wee, tiny* 'maliusinkyi', *furious* 'zliushchyyi' and other. Instead, categorization of overexpression in English is done by word-forming tools, including derivative models with prefixes *over-, super-, ultra-, hyper-*. They differ in their productivity by the types of semantics of generative adjectives and the spheres of functioning. The kernel of the word category «excessive sign manifestation» in the English language is the formation with the prefix *over-*, and the periphery - the adjectives with other prefixes.*

Key words: *deadjective, word-forming category, word-forming categorization, strong sign manifestation, excessive sign manifestation, Ukrainian, English.*

Статтю подано до редколегії 3.09.2019.

DOI: 10.15330/ukrst.20.218-226
 УДК 81'44[811.111+811.161.2]

ЗІСТАВНО-ОНОМАСІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ДЕСУБСТАНТИВНИХ ІМЕННИКІВ ІЗ СУФІКСОМ *-НИК* (на матеріалі української та англійської мов)

Василь БОЙЧУК

*кандидат філологічних наук, доцент,
 завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
 Прикарпатського факультету Національної академії внутрішніх справ
 (Україна, Івано-Франківськ).
 E-mail: boybasil@meta.ua
 ORCID ID: 0000-0003-4414-9408*

У статті здійснено зіставний аналіз продуктивних типів внутрішньої форми похідних відіменникових найменувань неосіб української мови, утворених за словотвірною моделлю «Іменникова основа+ суфікс -ник» з їхніми англійськими відповідниками відповідно до наявних лексикографічних ресурсів, зокрема електронних. Зіставлення зроблено в таких продуктивних типах і підтипах внутрішньої форми похідних слів, як призначення (з двома підтипами), об'єктність (із трьома підтипами), конститутивність і подібність.

Звернено увагу на методологічне тлумачення внутрішньої форми як змістового поняття в лінгво-філософських концепціях В. Гумбольдта та О. Потебні, а також у дослідженнях сучасних науковців, акцентовано на онтологічній складності цього поняття.

Висвітлено роль внутрішньої форми слова як мотиваційної ознаки найменування, яка є своєрідним «маркером» у питаннях категоризації навколишнього світу носіями різних мов, що в системі словотвору виявляє різноманітні способи мотивації значень у похідних словах і значною мірою визначає їхню формально-змістову структуру.

Аналіз українських дериватів з англійськими відповідниками в ономасіологічному аспекті демонструє спільні та диференційні ознаки внутрішньої форми слова у процесах номінації, репрезентує специфіку й оригінальність мовної картини світу різних націй.

Використання внутрішньої форми слова як методологічного інструментарію в контрастивних типологічних студіях уможливує розуміння складних проблем «прочитання» навколишнього світу різними етногрупами, а найголовніше – надає цінний матеріал для подальших перспективних інтердисциплінарних гуманітарних досліджень, зокрема когнітивістики, етнолінгвістики, етнопсихології, культурології, уможливує виникнення нових підходів до типологічної класифікації мов світу за характером мотивації мовних знаків.

Ключові слова: *внутрішня форма слова, номінація, дериват, мотивованість, тип внутрішньої форми, іменник.*

Обґрунтування й формулювання проблеми дослідження. У мовознавчій науці є низка проблем, які не втрачають своєї актуальності протягом значного періоду часу. Це – мотивованість мовного знака, когнітивна природа номінації, формування і структурування етнічно маркова-

них компонентів семантики тощо. Частково дозволяє пролити світло на вирішення цих інтердисциплінарних питань залучення до методології лінгвістичних досліджень поняття внутрішньої форми (далі – ВФ), яка є дієвим інструментарієм для опису функціонування мовних одиниць у рамках антропологічного підходу, їхньої категоризації й систематизації, а також для «виявлення специфічних ознак лексико-семантичних систем і, відповідно, для розкриття мовних картин світу» [6, 334] у компаративних дослідженнях.

Мета статті. Метою цієї статті є зіставний аналіз (у межах наявного лексикографічного матеріалу) продуктивних типів ВФ назв неосіб в українській мові з їхніми англійськими відповідниками, виявлення універсальних та диференційних рис ВФ зазначених дериватів, а також їхніх формально-змістових характеристик.

Предметом дослідження є похідні назви неосіб, мотивовані іменником і утворені за словотвірною моделлю «Іменникова основа + *-ник (-ик, -овик)*».

Виклад основного матеріалу дослідження. Зважаючи на складне філософське розуміння онтологічної сутності феномена ВФ слова, під час дослідження необхідно дотримуватися встановлених методологічних рамок. Для прикладу, концепція ВФ трактувалася В. Гумбольдтом із позицій класичної німецької філософії та методології і співвідносилася з поняттями енергії мови, її духу, бо «поняття форми виходить далеко за межі словосполучення та словотворення» [5, 72]. Гумбольдт ототожнював поняття «ідеального, духовного, внутрішнього, форми (внутрішньої форми)» [9, 95], визначав мову не як продукт діяльності, а як саму діяльність духу, що робить артикульований звук придатним для вираження думки [5, 70]. Такий підхід згенерував теоретичні дискусії, що не в цілому сприяло чіткій термінологізації поняття ВФ. Уже В. Матезіус, студіюючи проблеми лінгвістичної характерології, вказував, що Гумбольдт, як і його послідовники, не виробили продуктивного методу дослідження через те, що намагались охопити величезну кількість мов, створюючи систематичну типологію мов та узгоджуючи характерні риси різних мов із духом народів [7, 19]. З іншого боку, поняття ВФ, уведене Гумбольдтом у компаративістику для порівняльного аналізу різних мов, виявилось методологічно доцільним.

У сучасному мовознавстві питання ВФ не перестали бути об'єктами наукових зацікавлень вітчизняних (Л. Булаховський, К. Головенко, М. Голлянич, А. Д'яков, Т. Кияк, М. Кочерган, З. Куделько, В. Манакін, В. Русанівський, П. Селігей, О. Снітко, Р. Стефурак та ін.) і зарубіжних (О. Блінова, Р. Будагов, В. Виноградов, Б. Головін, М. Голев, О. Земська, О. Камчатнов, О. Кубрякова, Б. Плотников, Б. Серебрянников, В. Телія та ін.) учених, які здебільшого розвивають потєбнянську теорію ВФ слова. Так, П. Селігей, узагальнивши погляди багатьох дослідників цього феномена, виділяє такі підходи до розуміння ВФ слова – номінативний, образний, мотиваційний і когнітивний, і вбачає в їхньому синтезі справжню природу ВФ слова [12, 21]. Отже, можна стверджувати, що ґрунтовні напрацювання в цій царині підтверджують постулат про філософсько-онтологічну

складність природи ВФ слова, з одного боку, та її потужний прикладний потенціал у мовознавчому аспекті – з іншого.

З огляду на методику дослідження ВФ слова розуміємо як мотиваційну ознаку (чи кілька ознак), обрану (обраних) мовною свідомістю носія із значеннєвої конструкції твірного слова, що формує змістову основу нового найменування, яке позначається дериватом. Саме завдяки конкретизації способу мотивації словотвірного значення в парі «твірне – похідне» ВФ уможливує розуміння природи та характеру найменувань, демонструє власне ономазіологічну характеристику слова. Якщо словотвірна мотивація загалом містить указівку на предмет (денотат), то ВФ слова виявляє, яка чи які з великої кількості його ознак вичленовуються свідомістю людини для номінації певного сегмента реального чи віртуального світу для формування семантики новоутвореного мовного знака.

Генеративні можливості мотиваційної ознаки для створення нових думок й нового змісту вивчав ще О. Потебня [12, 122], який створив оригінальну концепцію ВФ слова, що стала базисом для майбутніх лінгвістичних студій. Учений вбачає у ВФ слова передусім попереднє етимологічне значення, яке є «своєрідною опорою для актуального значення, або смислу» [2, 53–54]. Для прикладу, значення слова *око* слугувало появі значення слова *вікно*. Таким чином, на відміну від В. Гумбольдта О. Потебня «вводить внутрішню форму в конкретний мовний матеріал і прив'язує її до лінгвістичних фактів, але згодом учений виходить за межі етимологічного образу слова» [2, 54]. Зазначаючи, що на роль ВФ слова може претендувати та чинна етимологія, що «зберегла силу, якою вона володіла у момент свого породження» [11, 117], дослідник часто заглиблюється в історію слова, коли воно було поетичним і найповніше відтворювало дійсність.

На синхронному зрізі для адекватного відтворення дійсності, на думку О. Потебні, необхідно не одне слово, а словосполучення. В інших випадках внутрішньою формою слова може виступати не обов'язково етимологічне числосполучне значення, але й звукосимволічне враження від слова [11, 146].

У будь-якому разі постає проблема чинників, що впливають на вибір мотиваційної ознаки в номінативному процесі. Це питання на сьогодні залишається актуальним і для теорії мотивації, і для теорії номінації. Крім того, встановлення типології ВФ у системі словотвору повинно спиратися на засади основоцентричної дериватології, яка особливу увагу звертає на твірну базу у процесах творення семантики деривата [4, 7-8]. З'ясування природи ВФ похідних слів, у яких ВФ є прозорою і зрозумілою, дозволяє певним чином вирішувати проблеми когнітивістики, етнолінгвістики, етнопсихології тощо, а також накопичувати необхідний емпіричний матеріал для подальших досліджень.

У лексичній системі мови іменники-назви неосіб протистоять іменникам-назвам осіб, формуючи разом специфічну лексико-граматичну групу іменника як частини мови. Кожна з названих підгруп має власне категоріальне значення, що відображає їх спільні та відмінні риси. Однією з відмінних рис між цими іменниками, на думку Милославського І. Г., є

формальна невираженість у морфемній структурі дериватів-назв предметів родового поняття на зразок «гриб», «інструмент», «приміщення» і т.д., а в назвах осіб родове поняття особи імпліцитно передається значенням суфікса, хоча й, з іншого боку, немає загалом формальних показників, які б дозволили розмежовувати суфікси, що вживаються лише в іменниках-назвах осіб та іменниках-назвах неосіб (предметів) [9, 93].

Якщо в іменниках-назвах осіб ВФ відображає складні кореляції між предметами номінації та відповідними предметами об'єктивного світу, виражаючи таким чином суб'єктно-об'єктні відношення, то в процесах номінації неосіб ВФ мовних знаків розкриває об'єктно-об'єктні відношення з погляду того, хто дає назву. Ці диференційні ознаки значною мірою впливають на ВФ похідних слів, яка, відповідно, актуалізує найрізноплановіші аспекти, що існують у реальній дійсності між предметами навколишнього світу. Як наслідок, аналіз ВФ дериватів-назв неосіб виявив продуктивні, малопродуктивні й непродуктивні типи й підтипи ВФ.

У процесах номінації неосіб в українській мові продуктивними є типи найменувань за мотиваційною ознакою призначення (126 слів), об'єктності (101), конститутивності (75), подібності (71), малопродуктивними – за мотиваційною ознакою належності (47), результативності (38), локативності (29), інструментальності (21), темпоральності (17), посесивності (14). Непродуктивними є типи, в основі яких лежить ВФ, що актуалізує мотиваційну ознаку ієрархічності (9), цілісності (8) та міри (3) [3, 14-15].

Словотвірна модель «Іменникова основа +*-ник* (-ик, -овик)» виявилася найпродуктивнішою серед інших моделей, характерних для цього підкласу дериватів, зокрема для таких типів ВФ, як: призначення, об'єктність, конститутивність і подібність. (Вибірка українських дериватів здійснювалася на основі Словника української мови в 11-ти томах (Київ, 1970–1980), а їхніх відповідників – із Українсько-англійського словника за ред. В. Бусела (Київ, 2010) та перекладних on-line ресурсів (google, multytranta ін.).

1. Призначення (64 назви). Для похідних іменників цього типу характерною є ВФ, що актуалізує мотиваційну ознаку призначення, застосування. За природою ВФ ці деривати діляться на дві групи:

1) похідні слова, у семантичній структурі яких наявна лише ознака призначення: *кісник* («стрічка для вплітання в косу») (англ. *ribboninaploit*), *жертвник* («спеціальний стіл або місце, де клали жертву») (англ. *altar, prosthesis, credencetable*), *носовик* («хусточка для носа...») (англ. *handkerchief*), *палубник* («тес або дошки, призначені для палуби») (англ. *deckplanking*), *штурмовик* (у зн. «тип військового літака, призначений бомбити й розстрілювати») (англ. *assaultplain, attackaircraft*);

2) похідні слова, що характеризуються наявністю в їхній семантиці ознак призначення і локативності. Це – назви господарських і побутових предметів: *розсадник* (у зн. «ящик для вирощування розсади рослин») (англ. *seed-bed*), *гольник* (у зн. «коробочка або подушечка, де зберігаються швацькі голки») (англ. *needle-book, needle-case, pincushion*), *насічник* («рослина, плід, ... залишені на насіння») (англ. *seedplant, seedbearer*), *свічник* («підставка») (англ. *candlestick, candelabrum*), *сигарник* (*m.c. сигаретник*) (у зн. «коробка...») (англ. *sigar-case*), *судник* (у зн. «полиця,

шафа для зберігання посуду») (англ. *cupboard*); промислових і військових понять: *шлаковик* («камера ...мартенівської печі») (англ. *dustcatcher*, *whirlgate*), *патронник* (у зн. «задня частина каналу ствола вогнепальної зброї...») (англ. *chamber*); назви посуду: *соусник* (англ. *gravy-boat*, *saucе-boat*, а також *well-dish*, *butter-boat*), *соте́йник* (англ. *stewing-pot*, *stew-pan*), *салатник* (англ. *salad-dish*, *salad-bowl*), *кофейник* (м. с. *кавник*) (англ. *coffee-pot*), *чайник* (англ. *kettle*, *tea-pot*), *сметанник* (англ. *creamer*, *cream-jug*), *глиняник* (англ. *pot*); приміщень і водних об'єктів господарського призначення: *сінник* (у зн. «повітка, намет або приміщення...») (англ. *hayloft*, *loft*), *маточник* («комірка у вулику», «приміщення, де тримають маток») (англ. *cellofqueen-bee*), *голубник* (англ. *pigeonhouse*, *dove-cot*, *pageantry*, *columbarium*), *курник* (англ. *hen-house*, *hen-coop*, *hen-roost*, *hennery*), *гусятник* (англ. *goose-stall*, *goose-pen*), *телятник* (англ. *stallfor-calves*, *calf-house*), *крільчатник* (м.с. *кролятник*) (англ. *rabbit-hutch*), *поросятник* (англ. *pigsty*, *piggery*), *мавпятник* (англ. *monkeyhouse*), *ведмедник* (м. с. *ведмежатник*) (англ. *bear-pit*, *bear-garden*), *зо́льник* («нижня частина топки») (англ. *ashpit*, *ash-bin*, *ash-box*), *сніжник* («спеціально підготовлене місце для скупчення і зберігання снігу») (англ. *snowfield*), *рибник* (у зн. «штучне водоймище або судно для живої риби») (англ. *nursepond*) та ін.

2. Об'єктність (24 назви). За характером ВФ похідні слова цього типу можемо поділити на кілька підтипів, зокрема:

1) похідні іменники, ВФ яких указує на об'єкт полювання того, що називається дериватом: *голуб'ятник* (у зн. «ловчий хижий птах...») (англ. *pigeon-hawk*), або харчування: *перепелятник* («яструб, який живиться...») (англ. *sparrow-hawk*), *стерв'ятник* («хижий птах...») (англ. *carrionvulture*; *carrion-eagle*); на об'єкт, на який одягають те, що називає похідне слово *ті́льник* («матроська спідня сорочка...») (англ. *sailor'sstripedvest*).

В окрему групу виокремлюємо похідні іменники, ВФ яких указує на об'єкти, проти яких спрямована дія того, що позначається похідним словом. Це – *ті́льовик* («плащ або легке пальто, що оберігає від пилу») (англ. *dust-coat*, *dust-cloak*), *дощовик* («непромокальний одяг») (англ. *raincoat*) та ін.;

2) похідні іменники, ВФ яких указує на об'єкт, що займає певне місце, положення у відношенні до об'єкта номінації. За характером відношень між предметами об'єктивного світу, що позначаються твірним і похідним словом, виокремлюємо групу дериватів, ВФ яких містить указівку на предмет, що проходить через об'єкт номінації. Це – *ду́шник* («отвір для виходу повітря...») (англ. *air-hole*, *air-way*, *airvent*), *го́лосник* (узн. «звуковий отвір») (англ. *resonater*), *сечі́вник* («трубчастий утвір») (англ. *urethra*), *колошник* («частина доменної печі, через яку засипається колоша») (англ. *furnacetop*, *furnacethroat*).

Наступну групу становлять похідні слова, що мотивуються назвою об'єкта, що проживає, функціонує, зберігається всередині об'єкта номінації. Сюди входять: *льодовник* («погріб з льодом») (англ. *ice-house*, *ice-cellar*, а також нові номінації транспорту *ice-boxcar*, *ice-refrigerator*), *мурашник* (англ. *ant-hill*, *formicary*). В окрему групу можна виокремити похідні слова, для яких характерною є ВФ, яка містить вказівку на об'єкт, який росте, перебуває на певному місці, названому дериватом. Це – *виноград-*

ник («ділянка землі, де вирощують виноград») (англ. *vineyard*), квітник (англ. *flower-bed*), ягідник (англ. *berry-field*, *berrypplantation*), капусник (англ. *cabbage-field*, *kaleyard*), смітник (англ. *dustheap*, *rubbishheap*; *dusthole*, *laystall*). Таким чином, ВФ дериватів цього підтипу характеризується своєрідним синкретизмом, який проявляє себе у вираженні предметами, що мотивують похідне утворення, певних локативних відношень між самими предметами і об'єктами мотивації;

3) похідні слова, ВФ яких відображає синкретизм мотиваційних ознак об'єктності і темпоральності. ВФ вказує на предмет, який при мотивації об'єкта номінації, виражав певні часові відношення. Цей підтип становлять, для прикладу, похідні слова *дощовик* («гриб, який росте в дощову пору...») (англ. *puff-ball*).

3. Конститутивність (29 назв). До цього типу входять похідні іменники, ВФ яких виражає відношення до предмета, що позначається твірним словом, як до матеріалу, з якого виготовлено об'єкт номінації або з якого складається об'єкт номінації у своєму природному стані. Це – *льодовик* («скупчення великих мас льоду...») (англ. *glacier*), *срібляник* (т. с. *срібник*, *срібляник*) («срібна монета») (англ. *silvercoin*), *сальник* (у зн. «жирова складка») (англ. *epiploon*, *omentum*).

Деривати другої групи – це назви побутових предметів, одягу тощо: *пуховик* («перина, набита пухом») (англ. з ін. знач. *downjacket*), *сірник* (у зн. «дерев'яна паличка ...») (англ. *matchstick*), транспортних засобів, бойових машин: *дощаник* («річкове судно») (англ. *boat*), *броньовик* («броньована машина...») (англ. *armoredcar*), *ватник* («півпальто або куртка») (англ. *padded jacket*), *гірчичник* («листок паперу або шматок тканини») (англ. *mustardpoultice*, *mustardplaster*); гірських порід: *черепашиник*, *піщаник* (т. с. *пісковик*) (англ. *sandstone*); їжі: *макаронник* («запіканка») (англ. *baked macaroni pudding*), *медяник* («коржик») (англ. *ginger-bread*, *treacle-cake*, *honey-cake*), *сирник* («корж») (англ. *curdfritter*, *cheesecake*), *маківник* («коржик, цукерка») (англ. *poppy-seedcake*) та ін.

4. Подібність (20 назв). ВФ похідних іменників цього типу вказує на предмети, у яких певні ознаки подібні до тих чи інших ознак об'єктів номінації. За характером найменувань виділяється низка підтипів усередині типу: а) подібність стану: *льодяник* («прозора тверда цукерка») (англ. *sugar-candy*, *fondant*, *fruit-drop*); б) подібність способу існування: *трутовик* («гриб, що паразитує...») (англ. *tinder-fungus*); в) подібність запаху: *лимонник* («рослина...», що має запах лимона») (англ. *magnolia vine*); г) подібність кольору: *золотушник* («рослина з жовтими квітами») (англ. *asphodel*, *ox-eye*); ґ) подібність форми: *змійовик* («зігнута у вигляді спіралі труба...») (англ. *coil-pipe*, *spiralpipe*).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, проаналізовані продуктивні типи ВФ дериватів-назв неосіб маніфестують через різні структурно-семантичні форми похідних утворень, що характеризуються неоднотипним характером мотивації, певні світоглядні моделі – як універсальні, так і диференційні – у процесах «омовлення» навколишнього світу носіями української та англійської мов.

Подальші дослідження ВФ похідних утворень у мовах різного ступеня спорідненості є перспективними, оскільки дозволять установити ко-реляції між типами ВФ у межах тих чи тих тематичних груп лексики, виявити й охарактеризувати способи мотивації значення, їхню природу в різних мовах, що свідчатиме про особливості формування мовних картин світу.

Застосування категорії ВФ слова як «ментально маркованого» компонента значення в порівняльних студіях уможливить розв'язання як внутрімовних, так і екстралінгвальних проблем сучасної лінгвістики та інших гуманітарних наук.

ЛІТЕРАТУРА

1. Березин Ф. М. История лингвистических учений : учебник. 2-е изд., испр. и доп. Москва : Высшая школа, 1984. 319 с.
2. Биbihин В. В. Принцип внутренней формы и редукционизм в семантических исследованиях. *Языковая практика и теория языка* : сб. ст. Москва : МГУ, 1978. С. 52–69.
3. Бойчук В. М. Типологія внутрішньої форми слова у десубстантивному словотворі : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Івано-Франківськ, 1997. 18 с.
4. Грещук В. В. Український відприкметниковий словотвір. Івано-Франківськ : Плай, 1995. 208 с.
5. Гумбольдт В. Избранные работы по языкознанию : пер. с нем. Москва : Прогресс, 1984. 397с.
6. Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавства: підручник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2006. 424 с.
7. Матезиус В. О лингвистической характерологии (На материале современного английского языка). *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва : Прогресс, 1989. С.18–27.
8. Милославский И. Г. Вопросы словообразовательного синтеза. Москва : МГУ, 1980. 296 с.
9. Постовалова В. И. Язык как деятельность. Опыт интерпретации концепции В. Гумбольдта. Москва : Наука, 1986. 222 с.
10. Потебня А. А. Эстетика и поэтика. Москва: Искусство, 1976. 614 с.
11. Потебня А. А. Мысль и язык. Киев : СИНТО, 1993. 190 с.
12. Селігей П. О. Внутрішня форма слова: на шляху до створення єдиної теорії. *Наукова спадщина О. О. Потебні в контексті сучасності* [Innerformof the word: toward saunafied theory. O. O. Potebnia's scientific heritage in the context of the present]. Київ, 2005. С. 15–22.

REFERENCES

1. Berezyn, F. M. (1984) The history of linguistic studies 2-e izd., ispr. idop. Moskva: Vysshaya shkola. 319 s. [in Russian]
2. Bibikhin, V. V. (1978) The principle of the inner form and reductionism in semantic research. *Language practice and language theory*: sb. st. Moskva : MHU. S. 52–69. [in Russian]
3. Bojchuk, V. M. (1997) Typology of the inner form of a word in desubstantive word formation. Avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01. Ivano-Frankivs'k. 18 s. [in Ukrainian]
4. Greschuk, V. V. (1995) Ukrainian adjective word formation. Ivano-Frankivstk : Plaj. 208 s.

5. Humbol'dt, V. (1984) Selected works on linguistics: per. s nem. Moskva : Prohress. 397 s. [in Russian]
6. Kocherhan, M. P. (2006) Fundamentals of Comparative Linguistics: pidruchnyk. Kyiv : Vydavnychytsentr «Akademiia. 424 s. [in Ukrainian]
7. Matezius, V. O (1989) About linguistic characterology (On the material of modern English). Novoie v zarubezhnoj linhvistike. Moskva : Prohress. S.18–27. [in Russian]
8. Myloslavskyj, Y. H. (1980) Questions of word-formation synthesis. Moskva : MHU, 1980. 296 s. [in Russian]
9. Postovalova, V. Y. (1986) Language as an activity. Experience in interpreting the concept of W. Humboldt. Moskva : Nauka. 222 s. [in Russian]
10. Potebnia, A. A. (1976) Aesthetics and Poetics. Moskva : Iskusstvo. 614 s. [in Russian]
11. Potebnia, A. A. (1993) Thought and language. Kiev : SYNTO. 190 s. [in Russian]
12. Selihej, P. O. (2005) Vnutrishnia forma slova: nashliakhu do stvorennia iedynoi teorii. Naukova spadschyna O. O. Potebni v konteksti suchasnosti. Kiev. S. 15–22. [in Ukrainian]

**COMPARATIVE ONOMASIOLOGICAL ANALYSIS OF DESUBSTANTIVE
NOUNS WITH THE SUFFIX -NYK
(on the material of Ukrainian and English)**

Vasil BOICHUK

*Candidate of Philology, Associate Professor,
Head of the Department of Social and Humanitarian Disciplines
Prekarpathian Faculty of the National Academy of Internal Affairs
(Ukraine, Ivano-Frankivsk).
E-mail: boybasil@meta.ua
ORCID ID: 0000-0003-4414-9408*

The article deals with a contrastive analysis of the productive types of the inner form of desubstantive derivatives non-person's names in Ukrainian and their equivalents in English, formed by the word-formation model "Noun basis + suffix -nyk" with their English correspondences according to available lexicographic resources, including electronic ones.

The comparison has been made in such productive types and subtypes of the inner form of derived words as purpose (with 2 subtypes), objectivity (with 3 subtypes), constitutionality, and similarity.

Attention has been paid to the methodological interpretation of the inner form as a semantic notion in the linguistic-philosophical concepts of V. Humboldt and Potebnia O.O., as well as in the researches of modern scholars, and the ontological complexity of this concept has been emphasized.

The role of the inner form of a word as a motivational feature of nomination and the peculiar «marker» in the processes of categorization of the surrounding world by native speakers of different languages has been highlighted along with different types of motivation of the meaning in the derivatives.

Analysis of Ukrainian derivatives with English equivalents in the terms of onomasiology reveals common and distinctive features in their nominative processes, describes the specification of the linguistic picture of the world of different nations.

Using the inner form of the word like methodological tools in contrastive typological studies enables us to make sense of complex issues of language «reading» of the world by different ethnic groups, and most importantly – it provides valuable material for further promising interdisciplinary humanitarian studies, in particular, cognitive science, ethno-linguistics, ethno-psychology, and cultural studies, and allows new approaches to the new typological classification of the languages of the world by the nature of language motivation.

Key words: *inner form of a word, nomination, derivative, motivation, type of the inner form of a word, noun.*

Статтю подано до редколегії 1.11.2019.

DOI: 10.15330/ukrst.20.227-230

ЦІННА МОНОГРАФІЯ ПРО УКРАЇНСЬКУ ФРАЗЕМІКУ

(Мар'ян Демський. Українська фраземіка.

Дрогобич : Посвіт, 2019. 337 с.)

Василь ГРЕЩУК

доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет

імені Василя Стефаника» (Україна, Івано-Франківськ).

E-mail: ukrinst.pu.if@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-7011-3911

Researchtr ID: N-6078-2018

У ділянці дослідження української фраземіки зроблено чимало: окреслено об'єкт і предмет фразеології, з'ясовуються природа, сутність і функції стійких словосполучень, нагромаджено значний матеріал щодо походження і стилістичного використання фразем, їхньої системної організації, описані особливості окремих діалектних підсистем, опрацьовуються наукові засади класифікації фразем тощо. Водночас ряд важливих проблем фразеології залишається не розв'язаними. Зокрема, першочергового розв'язання вимагають питання лінгвального статусу фраземи і її місця в ієрархії мовних ярусів, виявлення усіх баз породження української фраземіки, типології фразем на основі їхніх семантичних і граматичних особливостей. Зважаючи на тісний зв'язок лінгвальної і когнітивної діяльності, надзвичайно важливим є також встановлення типів сегментів об'єктивної дійсності, що стають об'єктом вторинної лінгвалізації засобами фраземи, оскільки такі дослідження, окрім того, що мають самодостатнє лінгвістичне значення, можуть пролити світло на окремі сторони пізнавальної діяльності людини.

Монографія М. Демського «Українська фразеологія» (Дрогобич : Посвіт, 2019. 337 с.) написана була ще на початку 80-х років минулого століття, але висвітлена в ній проблематика і сьогодні не втратила своєї актуальності й важливості, оскільки вона ще не була об'єктом наукового осмислення в українському мовознавстві. Рецензована монографія заповнює прогалину в дослідженнях української фраземіки, зокрема щодо вивчення її дериваційної бази і семантико-граматичних особливостей.

Характеристиці дериваційних і семантико-граматичних особливостей фраземного складу української мови логічно передують аналіз фраземи, її сутності й ономазіологічних функцій. М. Демський переконливо обгрун-

товує окремих, особливий статус фраземи в системі мовних одиниць і її рівневий характер на основі специфічних комунікативно-номінативних та емоційно-експресивних властивостей. При цьому чи не вперше з'ясовуються причини виникнення фразем як вторинних номінативних одиниць на тлі відповідних первісних лексичних номінацій. Автор монографії пов'язує причини появи фразем із характером лексичної номінації, яка гранично узагальнена і здебільшого нейтральна, тому явища об'єктивної дійсності і відношення до них мовця можуть не покриватися семантикою лексики, а якщо й покриваються, то дуже узагальнено і нейтрально (с. 13). Фраземи покликані компенсувати зазначені «вузькі місця» лексичної номінації, вони служать для конкретизації позначуваних явищ, уточнення їх обсягу, для всебічного їх охоплення, образно-емоційної оцінки й експресивно-емоційної інтенсифікації цієї оцінки тощо (с. 13). Така постановка і розв'язання проблеми видаються найбільш перспективною.

Аргументовано і переконливо М. Демський обґрунтовує своє розуміння системності в царині фраземіки. Заслуговує на увагу положення про те, що системність фраземного складу мови ґрунтується на різнотипних парадигматичних і синтагматичних зв'язках. Полісемія, омонімія, синонімія, паронімія, антонімія є тими внутрішньо пов'язаними категоріями, у яких передусім утілюються системні зв'язки фраземних одиниць. З іншого боку, кожна фразема в потоці мовлення вступає в ті чи інші синтагматичні зв'язки зі словами, які визначають системну організацію фраземних одиниць в цілому.

На особливу увагу заслуговує ґрунтовний і всебічний аналіз деривації української фраземіки. Уперше в українському мовознавстві виявлено типи дериваційних баз, встановлено їхню продуктивність у межах кожного семантико-граматичного класу.

Висновки про те, що в межах кожного із семантико-граматичних класів фразем є свої дериваційні особливості, хоча загалом фраземи української мови найчастіше творяться на базі вільних синтаксичних конструкцій способом транспозиції, належним чином аргументовано і обґрунтовано.

Цікаві, змістовні, багаті на новий фактичний матеріал і нові теоретичні узагальнення розділи монографії, у яких висвітлюються результати вивчення автором граматичних і семантичних особливостей іменної, ад'єктивної, дієслівної, адвербіальної і вигуквої фраземіки української мови.

Типологія граматично різнотипних фразем української мови, зведена в таблиці, що містять кількісні дані про семантичні групи фразем, крім чисто лінгвістичного інтересу, має важливе значення для з'ясування особливостей пізнавальної діяльності людини, оскільки дає змогу визначити, за якими параметрами відбувається лінгвалізація явищ навколишньої дійсності засобами фраземіки.

Заслуговує схвалення детальний аналіз співвідношення фразем різних семантико-граматичних класів і семантично подібних лексем, а також висновок про те, що тільки частина фразем у межах кожного семантико-граматичного класу може виконувати всі ті синтаксичні функції, які

здійснюють семантично подібні лексеми. Це пояснюється особливостями фраземної семантики, характером словотвірної бази кожної фраземи, характером образу, що мотивує фраземне значення.

Звичайно, у такій фундаментальній науковій праці, де поставлено і розв'язано низку нових теоретичних проблем і зроблено детальний аналіз дериваційних, граматичних і семантичних особливостей фраземного фонду української мови, завжди будуть дискусійні питання, такі міркування, які не можна прийняти беззастережно.

Так, важко погодитися з твердженням автора монографії про те, що кожне слово виникає у зв'язку з тим, що людині необхідно назвати якісь нові «кусочки» зовнішньої дійсності або усвідомлені нею нові грані, сторони вже названих. Здебільшого так воно і є. Проте в українській мові чимало так званих синтаксичних дериватів, що постали внаслідок граматичної перекатегоризації лексем з однаковим лексичним значенням. Не кожна поява нового слова пов'язана з номінацією нових предметів, явищ. Причиною новотвору може бути і зміна синтаксичної функції слова без модифікації лексичного значення.

Між значеннями фраземи *віддавати/віддати душу кому* «віддано любити» і «вмирати, жертвувати собою заради кого-, чого-небудь» (с. 29) відношення швидше полісемії, ніж омонімії, оскільки останнє значення виражає крайню межу прояву відданої любові.

У монографії зроблена загалом вдала спроба розмежування фраземної синонімії і варіантності, але критерії їхнього розмежування, потребують подальшого уточнення, конкретизації. Чому, наприклад, *бити байдики*, *бити баглаї*, *бити гандри* (с. 40) – це фраземні синоніми, а *дбати рушники* і *дбати скриню* чи *кресати підковами* і *кресати чобітьми* (с. 43, 44) – варіанти однієї фраземи?

Цікавою є типологія синонімних фразем, проте далеко не завжди можна чітко ідентифікувати той або інший тип фраземи, як і визначити експресивно-емоційну градацію в рядах синонімних фразем. Власне сам автор монографії погоджується, що «фраземні синоніми рідко виступають в якій-небудь одній, строго визначеній функції, бо в переважній більшості фразем усі перераховані вище ознаки тісно переплітаються, тому всі такі одиниці належать до групи семантико-стилістично-експресивних синонімів» (с. 41).

Проте зазначені неточності чи побажання не можуть знизити загальної високої оцінки здійсненого дослідження. Монографія М. Демського є оригінальним самостійним дослідженням, що відзначається науковою добросовісністю, новизною постановки і розв'язання актуальної в сучасному мовознавстві проблеми. Новизна рецензованої праці полягає в тому, що в ній вперше охарактеризовані дериваційні бази української фраземіки, їхні типи і продуктивність кожного з них у межах окремих семантико-граматичних класів, виявлені граматичні та семантичні функції фразем усіх семантико-граматичних типів. Значною мірою по-новому в україністиці висвітлюється питання про природу, сутність і функції фразем, їхнє співвідношення з лексемами та системність у фраземіці.

Отримані результати про дериваційні особливості української фраземіки, їхні функціонально-граматичні й семантичні властивості важливі для розвитку теорії фразеології, зокрема для з'ясування ономасіологічних функцій фразем, їхньої природи, співвідношення з лексемами, системної організації тощо. Спостереження й узагальнення, зроблені в монографії, важливі для типологічних досліджень фразеології слов'янських мов. Результати дослідження знайдуть застосування в лексикографічній практиці. Матеріали і висновки рецензованого дослідження будуть використані у вузівських курсах із фразеології, у навчальних підручниках і посібниках з української фразеології.

VALUABLE MONOGRAPHY ON UKRAINIAN PHRASEMICS

*(Marian Demsky. Ukrainian phrasemics. Drohobych :
The Universe, 2019. 337 pp.)*

Vasyl GRESHCHUK

Doctor of Philology, Professor,

*Head of the Department of Ukrainian Language
of the Vasyl Stefanyk*

Prekarpathian National University (Ukraine, Ivano-Frankivsk).

E-mail: ukrinst.pu.if@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-7011-3911

Researchtr ID: N-6078-2018

Рецензію подано до редколегії 1.11.2019.

DOI: 10.15330/ukrst.20.231-237

СУЧАСНИЙ РИТМ ДІАЛЕКТНОГО СЛОВА
*(Василь Грещук, Валентина Грещук. Діалектне слово в
 тексті та словнику. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2015. 372 с.)*

Оксана ЦИПЕРДЮК

*кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови
 ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
 імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, Україна).*

E-mail: zdjuk@ukr.net

ORCID ID: 0000-0003-2861-0591

Researcher ID: O-1361-2018

*Кортіло мене гранев рідного слова – від ватри на дідизнині запаленої –
 Вашу душу зігріти. А може, гий нихотічи, і впекти... Байка, шо тото слово
 дрібоньке, зато найменця пацьорка в силінці, а таке глибоке, ек вода у плесі*
 В. Шкурган

Невичерпним джерелом збагачення сучасної української літературної мови були й залишаються територіальні діалекти, які не лише наснажують сучасних письменників, але й привертають постійну увагу науковців, зокрема лінгвістів.

Діалектне слово зацікавило й мовознавців Василя Васильовича Грещука та Валентину Василівну Грещук, діалектологічні студії яких вилилися в монографії «Південно-західні діалекти в українській художній мові» (2010) та «Діалектне слово в тексті та словнику» (2015), присвячені здебільшого взаємодії територіального діалектного мовлення і мови художньої літератури. Вихід у світ упродовж шести років двох ґрунтовних розвідок засвідчує неабияке наукове завзяття її авторів.

Своєрідність рецензованої праці, порівняно з першою монографією, полягає в тому, що в ній, як зазначено в передмові, «здійснено аналітичний огляд словникового опрацювання південно-західних діалектів української мови, однак основну увагу зосереджено на теоретичних і прикладних питаннях створення словника “Туцувльська діалектна лексика в українській художній мові”, над чим зараз працює колектив науковців Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника» (5).

Цінність дослідження, на нашу думку, зумовлена також тим, що в ньому представлено напрацювання теоретичного спрямування. Так, у підрозділі «Діалектне слово в художньому тексті» (6–17) указано на різноаспектність проблеми введення в художнє мовлення діалектних одиниць, на причини використання того чи того діалекту в художніх текстах, перспективи дослідження в означеній ділянці, виокремлено низку функцій діалектизмів у художньому тексті: 1) номінативно-пізнавальну; 2) експресивну; 3) функцію індивідуалізації персонажа літературного твору; 4) забезпечення художньої переконливості та етнографічної достовірності; 5) типізації мови персонажів; 6) збагачення літературної мови. Підрозділ

«Територіальні діалекти і мова художньої літератури: типологія зв'язків» (18–30) окреслює чотири типи взаємодії діалектного і художнього мовлення: «вкраплення окремих діалектизмів у мову твору, інкрустація стилізованого під певну говірку мовлення персонажів у канву літературного твору, залучення діалектного мовлення в максимально повному обсязі для індивідуалізації героїв і створення відповідного колориту та використання говору в ролі літературної мови» (29). Виокремлення двох останніх різновидів зв'язків дозволило авторам заперечити поширену думку сучасних діалектологів про тільки усну форму функціонування діалектів та зробити висновок про те, що діалектні системи існують і в писемній формі (30).

Хоча в монографії здебільшого проаналізовано південно-західні, зокрема гуцульські, а також покутські та наддністрянські, говіркові риси в художньому мовленні, окрема розвідка – «Діалектне слово в поезії Тараса Шевченка» (30–38) – присвячена говіркам Звенигородщини. Покликаючись на численні наукові праці, автори не лише узагальнюють напрацювання інших мовознавців, наводять приклади діалектних слів із їхніх праць, але й простежують лексичні паралелі діалектизмів у південно-західних говірках, подають ще й кількадесят своїх прикладів, роблять виважені висновки.

Привертає увагу підрозділ «Наддністрянсько-покутсько-гуцульсько-бойківські діалектні риси в мові українського перекладу “Євангелія Луки” Антона Кобилянського», який торкається проблеми використання діалектизмів у релігійному тексті. Вона особливо зацікавила нас ще й тому, що Антін Кобилянський – наш земляк, уродженець с. Перерісль (тепер – Надвірнянський район на Івано-Франківщині), говірка якого належить до перехідного типу. Спочатку подано цікавий біографічний матеріал про цього культурно-освітнього діяча, публіциста, який «закликає вивчати народну мову, використовуючи її в письменстві», «усвідомлюючи важливість народної мови щодо уприсупнення для українців Святого Письма, а також ролі його перекладу рідною мовою для формування літературної мови, <...> здійснив переклад народною мовою Євангелія Луки» (39). Далі детально проаналізовано фонетичні, лексичні та морфологічні діалектні риси, широко проілюстровані на матеріалі тексту перекладу, однак не подано бібліографічного опису самого перекладу, хоча сторінки вказано.

Звернення до прози Василя Стефаника, Марка Черемшини, Леся Мартовича в підрозділі «Південно-західні говори і мова художніх творів «Покутської трійці» (49–60) зумовлене постійними дискусіями «про співвідношення літературної мови й територіальних діалектів, передовсім південно-західних, у мові української белетристики» (49). Вивчивши погляди інших дослідників, автори прагнуть самі з'ясувати це питання й доходять висновку, що «усі три прозаїки писали свої твори західноукраїнським, чи галицьким варіантом української літературної мови з більшим чи меншим намаганням наблизити його до наддніпрянського варіанта» (60). Однак найкраще це вийшло в Леся Мартовича, а в прозі двох інших письменників у мові героїв відповідно якнайповніше відтворено покутський (у В. Стефаника) і гуцульський діалект (у М. Черемшини), хоча через близькість обох діалектів деякі говіркові риси збігаються. До текстів

одного з письменників, щоправда епістолярних, автори повертаються в розвідці «Мовна особистість Василя Стефаника в його епістолярії» (184–196), де про діалект хоча й ідеться лише на чотирьох сторінках, але висновкові положення про те, що «змодельована мовна особистість письменника лише на базі його художньої мови буде неповною», добре обґрунтовано. «Така фундаментальна для мовної особистості Василя Стефаника категорія, як літературно-діалектний дуалізм мови, – переконливо доводять автори монографії на численних прикладах, – отримує глибшу, більш аргументовану, переконливішу інтерпретацію, якщо до аналізу залучено мову його епістолярію» (196).

Найбільше підрозділів (сім) присвячено вивченню функціонування гуцульського говору в українському художньому мовленні: «Гуцульський діалект в українській художній мові: репрезентативні групи лексики» (61–88), «Гуцульський говір у повісті Степана Пушика «Перо золотого птаха» (100–110), «Гуцульська діалектна лексика у повісті Романа Федорова «Жбан вина» (110–120), «Гуцульська діалектна лексика у романі Володимира Гжицького «Опришки» (120–130), «Гуцульські лексичні діалектизми у творі Романа Андріяшика «Додому нема вороття» (131–137), «Гуцульські лексичні діалектизми у творах Василя Сичевського» (138–147), «Гуцульський діалект у мові сучасної української літератури» (147–184). З наведених заголовків здебільшого розуміємо, які твори і яких письменників стали джерельною базою дослідження гуцульської діалектної лексики. Однак маємо застереження щодо назв першого та останнього підрозділів, оскільки вони перегукуються. Тільки заглибившись у зміст, довідуємося, про що конкретно йдеться в останньому підрозділі. Достатньо об'ємний і змістовний, він містить інформацію про етапи і способи використання гуцульського діалекту у творах українських письменників: Юрія Федьковича, який першим почав стихійно уживати гуцульський говір через несформованість літературної мови; Михайла Павлика та Івана Франка, що вже цілеспрямовано добирають гуцулізми; Михайла Коцюбинського та Гната Хоткевича, творчість яких уперше засвідчує стилізацію мовлення героїв творів під гуцульську говірку; Петра Шекерика-Дониківа та Онуфрія Манчука – гуцулів, що в 30-40 рр. ХХ ст. писали діалектом у ролі літературної мови; Ю. Андруховича, який епізодично, але доволі повно передає гуцульський говір у романі «Дванадцять обручів»; галичанки Марії Римар, що в романі «Білий слон» стилізує мову героїв під гуцульський діалект, використавши етнографічні записи В. Шухевича. Найбільш ґрунтовно, оскільки наступні твори мало вивчені в сучасному українському мовознавстві, автори монографії аналізують використання гуцульського говору (зокрема й діалектних фразем) у повістях «А кемуєш, ек то було!» та «У нас, гуцулів» Люби-Параскевії Стринадюк, яка широко, точно й достовірно передає рідну говірку с. Замагора Верховинського району Івано-Франківської області, та в поетичних збірках «Кілько того світа», «Ади жию» Василя Шкурмана, який то вкрапляє гуцулізми в літературне мовлення, то повністю переходить на гуцульський діалект, зокрема говірки околиць Косова (як-от у другій збірці). Однак захоплення творчістю письменників, які припадають до життєдайного рідного мов-

ного джерела, не заважає Василеві та Валентині Грещукам висловити застереження щодо надмірного вживання діалектизмів: «Водночас використання гуцульського діалекту замість літературної мови у художніх текстах, включаючи авторське мовлення, цікаве як підтвердження самодостатності говору щодо художньої мови, створює значні перешкоди у сприйманні твору абсолютною більшістю читачів, які не знають особливостей гуцульського говору» (184).

Тільки один підрозділ – «Наддністрянський діалект у мові новел та оповідань Богдана Голода» (89–100) – присвячено аналізу взаємодії наддністрянського діалекту і сучасного художнього мовлення. Мова новел та оповідань Б. Голода фіксує, насамперед у мовленні персонажів, не лише лексичні, але й фразеологічні, фонетичні та морфологічні діалектні риси, які «виконують важливі функції етнографічної ідентифікації їх як опілян, художньої переконливості зображуваного, типізації мовлення героїв та експресивізації художнього тексту» (99).

Пізнавальним у науковому плані є своєрідний історичний екскурс, представлений у підрозділі «Лексикографічне опрацювання південно-західних говорів української мови» (197–210). Опис подано за хронологічним порядком: 40–60 рр. XIX ст. (невеличкі словнички-додатки до науково-популярних етграфічних розвідок, автори – І. Вагилевич, І. Магура, І. Лопатинський, А. Кремер, К. Михайльчук, П. Чубинський); кінець XIX – перша пол. XX ст. (словнички І. Кобринського, І. Огоновського, Я. Грегоровича, Б. Кобилянського, С. Пасічинського, І. Гоцького, І. Свенціцького, Ю. Кміта, І. Верхратського, М. Приймака, Ф. Коковського, М. Кириченка, І. Огієнка, Г. Колодія, І. Велигорського та ін.); 50–70 рр. XX ст. (початок ґрунтового лексикографічного дослідження говірок: гуцульських, буковинських, бойківських), кінець XX – початок XXI ст. (опубліковано низку діалектних словників: «Словник бойківських говірок» М. Онишкевича, «Гуцульські говірки. Короткий словник» за ред. Я. Закревської та «Гуцульські світи. Лексикон» Н. Хобзей, Т. Ястремської, О. Сімович, Г. Дидик-Меуш, «Словник буковинських говірок» за ред. Н. Гуйванюк та К. Лук'янюка, «Короткий словник лемківських говірок» П. Пиртея, «Лемківський словник» І. Дуди, «Фразеологічний словник лемківських говірок» Г. Ступінської, Я. Битківської, «Наддністрянський регіональний словник» Г. Шила, «Словник закарпатської говірки с. Сокирниця Хустського району» І. Сабодаша та ін.). На основі ґрунтового аналізу словників автори роблять висновок: «українські говірки південно-західного наріччя лексикографічно достатньою мірою опрацьовано, хоча й не всі. На більшу увагу з боку лексикографів заслуговують надсянські, покутські, подільські та південноволинські говірки» (210).

«Дослідження гуцульських говірок у Львівському університеті міжвоєнного періоду» (211–217) – це розвідка, що проливає світло на витоки системного вивчення гуцульських говірок, пов'язаного з іменами професора Я. Яніва, його молодших колег С. Грабця, Ф. Левандовського, В. Курашкевича, К. Дейни. У ній не тільки детально описано саму роботу мовознавців, пов'язану зі збиранням та описом діалектного матеріалу, проаналізовано «ґрунтовні діалектологічні розвідки про генезу, фонетико-морфо-

логічні особливості і лексичний склад гуцульських говірок, словник гуцульської діалектної лексики, монографічний опис онімної лексики Гуцульщини» (217), але й подано маловідомі для ширшого наукового загалу відомості про самих діалектологів. Проте Василь та Валентина Грещуки не забувають нагадати, що «Б. Кобилянському належить пріоритет у системному науково-лінгвістичному дослідженні гуцульських говірок» (216).

Представлений у монографії матеріал великою мірою відображає напрацювання авторів, пов'язані з укладанням уже згадуваного словника «Гуцульська діалектна лексика в українській художній мові», де зібрано гуцульські діалектизми, ужиті в українських художніх текстах понад 100 авторів ХІХ–ХХІ ст. Це унікальна лексикографічна праця, два томи якої вже підготовлено до друку.

В окремих підрозділах детально викладено концепцію та принципи укладання цього словника, зокрема описано структуру словникової статті, семантичну характеристику реєстрового слова, ілюстрацію та паспортизацію вживання діалектного слова (217–229); визначено засади формування лексичної картотеки, укладення якої відбувається на основі максимально повного охоплення лише тих художніх текстів, що містять діалектизми, мають ідейно-художню вартість, а їхні автори знають гуцульський діалект (229–239).

Дуже скрупульозно (240–260) розглянуто специфіку з'ясування семантики гуцульських діалектизмів, роль художнього контексту в цьому процесі, використання гуцульських діалектних словників як основи визначення значення. Описано неоднакову репрезентацію семантики двох типів діалектизмів: протиставних (мають літературний відповідник) – за допомоги лексико-семантичних аналогів літературної мови, а непротиставних (не мають однослівних літературних аналогів, переважно етнографізми) – за допомоги описового тлумачення. Достатньо детально й уміло представлено характеристику лексико-семантичної структури похідних різної словотвірної структури і з різними лексичними значеннями.

В одному з підрозділів (260–271) розкрито проблему «окреслення сутності діалектного статусу фраземних одиниць, встановлення ознак, за якими діалектні фраземи відрізняються від літературних, загальнономовних, нормативних» (260).

Звернено окрему увагу на семантику представленої в лексикографічній праці географічної номенклатури (271–286) і спостережено, що українська художня література досить повно засвідчує гуцульські географічні апелятиви. Укладений словник «доповнює лексико-семантичні структури низки опрацьованих слів лексико-семантичними варіантами, виявленими лише у мові художньої літератури, та подає окремі гуцульські діалектні слова, про які взагалі немає відомостей у діалектологічних дослідженнях» (286).

Описано семантичні особливості засвідченої в словнику побутової лексики (286–302), яка «охоплює й об'єднує назви одягу, прикрас і взуття, їжі й напоїв, житла, меблів, господарських предметів, посуду й кухонного начиння, знарядь праці, свійських тварин, звичаїв, обрядів, забав, розваг, трудових процесів та ін.» (286). Погоджуємось із висновковими положен-

нями наприкінці підрозділу: «Відомості про гуцульські побутові реалії, які подають аналізовані словникові статті, неоціненний матеріал для лінгвокультурологічних студій» (302).

Автори розповідають також про інтерпретацію гуцульської демонологічної лексики у словнику «Гуцульська діалектна лексика в українській художній мові» (303–311) та обумовлюють принципи подання в ньому власних (пропріальних) назв (311–320), які «за своєю природою не є діалектизмами в загальноприйнятому розумінні» (311), зазначаючи, що «власні назви, не пов'язані з Гуцульщиною, індиферентні щодо гуцульської мовної картини світу, у ньому не будуть подані» (320).

Нам особливо імпонує підрозділ «Словник «Гуцульська діалектна лексика в українській художній мові» як джерело пізнання культури гуцулів» (320–342), оскільки він підкреслює важливість для сучасної українистики дослідження діалектів (насамперед лексики та фраземіки), які є відбитком культури етнографічних груп.

Дуже добре, що після основного тексту подано «Алфавітний покажчик діалектизмів, проаналізованих у монографії» (343–367), який, з одного боку, ілюструє лексичне багатство говіркових елементів, а з іншого – демонструє частоту вживання того чи того діалектного слова, допомагає читачеві за потреби відшукати потрібний діалектизм у тексті дослідження.

Високо оцінюючи рецензовану наукову розвідку й розуміючи значення робіт такого типу для української діалектологічної науки і мовознавства загалом, хочемо водночас висловити деякі побажання щодо загальної структури рецензованого дослідження. У передмові сказано: «Друга частина монографії присвячена діалектному слову в словнику» (5). Однак ні в самому тексті, ні в змісті праці поділ на частини (розділи) та підрозділи, типовий для монографічних досліджень, не зроблено. Немає в монографії і такого обов'язкового компонента, як загальні висновки. Нам видається, що для унаочнення наукового підґрунтя роботи наприкінці монографії можна було також, як це зазвичай роблять, подати бібліографію використаних наукових праць, які представлено лише в посторінкових примітках. Наприкінці (368) подано тільки «Список скорочень», розшифрування яких, по суті, є переліком шести лексикографічних праць, на які автори рецензованого дослідження покликаються, описуючи семантику діалектизмів. На наш погляд, представлене дослідження краще було подати не як монографію, а як збірник статей, що аж ніяк не применшило би внесок науковців. Адже найважливішим, безперечно, є те, що наукові студії опубліковано під однією обкладинкою, а це полегшує доступ до них зацікавленому читачеві.

Вважаємо, що монографія В. Грещука та В. Грещук «Діалектне слово в тексті та словнику» є пізнавальною й корисною як для мовознавців, викладачів, аспірантів і вчителів, так і для всіх, хто цікавиться чи послуговується українським діалектним словом, любить, пропагує і вивчає його.

На завершення хочемо повторити слова, що так припали нам, як і авторам рецензованої наукової розвідки, до душі. Вони належать Василеві Герасим'юкові, гуцулові з походження, який на питання, чому В. Шкурган замість літературної мови використовує рідну гуцульську говірку, відпо-

вів: «Як мені видається, лишень тому, щоб відкрилося всім, наскільки, здавалось би, старосвітська лексика (з морфологією і навіть синтаксисом) повнокровно озвучує теперішній час <...> А от коли вже народ починає говорити «тіпа» і «кароче», то нову поетичну мову сьогодні, очевидно, слід шукати десь інде. Кожен автор вирішує по-своєму. Шкурганові на ритмічному рівні підказують «старі цимбали». Хіба ж не сучасний у них ритм? Наче виплеснутий сьогодні – для поривчастих і розшарпаних наших душ. Аби вижити» (171).

THE MODERN RHYTHM OF DIALECT WORD

(Vasyl Greshchuk, Valentyna Greshchuk. Dialect Word in Text and Dictionare. Ivano-Frankivsk : Misto NV, 2015. 372 pp.)

Oksana TSYPERDIUK

Candidate of Philology,

Associate Professor of the Ukrainian Language Department,

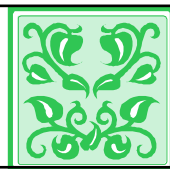
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ukraine, Ivano-Frankivsk).

E-mail: zdjuk@ukr.net

ORCID ID: 0000-0003-2861-0591

Researcher ID: O-1361-2018

Рецензію подано до редколегії 1.11.2019.

DOI: 10.15330/ukrst.20.238-241

МАГІЧНА СИЛА СЛОВОТВОРУ

Роман ПІХМАНЕЦЬ

*доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника» (Україна, Івано-Франківськ)
E-mail: roman.pikhmanets@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-3759-6843*

Наталія ПОСЛАВСЬКА

*кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника» (Україна, Івано-Франківськ)
E-mail: nata.slavna@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-1056-9634*

У дитинстві, коли в людині з дивовижною легкістю виявляються найрізноманітніші таланти, він теж був сповнений всіляких поривів і бажань. Тим паче, що вдався в батька, який (хоч мав усього чотири класи) був майстром на всі руки і виконував будь-яку роботу. Не знаємо, як що до інших професій, та про покликання поета, геолога, математика, журналіста задумувався зчаста. Але монополією на художнє мовлення заволодів ще раніше Степан Пушик, куми і друзі «перехопили» лаври акул пера і прикарпатських соловейків... Отож, за порадами Анатолія Зеленька, який шойно отримав науковий ступінь кандидата філологічних наук, і Василя Верещаки, тодішнього декана філологічного факультету Івано-Франківського педагогічного інституту ім. В. Стефаника, подався в напрямі сухої й нудної для стороннього ока лінгвістики, де його чекали ще нудніші словотвірні гнізда, ланцюжки, парадигми і т. ін. Причому в досягненні цілі виявляв неабияку наполегливість і впертість. Бо ж у ті часи викладачів із науковим ступенем було дуже мало, а науковій роботі майже не приділяли уваги, зосередившись на підготовці фахівців для загальноосвітніх шкіл. Приємні винятки, як, скажімо, зусилля сповненого ентузіазму А. Зеленька хоча б частково зрушити застоюну атмосферу, траплялися зрідка, та саме вони викликали в юнакові потяг до мовознавства і визначили професійні орієнтири. Отож старшокурсник Василь Грещук бере активну участь у роботі наукового гуртка з проблем мовознавства, виступає на наукових студентських конференціях в Івано-Франківську й Вінниці.

Після першої невдалої спроби вступу в аспірантуру при Інституті мовознавства ім. О. Потебні в Києві (як падати, то з доброго коня) він їде працювати в сільську школу на Рівненщині, що поблизу адміністративного кордону з Білоруссю. Наукових зацікавлень не полишає й там, хоча й пов'язані вони були здебільшого з проблемами методичного характеру: співіснування діалектизмів і літературної мови на уроках української мови. «Справжня» наука почалася, коли вступив в аспірантуру на кафедрі української мови Львівського університету. Той вступ був пов'язаний із певними колізіями, адже на календарі був 1973 рік, почався широкомасштабний наступ на українство, а вуйко Василя Васильовича загинув у підпіллі. Як би там не було, але виклик про зарахування в аспірантуру прийшов десь у грудні (а навчання мало розпочатися ще в жовтні). Зате відтоді прямував до мети впевнено й незворушно. А вона, тобто мета, нині цілком очевидна: створення наукової школи основоцентричної дериватології. Основи її закладено книгою «Український відприкметниковий словотвір» (1995), а утвердження триває й нині – безпосередньо професором Грещуком та його учнями й послідовниками (колективна монографія «Нариси з основоцентричної дериватології», 2007). Зрештою, сам факт появи його прізвища в такому поважному виданні, як «Українська мова: Енциклопедія» (2008), свідчить про визнання наукових здобутків ювіляра.

З'ясувалося, що «суха й нудна» теорія словотвору має свої приваби й цікавість. Важлива не так наукова проблема сама по собі, а спосіб її розв'язання. Це доводить, власне, наукова продукція Василя Грещука (понад 250 позицій) та його багатолітній досвід викладання в Прикарпатському університеті ім. В. Стефаника. Безперечно, що навчальні курси, які читає професор Грещук, не з простих, та для спраглих знань вони відкривають невичерпні джерела наукових пошуків і самореалізації. Тому й багато охочих продовжувати розпочату ним справу. Під науковим керівництвом Василя Васильовича і в річищі його ідей захищено 27 кандидатських та 1 докторська дисертації, і багато хто з аспірантів зізнається, що вступав в університет із цікавості до красного письменства, та лекції й семінарські заняття з курсів дериватології й загального мовознавства спричинили зміну пріоритетів. Зрештою, сфера наукових зацікавлень Василя Васильовича не обмежується проблемами словотвору, – її органічно доповнюють питання лексикології, діалектології, семасіології, художньої мови, мовної ситуації в Галичині в ХІХ–ХХ ст. і т. ін. Нині очолюваний ним науковий колектив видав перший том словника «Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові» (2019).

Водночас, з 1996 р. до 2014 р., професор Василь Грещук очолював Інститут українознавства при Прикарпатському університеті. Тут надруковано близько 40 монографічних досліджень, перевидано чимало книг призабутих авторів, зокрема унікальну монографію Ярослава Пастернака «Старий Галич». Українознавча проблематика передбачає спільну працю представників різних наукових дисциплін, і роботу в Інституті організовано таким чином, щоб узгодити, синхронізувати їх зусилля. Цьому сприяє, зокрема, щорічник «Українознавчі студії», а також видання збір-

ників українознавчих матеріалів. Багато з них упорядкував й безпосередньо підготував до видання Василь Васильович.

Із Прикарпатським університетом доля звела В. Грещука в 1966 році, коли вступив на українське відділення філологічного інституту. Тут він пройшов усі щаблі посадової «драбини»: асистент (1977), старший викладач (1980), доцент (1983), професор (1994); три роки працював деканом філологічного факультету (1985–1988). А нині від самих лише посад, звань і титулів можна заплутатись: доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови, заступник голови спеціалізованої вченої ради із захисту кандидатських дисертацій у Прикарпатському університеті та член спеціалізованої вченої ради із захисту кандидатських дисертацій у Львівському університеті ім. І. Франка, головний редактор журналу «Українознавчі студії», член редколегій багатьох інших вісників і журналів...

Василь Грещук щиро зізнається, що навряд чи зумів би досягти таких успіхів, якби доля не звела його свого часу з унікальною людиною й глибоко ерудованим вченим професором Іваном Коваликом, під науковим керівництвом якого захистив кандидатську дисертацію. Та безмірно важливішим було те, що той зацікавив його проблемами дериватології і навчив наукової етики. Повагу й вдячність до вчителя професор Грещук зберіг на все життя. Завдяки його зусиллям на базі кафедри української мови та Інституту українознавства Прикарпатського університету спільно з Інститутом української мови НАН України створено Прикарпатський дериватологічний центр ім. І. Ковалика, який вивчає проблеми словотвору й координує діяльність наукових сил у цьому напрямі. До 95-ліття (2002) і 100-ліття (2007) професора Ковалика Центр організував і провів всеукраїнські наукові конференції, за матеріалами яких видано збірники наукових статей.

Своєю активною життєвою позицією, професійною етикою, поведінкою і формою спілкування з друзями, колегами й студентами Василь Грещук руйнує стереотипні уявлення про професора як про мало не припалоного бібліотечним порошком анахорета, який за своїми науковими зацікавленнями нічого на світі не знає, а в очах оточення виглядає диваком і забудьком. На запитання, як вдається керувати переважно жіночим колективом кафедри, охоче ділиться досвідом: жінками слід не керувати – їх треба любити.

THE MAGIC POWER OF WORD FORMATION

Roman PIKHMANNETS

Doctor of Philology, Professor

of the Department of the Ukrainian Literature of the VasylStefanyk

Precarpathian National University (Ukraine, Ivano-Frankivsk)

E-mail: roman.pikhmanets@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-3759-6843

Natalia POSLAVSKA

*Candidate of Philology, Associate Professor
of the Ukrainian Language Department
of the Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ukraine, Ivano-Frankivsk).*

E-mail: nata.slavna@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-1056-9634

Статтю подано до редколегії 1.11.2019.

DOI: 10.15330/ukrst.20.242-249

**«ВЗИСКУЙ ПРОЖИТЬ НЕСУЄТНО І ДЗВІНКО...»:
ДМИТРО БУЧКО ЯК ЛЮДИНА І НАУКОВЕЦЬ**

Віра КОТОВИЧ

*кандидат філологічних наук, доцент кафедри філологічних дисциплін
та методики їх викладання у початковій школі
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Україна, Дрогобич).
E-mail: virako@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-6370-8135*

«А щоб Ви мені були здорові!» Ця улюблена фраза Професора давала всього: і здоров'я, і сили, і віри. Якщо вона зринала десь у середині розмови, то ставала сигналом, що спілкування переходить у дружній тон і можна говорити не тільки про класифікаційні схеми українських ойконімів, але й пригадати якусь народноетимологічну цікавинку про *Врови-Вільхівку*, про *Раневичі*, чи про *Дрогобич*. Іншим разом, ця фраза була заувагою, що твоє осягнення шляхів становлення посесивів на *-їь, м'яко кажучи, не зовсім відповідає дійсності. Вжита ще з іншими інтонаціями, вона відтворювала радісний вигук, яким Дмитро Григорович давав зрозуміти, як тішитися, що його засів проростає: учні розуміють, поділяють і навіть якимись дешицями доповнюють його наукові ідеї.

А ще той шляхетно-аристократичний поклін при вітанні: зі зняттям капелюха, або з прикладанням руки до серця! Однаковий поклін до всіх: до чергової на прохідній у гуртожитку, до ректора університету, до священника, до студентів, до 90-річної бабусі, до найближчих приятелів-учених (читай: світил слов'янської ономастичної науки!).

– А щоб Ви мені були здорові! – прощався професор Дмитро Бучко щодня зі своїми кафедрами, а того фатального 11 лютого 2014 року – уже тільки поглядом – зі світом...

Народився Дмитро Григорович Бучко 8 листопада 1937 р. у невеличкому селі Закіпці (гміна Нова Гребля) Любачівського повіту Жешувського (Ряшівського) воєводства тогочасної Польщі і проживав там разом із батьком Григорієм Михайловичем, матір'ю Катериною Пилипівною та ще з трьома братами і сестрою до 1945 р. Восени того року сім'ю Бучків разом із тисячами інших українських родин депортували в Україну. Після тривалої поїздки у товарних вагонах переселенців 14 жовтня висадили у селі Озерна Зборівського району Тернопільської області і наказали шукати собі житло у зруйнованих війною навколишніх селах. Сім'я Бучків у кінці жовтня 1945 р. знайшла помешкання в селищі Козлів тодішнього Козлівського району Тернопільської області.

На початку листопада 1945 р. восьмирічний Дмитро почав навчатися у Козлівській середній школі, десятий клас якої закінчив 1955 р. А далі – філологічний факультет Львівського університету, нові мрії, нові друзі й глибока, всеохопна пристрасть – любов до книги. У студентські роки до-

питливий юнак цікавиться історією української літератури, на старших курсах перекладає українською мовою болгарські художні твори, а також під керівництвом викладача Миколи Малярчука починає укладати болгарсько-український словник. Однак літератором Дмитро Бучко не став, позаяк викладач кафедри української мови Львівського університету Валентина Черняк, помітивши схильність працюючого і сумлінного старшкурсника до словникарства, переконала його в тому, що українській філології та культурі потрібні насамперед добрі мовознавці, особливо кваліфіковані лексикографи. І Дмитро Бучко зробив свій вибір, віддавши перевагу лінгвістиці.

Успішно захистивши дипломну роботу «Принципи укладання перекладних словників», він 1960 р., одразу після закінчення університету, отримав призначення на роботу у відділ мовознавства Інституту суспільних наук Академії наук УРСР у Львові. Тоді цим відділом завідувала професор Лукія Гумецька, праці якої були відомі далеко за межами України. Саме під її науковим керівництвом молодий учений почав досліджувати історію рідної мови, зацікавився українською ономастикою, передовсім топонімією.

Упродовж 1960–1962 рр. Дмитро Бучко успішно склав кандидатські іспити з філософії, болгарської та німецької мов і спробував вступити до аспірантури при Інституті мовознавства АН УРСР ім. О. Потебні зі спеціальності «Болгаристика». І хоча тоді він був єдиним претендентом на вакантне місце і мав уже складені кандидатські іспити, стати київським аспірантом Дмитрові Бучку не судилося. Адже в ті часи через відомі політичні, ідеологічні чинники потрапити в аспірантуру цього наукового закладу вихідцеві із Західної України було дуже непросто.

Першу наукову роботу «Маловідомі сторінки з рукописної спадщини О. Павловського» Дмитро Бучко опублікував 1962 р. в журналі «Українська мова в школі». Зазначена стаття написана на основі матеріалів, які дослідник віднайшов у Ленінграді, працюючи у фонді П. Кеппена в архіві Академії наук. Це був невідомий до того часу рукопис українсько-російського словника (літери А–Б) з ілюстраціями та передмовою О. Павловського, автора першої граматики нової української літературної мови, та післямовою П. Кеппена. Згодом віднайдені матеріали були опубліковані в збірнику «З історії української мови», присвяченому 150-річчю «Граматики» О. Павловського.

Працюючи у згаданому відділі мовознавства, молодий дослідник 1963 р. розпочав практичну роботу над укладанням Інверсійного історичного словника української мови й надрукував дві ґрунтовні статті про принципи створення лексикографічних праць такого типу. На жаль, цей задум Дмитрові Бучку не вдалося втілити в життя, однак набутий словникарський досвід не пропав марно. 2001 р. у Любліні він опублікував перший в українському мовознавстві «Інверсійний словник ойконімів України».

1964 р. Дмитрові Бучку разом з істориком Ярославом Ісасвичем вдалося виявити у селі Верхня Білка на Львівщині примірник «Апостола», надрукований І. Федоровим у Львові 1574 р. Церковну книгу привезли

сюди 1945 р. парафіяни-переселенці з Ярославського повіту Польщі. Сьогодні вона зберігається у відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка.

Незважаючи на глибоку зацікавленість проблемами історичного розвитку української мови, все ж таки з 1965 р. основним і постійним об'єктом наукових досліджень Дмитра Бучка стає топонімія. Влітку 1966 р. він одружився з Ганною Лопушанською (тепер Бучко), яка працювала викладачем латинської мови в Чернівецькому університеті, і, «помінявши Львів на дружину», переїхав до Чернівців. Тут почав працювати викладачем кафедри української мови згаданого навчального закладу.

Упродовж 1969–1972 рр. Дмитро Бучко навчався в цільовій аспірантурі при кафедрі української мови Львівського університету. Його науковим керівником був відомий мовознавець – професор Іван Ковалик. Ці роки вщерть наповнені дослідницькою роботою. Активно й плідно працюючи над кандидатською дисертацією, аспірант Дмитро Бучко обстежує значний масив українських топонімів, вивчає друковані та рукописні архівні джерела. Це дало змогу з'ясувати виникнення та походження багатьох українських назв на зразок *Боришківці*, *Немириці*. Кандидатську дисертацію «Українські топоніми на -івці, -инці XIV–XX ст.» Дмитро Бучко захистив 1972 р. у Львові.

Уже як кандидат філологічних наук він ще деякий час працює на кафедрі української мови Чернівецького університету, а з 1974 до 1984 р. – на кафедрі загального мовознавства. Викладаючи різні курси («Вступ до мовознавства», «Загальне мовознавство», «Польська мова» та ін.), успішно поєднує педагогічну діяльність із постійними науковими пошуками в галузі ономастики. А з вересня 1984 р. до лютого 1993 р. обіймає посаду доцента, а згодом завідувача кафедри української мови згаданого університету.

Монографія Дмитра Бучка «Походження назв населених пунктів Покуття» вийшла друком у Львові 1990 р. У ній автор простежив розвиток назв поселень цієї історико-географічної території України від XII ст. до наших днів, визначив походження близько тисячі ойконімів. Ця порівняно невелика за обсягом книжка стала настільною для багатьох його учнів, учених-ономастів, краєзнавців, учителів, а також тих, хто цікавиться походженням назв поселень.

1993 р. Д. Бучко захистив докторську дисертацію на тему «Ойконімія Покуття» і переїхав на роботу в Тернопільський педагогічний інститут (тепер національний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка). Тут він очолив новостворену кафедру українського та загального мовознавства, якою керував до останніх днів свого земного шляху [3, 4–9].

До наукових думок професора Дмитра Бучка завжди дослуховувалися не тільки його учні та послідовники, колеги та однодумці, але й опоненти, які мали дещо інший погляд на окремі явища в царині пропріальної лексики. На його праці покликаються і буде покликуватися ще не одне покоління дослідників. Про ономастичний доробок Учителя ми вже неодноразово писали у своїх оглядах; див. [2; 3; 5; 6]. А 2013 р. Дмитро Бучко разом з дружиною, відомим антропонімістом Ганною Бучко,

видав збірник вибраних праць «Історична та сучасна українська ономастика» [1], куди увійшло 29 робіт з антропоніміки та 27 праць, розміщених у підрозділі «Топоніміка». За матеріалами збірника (по-іншому його вартувало би назвати колективною монографією), у доповіді «При Майстрах якось легше...: ономастичні візії професора Дмитра Бучка» [5], виголошеній у жовтні цього року на XVIII Міжнародній ономастичній конференції у Львові, ми спробували виокремити ключові положення методики аналізу ойконімного матеріалу професора Дмитра Бучка та розглянути практичні рекомендації, апробовані ним у низці ономастичних досліджень. Не вдаючись тут до детального аналізу наукових поглядів ученого, наголосимо тільки, що безперечним вкладом Дмитра Бучка в українську ономастику є:

1) теорія рівнів деривації назв поселень, одна з найперших узагальнених спроб звести ойконімний матеріал до єдиної класифікаційної схеми. Назви осель, структурне оформлення яких відбулося до того, як вони стали назвами населених пунктів, учений запропонував іменувати назвами доойконімного рівня деривації або ж первинними. Інші ойконіми, що виникли на базі відповідних твірних основ за допомогою спеціальних ойконімотвірних формантів, рекомендовано поіменувати назвами ойконімного рівня деривації або вторинними. За такого підходу було враховано як словотвірний, так і мотиваційний аспекти виникнення назв поселень;

2) методика визначення віку ойконімів з опертям на ономастичні дослідження. До давньоукраїнського періоду Дмитро Бучко зараховував ойконіми двох видів: а) ойконіми, які фіксуються історичними пам'ятками до XIV ст.; б) ойконіми, які фіксуються історичними джерелами у XIV–XVI ст., але за своїми твірними основами, топонімотвірними афіксами та іншими ознаками належать до давньоукраїнських. Архаїчність ойконімів першої групи ні в кого з дослідників сумнівів не викликає. До другої ж групи зараховано назви поселень, якщо вони: по-перше, мотивовані слов'янськими композитними або відкомполітними іменами; по-друге, утворені за допомогою архетипних топонімних формантів **-jь*, *-iv* (<*-ov*), *-ин*, ойконіми на *-ич-і* (< **-itj-i*), *-івці* (<*-овци* <*-овьсі*), *-инці* (<*-ньсі*), *-ани* та ін.; по-третє, є назвами поселень, на території яких виявлені давні городища, могильники тощо;

3) чітке окреслення фундаментальної теорії принципів номінації поселень. Діахронний аналіз ойконімії різних регіонів України допоміг ученому сформулювати чотири принципи, за якими здійснювалося називання населених пунктів України в різні історичні періоди: а) найменування поселення за назвою людей, які там жили на час виникнення ойконіма (*Годовичі*, *Немиринці*); б) найменування поселення за належністю (відношенням) його до певної особи, яка володіла цим населеним пунктом або там жила (*Житомир*, *Жуків*); в) найменування поселення за його розташуванням або за назвою того об'єкта, біля якого воно виникло (*Міжгір'я*, *Долина*); г) найменування поселення за його типом або іншими характерними ознаками (*Воля*, *Городок*);

4) питання онімізації та трансонімізації в ойконімії. Ойконіми творилися в результаті дії лексико-семантичного, морфологічного, морфо-

лого-синтаксичного, лексико-синтаксичного способів деривації. Одним з домінуючих способів творення назв поселень професор Дмитро Бучко називає лексико-семантичний. Він реалізується двома процесами: онімізацією (переходу загальної назви у власну) і трансонімізацією (переходу одного виду оніма в інший). Провідну роль у реалізації лексико-семантичного способу деривації ойконімів відіграв процес трансонімізації;

5) порушення проблеми впорядкування, систематизації, нормалізації та кодифікації української ономастичної термінології як одного з найважливіших питань сучасної української ономастики. Вагомим кроком до вирішення цієї проблеми стало видання професором Дмитром Бучком (у співавторстві з Наталією Ткачовою) «Словника української ономастичної термінології» [7], який, попри невеликий наклад, сьогодні став надійним супутником ономастів усієї України [5, 112–119].

Наукові погляди Дмитра Бучка, щедро засіяні ним на ономастичній ниві, рясно проростають у роботах сучасних дослідників. Створивши на базі кафедри українського та загального мовознавства Тернопільського національного університету імені Володимира Гнатюка Західноукраїнський ономастичний центр, Дмитро Григорович бачив своїм науковим обов'язком укласти та видати словник «Походження назв населених пунктів Тернопільщини». Було зібрано величезний архівний матеріал, ідентифіковано першофіксації цілої низки ойконімів краю, здійснено етимологічний та семантико-словотвірний аналіз багатьох, першочергово, найдавніших назв поселень. Однак роботу над словником не було завершено, бо засвіти раптово й передчасно покликали цю глибоку й світлу людину до себе.

Ідея доопрацювати й видати словник ойконімів Тернопілля належить дружині, відомому антропонімістові Ганні Бучко, яка й стала натхненником та науковим редактором видання.

Підготовлена праця – це 1066 словникових статей про назви всіх поселень нинішньої Тернопільщини. У матеріалах, які залишив Дмитро Григорович, було проаналізовано походження 116-ти із них. Ще частина ойконімів нашла своє пояснення у наукових працях та газетних публікаціях ученого. У незавершеному варіанті словника було проаналізовано назви різних, але не всіх ойконімотвірних моделей. Продовжуючи працю над словником, найважливішими завданнями ми визначили: здійснити семантико-словотвірний аналіз назв населених пунктів Тернопільщини, максимально наблизивши його до інтерпретацій Дмитра Бучка та залишити без змін питання, які були для нього принципово важливими.

Ономастичний словник «Походження назв населених пунктів Тернопільщини» [2] побачив світ у часі, коли Дмитрові Григоровичу мало би виповнитися 80 років. Тоді ж Інститут української мови НАН України, Українська ономастична комісія, Тернопільський національний університет імені Володимира Гнатюка провели XVII Міжнародну ономастичну конференцію «Актуальні проблеми української та інослов'янської ономастики», присвячену 80-річчю від дня народження професора Дмитра Бучка.

Пам'ять про Дмитра Григоровича Бучка, про світлу, шляхетну, справжню людину, постійно словами-спогадами, словами-квітами зринає то тут, то там, то в теплій розмові, то на папері.

Із виступу професора Марії Федурко на XVII ономастичній конференції у Тернополі: «В історію українського мовознавства професор Дмитро Бучко увійшов передусім як творець реальної ономастики. Вона була для нього і справою всього життя, і найголовнішим хобі, і підґрунтям для широких лінгвофілософських узагальнень» [9, 304].

Із епіграфа-посвяти докторської монографії Наталі Колесник: «Поєва кожної книги має свою передісторію. Понад чверть століття тому, завдяки Дмитру Григоровичу Бучкові, ученому широкого світогляду й глибокої ерудиції, дослідникові та організатору ономастичних студій в Україні, мудрому вчителю, неординарній, яскравій людині, ономастика ввійшла в моє життя. Пам'яті незабутнього Дмитра Григоровича Бучка присвячено цю працю» [4, 5].

Із статті професора Мар'яна Скаба «Дмитро Бучко – зразок українця, вченого, учителя, сім'янина (Спогади учня)»: «Говорячи про найважливіші чесноти дорогого Дмитра Григоровича, я розмістив їх у порядку – Українець, Вчений, Учитель та Сім'янин. Зауважу, що визначальною й стрижневою рисою професора Бучка, безперечно, є його українськість, інші з перелічених чеснот вважаю практично рівноцінними, що дає підставу визнати нашого Вчителя цілісною та гармонійною особистістю» [8, 6].

До глибокої думки М. Скаба додамо: українськість Дмитра Бучка асоціюється з тими національними ідеями, які він сповідував без зайвої патетики: залюбленість у рідне слово, в українську пісню, глибока християнська мораль та оцерковнення (зустрічати Новий рік на за повним наїдками столом, а в церкві на святковій опівнічній літургії навчили мене саме Бучки), вірність своєму родові, патріотизм у кожному слові та вчинку, коли одне з іншим не розходиться.

Бучко-учений – то не тільки його наукові візії, але й вчення тих людей, які були науково знаковими для самого професора: Лукія Гумецька, Ярослава Закревська, Антон Залеський, Юрій Карпенко, Розалія Керста, Іван Ковалик, Василь Німчук, Михайло Худаш, Кирило Цілуйко, а далі, не дивлячись на кордони: Мілан Майтан, Станіслав Роспонд, Олександра Суперанська, Вітольд Ташицький, Владімір Шмілауер, Рудольф Шрамек та ін.

Авторитет Учителя відчуваю на собі так зримо, що сьогодні, спрямувавши свої наукові пошуки в антропоцентричне, лінгвокультурологічне русло, розглядаючи традиційні структурно-словотвірні схеми як аксіому, яка вже утверджена в ономастиці, від якої не відходимо, але сприймаємо її як даність, що уже не потребує доведення, – у мене не було жодного дня, коли б не виникало запитання: а що про це сказав би Дмитро Григорович? чи погодився би він з таким судженням? І коли відповідаю сама собі не дуже впевнено – телефоную до Ганни Євгенівни: чи схвалив би таку думку Дмитро Григорович? «– Не знаю, Віро! Ми теж у науці багато сперечалися. Але в таких суперечках і народжувалося щось справжнє».

І тут, як логічне продовження, – Бучко-сім'янин. Такої сім'ї, якою була сім'я Дмитра Григоровича і Ганни Євгенівни я у житті більше не зустрічала. Усі, хто знав їх, хотіли так жити, працювати, відпочивати, учти дітей, любити внуків, як вони. Разом подорожувати, молитися, мріяти. Про них ніхто ніколи не говорив окремо – не Бучко і Бучкова, а тільки Бучки!

Кожна сфера людської діяльності позначена печаттю Майстра. Не випадково класичною стала сентенція Ліни Костенко «*При Майстрах якось легше. Вони – як Атланти. / Держать небо на плечах. Тому і є висота*». Серед Майстрів ономастики, серед її Атлантів постать професора Дмитра Бучка не обрамлюється 76-ма прожитими роками, оскільки його наукові здобутки стали міцною опорою для нових творчих пошуків [5, 112].

Як добре, що Ви були в нашому житті, як добре, що Ви є в нашій ономастиці, Майстре!

ЛІТЕРАТУРА

1. Бучко Г., Бучко Д. Історична та сучасна українська ономастика : вибрані праці. Чернівці : Букрек, 2013. 456 с.
2. Бучко Д., Котович В. Походження назв населених пунктів Тернопільщини. Дрогобич : Посвіт, 2017. 316 с.
3. Дмитро Бучко. Бібліографічний покажчик / упор. Б. Близнюк, Л. Невідомська ; автор передмови В. Котович. Тернопіль, 2007. 72 с.
4. Колесник Н. Онімія української народної пісні : монографія. Чернівці : Технодрук, 2017. 368 с.
5. Котович В. «При майстрах якось легше...»: ономастичні візії професора Дмитра Бучка. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна. Вип. 71. Ч. I.* Львів, 2019. С. 112–120.
6. Котович В. «Усе життя я намагаюся чесно працювати і щось робити...». Штрихи до портрета професора Дмитра Бучка. *Науковий вісник Чернівецького університету. Вип. 354–355. Слов'янська філологія.* Чернівці, 2007. С. 7–11.
7. Словник української ономастичної термінології / уклад. Бучко Д. Г., Ткачова Н. В. Харків : Ранок-НТ, 2012. 256 с.
8. Скаб М. Дмитро Бучко – зразок українця, вченого, учителя та сім'янина (Спогади учня). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія : Мовознавство. II (24).* Тернопіль : ТНПУ імені Володимира Гнатюка, 2014. С. 6–8.
9. Федурко М. Онімний простір Шевченкового щоденника: інтелектуальний вимір. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія : Мовознавство. I (27).* Тернопіль : ТНПУ імені Володимира Гнатюка, 2017. С. 304–308.

REFERENCES

1. Buchko, G., Buchko, D. (2013) Historical and Modern Ukrainian Onomastics: Selected Works. Chernivtsi: Burekk. 456 p. [in Ukrainian].
2. Buchko, D., Kotovich, V. (2017) Origin of names of settlements of Ternopil region. Drohobych: The Universe. 316 p. [in Ukrainian].
3. Dmitry Buchko. (2007) Bibliographic Index / Emphasis. B. Bliznyuk, L. Nevidomskaya; author of the preface V. Kotovich. Ternopil. 72 p. [in Ukrainian].

4. Kolesnyk, N. (2017) Onimia of Ukrainian folk song: monograph. Chernivtsi: Techno-print. 368 p. [in Ukrainian].
5. Kotovich, V. (2019) At masters somehow easier ... : onomastic visions of professor Dmitry Buchko. Bulletin of the University of Lviv. The series is philological. No. 71. C. I. Lviv. P. 112–120. [in Ukrainian].
6. Kotovich, V. (2007) All my life I try to work honestly and do something .... Stroke to the portrait of Professor Dmitry Buchko. Scientific Bulletin of Chernivtsi University. No. 354–355. Slavic Philology. Chernivtsi. pp. 7–11. [in Ukrainian].
7. Dictionary of Ukrainian Onomastic Terminology / Introduction. Buchko DG, Tkachova NV. Kharkiv: Morning-NT, 2012. 256 p. [in Ukrainian].
8. Skab, M. (2014) Dmytro Buchko is an example of a Ukrainian, a scientist, a teacher and a family man (Memories of a student). Scientific notes of Ternopil National Pedagogical University. Series: Linguistics. II (24). Ternopil : Volodymyr Hnatyuk TNPУ. pp. 6–8. [in Ukrainian].
9. Fedurko, M. (2017) Oneness space of Shevchenko's diary: an intellectual dimension. Scientific notes of Ternopil National Pedagogical University. Series: Linguistics. And (27). Ternopil: Volodymyr Hnatyuk TNPУ. P. 304–308. [in Ukrainian].

**«CRAVE LIFE WITHOUT A HITCH AND BELL...»:
DMITRY BUCHKO AS A MAN AND A SCIENTIST**

Vira KOTOVYCH

*Ph. D. in Philology, Associate Professor,
Department Philological Disciplines and Methods
of Their Teaching in Primary School, Ivan Franko Drohobych
State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych).*

E-mail: virako@ukr.net

ORCID ID: 0000-0001-6370-8135

Статтю подано до редколегії 16.12.2019.

Наукове видання
Scientific publication

Українознавчі студії

20/2019

Ukrainian Studies

20/2019

Науково-теоретичний журнал
Інституту українознавства
при Прикарпатському національному
університеті ім. Василя Стефаника

Оригінал-макет підготовлено у Редакційно-видавничому відділі «Плай»
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

Підп. до друку 19.12.2019. Формат 70x108/16.

Умов. друк. арк. 15,0. Тираж 300 прим. Зам. № 86. Ціна за домовленістю.

Видавець
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
76018, м. Івано-Франківськ,
вул. С. Бандери, 1, тел.: 71-56-22.
E-mail: vdvcit@pu.if.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2718 від 12.12.2006

Виготовлювач
підприємець Голіней О. М.
76000, Україна, м. Івано-Франківськ, вул. Галицька, 128,
тел.: (0342) 580 432, +38 066 481 66 01,
+38 050 540 30 64
e-mail: gsm1502@ukr.net

ISSN 2312-5691
Ukrainian Studies